

ONTDECKING van TOVERY,

Beschreven int Engels door REINALD SCOT verduytscht by TH. en G. BASSON

In Beverwyck.

Gedruckt by Frans pels Aº. 1638.

N V Urmont

CORNELL UNIVERSITY.
The
President White
Library
RECEIVED 1891.

KORT BEGRIIP

Van den Inhoudt / ende de volghende Tractaten / in dit Boeck by een ghebracht.

I. Discoverie of Witchcraft; dat is/Ontdeckingh van Tovery, in 't Iaer 1602 in 't Engelsch beschreven door een treffelijck geleert Heer Reinald Scot, Engelsman: getrouwelijck vertaelt Anno 1609 / eñ nu na de verbeterde Copye herdruckt/in den Iare 1638.

II. d'Historie vande Tovenaers, genaemt Vaudoisen, t'Atrecht in 't Graefschap van Artoys, in de Iaren 1459 / 60/ ende 61 om-ghebracht.

III. Het loffelijc Arrest van 't Parlament, daer op ghevolght in 't Iaer 1491.

IV. Een Extract uyt het Playdoye van M. Louijs Servijn, Advocaet des Koninghs van Vranckrijck, daer in verhandelt werdt van de Proeff van 't Water

V. Het Advijs ende ghevoelen van de Achtbare Heeren Professoren van de vermaerde Vniversiteyt tot Leyden, aengaende de selfde Proeff van 't Water: ten versoecke van de Heeren Staten van den Lande.

VI. d'Historie van de Maeght van Orleans,

Kort begrijp van den Inhoudt.

Ianne d'Arck ghenaemt : die welcke na veele vroome feyten aende Kroone van Vranckrijck bewesen/ eyndlijc tot Roüen, als een Toveresse, ontschuldigh is verbrandt/ Anno 1431. Ghetrocken uyt de Fransche Historie van Ian de Serres, in't leven van Charles, de sevende van die Name, Koninck van Vranckrijck.

Noch zijn hier by-gevoecht verscheyden Passagien/ aengaende dese materie.

Alles oorbaerlijck ende waerdigh om lesen.

Over-ghefet ende verduytscht ten dienste van alle Lief-hebbers,

By

THOMAS ende GOVERT BASSON.

Den

Den Edelen, Erentfesten, VVijsen, Voorsienigen Heere, mijn Heeren,

IOHAN van MATHENES, Heere van Mathenes, Rivier, Opmeer, ende Souteveen.

IACOB CATS, Ridder, Raet-Pensionaris der Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt,

IOHAN CAMERLING, Ridder, Pensionaris der Stede Delfft.

Curateuren der Vniversiteyt tot Leyden.

Den Erentfesten, Wijsen, Voorsienigen Heeren, mijn Heeren,

Mr. WILLEM de BONT, Rechts-gheleerde, Hooft-Officier der Stede Leyden, Promoteur van de Vniversiteyt.

GERRIT LANSCHOT, Doctor in de Medecinen.

Mr. IACOB BROECKHOVEN, Rechts-gheleerde.

DANIEL SYMONSZ. van ALPHEN, Ontfanger.

NICOLAES vander MEER,

Burgermeesteren der Stadt Leyden, ende Mede-Curateuren der Vniversiteyt.

Midtsgaders,

Mr. IOHAN van WEVELICHOVEN, Pensionaris der Stede Leyden, ende Secretaris der Curateuren voornoemt.

Mijn Heeren,

Lso over eenighe Iaren dese *Ontdeckingh von Tovery*, by mijn Vader zal: uyt-gegeven, niet meer en was te bekomen, ende ick van verscheyden Luydẽ worde aengesocht en gheport, d'selfde op een nieu wederom te doen herdrucken, als oorbaerlijck ende nuttich by velen geacht wordende, die oock van opinie waren dat dit Boec op veel plaetsen voorderlijck hadde geweest, hebbend d'oogẽ van eenigeRechters geopent,eñ in bedenckinghe gebracht, om niet soo lichtveerdig die arme eñ dicmael onnosele, by sonder oude versufte Vrouwen, alwaert op haer eygẽ bekentenisse, aen kant te helpẽ; So heb ic, alhoewel nu buyten mijn professie en

beroep,

beroep 'tſelfde wederom by de hant genomē en met vermeerderinge te voorſchijn ghebracht. Hoopende daer mede 't gemeyn geen ondienſt gedaen te hebben. Onſen Autheur *Reinald Scot*, die dat in 't Engels eerſt heeft beſchrevē, heeft wijtluſtig, en met meerder beſcheyt als yemandt te vooren, de dwalingen van Tovery die in 's menſchen harte niet alleenlijck in-ghewickelt, maer oock diep gewortelt waren, ontdect: dat mijn Vader zal: verweckt heeft op 't verſoec van vele ſijne vriendē ende goede bekendē, uyt het Engels over te ſettē, Niet, datmē ſeggen wil datter geen Tovery en is, maer datter veel eñ meeſt bedrog eñ guchelerie onder ſchuylt; datter ooc vele t'onrecht beſchuldigt zijnde, te bancke wordē gebracht, eñ naer afgedrongē bekenteniſſen onnoſelijc om den hals komē. Waer in die betooverde (in manier van ſpreken) eñ uytſinnighe Tover-Rechters ſich grootelijcx beſondigen eñ ijſſelijc vergrijpen.

pen. Dese werdẽ ernstlijc vermaent dat sy haer oogen willen openen, eñ naer rijpe beraetslaginghe oordelen of het in de macht is van eenigh sterffelijck creatuer te doen, 'tgeen sommige, of door pijn, of door onverstant, belijden gedaen te hebbẽ, eñ haer laten duncken dat sy 't konnen doen. Laten sy niet vragen hoe sulcks eñ sulcks geschiet is, maer of sulcks ende sulcks geschieden kan, wijsselijck overdencken; ick hoope, dat in dit stuck so seer niet en sal gesondicht worden, als ghemeenlijck (Godt betert) gedaen wort. 't Welc op dat voortaen gheweert mocht werden, is dese moeyte van oversettinge gewillichlijck van mijn Vader zal: aengenomen: die daer oock bygevoegt heeft de *Historie van Atrecht* van de Jaren 1459, 60. ende 61, met het loffelijc Arrest van 't Parlament van Parijs, daer op gevolgt in 't Jaer 1491, by my uyt het François overgeset. Uyt welcke Historie blijckt hoe rigoreuselijck dat in die tijden

die

die Tover-richters met de arme luyden gehandelt hebben: dienende 'tselve tot bevestinge van 't geene desen Autheur segghen wil, ende voorwaer met veel schoone exemplen bewijst. Die oock aen den dach brenght het bedrogh van sommige Waer-segsters of Pithonisten. Als in de Tovery van sletten, spijckers, spelden, ende diergelijcke, over te geven. Dat dat selve bedrogh is, bewijst hy onder andere met twee Meyskens die binnen Londen dit gepleegt hebben, ghelijckerwijs sy dat selve daer naer (te weten, op den 15 Augusti 1574.) openbaerlijck onder de Predicatie bekent hebben, biddende Godt ende de Gemeente om vergiffenisse. Binnen Leyden hebbē wy diergelijcke ooc gehadt, als veelen bekent is: mijn Vader zal: ontfinck oock een spelt uyt haer mont, waer door hy het bedrog gewaer worde, so wel als met de slettē, eñ twee groote halve spijckers, die haer Vader ende Moeder verthoonden:

den: eñ alſo mijn Vader zal: vraegde of die ſletten nat waren als ſy die over-gaf, ſo ſeyde de Moeder, neen, niet dan een weynigh van buyten: Gevraeght zijnde, of de ſpijckers haer niet ſeer en dedẽ al ſy die overgaf: antwoorde dat Meyſken ſelfs daer by, en ſeyde, dat ſy dickmael meer pijn hadde met eene kleyne ſpelt, als met de ſpijckers: 'twelc te meer naerdenckens gaf, ghemerckt de hoofdẽ noch aen de ſpijckers waren. Noch is hier by gevoeght een Extract uyt het Plaidoy van *Mr. Louis Serviin*, Advocaet des Koninghs van Vranckrijck, daer in gehandelt wort van de *Proeff van 't Water*; midtſgaders noch 't ghevoelen van de Achtbare H.H. *Profeſſoren tot Leyden*, aengaende de ſelfde Proef: Ende nu noch voor wat nieus, de Hiſtorie van *Ianne d'Arc, Maegt van Orleans*, die tot Roüan als een Tovereſſe verbrandt is, in 't Iaer 1431.

Dit alles hebbe ic wel willen (gelijc als ick oock ſchuldigh was) u E. Eed.

Eed. ende Eerw. toe te eygenē: biddende desen mijnē arbeyt ten bestē te willen nemen, ende d'selve (naer u E. E. ende Eerw. ghewoonlijcke goedertierentheyt) te beschermen tegens den geenen, die gereet sullē zijn met onwetenheydt, of sonder kennisse daer van te hebben, te oordeelen.

De Almogende Godt wil u E. E. ende Eerw. verleenen hier in desen leven een geluckſalige ende vreedsamige regieringhe, ende hier naermaels de eeuwige zaligheyt, *Amen.*

In Amsterdam den 8 May, 1637.

Door u E. E. Voorsienighen.

Onderdanighe Dienaer

GOVERT BASSON.

Tot

Tot den Leser.

SO in 't ſtuck van Tovery, als diergelijcke, zijn de menſchē gewoon te vragen aldus; op wat manier is dat gheſchiet? daermen veel eer behoort te ſeggen; iſt oock geſchiet? Hoe wel het vry wat hart is, plat uyt te lochenen een ſake, die int 't feyt beſtaet. Eñ meeſt alle luyden, in-ſonderheyt in dingen, diemen ſwaerlijc yemant kan in-beelden, ſullen verklaren dat ſy het hebben geſien: Eñ ſullen oock ſodanige getuygen noemen, wiens achtbaerheyt ons weder-ſpreken te rugge hout. Volgens deſe ghewoonte, ſchijnen wy te weten de gront ende middelen van duyſent dingē, die nimmermeer en zijn geſchiet. Wy verwarren ons gaern inde ydelheyt, als ons weſen gelijck zijnde. Nu die aldereerſt het beginſel van deſe vreemdicheyt hebben ingeſogen, comende 't ſelve te vertellen, bemercken door het teghenſpreken vande aenhoorderen, waer in de ſwaricheyt leyt, van 't ſelve hun wijs te maken; en gaen daer tegen bolwercken met eenighe valſche verſieringh. Daerenboven des menſchen aert is ſulckx, dat ſy ſonden maken, van yet weder te geven, dat ons is gheleert, ſonder woecker en aenwas van ons waengeloof. De dwalingh van yder beſonder maeckt eerſt een gemeene;

ne;

ne: en daer na de gemeene doet weder elck besonder dolen. Alsoo gaet dit werck van hant tot hant, in voegen dat de ver-aff-wesende getuyge beter onderricht schijnt,dan de naburige;eñ de laetste aenhoorder vaster gelooft dan de eerste. Dit is aldus een natuerlijcke voortgang: want so wie yet gelooft, meent dat het is 't werck van liefde, 't selfde een anders diets te maken: en om dat te weech te brenghen, en mijt sich niet van 't zijn daer by te voegen, so veel als hy tot sijn vertellingh acht noodich te wesen, om daer mede wech te nemen den teghenwaen,die den toehoorder soude mogē hebben. Daer en is niet,daer ghemeenlijck de menschen meer toe arbeydē, dan een gladden wech te banen, tot het gunt sy drijven. Alwaer de gewoonlicke middelen ons ontbreken; daer voegen wy by gewelt,yser,eñ vuer.Het is te beclagen,dattet so veer gecomen is,datmen de meenigvuldicheyt van de gelovige hout voor de beste toet-steen des waerheyts:en dat onder een gedrangh daer de sotten in ghetal de wijse verre te boven gaen: gelijck of yet anders so seer gemeen ware, als niet wijs te zijn. 't Is een sware saek sijn oordeel te vellen jegens de gemeene waene-vaers. Het eerste gevoelen op de daet selfs genomen,heeft de eenvoudige beseten: 't welck van daer sich verspreyt, tot

den

den geenen die cloucker en verstandigher zijn,en dat door 'taensië van 't groot getal, eñ outheyt der getugenissen: Maer in 'tgeen daermē een niet en kan gelovē; en behoortmen niet te geloven hondert eenen. Ten is oock niet behoorlijc, datmen de waen met d'outheyt opwege. Ons gesicht beelt ons voor van verre eenige vreemde dingen, die verdwijnē als wy na by komen. Voorwaer tot ontdecking van dusdanige saken is noodig een wel voorsigtig, naerstig, eñ scherpsinnig ondersoecker, heel suyver, vry, eñ onpartijdig. Des werelts misbruycken wordē meest al gebaert door dien men ons inplant de vrees van ons onverstant te bekennen: en zijn gehouden aen te nemen alle 'tgunt wy niet en konnē wederleggē. Als ons niet vol komē en blijct, so en behorē wy niet te veroordelē. De Areopagiten, gestrenge Rechters van Athenen, verwert zijnde in een twijffelachtighe sake, waer van sy sich niet en konden ontwindē, deden een uytspraec, dat partyen over hondert jaren souden wederom komen. De Rechtē leerē ons, dat het beter is een schuldige t'ontslaē, dan yemant tot sijn onschult te straffen. Ick merck wel, mē worter gram over, en men verbiet daer van te twijffelen, onder 't dreygement van afgrijsselijckē laster: seker een nieuwe maniere van yet te doen gelovē, 'twelc niet en

en

wil ingeclopt zijn met vuystẽ. Die ſijn vertooch bout op bravering en bevel,die toont wel datter de reden ſwack zijn. In 't aenklagen mach men een menſch gelooven alleen in 't geene dat menſchelijck is:maer in dingen die boven nature,en 's menſchẽ begrijp zijn, en behoort niemant geloof te hebben: ten ſy ſulcx oock met boven natuerlijck bewijs werde beveſticht. Duſdanige beuſelingen comen ons dagelijcx voor ooghen in 't beſchuldigen van Tovery: Drie luyden hebben ſulcken vrou gheſien op dien dach in 't Ooſt: ander drie hebben de ſelve des anderen daechs geſien in 't Weſt,op ſulcken ure, ſulcken plaetſe, met ſulckẽ kleet. Voorwaer men ſoude ſich ſelfs hier in niet gelovẽ;hoe veel naturelijcker eñ waerſchijnlijcker iſt dat drie luyden liegen, dan dat een menſch bnnen twaelff uren van Ooſt tot Weſt ghedreven werde? Hoe veel naturelijcker iſt dat ons verſtant van ſijn plaets verſet zy, door 't woelen van ons eyghen onruſtighe geeſt; dan dat een menſch op een beſem-ſtoc met vleys ende been de ſchoorſteen uyt inde Lucht ſoude vlieghen, door een vreemde geeſt? Liever laet ons doch geen onbekende waering of ſpoocſel buyten ons ſoecken; wy die gedurich van binnen ſelfs daer mede werden gedreven. Vale.

Ver-

Verscheyden gevoelen der Oude Schrÿvers, op 't stuck van de Tovery.

Hippocrates, van de vallende sieckte.

Die ghene die dese sieckte de Heylighe siecte eerst hebben ghenoemt / duncken my soodanighe te zijn / als die men hedensdaeghs Toovenaers / Duyvel-uyt-jaghers / Guychghelaers / en Aessack-speelders heeten. Die gemeenlijck haer dinghen met een schijn van Godts-vrucht bekleeden / en willen daer voor aengesien zijn / datse meer weten als andere.

En van de selve sieckte, weynigh daer naer.

Hoe-wel sy (mijns beduncken) niet van Godts-vrucht / ghelijck sy voor-gheven / maer veel eer van een uytmuntende ongoddelijckheyt schijnen te spreecken / ende daer mede openbaerlijck te bekennen / datter gantsch gheen Goden en zijn. Sulcks dat haer Goddelijckheyt en Godts-vrucht verdient / datmense Goddeloos ende ongherijmt noeme: ghelijck ick nu sal bewijsen. Want indien sy de Maen uyt de Hemel kunnen doen daelen / de Son sijn licht benemen / schoon oft onstuymigh weder veroorsaken / slagh-regenen en drooghte doen komen / onvruchtbaerheyt over de Zee en 't Aertrijck brenghen / en andere dierghelijcke dinghen meer die sy haer beroemen te kunnen doen: 't zy uyt inwydingh ter Godts-dienst / oft uyt eenighe andere wetenschap / oft uyt andere redenen / sy haer

selven

Verscheyden gevoelen der oude Schryvers selven de macht toe-schrijvende: De sulcke/ die daer haer werck af makē / houde ick voor Goddeloos / en van dat ghevoelen te wesen/ datter gantsch geen Goden en zijn / off soose zijn / datse niet met al vermogen / ja soo veel niet/ dat sy van eenighe schelm-stuck / hoe groot het oock zy/ haer 'tbedrijven soude kunnen belettē. Waerom dan en zijn sy op sulcke menschē om sodanige dingen niet verstoort? Want indien yemant door Tover-konstē en besweringen sich selvē sulcke macht kan verkrijghen/ dat hy de Maen doe vanden Hemel af-comen; De Son sijn licht beneme; helder oft onstuymich Weder veroorsaecke/ so sal ic oordeelen/ dat hier van niet de Goddelijcke/ maer alles de Menschelijcke natuer is toe te schrijven: Indien de Goddelijcke macht immer door menschelick vernuft kan overwonnen/en tot sijnen dienst gedwongen worden.

Plinius lib. Naturalis Histor. 30. Cap. I.

Magia of Toverije/de bedrieglijckste onder alle kunsten; heeft vele Eeuwen door inde gheheele werelt hoogh geacht geweest. Niemandt moet sich verwonderen/ datmense van grooten aensien heeft ghehouden: Want sy/ 'twelck haer buyten andere kunsten eygen is/begrijpter Drie/die andersins veel macht hebben over de ghemoeden der menschen / en maeckt sich selven daer uyt tot een Konste. Niemant en twijfelt oft sy en is eerst gesprotē uyt de Genees-konst/ en in ghekropen onder een heylsame gedaente/ als offse waer een hoger en Heyliger Konste der gesontheyt: oock hebben de Godts-diensten met de vriende-

 lijckste

lijckste en wenschelijckste beloften haer meer machts gegevẽ / waer inne self in dese tijt het menschelijck vernuft wel dapper benevelt is: ende op datse haer te meer soude doen achten isser de voor-seggingħe uyt de Starre-konst onder gemengt; dewijl daer niemãt gevondẽ wort oft hy en zy begeerich te weten wat hem nakende is/ en gelooft dat men dat op 't seec-kerste van den Hemel weten kan: Sulcx dat der menschen sinnen met dese drie-voudigen bandt zijnde ghebonden ende in-genomen/ is dese Konste tot sulcken hooghte gestegẽ/ datse noch heden-daegs onder een groot deel der volcken de overhandt behoudt.

De selve aldaer Cap. 2.

Hare soorten sijn menichvuldigh : want uyt het Water / uyt de Hemelsche omme-loopen / uyt de Lucht / uyt de Starren/ uyt Lampen / uyt Beckens / uyt Bylen ende op veel andere manieren/ belooft sy yets Goddelijcks: daer-en-bovẽ tsamen-spreking met de Gheesten / en d'af-ghestorven. Alle het welcke tot onsen tijde de Keyser Nero ydel en leugen te zijn bevondẽ heeft: Want hy be-minde met geen heeter tocht de Cyter en de Treur-speelen / en joockte vierichlijck / daer hy in 'thooghste menschelijck gheluck hadt/ naer de grootste ondeughden en diepste ghe-breecken der ziele / ende haeckte daer voor al naer dat hy den Goden mocht ghebieden ; nochte en wenschste boven dat niet treffelijc-kers. Niemant heeft opt eenige Konst groo-ter genegentheyt betoont. Hier komt by / dat hem geen Rijckdommen ghebraecken/ noch macht / noch leer-gierich verstant/ noch veel andere

andere dinghen die andersins de werelt niet heeft kunnen uytstaen. 't Is een overgroot en ontwijfslijck exempel/ dat dese kunst valsch is dewelcke Nero heeft laten varen. De Tover-wijse Tyrid.res quam Nero besoecken / met hem brengēde de Triumphen van Armenien, waeromme hy de win-gewestē lastich was; dese bracht Tover-wijsen met sich: hy hadde hem met toverſche avondtmalen in-gewijdt: Nochtans/ hoe wel Nero hem 't Rijck van Armenien gaff/ heeft hy dese konste van hem niet kunnen leeren. Daeromme moet men dit voor vast houden/ datse is onvast/ onnut/ en ydel/ hebbende nochtans eenighe schaduwen van waerheyt. Maer daer inne heeft wel macht 't gheen men doet door vergift/ maer niet de Toverije.

Noch Lib. 29. Cap. 3.

De voorsichtigheyt der Toovenaers is loos en snoodt / om hare bedriegerijen te bedecken.

Noch Lib. 28. Cap. 2.

't Is een groot en altijt twijfelachtich geschil/ oft Woorden en Besweeringen eenighe macht hebben: 'twelck indien het soo is/ soudemen billijck den menschen daer voor danck weeten: Maer de alderwijste / hooft voor hooft/en kunnent gheen gheloof geven.

Noch Lib. 18. Cap. 6.

Als C. Furius Cresinus, uyt slaverny verlost zijnde/ van een kleyn Ackertjen veel meer vruchten haelde / als sijne Bueren van wijtstreckende Teel-landen / was hy geweldigh

ghehaet/ als of hy met Toverije ander lieden vruchten hadt weten tot hem te locken/ waeromme hem van Sp. Albinius dagh van rechte ghelept zijnde/ ende hy vreesende datmen hem mocht veroordeelen/ alsoo de gantsche gemeente in sijn saeck hare stemme gheven most/ bracht hy alle sijn Boere-tuygh op de Marckt/ende nam met hem sijn Dochter/ die kloeck en starck was/ ende (ghelijck Piso seyt) wel ghevoedt ende wel ghekleedt/ sijn wel na den eysch gemaeckt Yserwerck/ sware Spaen en Grave/ gewichtige Ploegh-kouters/ ende wel versaede ossen. Daer naer seyde hy: Dese/ O Burgers van Romen/ sijn mijn Toover-ghereetschappen die ick u kan tonen; want mijn waecken/arbeyt/en sweet/ en kan ick op de Marckt niet brengen. Hy is met gemeene stemmen vry-gesprooken.

Seneca Natur. Quæst. Lib. 4. Cap. 7.

De Wetten der XII. Tafelen hebbē hy ons verboden/ dat niemandt eens anders vruchten soude betooveren. De doen onnosele oude tijdt heeft geloost datmen slach-regenen door beswee ringe konde doen vallē/ oft die af-weren: 'tis nochtans soo klaer/ dat soodanighe dingen niet en kunnen geschieden/ dat noyt eenighe Schoole der Philosophen sal bestaen de oorsaeck hier af te soecken.

Plin. Lib. 8. Cap. 22.

Dat de Menschen haer in Wolven souden kunnen veranderen/ en wederom daer naer tot haer selven komen/ moeten wy met vast vertrouwen gelooven onwaerachtigh te zijn; oft

oft wy moeten dan ooc gelooven alle de sprenc-jes die wy soo veele Eeuwen langh bevonden hebben leughens te zijn / etc. 't Is wonder / waer de Griecksche licht-geloovicheyt sich al toe uyt-streckt: want daer is niet een soo onbeschaemden leughen / of sy en heeft ghetuyghen.

Decret. ex Concil. Ancyrensi in C. Episcopi. 26. quæst. 5.

Wie dan gelooft dat eenich Schepsel soude kunnen ghemaeckt worden / oft in een beter oft slimmer schepsel verandert oft verschapē worden in eenige andere gedaente of gelijckenisse / als vanden Schepper aller dingen self / van wie en door wie alles is / die is buyten twijfel ongeloovigh / en slimmer als een Heyden.

Lycostenes in Prodigiis.

In't jaer ons Heerē 1546 is de dochter van Iohan Ulmer, Burger vā Eslingen, genaemt Margareta / door pijn die sy in haer Buyck gevoelde / soo geweldigh geswollen / dat het scheen 't geheele aenschijn door de groote des Buycks soude bedeckt worden: ende sy seyde datse verscheyden slach van Dieren in haer buyck voede / ende wert sy ondertusschen door reuck-werck en andere edele toe-gemaeckte dinghen / soo sy haer veynsde / wat verquickt: die rontom het bedde stonden / daer inne sy altijt plat bleef leggen / hoorden 't gekraey van Haenen / 'tklocken van Hoenderen / 'tquaeken van Gansen / 't blaffen van Honden / 't blaten van Schapē / 't knorrē van Varckens / 't loeyen van Koeyen / en het gegrinnick van Paerden:

den: uyt haer zijde quaemen wonder groote Wormen / en ontrent hondert vijftigh Slangen / daer mede sy socht het Mirakel gheloof te doen hebben. Men is te raet ghegaen met veel Medecijn-meesters en Barbiers / en onder andere oock by Leonard Fuchsius van Tubingen, die obertreffelijcken Artz / en eyndlijck zijn Keyser Karels de V. en Ferdinandus des Conincks van Hongeren Medecijn-Meesters daer oock by ghekomen / vergeselschapt met eenige Edel-lieden / ende en hebben niet kunnen vinden datter eenigh bedrogh onder schuylde. Als nu de sieckte by naer vier Jaren gheduert hadde / ende de pijn meer en meer scheen toe te nemen / soo heeft dē Raedt der Stadt haer Medecijn-meester / en drie Barbiers / en een Vroed-vrouw gesonden / datse door snijden dese Dochter den buyc souden openen. Men heeftse / alsoo sy haer hier tegen stelde / de decselen van 't lijf getrocken / en gevonden een buyck die kunstigh met handen ghemaeckt was / en met oorkussens onderstut / en verscheyden andere vondē daer mede de ronte aen den Buyck gegeven wert: de Dochter ondertusschē naeckt / had seer gestopt vleesch / en een uytermaeten schoon lichaem. Dese buyc is op 't Raethuys gebracht / en daer als yets verdoemelijckx bewaert. De Moeder van dese Dochter / gepijnicht als een Toovenaerster / heeft beleden dat zijt door des Duyvels aen-raden / om 't ghewin sulckx hadde bedreven / en sy is / eerst gewurght zijnde / verbrant. De dochter is met een gloeyende priem door haer wangen gestekē / en gedoemt tusschen twee mueren in eeuwigen Kercker.

Aen

Aen de Heere

Mr. WILLEM de BONT,

Hooft-Officier tot Leyden,

Ter gedachtenisse van den Hoogh-geleerden Heere Professor GERART TUNING, zalig: ghed.

In sijn leven groote aendrijver tot de uytvoeringe van dit Werck.

TEr goeder uyr ist Boek van *Reinald Scot* geborē!
Het gelt de Tovery : nu stoppen wy ons ooren
Voor al wat *Apuscor*, of *Zoroaster* maelt :
Wat *Dardanus* besluyt, en *Herodoot* verhaelt.
Wegh,wegh met al 't ghespuys , met d'*Abderijtsche* lichten ;
Wegh,wegh (ô groote ziel!) *Homere*,met dijn dichtē;
Dat *Circe* Varkens maeckt,en komt nu niet ter staet:
Dat mensch in wolf verschiet,is *Neuros* sotte praet.
Heer *Bonti*, dit's ontdeckt: het licht is ons gegeven:
Die vlies is van ons' oogh:de moeyte zijt gy quijt:
d'Onnoselheyt beschermt , en veel met u verblijt.
Dit's d'ommegang en vrucht van *Tunings* wijse levē.
Ten past niet datmen vraeght,hoe sulcks en sulcks toe-gaet :
Maer of sulcx mog'lijk is,een wijs Man onderstaet.

P. Schriverius.

De ſelve

TOT DEN LESER,

Over

d'Ontdeckingh van Tovery.

HIer Menſch, verruckte Menſch; hier, die ſoo ſeer tot dromen
En logens zijt geneyght: hier iſt, dat ghy moet komen;
Hier, tot dit waerde Boeck: dat u de Tovery
Ontdecken ſal, en al de Dwalingen daer by.
Och, of een Achtbaer Raedt ſich hier toe vlytigh wende;
Dreef Fabels aen de zij: de Waerheyt recht bekende!
Nu jammert my des tijts. Is't mis-verſtandt, of haet,
Dat onſe luyden quelt? of Schouten eygen-baet?
Jae, grouwelijck bedrijf! Hoe ſpeeltmen met het leven,
Hoe leeftmen met de Menſch, op d'aenklaght van de Nijdt.
Wel! iſt al Tovery, wat ſieckt', of pijn belijdt?
Neen, neen, Eerſame Raedt: ey, wilt u dit ontgeven:
Al langh ghenoegh verblindt. Men doet Godt offerhandt,
Wanneer men 't quaet vermoen, en niet de Menſchen, brandt.

P. S. Anno 1609.

M. GE-

M. GERART TUNING,

Wijlen der Rechten Professoor in de Universiteyt tot Leyden,

Aen den

Onbedachten Tover-Rechter.

O Rechters ! zijt ghy selfs al vry
Van dees ghenoemde Tovery ?
Siet toe : siet, met medooghen :
Siet met twee open ooghen.
SCOT twijffelt aen de swarte konst,
En draeght aen d'Onschult syne jonst :
Wilt hem daerom niet schelden,
Of als quae Christen melden.
De blintheyt is te byster groot,
Die spoedight nae d'onnoosle doodt.
d'Onnoosels te der Landen
Die sietmen (laes !) verbranden.
Wel ! hoe soo fel, en wreedt van aerdt,
Jae, of ghy selfs betovert waert ?
Alleen is by de blinden
De Tovery te vinden.

Scripsit Anno 1609. Calliopus recensuit Anno 1637.

Tot den

Onverblinden Leser.

SIet hier de Tovery, uyt ydel waen gebroet:
En merckt, hoe 't plomp begrijp den Tovers hout de voet:
Siet, hoe die 't guychel-spel ons willen over-tuygen
Te wesen Duyvels werck, de wijse luy beguygen.
* *Pharonis* guychelaers, radt, aerdigh, en geswint,*
Die hebbē 't slechte Eeuw bedecktelijck verblint.
Indien men meerder kracht van T'overs wil geloven
Sal 't overigh geloof Gods macht en eer beroven.

C. Pijn.

* * Het Hebreeusch woordt Exod. 7. belahathehem bedupt niet anders als eenige radde geswinthepdt/ ofte aerdige bedeckthept.

GHE-

GHEDICHT

Teghen die selfs-betoverde ende uytsinnighe Rechteren/ ende oude Wijven/ die al wederom de versufte ende verbrande Droomen/ uyt haren roockende kop/ ofte rocken-hooft te samen spinnen.

Over d'Ontdeckingh van Tovery.

I.

O Hemel, Aerd', en wat oyt was van God geschapen !
O Hemels grootste Licht, ô Sonn' en Mane klaer !
O Legers der Gesternt ! die haren schijnsel rapen
Wt dynen ronden glans, dees Leugens groot gevaer
Ontdeckt, beschaemt, verdwijnt, op dat nu en hier naer
Dit onbeschaemt gedrocht, dees toe-gemaeckte nachten
Van sotte Toverny eens werden openbaer,
Waer over dat ontstaen veel jammerlijcke klachten.
O Hemel, grootste Licht, komt dat weer in gedachten,
't Welck als een roock verdween ? O Waerheyt, baert u kracht ?
U Goddelijck ghewelt en laet doch niet verachten,
O onbevleckte Maeght, hier in u eer betracht,
De Leugen is op wegh met all' haer volle macht,
De Wolf is weer in 't velt, och ! schout sijn malle beeten!
Dat achter-lamme Wildt roept nu al weer om vracht,
Hy klimt door Haeg' en Doorn, door alle Enge reeten,
Hy twijffelt aen sich selfs, en baert heel onvermeeten :
Tsa, boven ban en boet, kom ick weer int ghelove,
Ick kom mijn saeck besien al wederom ten Hove.

II.

Wegh dulle sotterny ! wegh, wegh, versierde dromen,
En malle spoockery ! onsinnelijck getier !
Van waer komt weer 't gherucht ? waer voor soo is te schromen ?
Alleen voor Leugen ? och ! komt voor der Wijsen banck,

Tsa

T'sa haest komt voor den dagh, verdeedight u getjanck:
Gebruyckt eens recht en wet, u mom laet achter blyven,
En werpt de grijn in't vier: komt liber vry en vranck;
Soo blijft ghy ongebrant, laet u hier niet verstyven,
Loopt, loopt, en spint u webb' ghy heel versufte Wyven,
Oft komt, seght op u konst, u sottelijck voorstel,
U Toverny, en laet geen Duyvel in u blyven,
Seght op u Les, en speelt ons eens u konstigh spel;
Ghy Weer-wolf. hier, tsa voort, laet sien u grijse vel,
Oft ist al ydel schijn? het moet voorwaer soo wesen.
Kan wesen een gedaent', 't welck reedlijck is, soo fel?
Och! dese lieve konst is uyt den Hel geresen!
Daer Leugen eer is, en de meester plagh te wesen.
Verwerde Toverny, met dijne guygel'ryen,
Die menigh simpel mensch gebracht hebst in het lyen.

III.

Wel, wat glooftmen niet? glooftmen niet de oogen?
Ten minsten dat gerucht? lofwaerdige personen?
Ist dan geen Toverny? sal dat nu zijn een loogen,
En wort de Mensch geen Wolf, en sulcx sy haer verthoonen!
Wel! isser eenigh mensch die dit noch derf verschoonen?
Voorwaer de Waerheyt selfs, dat aldersterckst' gewelt,
't Welck alle wijsen wel te recht nu sullen kroonen,
Wiens over-grootste kracht wert over al verbreyt.
Wie looft dees Toverny? wie is die daer op leyt
Sijn haest-geloovigh hert? Betoverd' kromme Rechten!
Och, haest bedrogē mensch! Komt hier en haelt bescheyt,
Ey, wilt naer desen niet met uwe schaduw' vechten,
Doet dees verwerde saeck aen eenen spijcker hechten
Veel hondert jaren lanck: och! achter-lamme Dieren,
Gelijck u Recht oock is, Eer-wolven, laet doch slechten
U lamme Toverny, wat wilt ghy meer versieren?
Dwaelt half, doch keert weerom, laet u de Reden stieren,
Daer is geen sulck gespuys (of ghy maeckt selfs de beeste,)
Noch hier noch daer, nocht' in de Engelsche foreeste.

IIII. Ghy

IIII.

Ghy Weer-wolf-werdend' mensch, verwerpt u ouwe vellen
Van't herssen-loose breyn, het zijn niet dan gedichten,
Gesponnen uyt u hooft, laet u dees sieckt' niet quellen,
Laet komen niet ten Hoof dees droomen en gesichten,
Och Rechters, wilt de kaers van wetenschap toelichten
En van u kloeck verstant, wilt op dees saeck wel letten,
Ontslaept, staet op, siet toe, wilt u niet hooger setten
Dan selfs de Waerheyt is: laet dees doch niet verpletten
Of sy wert u te sterck, laet dese sotternye
Den schoorsteen vliegen uyt. brant u niet aen de hetten
Van diemen brandt, eylaes! gemaeckte spokerye,
Gelijck de daet betoont: laet dese konst betije,
't Zy Duyvels, of het zy Natuerlijck, wilt verhalen
Aen hem die schuldigh is: de reste stelt besije.
Ist een Natuerlijck dingh? wilt daer niet meer op smalen,
Doet hy 't in eenen schijn des Duyvels altemalen,
Straft hem, en laet sijn straf een ander niet besueren,
Soo mach een yeders Recht, en uwe Recht-banck dueren.

H. Delmanhorstius, Med. D.

Anno 1609.

SONET.

SONET.

't Boeck tot den Leser.

GEleertheyt, Grijſheydt wort ('k weet niet waerom) ghelooft,
Of die wel ſcharp alleen van alle dinck kond' ſpreecken:
Die Meeſters weetent al, en voort de reſt zijn Leecken;
Reden, ſy dragen geen vierkante muts op 't hooft.
Beruchte Tovenaer, van vrienden gantſch berooft,
Ick ben u vrient, ick wil u boeyen ſtucken breken,
Tot leet van Rechters die'r onſchuldigh aen u wreken.
De kaeck'lende gewoont heeft reden langh verdooft;
Waerom? om dat het hier aen Rechts-geleerde grijſheyt
Schorten? Neen: 't ſchorten hier aen Rechts-geleerde wijſheyt.
Die ſlechs een oordeel ſprack nae 's volcks ghewoonte geck.
Ick leer die Rechter dit, gewoont te treen met voeten,
En met wat recht hy ſal de Tovenaers ontmoeten.
Daer toe plant ick hem noch twee oogen inden neck.

S. COSTER.

Op

Op d'Ontdeckingh der Tovery,

Ghedaen door

REINALD SCOT.

KLINCK-DICHT.

WAt *Reinald*, vroom van aerdt, ontdeckt de loose laghen
Der wreede vyanden van 't Vrouwelijck geslacht,
Dat onder Toverschijn werdt deerlijck om-gebracht,
Van dien het had gheteelt en onder 't hart ghedragen?
Ick sie 't veel-hoofdigh Dier verwonnen en verslagen,
En in sijn eygen bloedt het Helsch gedroght versmacht,
Nu niemant meer op klucht noch ydle droomen acht,
En 't Aerdtrijck is gevaeght van endeloose plagen.
Vervloeckte Gierigheydt en 't blinde By-geloof
Verdwijnen, nu hun is ontruckt dien vetten roof.
d'Onnooſle sexe keert met snaren en gesangen,
En gaet dien braven Heldt al juychend te gemoedt,
En looft hem, die beschermt haer eere, goet en bloedt:
Al wie sich loflijck draeght, is waerdigh lof t'ontfangen.

J. V. K.

Een

Een ander Gedicht.

KOmt hier ghy blinde Mensch, u doch niet langh beraet,
En doet u oogen op, en siet wat dolend' quaet
Ghy daeghlijcx doende zijt: hoe ghy u laet verleyden
Door meer als sotte klap, alsoomen gaet verbreyden
Van waeringhs argh gespuys, en ander spoockery,
Oock wonderen gedaen door snoode Tovery.
Komt hier doch ende siet (och laet het u verdrieten)
Hoe veel onnosel bloets ghy daeghlijcx doet vergieten.
Maer ghy voor al, die Godt gegeven heeft het zwaert,
Om dat ghy straffen sout den quaden onvervaert:
Den goeden wederom beschutten en beschermen:
Ghy segh ick, moet voor al hier zijn, en u erbermen
Van veel onnosel volck, dat meest door groote pijn
Sich schuldigh kennen moet, en wil verwesen zijn.
Doorleest doch dit geschrift, dan sult ghy selfs bekennen,
Als datmen moet dees kar voorsichtelijcker mennen.
Of dit door goeden raet te weegh moght zijn gebrocht,
O Godt! wat goeder daet sal hier met zijn gewrocht:
Den Guychelaer en sou sich dan niet gaen vermeten
Veel wonderen te doen: men moght dan eens vergeten
Dit quade By-geloof: men soud' haest sien 't bedroch,
Dat nu hier onder schuylt, en is verburgen noch.
Hier door sou zijn verlost een hoop onnosel menschen:
Het welck ons altemael van herten staet te wenschen.

A. V.

ONT-

ONTDECKING VAN TOVERY.

Het eerste Boeck.

Het eerste Capittel.

DE grouwelijcke dwalinghen vande Tover-kunst zijn soo diep inde herten der menschen ghewortelt / dat qualijck yemandt hedensdaechs de straffe des Heeren patientelijck can verdragen. Want soo yemant eenige zwaricheydt overcompt/het sy door sieckte/verlies van kinderen/ koorn/ beesten / oft yet anders: terstont roeptmen dat het de Tovenaers gedaen hebben; als of daer geen God en waer/ die alle Iob 5.17
dinghen regeert na zijn behagen / straffende de rechtveerdige ende onrechtveerdighe met sieckte / Pest ende andere zwaricheden/ naer zijn ghelieven: maer dat zeeckere oude vrou-

wen hier op aerden (die sy Tovereſſen noe-
men) oorſaecke ende oorſpronck zijn van al
haer ongeluck; als of hare onnoſelheyt geen
ſtraffe en verdiende. Jae dat meer is/dat sy
haer niet en ſchaemen te loopen by de geene/
die sy valſchelijck Toovenaers heten/oft die
ſelfs gaern daer voor gehouden waren; ende
ſoecken van haer trooſt / raet ende remedie
tegen haer ongheluck: zijnde hier inne con-
trarie de wille ende wet Godes: want hy ge-
biedt ons hem aen te roepen in allen onſen
druck ende benautheden.

Sulcke ongeloovige menſchen is ooc wijs
ghemaeckt/dat noch ſneeu/hagel/donder oft
blixem/ noch regen oft tempeeſt door Gods
ordonnantie vandē Hemel komt: maer ver-
weet wort door de kunſt ende kracht van ee-
nighe Tovenaers eñ Duyvel-bezweerders.
In voegen/dattet ſoo haeſt niet hart en don-
dert/ oft een ſtorm-wint waeyt/ oft men laet
terſtont de klocken luyden/oft uytroepen om
Tovenaers te branden/ of eenighe ghewyde
dinghen verbarnen/ hopende door den roock
van dien de Duyvelen uyt de locht te verdry-
ven; recht als of de geeſten van ſulck uyt-
wendigh apen-ſpel verbaert ſouden weſen.
In concione. Ja veel (gelijck Brentius ſeyt) zijn deſe ſelfs
de rechte Duyvel-bezweerders.

Maer voorſeecker is het noch Tovereſſe/
a Pſalm 29.3. noch Duyvel (a) die den donder maeckt. Ick
b Pſalm 18. 14. leſe inde H. Schriftuere/ dat het is (b) Godt
c Ecclef. 43. die de tempeeſten ende ſtorm-winden ver-
d Luc. 8. 24. Matth. 8. 26. weet: ende ick bevinde dat het (c) is de Heere
e Marc. 4.37. 38. dieſe regeert/ ende (d) waeyen doet naer zijn
believen. Maer laet my yemant van haer al-
len ſien (e) / die de wint verbiet / oft de zee
doet

doet stillen/ gelijck Christus dede; ofte die een storm-windt doet komen als (f) Godt dede f Psalm 107. door zijn woort : ende ick sal haer gelooven. 25.
Heeft eenige toveresse ofte Duyvel-bezweerder opt ghewee st (g) daer de sneeu van daen g Iob 38. 22. komt / oft dese secreet-plaetse van de haghel ghesien/ die Godt geordonneert heeft tegens de dagen der droeffenisse ? Wat my aengaet/ ick laet my duncken met (h) Jesus Syrach/ h Eccles. 43. dat alleen door het bevel Godts de sneeu 26. valt : ende de wint (i) wayet in alle Landen/ i Baru. 6. 60 die oock alleen doet dat de winden ophouden : ende die oock wil (so wy in zijne wegen wandelen) ons reghen gheven in bequamen tijt/ ende den acker en boomen haere vruchten overvloedelijck door voortbrengen.

Maer weynigh dencken onse tover-meesters / dat de (k) Heere ghebiet heeft over de k Psalm 78. wolcken/ eñ dat hy de deuren vanden Hemel 23. ghelijck David seyt / open doet : ofte dat den Heer (als (l) Nahum verhaelt) is inde tem- l Nahum 11. peesten ende storm-winden : denckende veel 3. eer / dat de toveressen ende duyvelen als dan haer kunsten te werck zijn stellende.

De Martionisten bekennen een Godt/ die autheur is van alle goede dingen/ eñ een ander die 't quaet ordonneert. Maer dese maken de Duyvel alleen God/ om dinghen van niet te scheppen/ om de ghedachten der menschen te weten ; ja andere dingen te doen dan God oyt gedaen heeft/ namentlijck om menschen in beesten te veranderen/ etc. 't Welck genomen de duyvelē al schoon doen konden; so en volcht nochtans niet/ dat de tovenaren oock alsulcke macht hebben. Maer al waert/ dat alle de Duyvelen doot waeren/ ende alle

tovenaers verbrant: so verseckere ick u nochtans / dat wy alsoo wel reghen / haghel ende tempeest souden hebben/als wy tot noch toe ghehad hebben / naer het wel behaghen des Heeren/ na de gesteltenisse der elementen/ ende nae de loop ende ganck der planeten/ daer in Godt een volkomen ende eeuwige ordonnantie gestelt heeft.

Ick ben wel versekert/ dat / indien alle de oude wijven toveressen/ende alle de Priesters duyvel-besweerders waren; dat wy daerom niet een druppel regens/ of een windeké min ofte meer souden hebben: (m) want de Heere heeft het water inde wolcken besloten / etc. tot dat den dach ende nacht een endt hebbe. Ja het is de Heere die de wint verweckt/ eñ diese wederom stillt (n). De wint des Heeren/ende niet der toveressen/ sal haeren schat verderven/ ende haer fonteynen opdroghen/ gelijck Oseas seyt. Laet ons leeren ende bekennen met de Propheet David (o) / dat wy selfs oorsaeck sijn van onse elendicheyt: ende niet vloecken op de tovenaers/als wy Godt behooren te bidden om zijn barmhertichept.

m Iob 26. 9. Psalm 135. 7. Ier. 10. 13.

n Ose. 13. 15

o Psalm 39. 12.

In Epist ad I. Wierum.

De Keyserlijcke wetten seyt Brentius verwysen hem ter doodt/ die de locht infecteert: maer (seyt hy) het is noch inde macht der tovenaren/noch duyvelen/ om sulcx te doen: maer in Godts alleen: al ist dat (beneffens Bodin ende generalijck alle andere Papistische schrijvers) Danæus, Hyperius, Hemmingius, Erastus, ect. oock sulcks hebben willen bevestigen. De wolcké zijn geheeten (p) pilaren van Gods tenten/ sijn wagenen ende sijn woningen. Ende indien het also is/ wat toveresse oft Duyvel kan dan heerschappie

p Exod. 13. 21. Esai. 4. 5. Psalm 18. 12.

daer

daer overvoeren? .S. Augustijn seyt/ *Non est putandum istis transgressoribus Angelis servire hanc rerum visibilium materiem; sed soli Deo.* Wy en moeten ons niet laten duncké/ dat dese sichtbare dingen staen tot ghelieven der Enghelen die gevallen zijn/ maer alleen tot gehoorsaemheyt Godts. Augustin. de Iuncta Trinit.

Eyndelijck/ soo tovenaers sulcke dinghen doen konde; waerom was het dan so vreemt voor het volck / als Christus door zijn wonder-wercké de zee ende winden verbode? etc. want daer staet ghescreven; (q) wie is dit? want winden ende zee zijn hem gehoorsaem! q Matth. 8. 27.

Het tweede Capittel.

Groote inconvenienten ghesprooten door des menschen licht-ghelooff: Oock wederlegginghe van sommighe kercken leeraers, die al te veel gheloofs stellen inde macht der Toovenaeren, met een exempel dese saeck aengaende.

De werelt is alsoo betovert ende vervoert / dat in plaets van goeden raet te gheven / men ons wijst in tijden der noot/van God tot den Duyvel/ende van een erbaré Medecijn-meester tot een bedriechelijcke toveresse; die ons wijs maken sal dat zy met woorden de lamme kan genesen (een werck dat Christo alleen toecomt) ja / door haer geest ende beswerinhe/de blinden doen sien: al ist dat by S. Ian (a) gheschreven staet/ dat de Duyvel de ooghen der blinden niet en a Iohan. 10. 21

kan openen. Ende zy houden dit voor soo seker/dat ick (tot mijn groot leetwesen) sommige kercken dienaers hebbe hooren seggen/ dat syder in haer parochie op eenen tijdt tot seventhien oft achthien gehadt hebben/ menende dat de selve wonder-wercken boven de natuere doen konden: Waer door zy openbaerden/soo wel haer ongheloove/als onwetenheyt/belangende het geene zy uyt Godts woordt behooren te weten: oock mede haer achteloosheyt en onverstant/ om haer volck wel te onderwijsen: Want zy behooren selver te weten/ en oock haer toehoorders te leeren/ dat het is (b) Godt alleen die groote wonderen doet: ende dat hy de godloose straft om haer zonden wille/ ende beproeft de uytverkorene/ naer het segghen vanden Propheet Haggaj (c) Ick hebbe u inden arbeyt uwer handen met storm/ haghel ende quaet weder gheslaghen; ende noch en hebt ghy u niet tot my bekeert/seyt de Heere. En daerem (seyt de selve Propheet (d) hebt ghy lieden veel gesaeyt/maer weynich gemaeyt: Ende diergelijcke spreucke heeft oock (e) Joël ende (f) Moses ghebruyckt: doch hier nae sullen wy meer daer van seggen.

b Psal. 72. 18 en 136. 4. Ierem. 29. 18.

c Hag. 2. 18.

d Ibid. 16.

e Ioël 1. 4.

f Levit. 26.

S. Paulus heeft wel voorsien de blintheydt ende wederspannicheyt/so wel van dese blinde herders/ als haer verdoolde schapen/ als hy seyt: Sy (g) en willen gheen ghesonde Leeraers hooren: maer sullen naer hen eygen begeerlijckhedē Leeraers aennemen/ na dat hen de ooren jeucken (h): ende sullen haer ooren vande waerheydt af wenden/ ende hen tot fabulen keeren. Ende inde leste tijden sullen sommige af vallen vanden geloove/ ende

g 2. Tim. 4. 3

h 2. Tim. 4. 4

de

de verleydende geesten aenhangen / ende leeringe der Duyvelen/ die niet dan leughenen spreecken (ghelijck tovenaers ende Duyvelbesweerders doen :) maer verworpt sulcke onheylige ende oude wyven klap ; gelijckerwijs oock Basilius seyt ; die de duyvel-besweerders ghehoor geeft/die luystert na beuselachtige en wanhopige dingen. Doch ick sal een exempel verhalen / daer van ick niet alleen *oculatus testis* ben/maer oock selfs de sake geexamineert hebbe / ende wil voor alle man het selfde bekennen : niet om dat ick de Gods-geleerde wil onteeren, maer om mijne seggen beter te bewijsen, te weten/ dat dit grouwelijck bedroch geacht wert, in plaetse daermen sulcke ongoddelijckheydt behoorde te verwerpen.

Op eenen sit-dach ghehouden tot Rochester, Anno 1581. was met namen Margarita Simons , de huys-vrouwe van Ian Simons van Brenchlie inde provencie van Kent, beschuldigt van toverye/ door het aenbrengen en klachten van verscheyden slechte ende nijdighe lieden: maer insonderheyt van eene Ian Ferral, Leeraer der selver parochie : met welcken ick dese saecke aengaende/ ghesproken hebbe/ ende hebbe hem daer seer onwetende in ghevonden / oock nydigh teghen de arme vrouwe / en (dat noch quader was) so ongereet om rekenschap te geven van zijn gheloove/ als zy / die hy beschuldicht hadde. 't Gene hy voor sijn deel by bracht tegen dese arme vrouwe/was dit : Historie van Margriete Simons / een suspecte toveresse.

Sijn sone (wesende een boefken / en woonende by eene Robert Scotchford drapenier/ inde voorschreven parochie van Brenchlie)

 ginck

ginck op een seeckeren dach omtrent haren huyse/ende het is gebeurt dat een kleyn hondeken/'twelck zy hadde/teghens hem by gevalle blafte; den jongen sulcx niet kunnende lijden/heeft zijn mes uyt getrocken/ ende het hondeken vervolcht tot haer deure toe: de vrouwe sulcx siende/heeft op hem ghekeven/ ende eenige woorden gesproken/ die den jonghen niet wel aen en stonden; doch en wilde hy even wel in langhen tijdt niet wech gaen. Vijff ofte ses dagen daer nae is het gebeurt/ dat den jongen sieck wert: Doen wertmen indachtich de voorgaende strijt/tusschen den jongen ende dat hondeken; in voegen dat de voorschreven Leeraer (die hem selff so gepriviligieert achtede / dat hy hem liet duncken/ dat God niet en behoorde zijn kinderen met siecte te besoecken) de saecke so overleyde/dat hy eensdeels door zijn eyghen goetduncken/ ende eensdeels/gelijck hy my verhaelde/door het seggē van andere toveressen/ seker hielt/ dat sijn sone betovert was: Ja/hy seyde my daer beneffens/ dat als zijn sone van alle mā was verlatē/ so was hy noch van een andere toveresse weder ghesont ghemaeckt. Hy voer noch veerder tegen haer voort/eñ seyde / dat altoos als hy inde kerc meende alderbest gehoort te wesen/ dat hem sijn stemme als dan begaf/sulcx datmen hem qualijck konde verstaen; waer van hy gheen ander oorsaeck en wist/dan dat hy van haer betovert was. Ic waerschoude dese arme vrouwe hier vā / als wesende seer begeerich te weten/ wat sy voor haer selfs seggē konde. Sy seyde my/ dat het waer was / dat hy een seer kleyne stem hadde/eñ datse aldermeest faelleerde/als hyse aldermeest

dermeest forceerde. Niet-te-min hy heeft altijt een seer heesachtighe kleyne stem; het welcke ick ooc bevant waer te wesen. Van/ Heer (seyde zy) het sal u ghelieven te weten/ dat onse Leeraer een groot gebreck heeft van heesheyt; in voughen/ dat veel van onse ghebueren (vreesende dat hy de pocken mochte hebben) ghewepghert hebben met hem ten avontmael te gaen: maer ten lesten werdt hem bevolen van M. D. Lewen ordinaris vande Bisschop/ certificatie van twee Doctoren inde Medecinen van London te halen/ dat zijn gebreck uyt de longen quam. Welcke certificatie hy opentlijck inde kerck gelesen heeft: door welcke middel hy van zijn gebreck geholpen was/ oft liever gheexcuseert. Ende dit weet ick waerachtich te sijn/ overmits het my ooc vele vrome mannen vertelt hebben / woonachtich inde selve parochie. Eñ voorwaer indien een vande Schepenen niet wijser hadde gheweest als de rest / men soude haer al verwesen hebben / om dit en diergheliјcke beuselingen als dit was. Want den name van een tovereſſe is soo ghehaet/ ende haer macht van het ghemeene volck so gevreest/ dat so daer een vande alder vroomste menschē mede beschuldicht waer/ hy veel te doen soude hebben eer hy vry soude konnen gheraken.

Het derde Capittel.

Wie sy sijn die men Tovenaers noemt; met een openbaringhe van de oorsaeck, die de menschen sulckx doet ghelooven; ende dat

de Tovenaers haer selven laten duncken dat zy met woorden ende inbeeldingen de kinderen, vee, &c. konnen beschadigen; oock van bedriegelijcke Tovenaren.

DEeene soorte vande geene/ diemen acht Tovenaers te wesen/ sijn vrouwen/ die ghemeynlijck out/ lam/ met leepe ooghen/ bleeck/ leelijck zijn/ ende het voorhooft vol fronsen hebben; dat arme/ praetachtige/ superstitieuse/ ende Papisten zijn/ oft andere die van geen religie en weten: in wiens swaer gemoet de duyvel een bequame woon-plaets gekregen heeft; soo datter geen ongeluck en geschiet/ het zy moort/ verlies van kinderen/ vrienden/ oft vee; of zy laten haer selven voorstaen/ dat zy het al doen: druckende in haer gemoet daer van een seker ende onveranderlijcke imaginatie. Sy sijn oock mager ende leelijck/ toonende melancholie in haer aengesichten/ tot vreese den ghenen die haer aensien: zy sijn ongestadich/ kijfachtigh/ dul ende duyvels/ niet ongelijck den ghenen/ diemen vermoet beseten te zijn; soo eyghensinnich ende obstinaet in haer opinie/ dat so wie maer acht slaet op haer stantvasticheyt/ ende woorden die zy spreken/ haest gelooven soude/ al waer te sijn wat zy seggen.

Cardan. de var. rerum.

Dese ellendige creatueren sijn soo seer gehaet ende ghevreest van haere nabueren/ dat daer geen of seer weynigh zijn/ die haer derven vertoornen/ oft haer ontseggen het geene zy begeeren: waer door sommige haer vermeten/ ja selfs somtijts haer laten duncken/

dat

dat zy dingen boven de menschelijcke nature konnen uytrechten. Dese gaen van huys tot huys / van deur tot deur/ om een pot vol melck/om broot/dranck/pottagie/ende diergelijcke dinghen/ sonder welcke zy niet leven en konnen : Want zy en krijgen door haer dienst oft moeyte / door haer kunst oft vanden Duyvel selfs (met den welcken zy / soomen seyt / een volcomen sichtbaren compact gemaeckt hebben) noch schoonheyt/ noch rijckdom/ noch ghemack/oft yet anders/wat het soude moghen wesen.

Het gebeurt al-te-mets/dat zy haer nootdruft niet en krijghen/ oft ymmers haer begeerte niet en bekomen / inde plaetse daer zy bedelen oft leenen : maer daer-en-tegē worden haer manieren van haer nabueren ghestraft: metter tijt veracht/verstoten ende gehaet ; ende die wederom van haer benijt en kleyn geacht : so datse nu de een/ nu de andere verbloecken/ nu de heer/ dan de vrouwe/ somtijts al te samē van de meeste tot de minste ; want zy soo wel op d'een als op d'ander gram zijn/ ende elck ongeluck toewenschen/ ja/ moghelijck na de forme van haere kunst : sonder twijffel ten lesten komt de een ofte de ander te sterven/oft sieck te werden/oft sommige van hare kinderen werden besocht met vreemde ghebreken : 't Welck de onwetende ouders terstont meenen wrake te zijn vande toveressen : eñ hare opinien werden van onverstandige Medecijns geconfirmeert/ naer het gemeen spreec-woort; *Inscitiæ pallium maleficium & incantatio* , Tover-cunst ende Duyvel-besweringhe is een deckmantel voor alle onwetenheydt : daer nochtans quade humeuren/

mueren / ende niet vreemde woorden / tovenaers ofte geesten/de oorsaecke van sulcke gebreecken zijn.

Oock gebeurt het/datter eenighe beesten uyt haer vee somwylen sterven / het zy door infectie oft ander ongheluck: terstont hebben zy het van op haer tegenpartye geladen/ denckende op het geruchte dat van dese vrouwen gaet / hoe haer woorden/ haer gramschap/ haer vloecke met hen ongeluck overeen komt: so dat sy nu niet alleen vermoede/ maer gheheelijck verseeckert zijn / dat het eygentlijc geschiet door het toe doen van dese vrouwen.

Aen d'ander zyde / nu de tovereffe siende haer buermans ongeluc/ende bemerckende/ dat het al-te-met ghechiet naer haer wenschen / vloecken / ende besweeren (want Bodin bekent selfs / datter niet boven twee van hondert van haer toveringhe oft qualijck wenschen en geluckhen) door de Rechter geroepen zijnde/ ende behoorlijcker wyse geexamineert/moet bekennen/dat haer imprecatien ende beghe erten accorderen met haer buermans ongheluck: soo bekent sy (als een Goddinne) dat zy dese dinghen heeft doen effectueren. Maer in dat niet alleen zy/ maer oock de beschuldigher / ende de Richter selfs seer bedrooghen ende geabuseert sijn ; als wesende door haer bekentenisse / ende andere circumstantien gepersuadeert (tot groot nadeel ende verminderinge vande eere Gods) dat dese gedaen heeft/oft doen kan/dat God alleen toekomt.

1. Bodin l. 2. de dæmono: cap 8.

De andere soort van tovenare dat zijn alleen bedrieghers : Dese maecken de lieden wijs

wijs dat zy voor wereltsche eer oft ghewin/ alle dinghen doen connen die Godt ofte duyvel doen can; het sy met toecomende dingen te voorsegghen/ oft eenighe secrete dingen te openbaren/of siecken te genesen/ of miraculē te doen. Maer van dese sullen wy hier nae wat breeder spreken.

Het vierde Capittel.

Wat wonderlijcke daden den Tovenaers toegheschreven zijn by de Tover-rechters, Papisten, ende Poëten.

AL ist dat het gheheel strijdt teghen der Tovenaren ende Duyvels sin / teghen haeren eet / beloftenisse ende hant-tastinghe/ende tegen alle reden/ dat tovenaren weder helpē souden het gene dat betovert is; maer liever souden voortvarē in haere meesters saecken : nochtans lesen wy in *Malleo Maleficarum*, van drye soorten van tovenaers; ende dat is geapprobeert van alle schrijvers/ nieuwe eñ oude/ die daer op geschreven hebben. De eene soorte / segghen sy/ kan beschadighen/eñ niet helpen : de andere/ kan helpē ende niet beschadigen : de derde/can het beyde/beschadighen ende helpen : ende onder de schadighe tovenaers/ seggen sy/ is een soorte die meer beest-ghelijck is/als eenighe ander beestē/behalvē de wolvē: want dese zijn van sulcken aert / datse gemeenlijck jonge kinderen verscheuren eñ eten. Dese sijn de geene/ seggen sy/ die haghel / tempeest ende schadelijck

Mal. Malef. par. 2. quæst. 1. cap. 2.

sijck weer verwecke/als/donder/blixem/etc. Dese sijn de geene die onvruchtbaerheyt veroorsaken in menschen ende beesten/ dese konnen kinderen in het water werpen / als sy wandelen met haer moeders/ sonder gesie te werden: dese konnen de peerden doen achter uytslaen/tot dat zy haer meesters afwerpen: dese konnen gaen van plaetse tot plaetse inde lucht onsienlijck: dese konnen door haer selven ende oock door andere verwerven ongevoelijckheyt/als sy ghepijnicht werden: dese connen de handen doen beven en het gemoet verschricke van de geene die hen aengrijpen: dese konnen anderen seggen waer het verloren oft verborgen goet is; ende voorsien toekomende dingen/ als oft sy nu teghenwoordigh waren : dese konnen het ghemoet der menschen veranderen in liefde ofte haet: dese konnen dooden die zy willen/met donder oft blixem: dese konnen des menschen couragie wech nemen/ende te niet doen de cracht vande generatie : dese konnen de vrouwen misschienissen doen krijghen/en het kint in sijns moeders lichaem doen verongelucken/ sonder yet uytwendigh ofte inwendigh te ghebruycken: dese konnen met haer ghesicht menschen ende beesten dooden.

Alle dese dingen sijn door Iacobum Spranger, ende Henricum Institorem *In Malleo Maleficarum*, versekert waerachtigh te zijn: ende van Niderus, ende de Inquisiteur Cumanus gheconfirmeert ; ende oock door Danæum, Hyperium ende Hemmingium: dan van Bodino ende den Monick Bartholomæo Spineo seer vermeerdert. Maer also ick niet en wil verswijgen de authoriteyt van hare macht/ soo

soo sult ghy hier sien de ghetuyghenissen van veel treffelijcke autheuren/ belanghende dese saecke; als hier volcht:

* Ten eersten/ Ovidius seyt/ dat sy reghen konnen doen vallen/ dat zy den donder ende blixem/den hagel/de wolcken/winden/ tempeesten ende aertbevingẽ konnen verbieden. Andere schrijven/ dat sy de maen ende sterrẽ konnen uyt den hemel trecken. Sommige schrijven/ datse naelden inde lever van haere vyanden connen doen comen door haer wenschen. Sommige/ dat zy 't groen coren van d'een plaets op d'ander konnen versetten. Sommige schrijven/ dat zy sieckten konnen ghenesen boven de nature; dat sy oock inde locht vlieghen/ende met de Duyvelen dansen. Eenighe segghen/dat zy de personagien van Succubus konnen spelen/ende haer selvẽ vertrouwen aen Incubus; ende alsoo van haer jonge prophеten ghenereren / etc. Dat zy haer selven ende oock anderen/inde gedaente van esels/wolven/frettẽ/ koepen/apen/peerden/honden/etc. konnen veranderen. Ende sommighe segghen / dat zy Duyvelen ende geesten inde ghedaente van katten ende padden by hun konnen bewaren.

Sy konnen (ghelijck andere affirmeren) geesten verwecken/ bornputten uytdroogen/ de cracht der Sonne verminderen/ dach ende nacht doen stil staen / ende d'een in d'ander doen veranderen. Sy konnen in ende uyt comen door boor-gaten; eñ over ofte onder de Zee varen in een eyer-dop ofte messelschelp. Sy konnen de menschẽ beletten Veneris lust te pleghen: sy konnen sielen uyt de graeven haelen: lammeren met haer ghesicht dooden;

* Ovid. lib. metamorphoseôn 7.
Danæus in dialog.
Psellus in operatione dæmon.
Virg in Dæmone.
Hora. epod. 5.
Tibul. de fæstinat. lib. 1. deg. 2.
Ovid epist. 4.
Lex 12. Tabularum.
Mal. Malef.
Lucam de bello civili. lip. 6.
Virg. eclog. 1.
Ovid. de remedio ammoris, lib. 1.
Hyperius.
Erastus.
Pich. Gal. in zijn grouwelijcke verraderie.
Hemmengius
Bar. Spinæus
Bryan. Darciæ, Confessio.
Windesor.
Virgil. Æneid. 4.
C. Mantius astrol. lib. 1
Mal. malef. Part 2. quæst 1. Cap. 14.

den; en̄ adder-slanghen met woorden doen bersten. Maer hier tegen machmen seggen:

Quod miranda canant, sed non credenda, Poëta.

Sy konnen beletten / datter gheen boter van de melck en komt/ al ist datmen noch so lange carrent/ besonder als het jonckwijf den room te voren op gegeten heeft/ of de vrouwe de Boter op de marckt verkocht heeft; waer van ick eenighe experientie hebbe; al ist dattet natuerlijcke dinge zijn/die den gemeenen ganck verhinderen; als voor exempel: doet een weynich seep oft suycker in de caerne/ ende caernt vry al den dach/ ghy en sult van uwen room geen boter maecken. Doch M. M. seyt/ datter niet een Dorp so kleyn en is / off daer zijn veel vrouwen in betoovert/ koeyen ghedoot/ haer melck op ghedrooght/ verhaelende (om zijn saecken staende te moghen houden) de woorden vanden Apostel/ *Nunquid Deo cura est de bobus?* Sorgt God voor
1. Cor. 9. 9. de ossen?

Het vijfde Capittel.

Wederlegginghe vande ghemeyne opinie der Tovenaers ende Tover-cunst: ende wat een gruwelijcke sonde het is, om inden noot by haer te loopen om hulpe ende troost.

MAer wat het sy / dat verhaeldt is / ende van veele gheloofft/ aengaende tooverie; ick derff u wel verseeckeren/ dat het al praetkens ende beuselinghen zijn/ mal-

malligheydt ende bedrogh / sonder vergift: noch daer en is van dese tovenarē indē gantschen Bybel niet eens vermaent. Want soo Christus daer van geweten hadde/ hy soude sonder twijfel teghen haer gesproken hebben/ om dat sy hun vermeten in sijn ampt te treden; namentlijck/ te heelen ende genesen vele ghebreecken/ ende boven de natuere veel dingen te doen/ waer door hy aldermeest bekent wert/ verkondight ende ghelooft God te wesen: want sijn daden ende gesont-makinghe bestonden in effect ende kracht/ die de tover-richters de tovenaren toe-schrijven. Maer soo yemandt nu met dierghelijcke vreemde siecktеn ghequelt werde/ als Christus (ghelijckmen leest int Nieuwe Testament) genesen heeft: soo en souden wy op Godt niet betrouwen; maer terstont loopen by de toveresse: de welcke dan niet alleen op haer nemen sal (door hare bedrieghelijcke konst) het ampt Gods/ des aengaende; maer oock gebruycken / by sulcke afgoden-dienaers als tot haer komen/ om hare goddelijcke hulpe te versoecken de woorden Christi selve/ seggende: gaet henen; u soon ofte dochter sal gesont werden ende wel wesen. Joh. 5. 6. Marc. 5. 34.

Het is onmogelijck een tover-richter van sijn waen-geloove te trecken; al siet hy dattet dicmaels anders valt/ als hy gemeent hadde: Want in sulckē gevalle (tot meerder verdoemenisse van sich selven) sal hy sich laten duncken beter te zijn / dat hy een ure te laet komt/ dan dat hy een mijle te veer ginge. Seecker/ wat my aengaet/ ick en weet niet wat het is/ hoereren met vreemde Goden/ so het dit niet en is. Die sijns naesten vrouwe aensiet/ om

Te gaen by tovenaers &c. is afgoderije.

B haer

Mat. 5. 28. haer te begeerẽ/ heeft alreede met haer in zijn herte overspel bedreven: ende voorwaer/ die vastelijck gelooft/ dat het sacrificie der Misse gunstich is voor de levende ende dooden/ die doet afgoderije: desgelijcks oock die cruycen eeren/ ende diergelijcke affgoderije doen; al ist dat zy haer lichamelijcke knien niet en buyghen.

Alsoo segghe ick oock: die de Goddelijcke kracht (welcke Godt alleen toekomt) de tovenaren toeschrijft ('twelck alle tover-richters doen) die is in zijn hert een lasteraer ende affgoden-dienaer/ende vol van ongoddelijckheyt; al ist dat hy nemmermeer tot haer comt/ of aen haer sent om hulp of bystant.

Het seste Capittel.

Breeder wederlegginghe vande miraculen, ende almoghende macht van de Tovenaers by onverwinnelijcke redenen ende authoriteyt, met ontradinghe van sulcken waengeloof.

Soo eenighe tovenaers alsulcke miraculeuse dinghen doen konden/ als men haer toe-schrijft/ sy souden het tot alle tijden doen ende herdoen/ op alle plaetsen/ ende als het yemant op haer begeerde: Want de Duyvel is soo sterck op den eenen tijdt als op den anderen/ alsoo wel werckende by dage als by nachte/ nimmermeer ongereet om quaet te doen/ eñ het is hem al even-eens wie hy mach bedriegen. Eñ also de tover-rechters selfs

selfs bekennen/dat de Duyvel de ghedachten der menschen niet en weet/ soo soude hy (nae mijn ghevoelen) somtijts oock verschijnen den God-vresendē ende lof-weerdigen menschen in alsulck een schrickelijcke ende lichameiijcke gedaente/ als men seyt/ dat hy dē tovenaren doet ; Twelc niemant met de waerheyt bewijsen kan : want de Duyvel besit alleen het ghemoet / ende daer in soeckt hy der menschen verderff. Door de kunst werdt de macht vermoet ; soo dat sy/indien sy segghen datse dit ofte dat konnen/moeten betonen/hoe ende door wat middel sy het doen : 'Twelck nimmermeer tovenaer oft tover-rechter vermach te doen:want tot elcken dade wert vereyscht de kunst ende kracht vanden doender/ ende de bequaemheyt vanden patient/met een ghelegene ende mogelijcke applicatie. Nu de tovenaers zijn sterffelijck / ende haer kracht dependeert vande proportie ende sterckte van haere lichamen ende gemoet: maer met haer sinnen en konnē sy niet meer doen/als willen ende verstaen : ende met haer lichamen en konnē sy niet meer doen/ als het aertsche wesen toelaet. Ende daerom is het onmogelijck/ dat zy dingen soudē doen / die boven haer eygen cracht zijn/ende oock het verstant der gener die wijser zijn als sy / te boven gaen ; soo dat hier van beyde ghebreck is / soo wel de macht als wijsheyt inde wercken. Ende met redē en kan daer niet meer krachts inde dingē selfs zijn / als inde oorsaecke daer van/ofte als in die geene is/ door welcken die gheschieden. Ende wy sien dagelijcx dat onwetende ende machteloose vrouwen oorsake zijn van toverijen ende beswēeringen: waer in wy sul-

len bemercken/ datter niet anders als onwetenheydt ende achteloosheydt van haer voort en komt/ soo wy onse eygen experientie/ Godes Woort/ ende de regulen van de Philosophie willen glooven. Want (och-arme) wat een onbequaem instrument is een tandelose/ oude/ gebreeckelijcke/ en de machteloose vrouwe om inde lucht te vlieghen ? voorwaer de Duyvel heeft sulcke instrumenten weynigh van doen om sijn werck te volbrengen.

Arist. de anima. lib. 20.

Het soude vreemt zijn / dat wy ons lieten duncken / dat sulcke menschen dierghelijcke wercken souden doen : ende noch veel vreemder / dat tovenaers dinghen doen souden/ die van natuere ende ghemeyn ghevoelen onmogelijck zijn ; besonder als het leven van onsen naesten aen ons waen-geloove hanget; eñ als wy sien het gebreeck ende onmacht/ de welcke altoos een beletsel zijn / soo wel vande daedt/ als van 't vermoeden. Ende dewijle datter geen dinck inde Rechten voor mogelijck gehouden wordt/ dat van nature onmoghelijck is : daerom en acht de Rechter niet op het ghene dat de beschuldighde seydt / of dat hy geerne soude hebben willen doen : maer op het ghene dat bewesen is dat hy alreede ghedaen heeft/ ende natuerlijcker wijse in 'smenschen macht is te doen. Want de wetten seggen/ dat een dingh te willen dat onmogelijck is/ een teycké is van een dul mensche/ ofte sot/ tegen de welcke geen sententie wert ghesproken. Voort/ wat Schepenen of Rechter souden yemandt willen ter doodt verwijsen/ om dat hy binnen Leyden een vermoort heeft ; als sy wel weten/ ende veel lieden gesien hebben / dat hy op den selven dagh ende ure binnen

L. multa. D. de cond. & demonst.

nen Delft was doen den moort gheschiede; jae / al waert dat hy het selfs bekende / ende twintigh getuygen daer beneffens? Maer ick segge u / dat de Rechter niet en moet achten de ghetuygenissen die in de Rechten niet bestaen en mogen; maer de Rechters authoriteyt behoort hier in de onvolmaecktheyt te helpen / en dat recht en billick is / staende te houden.

Daerom / dewijle dat wy sien dat eenighe natuerlijcke dingen de oorsaecke konnen zijn van sulcke ongeluckken / als men vermoet dat de Tovenaers doen; laet ons (die ons soo hooghlijck van het Euangelie ende kennisse Christi beroemen) laet ons / segghe ick / ons soo niet laten betoberen / dat wy geloven souden / dat de tovenaers dinghen doen konnen die van natuere onmoghelijck zijn / ja teghen recht ende reden om gelooft te worden. Soo sy seggen / dat het gedaen wert door hulpe des Duyvels / die wonder-wercken doen kan: waerom en doen de dieven haer dingen oock niet door sulcke mirakelen; want de Duyvel is alsoo ghemeen met dese als met d'andere? Sulcke ongheluckken als men de Tovenaers toeschrijft / gheschieden daer geen Tovenaers en zijn; ende sullen gheschieden al waren alle de Tovenaers verbrant. Waerom souden wy dan de sake die gene toeschrijven / de welcke / dese weghgenomen zijnde / evenwel geschiet? Een objectie beantwoort.

Het sevende Capittel.

Door wat middel de naem van de Tovenaers soo vermaert is gheworden; ende hoe ver-

scheyden de menschen opinien zijn, aengaende hen ende hare wercken.

VOorwaer/ de natuerlijcke kracht/ het zy van man of vrouwe/ en kan soo niet veranderen / dat sy yet soude konnen doen bovē de macht/die haer van Godt verleent is. Maer het is de wil ende gemoet des menschen / dat verandert ende verdorven is door ingeving des Duyvels: noch de Heer en laet niet meer toe/ dat den regel der natueren van hem gheordineert / sich vermeerdere: welck natuerlijcken reghel anders niet en is/ als een ghemeyne kracht Gods/alle creatueren ghegheven naer sijn staet ofte conditie. Doch hier van sullē wy breeder spreken inde belijdenissen der tovenaren. Niet-te-min sult ghy weten datter seer weynich/ ja nauwlijckx een is die anders ghelooven kan/oft alle dese onmoghelijcke dinghen zijn vande tovenaers gedaen; want de een is betovert int een/ ende d'ander bedroghen int ander/so dat ten lesten alle dese onmoghelijcke dinghen / ende noch veel meer / van veel diversche personen voor waerachtich zijn gehouden ende gelooft.

De miraculen houden op.

Ende dit heb ick dickwils bevondē/ als dat yemant bedroghen is met een schijn van toverije / ende het selve andere verhaelt / sal het selfde verseeckeren waerachtich te zijn (hoe wel onmoghelijck ende valsch is) als zijnde noch bevangen met onverstant/ het welck eē rechte toverije is; ende geen ander bewijs als zijn eyghen bekentenisse hebbende: Nochtans laet de selve van een ander dierghelijcken leughen hooren vertellen/ hy sal 'talder eerst selve voor onwaerachtich houden.

De opinien vande menschen zijn verscheyden ende onseecker / aengaende de toverije.

Het

Het is te verwonderen/dat yemant/die yet vande tovenaers bedroch gesien heeft ontdecken/ ende siet de onmogelijckheyt van sijn eygen vermoeden/ bedroch ende onseeckerheydt van haer bekentenisse/noch wil gelooven/ende moetwillichlijck helpen de rest van haer onnatuerlijcke daden beschermen: al eveneens/als wanneer een guychelaer oft aessackspeelder sijn principael stucken gheopenbaert heeft / wil hem evenwel laten duncken dat de rest van zijn behendicheyt geschiet door hulpe van den Duyvel.

Eyndelijck / veel roepen/ dat men de tovenaers sal ombrenghen / die selfs niet veel en souden ghelooven van 'tghene men haer toeschrijft/soo sy wel geexamineert werden/ende dat met redenen mosten bewijsen.

Het achtste Capittel.

Oorsaecken die soo wel de Tovenaers als d'andere moveren te ghelooven, dat sy onmogelijcke dinghen doen konnen, met een antwoort op seeckere tegenstellinghe, waer in oock de wettelycke straffe aengheroert wort.

CArdanus schrijft / dat de oorsaeck / dewelcke alsulcken wangheloove medebrenght / bestaet in dese drie dinghen/ te weten/ inde in-beeldinghe vande melancholie/ inde stantvastigheydt vande ghene die daer mede besmet zijn/ ende 't bedrogh vande Rechters; de welcke/alsoo sy selfs ondersoec- Car. de var. rer. lib. 1. cap. 80.

 kers

kers van ketters ende tovenaers zijn/hebben haer bedroghen eude verwesen/om haer goederen daer na te mogen besitten:waerom dese Rechters veel fabulen hebben versiert/ om dat het niet schijnen soude/ dat zy dese arme menschen met onrecht doen stervē. Dan naderhant/seyt hy/ doe de secte van Luther opstonde/hebbē de Priesters met meerder sorchvuldicheydt de executie inghesien; overmits datter meer rijcdom van dese nieuwe ketters te krijgen was:in voegē/dat sy hedensdaechs seer flauw (door wanhoop van profijt) tegen de tovenaers zijn: so dattet schijnt / dat het voorgaende niet dan nijdicheyt/sotternije /en giericheyt is gheweest/ om dit arme volck te verslinden. Ende die de saecke wel door siet/ eñ de principaelste schrijvers daer van leest/ sal bevinden dat het waerachtich is.

Een objectie beantwoort.

Men mach hier voorwerpen/dat noch die in Engelant/noch elders zijn/daer het Euangelie gepredickt wert / de Pauselijcke wetten onderworpen zijn; ende alsoo moet volgen/dat onse tovenaren niet en werden ondersocht *ab Inquisitoribus hæreticæ pravitatis*. Ick antwoorde hier op/ dat de oordē van haer leringe/so wel in Engelant, als in andere landen/van groote macht was; doch nu wat vermindert door seeckere Placcaten van hare Majesteyt/ ende oock van Henrick de VIII. Niet-te-min haere weerdicheyt ende macht / soo wel in woorden als in werckē/ schijnt door sommige Placcaten noch wat voorgestaen te zijn/ als een sake van alle menschen ghelooft; ende ten is noch so verre niet gecomen/datse gants verworpen is. Ende hoe wijselijck onse Magistraten daer in handelen/ ende met barmhertic-

hertichept de saecke in sien: nochtans so daer een arme vrouwe suspect is/ende door de Civile oft Gheestelijcke rechten beschuldicht wert: wy sien datter (God betert) de pijnbanck eñ Beul alsnoch te werck gestelt werden. Ende dat is seecker/dat indien daer eenighe wreetheyt vermindert wert/het geschiet alleen door het wijs beleydt vande Hooghe-overicheydt/die Godt hier over ons ghestelt heeft: want aengaende onse schrijvers/die komen over een met de voorgaende/belangende dese saecke.

Het negende Capittel.

Besluyt des eersten Boecks, waer in ghetoont wordt het groot gewelt dat de Tover-rechters ende Inquisiteuren pleghen, met een vriendelijcke begeerte dat den leser 't selve wil oversien.

ENde overmits dat het de gheheele Werelt mach bekendt werden hoe ongetrouwelijck datse handelen / met wat groote ende onlijdelijcke tyrannie / met wat valsche practiquen ende versierde uytlegginggen/ met wat een haet en nijt/ achterhalinge/ oock met wat boeverije met dese arme vrouwen wert omgesprongen; so wil ick hier (tot haer eeuwighe schande) verhalen de manier ende orden vande Inquisiteurs ende tover-rechters/ sonder eenich secreet ofte bedeckte handelinghe/ die sy soude mogen ontkennen: maer alleen 't gene by haer van tijt tot tijden

gheschreven is/ vande eerste verheffinghe des Pausdoms tot hedensdaechs toe; ende noch by de wetten staende ghehouden/ van Princē toegelaten / ende van haer Inquisiteuren ge-practiseert/ van Doctoren gepresen/ende van Pausen ende Concilien bevesticht is: ende eyndelijck alle tover-richters naghelaten / te mogen oude vrouwē ende diergelijcke schep-selen toeschrijven de macht / de welcke den Schepper alleen toekomt. Ick bid u/ bemin-de leser/ al ist/ dat het u wat moeyelijcken valt (wilt ghy verhoort wesen/ als ghy voor Gods aenghesichte staet) aenhoort doch met aen-dacht/ wat menichvuldige dingē/ ondersoec-kinghen / ghetuygenissen/ bekentenissen/ pre-sumptien / vraghen/ pijningen ende senten-tien/ die men dagelijckx practiseert tegen dese arme vrouwen.

Het tweede Boeck.

Het eerste Capittel.

Wat Persoonen toeghelaten zijn om te tuygen tegen gemeene Tovenaers, naer het seggen van de Inquisiteuren selfs, ende van sulcke als hier bysonder van geschreven hebben.

Mal. Malef. quæst. 5. pa. 3. I. Bod. lib. 4. cap. 2. de Dæmon.

Ersoonen die gheexcommuniceert zijn / die selfs schuldigh zijn / kin-deren/ godloose dienstboden/ ende wegh-loopers / zijn toeghelaten te ghetuygen teghen hare Vrouwen in saken van toverije: overmits (als Bodin,

die een beschermer vande toberrechters is/ schrijft) dat eerlijcke liedē niet machtich zijn om haer te beschuldighen. Ketters ende Tovenaers selfs zijn oock toegelaten om haer te beschuldigē/ maer niet om te ontschuldigen. Ende voorts alle getuyghenisse van alle onachte ende oneerlijcke personen werdt voor goet ghehouden/ ende toeghelaten. Ja/ seydt Bodin, een van sulcke menschen is genoegh/ om duysent vermoede tovenaers te beschuldigen eñ verwijsen. Ende al ist dat inde rechten gheoorloft is sijn vyant te verwerpen: nochtans Jacobus Sprengher ende Henricus Institor (uyt welcke Bodinus ende alle de andere/ die ick tot noch toe ghelesen hebbe/ alle haer argumenten ende redenen genomē hebben) seggen/ dat aengaende dese saecke/ de arme oude vrouwen moeten bewijsen/ of haer vyant heur heeft willen dooden/ ende dat hy 'tbestaen heeft/ ende haer ghequetst heeft; anders is haer ontsegghen te vergeefs. Soo de Rechter haer vraegt/ of sy gesworen vyanden hebben/ ende sy andere verhalen/ verghetende de ghene die haer beschuldicht heeft/ of dat sy segghen/ dat het haer vyant placht te wesen/ maer dat zy nu anders van hem verhopen/ sulck een is aenghenomen tot een ghetuyghe. Ende al ist/ dat by de wetten een getuyge niet toegelaten is: nochtans so de een seggen wil/ Dat zy haer koeye/ een ander haer verckē/ de derde haer boter betovert heeft; dese (seyt M. Malef. eñ Bodinus) en sijn van gheen enckel getuygenisse/ om dat zy over een komen/ dat zy een toveresse is.

Arch. in C. alle. accusatus in par. 2. super verba.

I. Bod. lib. 4. cap. 1. de Dæmon. Mal. Malef. quæst. 56. pag. 3. & quæst. 5. part. 3.

Het

Het tweede Capittel.

De manieren hoe de Inquisiteuren de Tovenaers examineren.

DE ghevanghen vrouwen diemen vermoedt dat tovereſſen zijn / en moghen niet t'huys oft elders gaen om borghen te ſoecken : Want Bodin ſeydt / dat het volck dan ſoo gewillich niet ſoude weſen / om haer te beſchuldigen ; overmits ſy vreſen ſouden / dat als ſy wederom thuys quamen / het haer vergheldens ſoude. Waerom Bodin de Schotſe manier daer in ſeer prijſt : de welcke is deſe. Men ſtelt inde Kercke een houten kiſtken / daer een yegelijck een brieſken in werpē mach / inhoudende dē naem / woonplaets / ende daden vande tovereſſe ; ende daer door en wert niemant bekent / noch beſchaemt / dat hy zijn naeſten door haet ende nijt ſo valſchelijck beſchuldicht heeft : Want dat kiſtken wert met drie verſcheyden ſleutelen van drie verſcheyden perſonen bewaert / ende van die te ſamen op ende toe ghedaen.

De Schotſe maniere van tovenaers te beſchuldigen.

Item / men moet groote neerſticheyt doen om alle man / jong ende oudt / te raden dat zy oude vrouwen beſchuldighen van toverije.

Item / men mach tovenaren gracy ende gunſt beloven / ſo zy andere willen beclappen ; oock ter contrarijen dreyghementen ende gewelt gebruycken.

Item / de kleyne kinderen van tovenaers moet men aentaſten / ende indien men liſtelijck met haer handelt / ſullen zy ghetuyghe-

niſſe

nisse teghen haer moeders gheven.

Item/ men moet de tovenaers so haest alst mogelijck is/ ende onversiens ondersoecken: want dan sullen sy (ghelijck Bodin seydt) hen verschricken / ende meenen dat de Duyvel haer verlaten heeft: anders/ indien sy langhe ghevanghen legghen/soo sal de Duyvel haer onderwijsen wat sy doen sullen.

Item/ de Richter oft Inquisiteur moet van de minste dinghen eerst beginnen.

Item/ hy moet haer af-vragẽ of haer ouders oock tovenaers zijn gheweest/ oft niet: want dese Doctorẽ meenen dat de tovenaers van tovenaers ghegenereert werden. Ende Bodin stelt onder andere dit hooft-stuck inde tover-kunst/te weten/ *Si saga sit mater, sit etiam est filia:* hoewel nochtans de wetten sulcks verbieden *ob sanguinis reverentiam.*

1. Bodin. l. 4. de demon. cap. 4. l. paretes. 6. C. de testibus.

Item/de ondersoecker moet gestadichlijck op haer ooghen sien: want sy en konnen een mensch niet recht int aengesicht sien/ghelijck Bodin schrijft: hoewel hy nochtans op een ander plaets seyt/dat sy soo wel menschen als beesten dooden konnen met haer gesicht.

Item/ men moet haer van al het vermoeden/beschuldingen eñ fauten te samen ondervragen;op dat haer de Duyvel niet en ontrade te bekennẽ. So moet sy ooc niet alleen gevangen sitten; op dat de Duyvel haer naderhant niet en rade yet te ontkennen door schone beloften. Want (seydt Bodin) men bevint dat sommige uyt de gevangenisse wegh ghevlogen zijn/ gelijckse hier voormaels pleghen met Diana ende Minerva, &c. ende haere halsen tegen de mueren gebroken hebben.

Item/ soo eenige lochent 't gene sy sonder

pijnigen bekent heeft/soo moetse soo wel hier om/als om ander saecken/ verwesen werden. De Richter moet schijnen barmhertich te zijn/ ende segghen/dat hy wel ghelooft dat zy onschuldich is/dat zy de moort niet ghedaen heeft maer de Duyvel.

Item/so zy niet bekennē en wil sonder reck of pijn-banck/moetmen haer kleederen veranderen/ende al het hayr van haer lichaem met een scherp scheer-mes af-scheeren: want anders de dese haer selven noch so besweeren konnen/dat sy geen ghevoelen en hebben. Ist saecke dat sy door pijn noch niet bekennen willen/so moetmen haer tusschen de nagelen met eenighe scherpe dinghen steken. 'Twelck Bodin seydt by den Coninck Childebart verdacht te zijn/eñ het alderbeste te wesen: want door de onverdragelijcken pijn (seyt hy) sullen zy alle dingen bekennen.

O Childebarts wreede practijck.

Item/Paulus Grillandus, zijnde seer ervaren eñ geslepē in dese saecke/raet/dat terwylen sy slapen of op de pijnbanck sonder gevoelen zijn/men sal lesen/ *Domine labia aperies*, Ende so/seyt hy/sullen sy pijn gevoelen/ende men sal de waerheyt weten: *& sic ars deluditur arte.*

P. Grillandus.

Item/Bodin seydt/dat ter tijdt van haer examinatie/men veel volckx vergaren soude/om haer te doen verschricken; ende datmen haer veelderhande pijn-ghereetschap soude tonen; datmē oock een vreselijck geschrey oft clachte doen maken soude/dat sy 'thooren; als of daer yemant op de pijnbanc waer/dewijle men haer examineert; mogelijck/seyt hy/dat sy 't door sulck middel sullen bekennen.

Een subtijle eñ Duyvelsche practijc.

Item/men moet een losen vos uytmaken/ende by haer inde ghevanckenisse senden/om

te sien/ of hyse int net kan krijghen ende haer secreten doen te kennē geven. Indien sy noch niet en willen bekennen / moetmen haer seggen/ dat haer saecken van een ander toveresse ontdeckt zijn/ al ist so gantsch niet; mogelijck dat zijt dan bekennen sullen om wrake over haere vyanden te doen.

Het derde Capittel.

Sommighe saecken die de Tovenaers te last gheleyt worden.

SOo een oude vrouwe yemandt dreyght/ oft aenraeckt die ghesont is / ende dat die haest daer nae sterft/ oft met eenige sieckte besocht werdt / het zy melaetsheydt/ apoplexie/oft andere vreemde gebreecken : het is ghenoech/ seyt Bodin, ende men mach sonder meer ghetuyghen (indien men haer te vooren voor een toveresse ghehouden heeft) haer verwijsen.

Item / soo eenighe uyt de kamer oft huys gaet/ als de deuren ghesloten zijn/ dat is een seecker bewijs dat zy een toveresse is ; ende men machse daerom verwijsen : hoewel dat Bodin sulcx noyt ghesien en heeft/ ende soo hy my dat waer maken konde/ ick soude gaerne sijn sotternije toestaen. Want Christus nae sijn verrijsenisse dat gedaen heeft/ niet als een kluchte/ om te lacchen/ die de tovenaers naeguychelen konnē : maer als een mirakel/ om het geloove vande uytvercorene te versterckē. Ende soo een vrouwe yemants oogē betovert heeft/ dat is ghenoegh om haer te doen verbran-

branden / sonder meer bewijs.

Item / soo sy yemants beesten of koorn betovert / oft inde lucht vliegt / of een hondt doet spreken / of yemants schamelheyt affnijt ende die wederom aen anderen vereenighen doet / het is al bewijs ghenoegh om haer om hals te helpen. Ja vermoeden alleen is voldoende bewijs tegen de tovenaers.

Bart. Spinen. & I. Bod. de dæmon. lib. 2. cap. 2.

Item / so drie tovenaers niet en seggen / dat sulcken vrouwe gheen toveresse en is / dat is bewijs genoegh om haer te doen dooden. Het welck Bodin seydt niet alleen door de geestelijcke ende civile rechten te bestaen : maer selfs oock door de opinie vanden Paus Innocentius, de welcke / nae sijn segghen / de alderwijste Paus was / die oyt geweest heeft.

Alexander l. ubi moveris D. de testibus.

Item / de klachte van een eerlijck persoon alleen is genoech om een arme vrouwe op de pijnbanck te brengen ; soo is oock het getuygenisse van een verwesen oft infaem persoon.

I. Bod. de dæmon. lib. 2. cap. 2.

Item / men moet gheen toveresse los laten al ist dat sy door pijn niet en belijt / gelijckmen in andere criminele saecken doet.

Item / al ist dat in andere saecken de stemme van vele vrouwen (midts de swackheydt van haer natuere) inde rechten niet toegelatē is: nochtans een eenige vrouwe alleen / ja selfs beschuldight / infaem ende verwesen (dit zijn Bodins eygen woorden) mach dienen om een toveresse te helpen verwijsen : desgelijcx oock die ongheroepen komt / wert in dese saecken / ende anders geen / gehoort.

Item / een hooft-vyant (indien die vyantschap door toverije gekomen is) mach getuyghenisse geven teghen een toveresse / ende niemant mach hem daer teghen stellen : ende al

ist /

ist/dat in alle andere saecken een meyneedigh mensche/als onbehoorlijck verworpen wort: nochtans tegen een Toveresse wert hy toegelaten als een goedt ende wettelijck ghetuyge. De Procureurs ende Advocaten zijn oock ghedwongen tegen hare clienten / ofte die sy beschermen / in anders geen saecke als dese ghetuygenisse te geven.

Par in l. post legarum para. his vero D. de his quæ ut indig. aufer. Alex. cap. 72. lib. 2. &c.

Item/niemant en can getuygenisse geven aengaende hare vergaderinghe / als Tovenaers selfs: overmits Bodin seyt/dat het niemant anders weten can: hoe wel dat Rich. Ga. schrijft/dat hy eens soo na ghecomen is/ dat hy met sijn sweert een Duyvel doode / of ten minsten hem soo seer quetste / dat hy hem dede stincken als barnende sulpher. Bodin seyt / dat over midts dit een extraordinaris saeck is / men hier in oock extraordinaris moet handelen; ende alle manieren ('t zy directelijck of indirectelijck) besoecken.

Rich. Ga. in sijn sot-achtigh boecxken vande executie der Tovenaren van Windsor.

Het vierde Capittel.

Hoe dat de Tovenaers door haer eyghen bekentenisse verwesen zijn.

SOmmighe Tovenaers / seyt Bodin, die nae den doodt verlanghen (niet om wereldtsche eer / maer om datse wan-hopen / overmits de groote pijn/ die sy in dit leven lijden) bekennen: maer daerom en moetmense niet sparen / al ist / dat het recht haer verontschuldight. De beste bekentenisse is in biechte tegen haren Biecht-vader: ende so sy veel dingen bekennen die valsch zijn/ende een

Bod. lib. 4. cap. 3.

Is het waerschijnlijc dat sulcke souden willen Tovenaers blijven? Idem Ibid.

Ioan. An. ad specul. tit. de litis conteſt. part. 2. l. non alienum. D. de interr. injure fac. l. de ætate par. nihil intereſt. eod.

dat waer is/ so zijn sy door haer eyghen belijdenisse veroordeelt. Sy en is so schuldigh niet die een loghen bekent/ende de waerheydt loochent; als die ghene / die by omstandigheden antwoordt: Ende daer beneffens soo is een twijffelachtighe antwoorde ghehouden voor een Tovenaers belijdinghe.

J. Bod. de dæmon. lib. 4. cap. 3.

Item Bodin verhaelt/datter eenen bekent heeft / dat hy uyt (of liever op) ghereyst was inde locht / ende veel mijlen wegh gevoert op een dans-spel vande gheesten/ om te moghen sien waer dat sijn wijf snachts ginc hoereren. Waerom veel te doen was onder de Inquisiteurs ende de Rechts-geleerdē/ of men hem soude ombrengen met sijn wijf/ oft niet: maer daer wert besloten/ dat hy sterven moste/ om dat hy sijn Huys-vrou niet en hadde beclapt/ *propter reverentiam honoris & familiæ.*

Item/ soo een Vrouwe yet bekent/ eer dat men haer vraecht/ eñ nochtans naderhāt dat selvige wederom ontkēt / dit niet tegenstaende behoort men die ebenwel te verbranden.

Item/ zy-lieden verseekeren/ dat dit uyterste middel aldus hier gepleeght werdt / om datter qualijck een Toveresse onder een duysent bekent wert: ende nochtans houd Sprangher staende/ in M. Mal. datter geen Dorp so kleyn is/ of men vint daer veel Tovenaers.

Het vijfde Capittel.

Preſumptien waer door Tovenaers zijn verweſen.

INdien daer een kint comt te sterven by sijn moeder/ ende men niet en weet hoe het aen

sijn

zijn doodt comt; soo mach men vermoeden/ dat zy dat ghedoot heeft; ten zy dat daer vermoeden is/dat sy een Toveresse is. Alsdan ist gheheel anders; want sy moet op sulcke presumptie ghestraft werden/ ten sy dat zy contrarie can bewijsen.

Indien het kint van een Vrouwe diemen vermoedt een Toveresse te wesen/ wech ghegaen of verloren is; het is te vermoeden dat zy't de Duyvel opgheoffert heeft; ten sy dat zy coutrarie bewijsen can.

Item / al ist / dat in alle andere personen bekenteniße sommighe dinghen voor valsch ende dwalinghen moghen ghehouden zijn: nochtans in sake van Toverije moetmen het al voor ongoddelijck oordeelen / ende moet strecken tot haer eygen bederffenisse.

Item / hoe wel dat een Dief inde Wetten in geen andere saecken voor infaem ghehouden wert/ als in dieverije: nochtans een die van Toverije berucht is / wert ghehouden in alles voor gheheelijck infaem / al ist dat hy noch niet verwesen en is; maer alleen met den name van Toverije berucht is: want den bloten naem ende faem is genoegh / seyt Bodin, om een Toveresse te verwijsen.

Item/soo een Vrouwe oft Kindt seyt/ dat sulck een Vrouwe een Toveresse is; het staet te vermoeden dat het also is; ende is genoech om haer op de Pijn-banck te brengen/gelijck Bodin seyt: al ist dat het in alle andere saecken directelijck strijdende is tegen alle rechten. Doch in het vermoeden ende suspitie tegen een Toveresse en can het gerucht vanden ghemeynen man niet dwalen.

I.Bodin l. 4. de dæmon. cap. 4. l.decurionum, C. de pœnis. Panorus & Felin. in c. veniens de testib. Pars. ca[illegible] sa 154. lib. 4. num. 12. usque ad 18.

So een Vrouwe als zy ghevangen werdt/

veel ghebeers maeckt / ende roept ; Ick ben verdurven / ick bid om mijn leven / ick sal u seggen hoe de saecke staet/ &c. het is een volcomen bewijs/ om haer ter doodt te moghen verwijsen. Ende hoe wel dat een Duyvel-beswеerder niet schuldigh is te sterven/ om dat hy een ghesont ghemaeckt heeft door kracht van sijne kunst: nochtans moet een Toveresse om diergelijcke daedt sterven. Voorts de manier/ 't ghesichte/ 't geknick ende de gedaente van een Vrouwe zijn teyckens genoegh om te vermoeden/ dat zy een Toveresse is; want zy altijdt nae de aerde sien/ende en derven een Mensch niet onder de ooghen sien. Soo men vermoedt / dat haer ouders Tovenaers gheweest hebben / so mach men oock seeckerlijck presumeren dat zy 't zijn : maer sulckx en moet ghy vande Hoeren niet vermoeden.

Item / het is een stercke presumptie / soo sy niet schreyen en connen/ als zy gheexamineert zijn : ende noch seyt Bodin, dat een Toveresse drie droppelen uyt haer rechter ooghe can storten.

Item / het en is niet alleen een vast vermoeden; maer oock een seecker bewijs teghen een Toveresse/so yemants Beesten haestelick sterven/na dat men haer daer omtrent gesien heeft ; hoe wel dat men haer Tover-potten by haer niet en heeft ghesien.

Item / indien yemandt groote kennisse heeft oft veel geselschap houdt met die gene/ dewelcke een Toveresse is / 't is seeckerheyts genoegh/om 'tselfde van haer te vermoeden/ ende als Toveresse te veroordeelen.

Glo. & Bart. in c. venerabilu de elect.

Item / soo veel bewijs als een ander mensch brenght tot examinatie / soo veel be-

wijs brenght een Tovereſſe tot condemnatie ter doodt. Want (ghelijck Bodin ſeyt) hier in moet de ſententie ghewesen ende volbracht werden ſonder regel/ ende niet na forme ende manier van procederen / ghelijck men in andere capitale ſaecken doet.

I. Bod. de dæmon lib. 4. cap. 4.

Item / een Tovereſſe en moet niet haeſtelijck op de Pijn-banck ghebracht werden/ oft al eer men haer gheexamineert heeft / op dat den arbeyt niet te vergeefs en geschiede: want sy en ghevoelen gheen pijn / ende daerom en paſſen ſy daer niet op/ gelijc Bodin ſeyt/ Maer kleyne Kinderen mach men wel terſtont op de Pijn-banck brenghen / ende gheen oude Vrouwen / als vooren gheſeyt is.

Id. Ibidem.

Item/ ſo ſy eenige litteyckenen onder haer armen/ onder haer Hayr/onder haer lippen/ op haer billen/oft aen hare ſchamelheyt hebben ; dat is een volſtaende preſumptie voor den Rechter/om haer ter doot te veroordelen.

De eenige bermhertichheyt die ſy een arme oude Vrouwe toonen / is deſe ; dat / al iſt ſchoon dat zy beschuldight wert / yemandt met haer Tovery ghedoot te hebben : nochtans / ſoo ſy den ſelven perſoon levendigh te voorſchijn brengen can / ſoo en ſal ſy daerom niet ſterven. Waer in ick my ſeer verwondere; dewijle ſy ſeggen/ dat de Tovenaers den Duyvel in aller menſchen ghedaente connen doen verſchijnen. Dan hare rechten ſeggen/ dat een onſeecker preſumptie ſoo veel is / als een ſeeckere faute of dwalinghe.

Cap. præterea, cum gloſ. ext. de teſt. Panorm. in C. venlens. eod, l. 2. D. eod.

Het seste Capittel.

Particuliere vraghen by de Inquisiteuren ghebruyckt.

ICk en behoeve niet te wachten / om sulcken onverdragelijcke nijdigheyt ende uytsinnigheydt te wederleggen; als wesende openbare Godloosheydt / vol Tyrannije. 't Welck / ten zy dat ick het soo klaerlijck bewesen hadde / jae door haer eyghen schriften ende aentuygingen/weynich ofte geenen souden't hebben gelooft. Dan om kortheydt sal ick het voorby gaen / verhopende dat de aenwijsinghe van so veel absurtheyt genoegh sal zijn tot wederlegginghe der selver. Daerom wil ic nu voort varen / ende een meerder particulier manier ende order van examineren verhalen: die de Inquisiteurs ghebruycken/ ende meestendeel in alle landen toegelaten is.

Mal. malef. super interog. Ten eersten / moetmen de Tooveresse af vragen waerom dat sy yemants kint of koe/ &c. aengeraeckt heeft; ende waerom dat het kint of koe sieck of lam &c. geworden is.

Item/waerom haer twee koyē meer melcx geven/ als al haer buermans doen. Ende het teycken voor verhaelt/ is hier wederom ghestelt/ op dat alle man daer wel op soude lettē/ te wetē/dat al ist/ dat een Tovere sse niet kan weenen / nochtans can sy met een weenende stemme spreken. Welcke ghetuyginghe van weenen valsch is/ ende het seggē van Seneca, Cato, ende meer anderen heel contrarie; de welcke voorseecker houden/ dat Vrouwen schreyen connen/ als sy aldermeest yemandt

Senec. in tragœd.

soecken

soecken te bedriegen: ende daerom seyt M. malef. moetmen wel op haer letten; anders sullē sy heymelijck speecsel aen haer wangen doē/ ende schijnen als of sy schreyden: welcken reghel seydt Bodin, niet missen kan. Maer (eylacy!) wat tranen meent ghy genoegh te zijn/ om te ontschuldigen ofte te beschuldigen in so swaren saecke? Het is voorseecker/ dat het volck van Israël bitterlijck weenden/ ende so daer eenige Tovenaers onder de Israëliten waren/ die weenden oock: want daer staet gheschreven/ dat alle de kinderen van Israël weenden. Eyndelijck/ so daer eenighe Tovenaers inde Helle zijn/ die weenen oock: want daer is gheschrey/ klagen/ en krassen der tanden. Maer Godt weet/ datter veel eerbare ende degelijcke vrouwen zijn/ die dickwils inde swaermoedicheyt haers herten gheen tranen laten en konnen; ende dat de tranen dickwils overvloediger zijn by de bedrieghelijcke ende lichte/ als by de deuchtsame vrouwen. Want wy leesen van tweederley tranen der vrouwē ooghen/ de eene/ beteyckenende inwendighe swarigheydt/ de andere/ bedrogh. Ende men leest dat *dediscere flere fœminam est mendacium:* 'twelck bewijst dat sy lieghen/ de welcke seggen/ dat godloose vrouwen niet schreyen konnen. Maer laet dese pijnigers wel voor haer sien/ dat de tranen/ die in sulcker wijse langs der vrouwen wangen afloopen/ met het gheschrey daer Jesus Sirach van spreeckt/ niet en werden teghen hen inden Hemel gehoort. Hier siet ghy/ wat een geleert/ goddelick ende wettelick bewijs dese Inquisiteurs verdacht hebben/ om onderscheyt te maecken tusschen ware ende valsche tranen.

Mal. malef. part. 3. quæst. 15. act. 10.

Num. 11. 4. 1. Sam. 11. 4. 2. Sam. 15. 23. Matth. 8. & 13 & 22. 24. & 25. Luc. 5. &c.

Senec. in Tragæd.

Eccl. 35. 25.

Het sevende Capittel.

Hoe de Inquisiteuren de Vrouwen ondersoecken van weenen, door haer besweeringe.

Proef van tranen.

IC besweere dy door de bittere tranen die onsen Salighmaker aen den cruyce tot Salighmakinghe der werelt/ gestort heeft; ende door de yverige ende lieffelijcke tranen/ die syn moeder/ de glorieuse Maghet Maria/ 's avonts laet in syn wonden ghesprenckelt heeft: ende door alle de tranen/ die de Heylighen ende Wtvercoren Godts hier in dese werelt gelaten hebben/ ende van wiens ooghen hy alle tranen afghewist heeft; dat indien ghy sonder schult zijt/ tranen overbloedelijck stortenl sult; ende so ghy schult hebt/ dat ghy dan niet en weent in gheender manieren: inden name des Vaders/ des Soons/ende des heyligen Gheest. Ende siet/ seydt hy/ hoe meer ghy haer besweert/ hoe minder dat sy schreyt.

Mal. malef. quest. 15. part. 3.

Het achtste Capittel.

Ettelijcke Cautelen teghen de Tovenaers; oock hoe zy gepijnight werden om haer te doen bekennen.

MAer om voorder haer onwetenheydt te openbaren/ soo sal ick sommighe van hare cautelen verhalen/ dewelcke aengeteyckēt zijn vande principaelste Inquisi-

quisiteurs/ende hare naecomelinghen achter gelaten tot een eeuwige memorie/als volcht:

De eerste cautele is / dat lest verhaelt is aengaende het weenen; het welck (soo zy seggen) een onbedriegelijck teycken is.

De tweede is: dat de Rechter hē wel moet wachten / dat sy hem nergens aen en raeckt/ bysonder daer het bloot is; ende dat hy altoos om sijn hals moet hebben hangen/ besworen sout/palm/cruyden ende Was dat gewijt is: 't welck/ gelijck sy seggen/niet alleen goet bevondē is door bekentenisse vande tovenaers; maer oock door het gebruyck vande Roomsche Kercke/ diese tot dien eynde doet wijden. I. Sprenger. A. Institor.

Item/men moet haer inde Vierschare achterwaerts leyden; te weten/met haer rugghe teghen het aenghesicht van den Rechter / die hem dickwils cruycen en segenen moet / als zy aen comt. Ende op dat wy dit niet als superstitieus en verwerpen; so comen sy voorts met een figuer/ ende segghen/ dat wy dit niet voor superstitie moeten houden. Maer hier in doen zy als een Dief/welcke sijn soon verboot te steelen; niet-te-min/ seyde hy/ dat hy wel een beurs mocht snijden/ oft diessack pluysen aen 's Heeren strate. Prolepsis sive praeocupatio.

Item/sy moet geschoren wesen/soo datter niet een hayr aen haer lijf en blijft: wāt somwijlen verwaren zy yet / waer door sy gheen ghevoelen hebben; ende voor al in haer hayr/ by haer schamelheydt / ende tusschen vel en vleys. Daerom ick my seer verwondere/dat syse niet en villen: want het is eens gebeurt/ datmen een van hare tovenaers niet verbrāden konde/ hoewel zy nochtans midden inde vlam stonde(gelijck M.malef.seyt)so lang tot M. malef.

datmen haer een besworen brief ken ontnam 't welck tusschen vel ende vleys verborghen was. Ende dit is so treffelick vande Inquisiteurs selfs geschreven/ datmen het vry ghelooven mach/ gelijck sy willen: al ist nochtans een leughen diemen tasten can/ als men seyt.

I. Bodin.

Diergelijck een leughen verhaelt Bodin van een Toveresse/ welcke de Beul niet worghen en conde al dede hy sijn uyterste beste.

Anno 1585. Een schelmachtigh Inquisiteur.

Maer dit is voorseecker/ dat de Inquisiteur Cumanus in een jaer eenenveertich arme vrouwen heeft doen scheeren ende verbrandē.

Qu. 16. de tempore & unde interr.

Item/ datter tijdt ende plaetse van haer pijnigen de voorseyde gewijde dingen met de seven woorden aen het Cruys gesproken aen de Tovenaers hals moeten hanghen; ende de lengte als Christus van was aen haer bloot lijf/ met eenige reliquien van Santen/ &c. de welcke dinghen/ nae dese haer seggen/ so wel in haer ende op haer wercken sullen/ datse alle dingen bekennen sullen alsmen haer pijnicht.

Paus Julius de derde van dien naem/ een Lasteraer.

In welcke saecke ick niet en twijffele/ of de Paus/ dewelcke Godt lasterde/ ende sijne Moeder verbloeckte om een stuck Speckx/ soude met minder dwanghe de Drievuldigheyt verlochent hebben/ ende den Duyvel op sijn knien aengebeden.

Item/ na dat zy gepijnicht is/ ende alle tormenten gheleden heeft/ ende gewijt water gedwongen is te drincken/ ende wederom op de pijnbanck gebracht; datmen in't midden van hare pijn de beschuldinghe voor lese/ ende (so zy wil) de ghetuygen in haer tegenwoordigheyt brenge. Endelijck/ men vraecht haer/ of zy tot bewijs van haer onnoselheyt sententie wil hebbē/ dat is *Candentis ferri*, 't welck is een

seker

seker gewijt gloeyent yser / om in haer bloote hant te houden. Dan dat en moet in geenderley manieren haer toegelaten werden: Want men mach hier wel wat beloven (gelijck M. malef. ende Bodin schrijven) maer niet geven: om dat sy wel macht hebben te beloven / maer gheen bevel om te volbrengen. Mal. malef. quæst. 18. part. 3.

Item / dat de Rechter wel toesiet / dat / als sy begint te bekennen / hy niet op houdt van haer te examineren: maer dagh ende nacht voortvare: want dickmaels terwijlē men eet / keeren sy wederom tot haer oude manieren.

Item / nae dat sy heeft begonnen te belijden / dat sy menschen ende beesten quaet ghedaen heeft; dat men haer vraghe / hoe langhe zy Incubus ghehadt heeft; wanneer zy haer gheloof verlochent heeft: wanneer zy verbondt met den Duyvel ghemaeckt heeft; ende wat dat verbondt is / Ec. Ende dit is voorwaer de principaelste oorsaeck van haer wan-geloove / ende dat sy so veel onmoghelijcke dinghen bekennen: want op de Pijnbanck zijnde / ende begonnen hebbende te liegen / sullen sy seggen al wat de Beul belieft. Nachtmerry.

De leste cautele is / so sy niet en wil lijden dat men haer sterckelijck ghevangen settet / dat de Provoost haer wijs make / dat hy voor eener tijdt van huys varen sal: middelertijdt moeten sommige van hare vrienden by haer comen / ende segghen / so sy belijden wil / datse haer heymelijck uyt sullen helpen; 't welck sy wel doen connen / dewijle de Provoost van huys is. Ende dit heeft gedient / als alle andere middelen ghemist hebben / ghelijck M. malef. seydt. Mal. Malef. quæst. 15. part 3. act. 11.

Ende hier en mach men niet naer laten / te weten /

weten/ dat sy aldermeest op vrydagen sal bekennen. Nu seyt Iacobus Spranger, ende Henricus Institor, 't welck wy allegader segghen moeten/ te weten/ so sy niet bekennen en wil/ datse door de wetten behoort vry te zijn: ende nochtans naer onse instellinghe en mach zy niet los ghelaten worden; maer wederom ghevangen zijnde met eenighe deur-trapte voghels ondersocht werden (dit zijn hun eygen woorden.) Daer benessens moeten sommige verklickers met pen ende inct verborghen legghen/ ende opschrijven wat zy belijden: of sommige van haer oude kennis moeten by haer comen en kouten van oude saecken/ ende alsoo werden door luyster-vincken haer secreten ontdeckt: soo datter gheen ophouden sal wesen van pijnigen/ tot datse belijden 't ghene dese geerne hooren.

Het negende Capittel.

Vijfthien beschuldigen, die de Tovenaers te last gheleyt werden, by de Tover-rechten, bysonder van Bodin in *Dæmononamia.*

1. Sy verlochenen Godt en alle Religie.

Antwoordt. Laetse dan daerom sterven/ ofte ten minsten gestraft werden/ als ongelovige ende Apostaten.

2. Sy haten/ vloecken en lasteren Godt.

Antw. Straftse dan nae de Wet/ Levit. 24. Deut. 13. ende 17.

3. Sy gheven haer selven den Duyvel over/ sy

sy eeren hem/en doen hem offerhande.

Antw.: Laet sulcke nae 't recht gheoordeelt werden.

4. Sy doen den Duyvel een solemnelen eet/ ende beloven hem alle hare af-comst.

Antw. Dese beloften en comen niet van een gesont gemoedt; en daerom en behoeftmē die niet te achtē; overmits dat sy die niet volbrengen connen: noch men can dit niet bewijsen: Doch/ genomen het van yemandt ghedaen werde/ die by sijn verstandt is/ laet dan den vloeck/ Jer. 32. 36. op haer vallen/ te weten/ Oorloge/ pestilentie ende dieren tijt.

5. Sy offeren haer kinderen den Duyvel/ eer datse gedoopt zijn/ ende houden die op inde locht/ ende steecken dan een naelde in haer hersenen.

Ant. Soo dat waer is/ en wil ickse niet voorstaen, niettemin laet de wetten haer veroordeelen: Nochtans is het de nature ende reden soo gheheel contrarie/ dat het sōtheydt waer sulckx te ghelooven/ door het blote seggen van Bodin, ofte 't vermoeden van eenige andere; besonder dewijle daer soo weynigh profijts voor ons/ ende so veel perijckels voor de Tovenaers in ghelegen is.

6. Sy verbranden haer kinderen/ als sy die op gheoffert hebben.

Ant. Laetse dan gestraft werden/ ghelijc die gene die haer kinderen/ Lev. 20. den Moloch op offerden. Maer dit zijn maer belijdenissen/ die de tover-rechters ende Inquisiteurē haer met onlijdelijcke pijn hebben doen bekennen; ofte die anders

anders door valsche uytgevingen ghelooft werden; oft diemen met schoone belostenisse ende lanckheydt van tijden heeft doen belijden.

7. Sy sweeren/dat sy den Duyvel in sijn geselschap so veel sullen by brenghen/ als sy connen.

Antw. Dit is valsch/ ende elders wederleyt.

8. Sy sweren by den name van den Duyvel.

Antw. Noyt en hoorde ick alsulcken eedt; ende alwaert schoon alsoo/ nochtans hebben wy gheen bevel om die te dooden; hoe wel dat het seer leelijck ende ongoddelijck is.

9. Sy ghebruycken grouwelijcke ebrekerije met de Duyvelen.

Ant. Dit is een oude lacchelijcke leugē/ gelijck openbaerlick hier na bewesen is.

10. Sy sieden jonghe kinderen/ nae datse die ongehedoopt vermoort hebben/ tot dat zy haer vleys drinckbaer maecken.

Ant. Dit is onwaerachtigh/ ongelooflijck ende onmogelijck.

11. Sy eeten dat vleesch eñ drincken het bloet van menschen ende kinderen opentlijck.

Antw. Dan slachten sy de menschenbreters. Maer ick geloove/ datter geen man met eeren en is/ die hier of in andere Landen sulckx oyt ghesien heeft vande ghene die men Tovenaers seyt te zijn: ende indien sy dat deden/ ick geloove/dat het haer vergift wesen soude.

12. Sy dooden de menschen met venijn.

Antw. Daer staet straffe toe.

13. Sy dooden de Beesten.

Antw.

Antw. Laetse daerom gestraft worden.

14. Sy betoverrn het Koozen ende brengen dieren tijdt in 't Landt.

Antw. Dan sal ickse eeren als Goden: want dat zijn gheen wercken van menschen ofte van Tovenaers / ghelijck ick op een ander plaets bewesen hebbe.

15. Sy Hoereren met eenen Duyvel/geheten Incubus, ende als zy kinderen by dese hare mannen crijghen/ dat worden de beste Tovenaers. Nachtmerry.

Ant. Dit is de leste leugen ende seer om te lacchē/ ende alreede by my wederleyt.

Het thiende Capittel.

Refutatie der voorgaende beschuldinge, t'samen gheraept door Bodin: Ende de eenige middel om der Inquisiteuren handen te ontgaen.

INdien dat het moghelijck waer noch spottelijcker ende grouwelijcker misdaden teghen dese arme Vrouwen te bedencken (al ist / om de waerheydt te seggen/ haer meeste ghebreck/ dat sy kijffachtigh zijn) men soude hen daer met beladen.

Hier in dit boecxken is begrepen al het gene datmen den Tovenaeren opleght; ende wat dat de Tover-richters connen bedencken / datse door haer ende nijt haerlieder macht ende practijcken toeschryven.

Sommige van dese dingen en zijn niet alleen inde macht ende wil vande Tovenaers; maer

maer connen door natuerlijcken middel volbracht werden: noch daer met en wordt de questie niet gheeyndet/te weten/of een Toveresse yet boven natuere doen can/ of niet? want veel Hoeren en Boeven doen meer alsulcke wercken/ als die wy Tovenaers heeten/ende zijn dickmaels daerom gehangen.

Eenige van dese misdaden/ daer men de Tovenaers mede beschuldight/zijn mijn onbekent/ ende men can niet bewijsen dat Tovenaers sulcx ghedaen hebben.

Sommige zijn soo absurt/onnatuerlijck ende onmogelijck/ datse van veel liedē bespot werden/ ende als valsche dinghen ende fabulen verworpen; so dat de tover-rechters haer selfs schamen daer van te hooren spreecken.

Indien sommighe dingen daer van waer zijn/ waerom en soude de rest evenwel niet valsch connen wesen? want het wert haer al ghelijck op den hals ghedrongen; jae vande grootste leeraers ende voorstäders vande secte der toverrichteren:ende zy en brengen geen meerder bewijs voor de onnatuerlijcke ende onmogelijcke dingē/als voor de andere. Indien daer een deel van haer beschuldinghe valsch is; waerom soudemen de rest ghelooven? Indien dat het al waer is dat sy seggen: waerom geloven wy dan in Christo/ om dat hy wonder wercken gedaen heeft/soo de Tovenaers also groote miraculen doen connen/ als hy opt ghedaen heeft?

Maer sommige mogen hier voorwerpen/ dat men de Papistische schrijvers niet en behoort in alles te geloven: maer ick verseecker u/dat alle leeraers tot school-meesters toe/so wel Gereformeerde als Papisten/so wel geleerde

leerde als ongeleerde / so wel poëten als hystory-schrijvers / soo wel Joden ende Heydenen/als Christenen tsamen over een comẽ in dese onmogelijcke ende spot-weerdige saken. Ja/de schrijvers / uyt welcke ic de aldermeeste absurtheyt vergadert hebbe / zijn die gene/ die hier in het alder-meeste credijt ende authoriteyt hebben: de oorsaecke is/ om datmen noyt te recht daer in heeft toeghesien / maer elcke fabel geloof ghegeven : ende om dat het woort (tovenaers) soo dicmael inde heylighe schriftuere verhaelt wert.

Die den handel ende manieren vande Inquisiteurs voorder ingesien hebben/ segghen/ dat daer geen beter middel is / om de Inquisiteurs te ontkomen / ende consequentelijck het barnen te ontgaen / als haer handen wat te vergulden ; want daer door dicwils barmhertichheyt wert getoont/ende zy vry ghesproken ende los ghelaten : want dese hebben de macht / om de straffe des lichaems op de beurse te vergelden/ dat selve haer officie toeschrijvende ; waer deur sy grooten rijckdom vergaderen ; ende veel van dese arme vrouwen geven haer een jaerlijcx pensioen/ op dat sy ongheguelt moghen blijven. De eenighe middel voor Tovenaers om de Inquisiteurs handen te ontcomen.

Het elfde Capittel.

De opinie van Cornelius Agrippa, aengaende de Tovenaers. Ende hoe hy een arme vrou verloste uyt der Inquisiteuren handen.

Cornelius Agrippa seyt/ dat/ dewijle hy in Italien was/ veel edele eñ eerbare vrouwen seer gequelt werden vande Inquisiteurs

int Hertochdom van Milan/ die haer heymelijck veel gelts af dwongen / tot dat ten lesten haere schelmerije ontdeckt wert. Voort verhaelt hy/ dat hy zijnde eē Advocaet oft Raetsheer tot Maestricht in Brabant/ veel te doen hadde met een Inquisiteur / aengaende een arme vrouwe van't lant/ die hy door zijn valsche beschuldingē op sijn vleeſ-banc gebracht hadde / niet so seer om haer te ondervraghen/ als om haer te pijnighen. Ende als de voorseyde C. Agrippa haer saecke aenghenomen hadde te verdedigen/ seyde hy/ dat daer gheen bewijs genoech/ noch volstaēde teycken was/ om haer op de pijnbanck te brengen. De Inquisiteur sprack stoutelijck hier teghen / seggende/ dat haer moeder om toverije verbrant was/ ende dat sulcx alleen ghenoech was. Nu als Agrippa repliceerde/ dat het onbehoorlijc was dat yemandt om eens anders misdaet soude veroordeelt werden / bewijsende het selve met recht ende reden : antwoorde hy/ dat het bestaen mocht / overmits dat sulcke ghemeynlijck haer kinderē den Duyvel op-offeren / als sy eerst geboren zijn, oock om dat sy met gheesten omgaen / die de ghedaente van menschen aengedaen hebben : also dat de toverye natuerlijck in haer kinderen is/ gelijck een aenghe-erft ghebreck.

C. Aprippa antwoort op dese sotheyt ende ongoddelijckheydt vanden Inquisiteur/ ende seyt: O du Godlose Pape! is dit dyne Theologie? brengt ghy de arme onschuldige vrouwen/ door sulcke bedriechelijcke manieren op de pijn-banc? Oordelt ghy met sulcke bewijsredenen andere te wesen ketters/ daer gy meer ketter zijt/ als Faustus oft Donatus selfs? Indien

dien het also waer/als ghy segt; doet ghy niet daer mede de ghenade ende instellinge Gods te niet/namentlijck het Doopsel? Werden de woorden in het Doopsel te vergeefs gesproken? Oft sal de Duyvel blijven in het kint/of het kint in 't ghewelt des Duyvels / als het Christo Jesu opgheoffert is inden name des Vaders/des Soons en des heyligen Geests? Ende al ist dat gy die valsche opinie beschermen wilt der gener/die segghen/ dat gheesten haer met vrouwen vermengende/konnen genereren ; noch doet ghy dan meerder als yemant vande gene/die niet en glooven/dat de Duyvel het ghestolen saet eenighe creaturē deelachtich maken kan.

Ende hoewel dat het also is dat wy kinderen des Duyvels ende verdoemenisse geboren zijn : nochtans zijn wy door het doopsel ende genade in Christo/nieuwe creatureen in den Heere geworden/van wien niemant door een ander geschepdē kan werdē. De Inquisiteur hierom op hem seer vergramt wesende/dreygt hem/ dat hy tegen hem sal procederen/als teghen een voorstaender van ketterije ende toverije: nochtans en heeft hy niet opgehouden de arme vrouwe te beschermen; ende door macht van't recht wert sy uyt de bloedige clauwen vande Monach geruct : ende hy/ ende sijne mede-hulpers / werden verwesen om een seker somme ghelts te betalen aen de kercke van Metz; ende bleven een langhe tijt van veel lieden bespot ende veracht.

Maer ondertusschē sult ghy weten/dat dit maer een kleynen geck was onder de Inquisiteurs/ende soo veel bevels niet en hadde/als Cumanus oft Spranger ende haers ghelijck ;

noch als de Spaensche Inquisiteurs hedensdaegs hebben. Want dese en willen geen voorspraken toelaten / om dese arme lieden te helpen/ ten sy dat ghy de Beulen selfs Advocatē noemt. Ghy meucht dē inhout van dese Inquisitie inde Cronijck van Ian Fox met corte woorden lesen: want tovenaers ende ketters zijn vande Inquisiteurs van eene weerdigheyt ghehouden; behalven datmen herder teghen de tovenaers procedeert / om haer eenvuldicheyt ende eer over haer triumpheert.

I. Fox, in sijn actien van monumenten.

Het twaelfde Capittel.

Wat de vreese des doodts en de stadighe pijne, een dwinghen mach te doen; Ende dat het gheen wonder en is, al ist dat Tovenaers (wesende soo tyrannigh ghehandelt) haer selven condemneren.

DIe de Kerckelijcke historie leest/ oft gedenckt de vervolginghe der Religie/ sal bevinden dat veel goede menschen door vreese van vervolginge sijn afghevallen ende wederom tot de vervolghers ghekeert. Wat wonder is het dan/dat een arme vrouwe/sulc als voor verhaelt is / door onlijdelijcke pijn gedwongen wert veel afgrijsselijcke ende onmogelijcke dingen te bekennen? want vleys ende bloet onmogelijck is sulcke lee-brekinge te verdragen. Och! hoe can sy int middē van sulcke tormenten haer stantvastich houden/ of yet dervē ontkennen? of waerom soude zy't ontkennen/dat haer so onrechtelijck opgeleyt is;

is; dewijle sy nimmermeer ophoudē van pijnigen; oft soo sy't ontkent/seggen sy/om haer sake staende te houden / dat sy haer selfs beswozen heeft/ende geen gevoelen heeft!

S. Pieter de Apostel versaecte / verbloeckte ende verliet sijn meester ende onsen salichmaker Iesum Christum, door vreese van eē meyskens / oft liever door de vraghe van eenen die hem alsoo niet bejegende/ als dese listighe Inquisiteurs de arme tobenaers doen; de welcke alsoo sy het ghieniet van dese menschen goederen hebbē/ in plaetse van rechtvaerdicheyt te doen/ soecken zy te volbrengen haere bloedige begeerte / niet sparende 't zy dreygementen of tormenten / die dienen soude mogen tot haer begeerlijckheyt eñ verderf vande arme liedē.

S. Pieters af-val ende versaeckinge Christi.

S. Pieter (segge ick)heeft inde tegenwoordicheyt van sijn heer ende meester Iesus Christus (die hem veel jaren te vooren inde kennisse der waerheydt onderwesen hadde / ende hem niet meer als vijf uren te vooren noch gewaerschout/ soo dat hy beloofde hem nimmermeer te verlaten)door gheen ander dinck gedwongen zijnde/ als door het bloote seggen van een dienstmaecht / hem tegen sijn eyghen conscientie versaeckt / dreymael verlochent ende verlaten. Ende dese was een man/welcke verlicht ende in groote weerdicheyt was/ en veel graden nader de persone Christi als de tobenaers zijn; ende wiens val so hoge niet en is / als S. Pieters / mits dat zy op veel trappen na so hoge niet en klimmē. De herders dwalinge is grooter als de schapen: ende een t'samenspanninghe van een Ghesant is meerder gehaet/als het bedroch van een ghemeyn persoon: het verraet van een Capiteyn

is schadelijcker als van een slecht soldaet. So ghy seght dat S. Pieter berou hadde/ ick antwoorde/dat het de Tovenaers oock al-temet doen; ende ick en weet niet waerom dat men haer niet en mach erbarmen.

Het waer een schrickelijcke versoeckinghe voor een slechte oude vrouwe/ dat een sichtbaren Duyvel(zijnde in so leelijcke gedaente/ als Danæus ende andere die beschrijven) haer soude comen tenteren/ op sulcker wijse/ als sominighe vermoeden/oft liever voor seecker houden:besonder also daer belooft is/dat niemant sal versocht werden boven sijn vermogen. De arme oude vrouwen zijn gemeenlick ongheleert/onghewaerschout/onversien van goeden raet ende vrienden / sonder oordeel of discretie/ om haer selfs wel te regeeren in 't spreken; haer aert is teerder ende swacker als der mannen; sy sijn swaermoedicheyt onderworpen; sy zijn slecht ende recht opghevoedt/ ende verkeeren by simpel geselschap: daerom en moet men geen andere gaven oock in haer verwachten: haer ouderdom is oock ghenegen tot gemelijckheyt: d'welck een ghebreck is/ dat haer tot sulcke sotternije beweeght.

Danæus in dial.

1. Cor. 10. 13.

Eyndelijck/ Christus heeft S. Pieter dat vergheven/ al was sijn misdaet teghen sijne Godlijckheydt ende Menschelijckheydt ghedaen: jae hy heeft hem daer na betrouwt sijn Schapen te hoeden/ ende toonde hem groote liefde ende vrumtschap. Ende daerom en sie ick niet waerom dat wy gheen medelijden souden mogen hebben met dese arme zielen/ soo zy berouw ende leet-wesen hebben over haer wan-geloove ende boose inbeeldingen.

Eynde van't tweede Boeck.

Het

Het derde Boeck.

Het eerſte Capittel.

Het Contract ofte Verbont dat de Tovenaers met den Duyvel maecken, nae het ſegghen van *Mal. Malef. Bodinius, Niderius, Danæus, Pſelles, Eraſtus, Hemingius, Cumanus, Aquinas, Bartholomæus, Spinæus.*

At hier in ſaecken van Toverije ſoo veel heeft doen dwalen / ende ſo grof en onverdraghelijck is: is een accoort/ 't welck (ghelijck zy ſeggen) gemaeckt is tuſſchẽ den Duyvel ende Toveresse. Ende veele Hoogh-geleerde lieden hebben ghemeynt / dat dit waerachtigh is/ ende in hare ſchriften daer voor gehouden: 'twelck hier (door Gods ghenade) bewesen ſal worden/ immers ſoo ydel ende valſch te zijn / als het andere.

Dobbel Contract vande Tovenaers met den Duyvel.

Het verbont dat ſy maken is tweederley/ het een ghescchiet in't openbaer: het ander int heymelick. Dat men openbaer noemt/ is/ dat ſy te ſamen comen op gheſetten tijt/ ende den Duyvel niet alleen en ſiẽ in lichamelijcke gedaente: maer ooc familiaerlic met hem ſpreken/ ende haer ſaecken t'ſamen overlegghen. In welcke t'ſamẽ-ſprekinge de Duyvel haer vermaent hem getrouwe te zijn ende gehoorſaem/ haer belovende langh leven ende voor-

spoet. Alsdan recommanderen de toberessen aen hem haer nieuwe discipline: ende indien de Duybel bebint dat sy bequaem eñ gereet zijn/om het Christelycke gelobe te versaken/ om de seben Sacramenten te berachten/ om het H. Cruys onder de boeten te tredẽ/om te spuygen ter tijt bande berheffinge/om op bastendaghen te slempen/ ende op sondaghen te bastẽ; als dan geeft haer de Duybel syn hant/ ende de nieuwe aengecomene boegt haer hant inde zijne/eñ belooft hem alles te onderhouden/ende gehoorsaem te zijn alle syn geboden.

Mal. Malef. de modo professionis.

Dit ghedaen zijnde/ soo begint de Duybel wat brymoediger met haer te zijn/ ende seyt/ dat dit noch niet ghenoech en is/ dat sy noch meer doẽ moet; want sy moet hem haer overgheven met siel ende lichaem/ om int helsche byer eeuwich gepijnicht te werden; t'welc sy hem dan belooft. Daer na beveelt hy haer dat sy haer best doen moet/ om haer geselschap te bermeerderen. Daer na leert hy haer/ hoe sy salf van jonge kinderen maken sal/ om/als sy haer daer met besmeert/ inde locht te rijden/ ende al haer begeerten bolbrenghen. So dat/ indien daer eenige jonge kinderen ongedoopt zijn/ oft met het H. cruys niet bewaert/sy die s'nachts neemt van haer moeders/oft uyt de wieghe/oft doodt die met haere ceremonien; ende als die begraben zijn/so steeltse die/ende koocktse in een ketel/ soo langhe tot dat haer bleysch drincbaer wert: van het dickste maect sy haer salbe/waer mede sy besmeert zijnde/in de locht bliecht: het dunste doet sy in flesschẽ/ om het te drincken/gebruyckende eenige ceremonien; soo wert sy terstont bolkomen meestereſſe om haer konsten te werck te stellen.

Hec

Het tweede Capittel.

Datter geen dadelijck verbont met den Duyvel ghemaeckt can wesen: Ende het cleyn bewijs vande teghen-partije.

INdien het Verbondt onwaerachtigh is/ soo moet oock volghen / dat de rest van hare belijdenisse onwaerachtigh is/ ende de bewijs-redenen der tover-richterẽ moeten te gronde gaen: want alle heur schrijvers houden het verbont voor gewis/ ende als een maxima: maer voor seecker de brieven aengaende haer contracten zijn met boter besegelt/ende het schrijvens van sulcke lieden van geenen weerde. Want wat seker contract kan daer gemaeckt werden tusschen een vleysche-lijck lichaem ende eenen geest: Laet my een wijs man segghen/dat hy ghetuyge daer van geweest is / ick sal hem ghelooven/ maer op wat bewijs ende seeckerheydt het staet / dat meucht ghy lesen in M. malef. want daer in sult ghy vinden (tot eeuwighe schandt ende verwijt den geenen die sulcke grove leugenen gelooven(hoe oneens dat sy zijn/ende in harre Historien verschelen. Mal. Malef. part. 2. quæst. 7. cap. 2.

Want de eerste oorsaecke/van sulckx te gelooven/ is gekomen uyt een bekentenisse van een slecht ghesselle / die om toverije verwesen was; moghelijck om zijn leven te verlangen: (ten minsten so de historie waer is die Nider verhaelt.) So ick wist / seyde hy/ dat ick verghevinghe verkryghen soude/ ick soude alles ontdecken/ dat ic van toverije weet: 't Twelck hẽ belooft zijnde/ heeft hy (eensdeels op hoop van

Op wat gront het geloove van dit Verbont staet.

van

van perdoen te vercrijgen/eensdeels oock/om van een quade Vrouwe verlost te zijn(geseyt) als volght:

De jonge Toveresse gaet met de meesterse van hare professie te Kercken Sonnēdaechs smorghens vroegh eer het water ghewijt is/ ende daer verlochent sy het Christelijcke gheloove/ ende belooft gehoorsaemheyt in't volbrenghen van hare ceremonien in haer byeen-comst/ende diergelijcke ydelheyt: eyndelijck/sy doet den Duyvel eerbiedinge/ gelijck zy te vooren had belooft.

Maer dit is aen te mercken in dese historie/dat hy(sorgende dat sijn Vrouwe sijn boeverije soude ontdecken) seyde/ dat sijn Huysvrouwe so wel hier inne schuldigh was/ als hy: maer dat hy wel voorseecker wist/ dat zy 't nimmermeer lijden en soude/ alwaert dat men haer daer om verbrande.

Nochtans/ niet tegenstaende de conditie/ sijn belijdenisse ende beschuldinge van sijn eygen vrouwe/ wert hy ende sijn huys-vrouwe (tegen eedt ende beloftenisse vande Inquisiteurs) beyde verbrant. Ende hier uyt is ghesprotē het vermoeden van dit verbont/'twelc men meent/ dat de tovenaers met den Duyvel maecken/ ende met een de fabulen van toverije tot noch toe staende ghehouden; waer door ooc diergelijcke belijdenissen van alsulcke personen zijn gelooft ende vermeerdert.

Het derde Capittel.

Van het secreet verbondt; Een wonderlijcke historie van Bodin, aengaende een Françoysche

ſche Joffrou van Lyon ; met een refutatie van dien.

De maniere vande Tovenaers ſecrete verbontenis met den Duyvel.

DE manier van haer heymelijcke Verbont (ſoo men ſeyt) is / als de Duyvel secretelijck met haer ſpreeckt / 't zy ſienlijck ofte onſienlijck / haer belovende / ſo ſy ſijn raet wil volghen / dat hy haer van alles dat noodigh is / verſien ſal, oock al wat ſy in handen neemt / wel ſal doen ghelucken ; ende alſo begint hy met cleyne dingen / 't welck ſy heymelijck bewilligt / ende en comt noch niet inde vergaderinghe vande cleyne geeſtkens.

Ende hier in laet ick my duncken / dat de Duyvel zijnde in lichamelijcke gedaente / yemant vinden ſoude / die met ſijn verſoeckinge niet te vreden zijnde / hem ſoude beclappē ; die hem oock (ten ware hy gheheel ſimpel mochte zijn) ſoude leeren kennen / ende hem berispen / datter ſoo weynich van ſijn beloften geſchieden : nochtans alle de verbonteniſſen ende by een comſten werden hier mede ſtaende ghehouden : ende Bodin pooght het ſelve met duyſent leughens waer te maken ; uyt welck ghetal ick hier een (om verſcheyden oorſaecken wil verhalen.

I. Bod. lib. I. de Dæmon. cap. 4.

Daer was (ſeydt hy) een edele Joffrou woonachtigh binnen Lions: welcke leggende int bedde met een vā haer boelſchappē / ſtont ſeer haeſtelick op / ende ontſtack een keers / nemende een dooſken met ſalve / waer mede ſy haer lichaem beſmeerde ; ende na dat ſy ſekere woorden geſproken hadde / is ſy wech ghevoert. Haer bed-gheſel dit al ſiende / ende de maniere daer van merckende / is op gheſtaen ende heeft de keers ghenomen / ende ſijn liefken

ke de kamer al om ghesocht ; doch en heeft haer niet ghevonden: ten lesten heeft hy haer dose met salve gevondẽ / ende begeerich zijnde om de virtuyten ende cracht van dese salve te weten / heeft hy sich selfs daer mede gesmeert / ghelijck hy sijn lief te vooren hadde sien doen. Ende hoewel dat hy seer superstitieus was / om eenige woorden te sprekẽ : nochtans wert hy seer haestelijck / door cracht van dese salve (ghelijck Bodin seyt) te Lorreyne ghevoert in een vergaderinge van tovenaren. Welcke dit siende / heeft / seer verbaest wesende / geseyt: Inden name Godts / wat doe ick hier ? door welcke woordẽ de gantsche vergaderinge verdwenen is / ende hy vant hem daer alleen naect / eñ most also naeckt na Lions wederom keren. Dan also de man van goede conscientie was (also ghy wel cunt dencken uyt het eerste deel van dese historie) heeft hy sijn lief beschuldicht ; ende sy werde daerom verbrant. Dan aengaende sijn overspel / daer en wert noch van M. Mal. noch van Bodin niet af vermaent / ick laet staen gelaeckt ofte mispresen.

Dit accordeert niet met de uytlegginghe vande ghene die segghen / dat dit alleen gheschiet door kracht van 't Verbondt / noch oock met haer / die het op de woorden leggen. Merckt hier op.

Het blijct uyt Bodins boeck doorgaende dat hy quaet is op C. Agrippa: te meer (gelijck ic my laet voorstaen) om dat hy wederroepen heeft / 't welc Bodin noch staende hout ; die hem daerenboven noch laet duncken / dat hy veel wonders door cunst van toverẽ doen can / besonder met sijn swarten hont: het schijnt oock dat hy verstant heeft vandẽ kunst van waerseggen. Want hoewel hy vele jaren voor Bodin gheschreven heeft ; nochtans verhaelt hy dese woorden in sijn boec *De vanitate scientiarũ.* Een seecker Francoys Protonotaris / een licht ghesel ende schalck / heeft een fabel / die

C. Agrippa cap. 51.

tot

tot Lions gheschiet soude zijn/beschreven/etc. Wat Bodin voor een is / dat weet ick niet/ anders als van hooren seggen: maer ick weet wel dat sijn historie een versierde fabel is; ende Bodin seyt/dat het tot Lions gheschiet is; ende ick hebbe verstaen/ dat dese man een Rechts-gheleerde is.

Het vierde Capittel.

Een wederlegginghe van der Tovenaren byeen-comsten, ende van hare Contracten.

DAt men den Duyvel de hant soude geven/ sijn blote billen soude cussen / ende dat hy haer soude crabben en bijten/ dat sijn versierde leugenen; gelijck een yeder/ die maer redelijck verstant heeft/ wel kan bemercken: dewijle dat ons in Gods woort geopenbaert is / dat een geest noch vleesch noch beenen heeft/waer van handen / billen/ klauwen/tanden en lippen ghemaeckt zijn. Want soo ghy toelaet / dat de ghestaltenisse van het lichaem van een Duyvel (gelijck Tatian, ende andere voorseeckeren) in geestelijcke vereeninge(als yper eñ locht) begrepen is; nochtans en connen dat sterffelijcke creaturẽ niet sien. Ende wat loofweerdige getuyghe heeft daer opt gheweest / van haere lichamelijcke/ sichtbaere ende ongelooffelijcke handelingen; behalven het bekennen van sommige gebreckelijcke lieden/ soo wel in verstant/ als in lichaem / gedwonghen zijnde door groot ongelijck ende onlijdelijcke pijn? Ende het is wonder/datter geen boetveerdighe tovenaers/ die haer neeringe verlaten hebben/ sulckx sonder be- Tatianus contra Craces.

bedwanck vrywilligh bekennen. Ic laet my duncken/ dat het verbont met Godt door het Doopsel gemaeckt in tegenwoordicheyt van ghetuygen/door sijn Woort geheylight/ door sijne beloften bevestight/ ende door sijne Sacramenten bezegelt/van meerder kracht soude wesen/ als het verbondt dat sy met den Duyvel maecken/ die van niemandt ghesien wert. Want Godt en bedriecht niemant/met welcke hy een verbondt maeckt; noch hy stelt niemant te leur/ ende bespot niemandt; hoe wel dat hy onder haer niet en danst.

Haer beloften die sy doen om soo veel tot haer neeringe te brenghen als sy connen (hoe wel dat Bodin seyt/dat elcke toveresse het getal wel met vijftigh vermeerdert) ontdecken grootelijcx haren versierden handel. Hier in/ gelijck oock in de reste van hare bedriegerije/ hebbe ick neerstigh ondersoeck ghedaen; ende heb veel moeyte met sommige vande beste (of liever quaetste) van haren handel ghehadt; om te sien of ic wat van haer conde leerẽ: ooc sommighe oude vrouwen versocht/ om met haer om te gaen/ in maniere of ick met haer eens woude werden/om met haer in haer geselschap te comen. Dan deur haer ontschuldinghen/ ende uytvluchten/ ende andere omstandigheden/ hebbe ick voor seecker bevondẽ/ dat het al maer ydelheyt ende bedroch is.

Den autheur spreeckt hier door ware ondersoeckinghe.

Ick bid u/segt my; wat verbont hebben sy met dẽ Duyvel gemaeckt/die met haer gram gesicht/kinderen/lammeren/&c. dooden? Is het niet bekent/dat het natuerlyck is; hoewel dat het leughen is? Wat verbont maken de Waerseggers/ wiens manieren van toveren ende te vooren segghen/ inde schriftuere wert verhaelt?

verhaelt? Of soo men evenwel seggen wil/ datter verbont gemaeckt wert; hoe mach het comen datter in de schrifture niet eens af en wert vermaent?

Het vijfde Capittel.

Confutatie van de objectien, aengaende de belijdenisse der Tovenaren.

SOmmighe werpen ons voor/ dat eenighe Vrouwen selfs dese ende dierghelijcke schrickelijcke dinghen bekennen/ de welcke wel en wreede doodt verdienen / &c. Daer op antwoorde ick/dat so men daer wel op let/ende hare belijdenissen wel insiet/ men sal moeten bekennen/dat deselve valsch/ydel/ ongestadigh/ ende van gheenen weerde zijn; behalven noch hare verachtinge ende onwetenheydt in saecken de Religie aengaende; waer in de onwetende Leeraers schuldigher zijn als de eenvoudighe Vrouwen.

Ten eersten/so haer bekentenisse comt door dwang/ of authoriteyt/ of door raet ende onder decsel van vriëtschap; so en behoortmē die niet te achten; overmits dat strengheyt/dreygementen ende lede-brekinge die veroorsaecken/ ofte door schoone woorden ende beloften het haer afgetroetelt is. Indien zy't vrywilligh bekennen/soo moet men op veel omstandigheden mercken: te weten/of sy haer selven niet en beschuldigen om eenigh leet te wrekē aen haren naesten; 'twelck menichmaels geschiet deur nijdige melancholijcke humeurē: oock oft zy (dewijle sy in dese melancholie zijn) niet en soecken haer leven te vercorten. Want

Confessie door bedwangh/gelijck de Spaensche Inquisitie. Siet Mal. Malef ende I. Bodin.

Confessie door perswasien ofte aenlockinghen. Siet. Bry. Dare. teghen Vrs. Kemps.

Aristoteles seyt/ dat het selfde/ dicwils gebeurt van personen/ die ghequelt zijn met melancolie. Ende Bodin eñ Spranger seggen/ dat dese oude vrouwen/ diemen tovereßen noemt/ de rechters dickmael dreyghen/ dat/ soo sy haer niet haestelijc voort en helpen/ sy het selfs doẽ sullen/ soo moede zijn sy haer eygen leven: ende also leggen sy den last van haer verdoemenisse op de rechters.

I. Bodin. Mal. malef.

Ick selfs hebbe gesiẽ/ datter een/ overmits hy niet toeghelaten werde teghen sich selfs te ghetuyghen/ sich in een bornput ginc versuypen: maer het recht seyt; *volenti mori non est habenda fides.* Dat is: die begeerte heeft te stervẽ/ die moetmen niet ghelooven. Alsoo oock (gelijck ick te vooren bewesen hebbe) willen daer veel somtijts haer selven beschuldighen/ menende/ om der omstandicheden wil/ dat sy 'tselfs gedaen hebben: ende oock dicwils bekennen sy onmoghelijcke dinghen/ als dat sy inde locht vlieghen/ haer selven verscheppen/ tempeesten verwecken/ koorn versetten/ etc. Oock bekennen sy/ ghelijck ick geseyt hebbe/ vrywillich (welck noch niemant heeft konnẽ bewijsen/ dat dat yemant soude meenen/ veel min ghelooven/ ten waere hy alsoo dul als sy lieden mochte sijn) teghen haer selven/ waer mede sy haer moetwillich om den hals doen brengẽ; 'twelck een bewijs is van een verdorven verstant.

I. absentem. D. de pœnis l. 2. cum gloss. D. de bonis cor. qui ante sentent. mort. sunt, &c.

Indien sy belijdẽ het gene sy dadelijck gedaen hebben/ te weten/ yemant vergeven ofte dierghelijcke moort ghedaen/ welcke in haere macht is te volbrengen; so en wil ick haer sake niet beschermen: niet te min ick soude wel willen wenschen/ dat de sake met rijpen rade

overlept werde/ende niet zoo haestich en ware int procederen ; maer dat de qualiteyten ende circumstantien vande saecke neerstelijck oversien ende geexamineert mochten werden. Want ghy moet weten dat zy altemet bekennen/dat zy haer buerman ghedoot hebben met menschen/woorden/ofte met een quaet gesichte/etc. ja somtijts met eenen appel / die zy een bevruchte gheven/het kint in het lichaem ghedoot te hebben ; hoewel daer niet onnatuerlijcks ofte schadelijcks by is gedaen ghewee st. Absurdicheden in tovenaers belijdenissen.

Gelijckerwijs bekennen zy/dat zy door het raken van haere bloote hant aen yemant/hem gedoot hebben/die te vooren in volcomen ghesontheyt ende cracht zijns lichaems was:hoewel zy zijne kleederen alleen raken.

Maer zo dese haere bekēteniſſen inde Theologie/Philosophie/Medicine / Rechten/ende conscientie ondersocht werde ; men soudese valsch ende versiert bevinden. Ten eersten om dat de miraculen opgehouden zijn. Ten tweeden/om datmen geen reden can geven van een sake/die zoo verre boven reden is. Ten derden/om datter gheen recept van sulcke kracht can zijn/het welcke met een blote hant aengeraeckt zijnde/ van waer de aderen door het lichaem tot aen het herte doorgaen/ niet en soude beschadigen:ende daer en tegen zoo crachtich soude zijn aen andere personen/ dat het door kleederen ende vleesch tot aen het herte soude penetreren/ende alsoo die geene dooden. *Cui argumento* (seyt Bodin) *nescio quid respondere possit* Ten vierden/ de rechten en nemen gheen bekentenisse aen /de welcke onmogelijcke dinghen medebrengt:want tegen sulcx en is noch geen wet geordineert : het waer anders te vergeefs/ I. Bod. li. 2. cap. 8. de Dæmon.

geefs/dat yemant bewijsen soude binnen Ceusen gheweest te zijn op den selven dach als hy te Parys beschuldicht is een man vermoort te hebben; want hy mocht door toverije gins ende weder gevoert zijn. Ten vijfden/men mach met goede conscientie gheen executie doen over den ghenen/de welcke noch verstant noch volkomen oordeel heeft. Ende noch/ ter goeder trouwen/lesen wy / dat een oude vrouwe ghenaemt Stile, Sabbockes huysvrouwe/ met eens aen haer schouder te raken/gedoot heeft/ om dat sy haer beloften niet en hieldt / ende een oude mantel/ die sy de oude vrouwe belooft hadde / niet en gaf / om een wacht af te maken; ende daeromme gehangen werde.

In een boecrken belangende 't hanghen van vier tovenaers/ Anno 1597.

Het seste Capittel.

Wat sotternije het waer voor Tovenaers sulcken perijckel aen te gaen, ende sulcke tormenten te lijden, ende niet daer voor te ontfanghen: Ende hoe het ghescheit dat de Tovenaers verwesen werden, door haer eyghen belijdenisse.

EYlacy! indien de toveressen soo listich waren / ghelijck hen de tover-richters maken/sy souden immers ghewaer werden/dat het enckel sotternije is voor haer/om alsulcken verbont met den Duyvel te maken; waer mede sy niet alleen haer zielen in het helsche vier werpen;maer ooc haer lichaemē hier in dit tijtlijcke vier laten tormenteren tot der doot toe ende dat om gheen dinck / het welck haer eenichsins kan helpen of profiteeren: sy souden ten minsten bedingen/dat hy haer rijck ende

ende machtich soude maken/dat hy haer lang leven/ alle werelts plaisier / ende gheneuchte soude doen hebben ; t' welck sy meer als andere menschen ontbeeren. Ja/zoo zy wel by haer sinnen waren/zy zouden teghen hem segghen; waerom souden wy na u luysteren/ om van u bedrogen te zijn? Hebt ghy alzulck een vrouwe niet belooft/ dat ghy die verlossen sout / ende niet tegenstaende isse gehangen? Wat zoude die Duyvel hier op antwoorden? Ende het is te verwonderen/dat noyt yemant vant begin der werelt tot noch toe/ hem sulcx voorgehouden heeft; want hy en kan hier niet op antwoorden. Maer en is het noch gheen grooter dulligheyt / dat zy den Duyvel moeten dienen op sulcken conditie;ende nochtans van hem zelfs gegeesselt werden met yseren roeden:de welcke/gelijck de tover-richters zelfs schrijven/zo hart aenkomen / datmen de strepen aen haer lijf al haer leven lang zien kan? Van dese arme vrouwen zijn zoo overlast met de authoriteyt vande tover-richters/ zoo omringelt met bedroch/zoo overvallen met gewelt ende vreese/ en zoo verovert met onwetenheyt/dat zy lichtelijck vallen in sulcken waengelove ende alsulcke absurdicheyt bekennen ; waer van oorsaecke is het ghebreck van haere swacke naetuer. Ende daeromme behoortmen met haer zo veel te meer medelijden te hebben;overmits dat zy/wesende zonder redenen/gheen consent gheven en konnen:want *delictum sine consensu non potest committi , neque iniuria sine animo iniuriandi*: dat is : men kan niet sondighen sonder consent te gheven/ende niemant verongelijcken sonder voornemen van sulcx te doen. Voorts segghen de rechten/ dat den wil alleen niemant schade

I. Bodin.

l. si per errorem. 15. D. de Iurisd.

* Bald.

aendoet:ende willen dat onmoghelijck is / is onstraffelijck. *Sana mentis voluntas, voluntas re possibilis est.* dat is / een ghesont verstant en wil geen dinck dat onmoghelijck is.

Het sevende Capittel.

Hoe dat door melancholie veel oude vrouwen bedroghen werden, ende van de effecten van dien door, verscheyden exempelen.

DIe met verstandt de woorden / daden ende manieren beursagen / hy soude haest konnen mercken / dat enckel melancholie is / die haer hooft en hersenen so veel te doen geeft / dat het rechte oordeel ende ghevoelen haer benomen wert. Dit en segghe ick niet van de bedrieghelijcke tovenaers : maer vande arme / oude / swaermoedighe vrouwen / die selfs bedroghen werden : want de kracht ende het wercken vande melancholie is by na ongelooflijck. Want gelijck de sommighe hen laten duncken dat sy tovenaers zijn / ende met haere kunst alle wonderen doen konnen / die sy willen : so hebben ooc andere vremde imaginatiē / sommige / dat sy groote Princen zijn / ende dat alle menschen haer ondersaten zijn: sommige / dat sy onredelijcke dieren zijn: sommighe dat sy eerde potten zijn / ende dat men haer soude breken : sommighe vreesen / dat die gene / die haer te gemoet komen / haer vanghen sullen / ende doen hanghen ; ende verhanghen noch haer selven ten lesten. Daer is eenen ghewweest / die hem liet voorstaen / dat Atlas (welc / ghelijck de Poëten versieren / den Hemel op zijn schouderen draecht) soo moede was / dat

hy

hy de wolcke op hem soude laten vallen. Noch een / die een gantschen dach op een stellagie wilde wesen / hem selven inbeeldende / dat hy daer comedianten hoorde / ende sach spelen / ende alsoo sich selfs groote gheneuchte ende tytkortinghe aendede. Theophilus een Medecyn (anders wel by zyn sinnen / ghelyckmen seyde) imagineerde hem selven / dat hy ghedueriçhlyck hoorde ende sach op instrumenten spelen op een seecker plaets van zyn huyse. Bessus, welcke zyn vader vermoort hadde / beklapte sich selfs / om dat hy hem inbeelde / dat het hem een vogelken verweet.

Van een / die met melancholie so ghequelt was / dat hy sich liet duncken / dat hy een neus hadde soo groot / als een huys.

Maer onder andere exempelen hebben wy een zeer vreemde / van een die met melancholye zo overwonnen was / dat hy hem liet voorstaen dat zyn neus zo groot was / als een huys / zo dat noch vrienden noch medecyn-meesters hem uyt dese fantasie konden brenghen. Ten lesten heeft hem een meester wat meerder in dese dinghen ervaren / als de andere / hier aff verlost. Dese als hy inde kamer comen soude van desen mensche / de welcke open stonde / zoo bleef hy staen als of hy zeer verbaest was ; dese dit siende / vraechde hem wat het beduyde? Heer seyde hy / ick en kan niet in komen / oft ick sal u neuse seer doen / zo groot is hy. Siet hier / seyt hy / dese is de ghene die my helpen moet ; de andere dat zyn myn vrienden / die souden geerne myn ghebreck verberghen. Wel Heer / seyde de medecyn-meester / ick sal u helpen / zoo het u belieft my toe te laten / ende de pyne wilt verdraghen ; 't welck hy terstondt beloofde te doen / ende begost selfs hoop te kryghen / dat hy daer van genesen soude werden. Doe quam de Doctor in / ende ginck langs de muer / al of

hy vreese hadde/om de neus te quetsen: Doen dede hy hem zijn ooghen verblinden; 't welck ghedaen sijnde/nam hy hem by den neuse met een nijp-tang/ende liet in een cupp vallen veel stucken levers/ met veel bloet van een beeste/ 't welck hy inde kamer hadde doen brenghen/ doe zijn ooghen verbonden waeren: ende daer na lieten sy hem dat sien. Ende dit heeft hy twee ofte driemael ghedaen/ tot dat zijn ghebreck gantsch ghenesen was.

Thrasibulus anders Thrasillus geheten/was met melancholie so seer ghequelt/ dat hy sich selven inbeelde/ dat alle de schepen die in ende uyt die haven van Pyræus voeren/ hem toebehoorden; in voeghen dat hyse telde/ ende de schippers belaste voort te varen/etc. hem verblijdende als sy onbeschadicht weder quamen/ende bedroevende/ als sy eenich ongheluck hadden ghehadt. Danæus verhaelt selfs/ dat hy eenen ghesien heeft/ die sich selfs liet duncken/dat hy een haen was;ende seyt/ dat door melancholie sulcke persoonen van haer selven verdreemt zijn.

Danæus in dialog. cap. 3.

Nu/ indien de ghedachten van melancholijcke menschen konnen bekommert sijn met dingen die valsch sijn eñ onmogelijck; waerom soude men meynen/dat de oude tooveressen van sulcke fantasien vry zijn: de welcke(ghelijck de geleerde Philosophen ende medecijnmeesters segghen)alsoo sy in haeren ouderdom verstoppinghe van haere maenstonden ende andere accidenten krijghen; soo moet nootsakelijck melancholie/overvloet van bloet/ den loop des buyck/ etc. vermeerderen: alsoo dat sy/ overmits haere swackheydt van lichaem ende hersenen/ de bequaemste personen sijn/ om

om met alsulcke melancholijcke imaginatien ghequelt te zijn: want de ghedachten blijven by haer/als sy haer verstant verlozen hebben. Nochtans heeft Bodin ghearbeyt/om het contrarye te bewijsen; ende daer in heeft hy sich ghetoont/als een Medicus, ende elders als een Theologus. I. Bodin.

Ende indien dat sy haer konnen inbeelden/ dat sy haer eygen lichamen connen verscheppen / welcke nochtans in haer eyghen wesen blijven: hoe veel te gheloofl ijcker is het/dat sy haer connen laten duncken/dat sy andere menschen beschadighen moghen; oft dat minder is/beletten datmen vanden room gheen boter carnen en can/etc. Maer wat is daer doch/dat sy haer selven niet in en beelden / ende consequentelijck belijden / dat sy het doen konnen; besonder als sy soo ernstelijck daer toe ghepozt werden/soo zwaerlijck ghepijnicht/ soo listelijck geexamineert/met schoone beloften / dat sy daer na al haer leven langh in weelden leven sullen/etc.

Soo ghy leest / hoe hier voortijdts de tovenaers in andere landen omghebracht sijn/ ende onlancx in dese landen; ghy sult bevinden/ datter veel onmoghelijcke dinghen beleden zijn/welcke niemant by sijn sinnen zijnde/soude willen gelooven. Ende onder andere sult ghy lesen / dat een tovereſſe / als de beul vast doende was/om haer voozt te helpen / bekent heeft / dat sy alle de tempeesten ende groote vozst int jaer 1565 hadde veroozsaeckt: ende dat veel bedaechde ende wijse mannen haer ghelooſden.

Het achste Capittel.

Dat vrywillighe bekentenisse onwaerachtich mach zijn, tot verderf vanden belijder: ende vreemde operatie van melancholie door een welbekent exempel bewesen.

Op dat het beter blijcken mach/dat ghewillichlijcke belijdenisse in dese sake onwaerachtich mach wesen/ jae tot verderf vanden belijder/ende dat melancholie dese vreemde inbeeldinghen kan veroorsaken/ salick hier een ghedenck-weerdich exempel verhalen/ waer van beyde de partijen noch in het leven zijn/ ende woonachtich inde parochie van Dellinghe: inde provincie van Kent. 't welck onlangs geschiet is: als volgt.

Een Historie onlangs inde provintie van Kent ghebeurt.

Ade Davie, huysvrou van Simon Davie, zijnde van alle die haer kennen/gehouden voor een seer vrome ende degelijcke vrouwe/ oock van goeden huyse/ was (ghelijck my haer eyghen man selfs vertelt heeft/ende naderhandt waerachtich bevonden is) onversiens in haer ghemoet gheslaghen/ende wat bedroefder als van te vooren; waer door haer man seer treurich was/ ende en derfde dat evenwel niet laten blijcken/ noch zijn vrienden noch bueren dat laten weten/door vreese/dat zijn huysvrou haer daer door noch meerder soude bedroeven/of datmen de schult op hem leggen soude/ 'twelc hier te lant een groot gebreck is. Maer also zy hoe langer hoe meerder onstelt werde/ zo dat zy 's nachts niet slapen en konde/maer seer klaechde/ende somtijts schreyde/zoo heeft ten

ten lesten haer man van haer willen weten de oorsaecke van haer droefheyt / ende heeft veel middelen ghebruyckt om haer dat te doen openbaeren / doch heeft zy in langhe wyle niet willen bekennen / ende seyde / dat alle dinghen wel waren. Nochtans corts daer na is zy haer man te voet ghevallen / ende heeft hem ghebeden / dat hy 't haer wilde vergeven / want (seyde sy) ick hebbe grootelijcx tegens Godt ende u gesondicht. Haer arme man seer verbaest zijnde / om dat hy zijn wijf in alzulcken staet sach / heeft haer ghetroost / zoo hy best mochte / ende haer ghebeden / dat zy hem wilde segghen wat de oorsaecke was? Doen zeyde zy / dat zy tegen het bevel Gods / tot erghernis van alle goede Christenen / tot verlies van haer siele / ende groot ongelijc tegen hem / haer man / een verbondt met den Duyvel ghemaeckt hadde / die haer soude komen halen in korten tijdt. Haer man heeft ghezeyt / huysvrou / weest wel te vreden; dat contract mach niet bestaen / want ghy hebt verkocht / dat u niet toe en komt: want Christus het al te vooren dier ghekocht heeft / ende met zijn eyghen bloet aen het hout des cruyces betaelt; alsoo dat de Duyvel daer in geen seggen heeft. Daer na heeft zy wederom met ghelijcke ootmoedicheyt ende groot leetwesen tot hem ghezeyt: och lieve man / ick heb my noch veel grooflijcker teghen u missgaen / want ick heb u ende uwe kinderen betovert. Zijt te vreden / seyde hy / want door Gods ghenade sal Jesus Christus ons weder ontoveren: want geen quaet en sal den ghenen overkomen / die God vreesen.

Een Christelijcke vertroosting / van een man aen zijn huysvrou

Ende zoo waerachtich als de Heere leeft / dit zijn de woorden die hy tegens my sprack /

 ende

ende ick weet/ dat hy die waerheyt heeft ghesept/als een man die God vreesde/ sonder bedrogh ofte gheveynstheyt. Nu als den tijt ghenaecte/dat de Duyvel komen soude/ om haer te halen/ naer inhout van het accoort (ghelijck sy seyde) soo heeft haer man gewaect/ende ernstelijck gebeden/ende zijn huys vrou doen psalmen lesen/ ende God bidden om barmhertigheyt. Siet/ontrent middernacht werdt daer onversiens beneden in het huys een groot gherucht ghehoort/'t welck haer uytermaten seer verbaest maecte: want sy lieten haer duncken/ dat de Duyvel voorseecker beneden was/ hoe wel hy de macht niet en had/ om by haer te komen/ovdemidts sy soo yverich in haer ghebedt waren.

Die de eerste ende tweede belijdenisse wel aenmerct/die sy vrywillich ghedaen heeft/hoe dat het dicmaels comt/datmen veel dingen gelooft tot nadeel van dese arme vrouwen; moet nootsaeckelijck geloven/dat indien Bodin gestelt waer geewest/om vonnisse te gheven over dese vrouwe/hy geroepen soude hebben/ sy is schuldich/ schuldich; ende sonder vertoeven haer hebben laten verbranden: want sy soude 't selve voor alle de Rechters vande werelt bekent hebben/ja al hadde men haer daerom gevanghen ghenomen. Niettemin (Godt weet het) sy was onschuldich int ghene/ dat sy bekent hadde; dan het waren die melancholijcke humeuren/ die haeren rust ende slaep ontnomen hadden/ ende haer tot waenhopens toe guelden/ ende diergelijcke dinghen/ als uyt sulcke plaghen rijsen. Ick gheloove/ soo haer man of kinderen eenich ongeluck overkomen waer/mē soude de tover-richters anders niet

wijs

wys konnen maken hebben / dan dat sy se betovert hadde. Ende sy liet haer self voorstaen/ dat sy een toveresse was/ende dat zy de doodt schuldich was; ende alsoo sy een wyle tyts in een kamer ghesloten was/heeft sy een bos-tacken voor by sien dragen/ende meende/ dat het was/ om haer te verbranden / om haer toveryen wil. Van de Heere weet/datter niemant betovert is gheweest / noch andere noch haer selfs leet gheschiet.

Nu aengaende het gheruchte / dat daer beneden gehoort was/dat is gheweest een hont/ die ghecomen was by een schaep/dat geslacht was / ende daer van wel ghegheten hadde. De vrouwe nu wederom wel te pas synde/ is ghehouden voor een deghelycke vrouwe / beschaemt zynde van haere inbeeldinghen/die sy nu siet/ die altesamen door melancholie ghekomen zyn. Catastrophe.

Het neghende Capittel.

Vreemde ende verscheyde effecten van Melancholie, ende dat de selfde humeur in Toveressen (oft om beter te seggen, in oude vrouwen) overvloedich is, ende haer met verscheyden imaginatien vervult, ende datmen haer eygen bekentenisse niet en behoort te gelooven.

VOorwaer de melancholycke humeur/ ghelyck de gheleerde Medecyns schryven / is de oorsaecke van alle dese vreemde / onmoghelycke ende ongheloofl ycke bekentenissen: die zoo ghemeyn is / dat ick my verwondere/datter yemant is/ die anders ghe- H.Card.de variet.rer. cap.8. I. Wierus de praestig. dam.lib.6. cap.8.

gelooft:ende daer mede bedroghen wil wesen. Ende al ist / dat de affecten hen int ghemoet openbaeren / nochtans wasschen zy int lichaem / ende komen van dese humeuren / de welcke verderfinghe van 't bloet zijn / dat aldaer de plaetsen onderhout / ende voedt / van waer vreese / gedachten / superstitie / vasten / arbeyt etc. heen komen.

Arist. de somnio H. Card. li. 8. de varie. rerum.

Dese dingen sijn oorsaeck dat zy pijne verdraghen / ende / ghelijck sommighe schrijven / toekomende dingen door-segghen / datse nimmermeer ghesont zijn / als wesende kout ende drooge: ende maeckt de menschen mager / ende de vierdaegsche coortse onderworpen. Die hier mede ghequelt zijn / die zijn haer selven schadelijck / stout om ongheluck te verdragen / vreesachtich om yemant ghewelt te doen; zy leeren veelderhande spraken sonder heel wetenschap / ghelijck Aristotels ende andere affirmeren.

I. Bodin contra I. Wierum

Soo de gedachten van onse toveressen niet en waeren verdorven / ende haeren wil door sulcke humeuren ghecorrumpeert / zy souden soo vrywillich niet bekennen / dat haer selven in perijckel haers levens stelt: ja / ofte men soude haer anders niet konnen verwijsen. I. Bodin heeft met zijn medecijn-regulen heel contrarie willen bewijsen; te weten / dat oude vrouwen / die wy toveressen heten / alderminst met melancholie ghequelt zijn ghelijckende alsoo met de vermaerden Medicus Ioannes Wierus: maer overmits dat ick geen medecijn-meester ben / zo sal ick hem tot eenen senden / namentlijck Erastus, welcke seyt / dat toveressen door haer verdorven phantasien vermengt met melancholijcke humeuren / overmits haeren ouderdom / dromen

droomen ende inbeelden/dat zy veel dingen beschadighen/'t welck zy niet en doen/noch connen doen, ende laten haer selven duncken/ dat zy cunsten connen / die zy niet gheleert hebben noch verstaen.

Maer waerom gheven wy de tovenaers meer geloof/als zy segghen/dat zy een verbont met den Duyvel ghemaeckt hebben / koeyen ghedoodt / boter betovert / menschen beswooren/etc. dan als zy bekennen/dat zy haer selven connen/trans formeren / reghen ende haghel maken/inde lucht vlieghen/ onsienlijck gaen/ coorn ende gras wt het een velt int ander versetten. Zoo ghy u laet duncken/ dat het een waerachtich is; waerom soude zy dan ghecorrumpeert sijn int ander: want sy t' altesamen belijden/ende met ghelijcke opstinaetheyt affirmeren? Maer het eene dat zy segghen is onmoghelijck/ ende daerom meent ghy / dat haer bekentenisse valsch is. Het ander / laet ghy u voorstaen/is moghelijck/dewyle zy het bekennen. Zoo concludeert ghy dan *á posse ad esse*, u selven persuaderende / dat het alsoo is/ om dat het(gelijck ghy meent) alsoo mach wesen. Maer ick segghe zoo wel met de Theologiens/als met de Philosophen/dat het geene men inghebeelt heeft van toverije/geen schijn der waerheydt heeft inder daet / buyten haere imaginatien/de welcke meestendeel ghebruyct zijn in valsche saken. Want die onmogelijcke dinghen begeert te volbrenghen/ die heeft een ydele/sotte/ ende kindtse begeerte / de welcke uyt een ongesont gemoet komt: want/gelijck te vooren gesept is / *Sona mentis voluntas, voluntas rei possibilis est.*

August. li. 3. de Trinit.

Idem de civit Dei.

Clemens recogn. 3. Iamblichus, I. Wierus, Cardanus, Pemponas &c.

Het thiende Capittel

Een Refutatie der confessien vande Toveressen, ende bysonder van haer verbont.

Ee tegen stelling.

MEn sal ons hier voorwerpen/dat Tovenaers bekennen/ dat sy haer geloof versaken/ende het moet waer sijn; anders en soude sy 't niet seggen; soo is haer misdaet oock den doot weerdich/ oft anders en soudemen haer niet ombrenghen. Waer op ick antwoorde / ghelijck te vooren; dat haer bekentenissen ofte met ghewelt haer af ghedwonghen sijn / ofte niet en komen uyt een ghesont ghemoet. Ende noch segghe ick/ dat wy/die gesont van sinnen sijn/ende nochtans eenighe andere weghen soecken buyten Iesum Christum, ende hem niet nae en volghen met een levende gheloove/ etc. verlochenen niet alleen het gheloove / maer Godt selve. Ende daerom sy en sondighen niet meer int belijden dat sy Godt versaken / ende den Duyvel aenhanghen / als wy doen souden. Aengaende dat schrickelijcke verbont/ dat sy bekennen te maken / om haer ende ander lieden kinderen te dooden / om die te sieden/het maken van haeren dranck eñ cracht van dien/ haer by een comst op goede vrydagen/ als wesende den dach van haer verlossinghe / haer overspel ende wederkeeren ten eynde van neghen maenden/als ghemeynlijck de vrouwen qualijc de macht hebben sulcken reyse te doen/ etc. het is soo afgrijsselijck/onnatuerlijck/onwaerschijnlijck ende onmogelijck/dat/indien ick sulcx met mijn eyghen oogen aenschoude/ ick

Solutie.

ick soude veel eer menen/dat ick droomde/oft dronckhen waere/oft van mijn sinnen berooft/ als ick alsucke vuyle ende vreeselijcke dinghen soude konnen glooven.

Hoe ist mogelijck/ dat de salve van een ghekoockt kint sulcke kracht soude hebben / dat een stock daer mede ghesmeert sijnde/ yemant inde locht soude draghen? Haeren dranck/ de welcke sy segghen dat de meesters van haere kunst maken/is die niet spotweerdich? Is het niet teghen de opinie van alle Theologiens: Medicijns ende Philosophen? of is daer yemant die se voor krachtich hout? — Een versiert mirakel.

Haer bancquetteren op vrydaghen ende vasten op Sonnendaghen/ haer spuigen ter tijt vande Elevatie / haer weygheren van 't wijwater / de verachtinghe vande superstitieuse cruycen/etc.en sijn soo geheel qualijck niet genomen vande goede Christenen: Helpt doch de rest van haer bekentenissen wederlegghen.

Het elfde Capittel.

Refutatie vande belijdenisse der Toveressen, aengaende tempeest ende reghen te maecken: Oock mede van de natuerlijcke oorsaecke van reghen, ende dat de Tovenaers ofte Duyvelen gheen macht en hebben om sulcx te doen.

OM noch ghenerallijcker te spreken vande onmoghelijcke dinghen / die men de tovenaers toeschrijft / als oock van haere valsche bekentenissen; segghe ick / dat daer niemant en is als God alleen/ die groo-
te

te wonderen doet; daer is oock niemandt die met recht verstant begaeft is / of hy sal lochenen / dat de elementen staen tot believen ende ghehoorsaemheyt der tovenaeren / ofte dat zy alst haer belieft / reghen / haghel / donder oft blixem konnen doen komen / als maer een oude sottinne een steentghen op neempt / ende dat over haer slincker schouder naer t' westen werpt / ofte eẽ weynich sant inde lucht werpt / of een tacken van een besem int water steect / oft een putken inde aerde maeckt / ende daer water in doet / ende met haer vinger omroert / oft dat zy de borstels van een Vercken siet / oft eenighe houtkens cruys-wijs onder een dijck / daer gheen water omtrent is / ofte salie begraeft. Alle dese dinghen zijn van tovenaers bekent / ende van veel schrijvers voorseecker ghehouden de middelen te wesen / die zy pleghen / om extraordinaris reghen ende tempeesten te verwecken.

De manieren / die de Tovenaers gebruycken / om het te doen reghenen. Nider mal mal. I. Bok Frior. Bart. Hemming. Danæus &c

Wy lesen in *M. malef.* dat een cleyn meysken / wandelende met haer vader op zijn acker / hem hoorde klaghen / datter ghebreck van reghen was: wel vader / seyde het meysken / ick kan 't doen reghenen ende haghelen wanneer ende waer ick wil. De vader vraegde haer / waer zy dat gheleert hadde? zy antwoorde / van haer moeder / die haer geboden hadde / dat zy 't niemant segghen soude. Hy vraeghde haer / hoe haer moeder heur dat geleert hadde? Het kint antwoorde / dat haer moeder haer een meester gegeven hadde / die voor haer doen soude / wat zy begeerde. Wel dan seyde hy / doet het dan alleen op mijn velt regenen. Ende zy ginck na een slote / ende wierp water om hooghe inden naeme van haer meester / ende het regende terstont.

Mal. malef. part 2. qu. 1. cap. 12.

terstont. Ende gaende voort/dede sy het hagelen op een ander veldt/door begeerte van haer vader. Hierom heeft hy zijn huysvrou beschuldicht/ende laten verbranden/ende het kint wederom doopen/welcke omstandicheden onder veel Papisten ende tover-richters seer ghemeyn sijn. Ende al ist schoon/ dat het eerste deel niet wel bewesen wert het leste is sonder twijffel nochtans wel gheexcutieert.

Soo sy alle dese dinghen voorseecker doen konden nae haer believen / dan souden zy alle natuerlijcke dinghen schadelijck sijn/jae oock de ordinantien Gods selve te weten / der reghen ophouden/als het regent ende den nacht in den dach veranderen : ende soude de macht des almogenden Gods den tovenaeren onderworpen sijn; zoo dat wy noch eten noch drincken souden moghen sonder haere toelatinghe. Die liegt kan/ kan stelen/soo oock die wercken kan/ kan spelen.

My dunct dat Seneca dit waengheloovighe volck wel behoorde te genoegher; welcke seyt/ dat onse slechte voor-ouders gheloooft hebben/ datmen reghen ende wint door bezweringhe konde doen komen ende verdrijven : 't welck men so klaerlijck siet/dat niet gescheiden kan; datmen daerom in gheen Philosophen schole behoeft te gaen. Seneca li. 4. natural. quæst.

De Prophet Ieremias segt; Is daer yemant onder de Goden der Heydenē die het can doen reghenen? Sijt ghy niet die geene/onse Heere Godt? Wy willen in u betrouwen; want ghy alle dese dinghen doet. Ick derf wel vrymoedelyck segghen met Brentius, dat het noch in de macht der tovenaren / noch der Duyvelen is sulcx te doen ; maer in God alleen. Want wanneer daer eenige dampicheyt uyt het eertryck opgetrocken is door de kracht der Son- Ie. 14. 22 Digentium dæmonia. De natuerlycke generatie vanden hagel ende regen.

ne tot in 't midden van de locht/ zoo wort dese vochticheyt/ dick deur de koude vande locht/ het welck wolcken ghewozden sijnde/ wederom gescheurt deur de hitte vande Son/ waer deur reghen ofte hagel wert ghegenereert: reghen; indien onderweegh de dzoppen niet bevriesen / ende alsoo haghel werde ghemaect. Dese omstandicheyden met de H. Schzistuere wel sijnde overleydt / en kan het niet inde macht der Duyvelen ofte tovenaren sijn / om goet of quaet weder te maken.

Ende alsoo hier teghen my de historie van Iob wert voozgehouden (daer nochtans gheen mentie van tovenaers werdt ghemaeckt) zoo hebbe ick dit elders eyghentlijck beantwoozt. Ende daerom seg ick hier dit alleen; dat het God aldaer beliest heeft/ ghelijck Calvin seyt/ dooz omstandicheden ons bot verstant te onderwijsen/ het welck de Hemelsche dingen niet en kan begrijpen. De Duyvel versocht aen
Iob.1.11. Godt/dat hy zijn hant uyt reycken soude ende aentasten alles wat Iob hadde: ende hoewel dat het schijnt / dat hy sijn begeerte heeft toeghelaten; nochtans heeft God selfs vuer vanden Hemel doen komen / etc. Waer deur wy meugen verstaen/dat al ist dat God seyde/hy
Vers.16. is onder uwe macht: nochtans het de hant des Heeren was die Iob strafte/eñ niet des Duyvels welcke niet en seyde / geeft my oozlof dat ick Iob straffen mach : maer/ wilt uwe hant op hem legghen. Ende alsoo Iob noch stantvastich bleef in al zijn teghenspoet van goederen ende kinderen; soo is de Duyvel wederom ghekomen ende ghesept/als te voozen; legghet
Iob.2.5. u hant op sijn ghebeenten ende op sijn eyghen vleesche. Waer dooz wy klaerlijc verstaen moghen/

gen/dat de duyvel geen macht hadde om sulcx te doen. Hier staet oock aen te mercken/dat *M.malef* ende alle tover-richters lochenen/dat daer ten tijde van Iob tovenaers sijn geweest. Doch hier sult ghy elders meer van sien. Mal.malef. pag. 1.qu.

Het twaelfde Capittel.

Wat nootsaeckelijck volghen moste, indien de belijdenissen vande tovenaers ende de opinie vande tover-richters waerachtich waren, aengaende de kracht van toverije.

Soo het waerachtich waer / dat de tovenaers bekennen / ende de tover-richters ghelooven wy souden nimmermeer boter inde karne/koeye inde weyde/ koorn op het velt/schoon weder buyten ende gesontheyt binnen mogen hebben. Ofte so het waer ware/ dat in *M.malef.* ende nu onlancx geschreve is in een kleyn boecxkẽ vande straffe der tovenaren/ vant gheene zy(belangende haere kunst)souden bekent hebben; Wat schepsel Gods soude in seeckerheydt konnen leven: Waer toe dient sulcke groote gereetschap ten oorloghe; soo de Princen geen macht en hebben te leven ende regeeren in haer eyghen lant? Want Danæus seyt/dat Marchijn de tovenaer den Keyser Germaen met toverije ghedoot heeft. Soo souden oock onse tovenaers(so zy konden)alle onse Overichedẽ vernielen: jae/een oude toveresse soude een gants legher ommebrenghen. Wat behoeven wy roeren/wilt vier/ofte eenighe andere oorlogs ghereetschap? Een toveresse soude het wel beschicken / ende het beleven

Maer het ghene hier uyt volgt/ is valsch/ daerom moet noot sakelijck 't voorgaende valsch sijn.

ven van een Prince volbrengen sonder konsten ofte bloetstortinghe van zijn volck.

Indien men zeyt/dat de tovenaers met den Duyvel omgaen / ende daerom de Christen Princen met haer niet en willen handelen : ick antwoorde/datter weynich Princen sijn / die oorlogs ghesint zijn / die daer conscientie van maken zouden ; byzonder als zy een onrechtvaerdighe oorlogh aennemen/ ende ghebruycken andere middel die immers zoo ongodlijck ende duyvelsch zijn / als dit mach wesen : in wiens legers men van Godt noch zyn gebodt weet te spreken : maer veel eer van vrouwen schenden/moort/dieverye/ vloecken ; 't welck daer ghemeen ende gheoorloft is. Alsoo dat de Duyvel in haer leghers ghedient wert / ende niet de almoghende Godt.

Mal.malef. I.Bodin. Bart. Spineus. Ende indien de soldaten hier in bekommert zouden moghen wesen / zoo heeft de Paus de macht wel/om haer dispensatie te gheven; ghelijck hy eertijts ghedaen heeft/nae het ghetuygenisse van syn eygen aenhangers ende vrienden. Oft ghy nu al zegghen wildet/dat alle oorloghen hier in het Christenryck goet ende gerechtich zyn/ende de religie in haer leghers naer behooren waergenomen wert : noch zouden de Turcken ende andere ongelovige haer best doen/om ons door tovery om te brengen: ofte ten minsten d' een den anderen : Want sy en zouden daer in geen zwaricheyt maken.

Het derthiende Capittel.

Wert verhaelt de authoriteyt der gener die de fantastike bekentenisse van tovenaers voor valsch

valsch hebben gheoordeelt; ende hoe een Doctor dit heeft willen wederlegghen.

ETtelycke alghemeyne Concilien hebben door haere decreten / de bekentenissen ende waen-gheloove der tovenaers gheoordeelt / als ydele fantasien ende fabulen: ende die geene zelfs / die van haer verbont zyn / waer op onze tover-richters zo vast bouwen. Voor eerst haere nacht-wandelinge met Herodias, ende de Heydensche Goden op welcken tyt zy in een ommezien veel wechs reysen op een kermis-paert / van haere herscheppinghe; van het eten der kinderen / hoe zy door kleyne gaetkens inkomen / daer een vlieghe qualijck soude deur kruppen / etc. Al het welcke niet alleen inde concilien / maer ooc vande oude schrijvers verseekert is / te wesen een fantasie / die yemant sich in't droomen heeft inghebeelt. De woorden van't Concilie zyn dese: Men moet weten / dat daer zommighe godloose vrouwen zijn / de welcke door wichelerie des Duyvels vervoert zynde / gelooven ende bekennen / dat zy 's nachts wtrijden met Diana de Heydensche Goddinne / oft met Herodias, oft met een groote menichte van vrouwen / op zekere beesten / ende veel landē door reysen inde stilte des nachts / ende doen wat haer Geestkens haer ghebieden / etc. Een weinich daer nae volcht: Daerom moeten alle Priesters inde kercken / die haer bevolen zyn / het volck Gods met alle neersticheyt dit prediken / op dat zy mogē weten / dat alle dese dinghen valsch zyn / etc. Ende daer na: De welcke daerom ghelooft / dat eenich schepsel in beter ofte ergher kan verandert werden / ofte in een ander ghedaente herschept

Concil. Acquirens. in decret. 26. quæst 50. episcopi. August. de Spiritu & anima ca. 8. Franc. Ponzivib. tract. de lam. nu. 49 Grillordus de sort. num. 60.

schept van een ander/ als Godt alleen / door welcken alle dinghen gemaeckt sijn;die is sonder twijfel een ongeloovich/ende erger als een Heyden.

Indien dit waer is/ zoo moet volghen/dat haer verbont / vergaderinghe / etc. valsch is: de welcke verbreyt sijn door eenighe spotweerdighe ende afghedronghen bekentenissen;ende door een fabule van S. Germanus, die welcke de geestkens ofte tovenaers gemaeckt heeft/wesende in een banquet/ende door sijn heylichheyt opgehouden/tot dat hy aende huysen ghesonden hadde vande gene/die daer schenen te sijn: welcke noch in haer bedde gebonden werden; Ende alsoo is het voorseecker ghewetên / dat het Duyvelen waren inde ghedaente vande vrouwen/die daer ghenoot waren. Het welcke/indien het zoo waerachtich waer / als het leughen is / soude seer wel dienen / om haer nacht-wandelen te wederlegghe: Want / zoo de Duyvels alleen inde ghedaente van tovenaers sijn/zoo is het valsch / datmen de tovenaers toeschrijft aengaende dese saecke.

In histor. vitæ sancti Germani.

Maer overmits de ouden hamer van Spranger ende Institor, niet sterck ghenoech is gheweest/om dit concilium te niet te doen;so heeft een hoofdighen Monarch Bartholomeus Spineus ghcheeten/een nieuwen hamer ghesmeet/ om daer mede het ter neder te slaen;op datmen dese oude vrouwen soude mogen doodē. Waer in hy den Esel van Æloqus slacht/ den Paus met sijn voeten klauwende:want hy voorseker op sijn eyghen ghelooff/ dat dit concilie valsch ende vol dwalinghen is:overmits dat het strijt teghen de leer Roomscher kercke / ende niet autentijck en is ; maer apocryphum : seggende

Novus M. malef inquæst de strigibus. cap. 21. 22 23. &c.

dat

dat dit concilie niet ghesciet en is door believen des Paus / noch door hem bevestiget / ('t welck ghelogen is) ende dat dit ghenoech is / om alle de concilien te wederroepen. Want voorseeker / seyt de Monach (die nu een van de voornaemste inquisiteuren is) in dien de woorden van dit concilie toeghelaten werden; zoo heb ick ende myn voorgangers veel grove leugenen verkondicht / ende veel onrechtvaerdige vonnissen ghegheven / door welcke de Pausen selfs wel beschuldicht souden mogen worden van dwalinghe; als hier in ghedaen hebbende teghen het Catholycke gheloof. Van hy seyt noch: hoewel dat de woorden ende sin tegen zyn opinie zyn; nochtans wil hy daer een uytlegginghe op maken / die de lichtvaerdicheydt eensdeels sal verminderen: ende dit is niet alleen toegelaten / om te doen; maer men verdient hier mede ooc noch veel goets: merct doch hier zijn woorden ende oordeelt nae zijn meninghe. Bart. Spineus Mal. Malef cap. 23. in q. ac strigib.

Het veertiende Capittel.

De reden die tover-richters gheven, om te bewijsen, dat tovenaers wondere wercken konnen doen. Ende een historie van Bodin, dat een Paep uyt Frinsinghen overghevoert is, &c.

Den ouden *M. malef.* seyt / dat de concilien ende leeraers hier in al te-samen seer bedroghen waren / ende poocht dat staende te houden deur een treffelijcke reden / namelijck / *Petitio principij*. oft liever *Ignatum per ignotius*; in dese maniere; Sy konnen M. malef. pag. 1. cap 3. Culi. Parisi.

 het

het een kint inde plaets van het ander verande-ren; Ergo/sy konnen verboeren ende verschep-pen haer selven ende anderen/etc. naer in hout van haer bekentenisse. Item/hy seydt/ende Bodin versekert het selfde; dat een Priester te Frisingen/eens lichamelijc verboert is tot in een ander lant verre van daer gelijck een Prie-ster van Werdorf sijn maet/ghetuycht/dat hy hem om hooghe inde locht ghesien heeft. Er-go/seyt *M. malef.* sijn sy bedroghen gheweest tot noch toe / tot groote onstraffe van veel tove-naren. Hier mede ondert hy sijn onverstant te-gens Godt ende syne kercke/tegens de waer-heyt ende moghelijckheydt. Dan het is voor-waer by na onmoghelijck te gelooven/het ge-ne de melancholijcke menschen sich selfs in-beelden; alsoo dat sy sullen sien/ hooren ende doen/ dat sy niet en doen; ja niet doen en con-nen/noch opt ghedaen sal werden: gelijck nu eensdeels verklaert is / ende ghy oock vinden sult/soo ghy *Gal. de locis affectis* leest / ende noch klaerder blijcken sal in *Arist de somnio*.

M. Malef. Part. 2. quæst. 1. cap. 3.

Ende daerom seyt S. Augustijn seer wel; dat hy seer slecht en sot is/die ghelooft/dat sulckx lichamelijck ende inder daet ghesciet 't welck andere deur vreemde fantasien sich inghebeelt hebben: welcke fantastijcke spoockerije so wel over-een komt met het toverachtige bedroch (ghelijck Algerus seyt) als de waerheydt met de Goddelijcke heylicheydt vergeselschapt is.

Augustin. de Spiritu & animæ.

Lib 1. cap. 7: de Eucharist.

Het vijfthiende Capittel.

Dat de bekentenissen der Tovenaren niet vol-staen en moghen inde civile ofte ghemeene

rech-

rechten, om het leven te nemen. Ende wat de beste Godt-geleerde ende concilien hier in hebben besloten.

EIlacy / wat redelijck creatuere soude willen sonder dwanghe sulcke dinghen bekennen / als sy doen? wie soude / om soo weynich profyts / een volkomen verbont met den Duyvel maken / om zijn ziele binnen soo korten tydt het eeuwighe vyer over te gheven; besonder die soo out zijn / dat zy nauliex een jaer schijnen te sullen leven? De pijne van het helsche vuer moet haer anders beduyt zijn / ende het grouwel van dien anders ghe-openbaert. Dat selfde souden zy zoo wel doen / indien men haer vraechde of zy te vreden waeren / datmense over een jaer hanghen souden / op conditie / dat zy haer leedt aen haer vyanden nu terstont mochten wreken. Aengaende de dieven ende haers gelijcke: ic en laet my niet duncke / dat sy vreese voor de Hel hebben: maer veel eer / dat haer wijsgemaeckt is / datter gheen en is; ofte dat haer schult sulcke pijne niet en verdient ofte dat sy noch tijts genoech sullen hebben tot leetwesen van haere sonde: Sonder twijfel / zo sy een volkomen resolutie daer van ghenomen hadden / zy en souden haer selven zo lichtelijck niet avontueren. Oock laet ick my niet duncken / dat zy om een groote somme gelts een verbondt souden wellen maken / om haer selven in het helsche vyer te werpen. Soo besluyte ick dan / dat de bekentenisse alleen niet ghenoech en is / om yemant ter doodt te brenghen; ende datmen die niet ghelooven en mach sonder meer bewijs. Want / ghelijck Augustinus ende Isidorus niet

Het en is niet waerschijnlick dat sy dat doen souden: ergo / valsch.

August. de civit. Dei. Isidorus l. 8, cap. 9.

de voorneemste vande Godſ-geleerde ſeggen; deſe guichelerÿe der tovenaeren en ſijn niet dan enckele fantaſien. Oock komen hier mede over een de Decreten vande treffelijckſte Concilien ende Canonen/ dat in ſulcke ſaken niet en wert gebonden eenighe criminele daet. Ende de rechten ſegghen/ dat de bekenteniſſe van ſulcke vervoerde perſoonen nootſakelijck moet valſch ſijn/ende daerom niet en behoort aenghenomen te worden. Want *Confeſsio debet tenere verum & poſsibile.* Maer deſe dinghen ſijn tegen de wetten ende tegē de natuere: daerom en kan men niet beſluytē/om dat ſy 't ſeggen; Ergo het is alſo. Want de bekenteniſſe is verſcheyden vande daet/ ende de daet boven de mogelijckheyt: ende wat de natuere contrarie is/dat verlieſt ſijn beginſelen/ende moet noot-ſakelijck onmoghelijck ſijn.

Eeynd. 26. quaſt. 5. canoc mirum. Ponzivibius de lamijs, bolum. 10. l. error. ff. de ruris & facti ignorant l. de ætate * ex cauſa verſ. idem. ff. de interrog. in-jure. Perg. Baldus & ali. L. 1. C. de confeſsis. Lib. Inde Neraratius par. reum. ff. ad log. Aquiliam. M. mal. pag 3. quæſt. 5. pag. 11.

De rechten ſegghen oock/ *In criminalibus regulariter non ſtatur ſoli confeſsioni rei.* In ſaken / die het leven aengaen/en moetmen niet alleen letten/op het geene dat de beſchuldichde bekent/ maer daer moet bewijs weſen ſo klaer als het licht ſelfs; ende men moet niemant in ſulcke miſdaden uyt preſumptie verwijſen. Ende alſo men nu voorwerpt /dat/dewijle Godt alleen de gedachten des menſchen weet/daer toe gheen ander middel en is/als haer eyghen bekenteniſſe: ick antwoorde aldus met de rechten: haer bekenteniſſe in deſe ſake begrijpt een uytwendighe daet/ende die onmoghelijck is/ ſoo wel door de rechten/als van natuere/ende en heeft geen ſchijn van waerheyt; ende daerom *Quod veriſimile non eſt, attendi non debet.* Soo dat(hoewel haer bekenteniſſe wel ſtraf weerdich weſen mach/om dat ſy daer mede eē wil

schijnen

schijnen te toonen/om sulcx te doen)m en dat niet en behoort te glooven/om dat het boven haer macht is. Want *Si factum absit solâque opinione laberent, è stultorum genere sunt.* Indien zy bekennen/yet ghedaen te hebben/'t ghene zy alleenlijck haer laten voorstaen/dat zy ghedaen hebben/ ende nochtans soo niet en is; die behoortmen onder 't ghetal der sotten te rekenen. Daer beneffens en machmen in alsulcke saken niemant door een ghetuyghe verwijsen/ noch door een hooft-vyant/ de welcke men hier in gheen gheloof behoort te geven: hoewel in *M.malef.* ende *Bodin* belieft heeft contrarie staende te houden. Maer teghen alle billickheydt vinden de Inquisiteuren altijt stof/ om dese arme vrouwen te plaghen ende dooden: want zy segghen/ dat haer voeten grooter als anderen sijn/ overmits zy haer met den Duyvel vleeschelijc versamen: ende daerom moetmen haer straffen als ketters op vierderley manieren/ te weten/ met excommunicatie/ met privatie/met verlies van goederen/ ende met de doodt. Mal.Malef. quæst.14. pag 1.

Daeren boven maken zy/dat haer de Rechten schijnen hier in mede te sijn zoo dat zy altijdt middelen vinden/ om haer bloedighe begeerte staende te houden. Want daer staet ghschreven in haere Canons, dat dese soorte van ketteren/ hoewel dat zy berou hebben/ ende haer tot het gheloove bekeeren/ noch in 't leven/noch in eenige gevangenisse moeten ghehouden werden. Ja *M mal.* schrijft/ dat de sonde van een tovenaer teghen den H. Geest ghedaen wert/ende alsoo onvergevelijck is; ende datse grooter is/als de sonden der Enghelen/ die ghevallen zijn. Ten aensien van welckes l nullus.nemo.& seq. c. de maleficijs.ende by M. mal. voorsekert. Mal.Malef quæst.17

ick

ick my zeer verwonder/ dat Moyses de kinderen van Israel geen drie tafelen en gaf/ of ten minsten geen verbodt daer van en dede/ want het en is niet geloofflyck/ dat de grootste zonde inde minste zoude begrepen werden.

Het sesthiende Capitel.

Vier hooft-misdaden, daer mede de Tovenaers beschuldicht werden, ten vollen beantwoort ende wederleyt.

1. Afgoderije wederleyt.

TEn eersten/werdt haer te last ghelepdt/ dat zy afgoden-dienaers zijn: maer (och arme)sonder reden. Want sulcke zyn eyghentlyck van ons voor afgoden dienaers ghehouden/die de afgoden ofte vreemde Goden de hoochste eer aendoen. Het uyterste punt/dat afgoderye kan toegerekent werden/ is/ datmen zyn hoop ende salicheydt by yemant anders soeckt / als Godt/ datmen zyn liefde ende gemoet aen eenige creatueren alsoo verbint/ dat den levenden God daer door versmaet wert. Daerenteghen en ghelooven noch soecken de tovenaers eenighe salichept vande Duyvelen te verwerven/maer door haer zynse alleen bedroghen: haer sinnen ende verstant zyn also ghekrenct/dat zy haer laten duncken/ bekennen ende seggen/datse dingen doen konnen/die onmoghelyck ende onnatuerlyck zyn/ als/dat zy yemant 's middaechs te Hamborch ghedoodt hebben/daermen haer 's morghens 't Amsterdam ghesien heeft/etc. Maer indien men dese nieughemaeckte afgoden-dienaers (wiens afgoderye geestelyck is/ ende int ghemoet gheschiet)met de doot behoort te straffen/

sen; zoo moetmen dan oock alsoo doen met alle gierighe menschen / ofte andere dierghelijcke die tot de aertsche schepselen te seer ghenegen sijn: ende alsoo doende/souden moghelijck de tovenaers vrijp gheraken.

Ten tweeden / zoo werden zy beschuldicht met apostasie/ende men seydt / datse hierom behooren te sterven. Maer apostasie is/ als yemandt die volkomen oordeel heeft / het Euangelie versaeckt / dat hem te vooren wel gheleert was/ende hy gelooft hadde; ende alsdan niet alleen ongodlijck ende ongheloovich wert/maer oock de waerheyt wederstaet/die te vooren van hem bekent werde; Doch dese arme vrouwen en zijn niet bequaem om godloosheyt te verdedighen: maer na goede vermaninge zijn zy boetveerdich. 2. Apostasie beantwoort.

Ten derden/behoortmense om te brenghen/ om datse het volc verleyden. Dan God weet/ hoe bequaem datse zijn / om het volck te vervoeren; ten zy/dat een speetken te vertellen/ofte oude wijven fabulen te verhalen / bedroch is/ ende daer door de luyden vervoert werden. Dit heb ick op een ander plaets bewesen openbaer valsch te zijn. 3. Verleydinge van 't volc wederleyt.

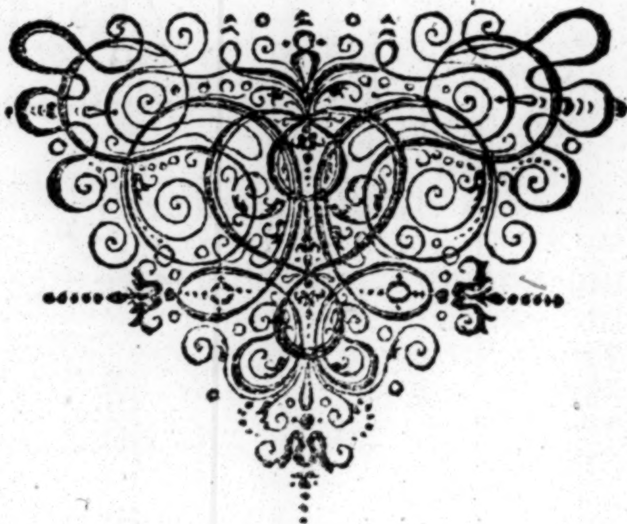
Ten vierden / aengaende t' gunt van alle schrijvers /die teghen de tovenaers schrijven/ ghesept wert/ dat sy met Incubus vleeschelijck versaminghe ghebruycken; het waengheloove der menschen is hier in meer te verwonderen ende te bespotten/ als de ydele ende onmoghelijcke bekentenissen vande tovenaers. Want de Duyvel is een gheest / ende en heeft noch vleysch noch been: de welcke noodsakelijck zijn om sulcx te volbrenghen: ende dewijle hy de ghereetschap / substantie ende 't zaet / welck 4. Vleeschelijcke versaminghe met Incubus of te Nacht-Merrie beantwoort.

van

van bloet voortghebracht wert/ghebreck heeft; zo is het onnodich/om int langh te wederlegghen /'t gunt inde natuere der dinghen niet en is. Ende nochtans moet ick nootsakelijck hier van wat segghen / overmits het van zoo veel is ghelooft/ ende zoo veel fabulen hier van sijn ghemaeckt; waer in *M. malef. Bodinus, Hemmengius, Hyperius, Danæus*, *Erastus*, ende andere / die hier van gheschreven hebben/zoo verdoolt sijn/ oft andere inden dool-wech soecken te brenghen/dat ick verwondert ben van haer waengeloove. Want zy houden voorseecker/ dat de Duyvel gelijck Succubus speelt met den man/ ende alsoo saet van hem ontfangt; dat hy als Incubus de vrouwe overlevert / die dicmaels daer door swangher wert ende baert (ghelijck zy segghen) een natuerlijk tovenaer : ende verseckeren/dat Merline alsulck eene was.

Hoe de Duyvel de persoon van Succubus eñ Incubus speelt.

Eynde vant derde Boeck.

Het

Het vierde Boeck.

Het eerste Capittel.

Spotweerdige exempelen van verscheppinge vande teghen-partije voortghebracht tot bevestinge van haer sotachrighe leer.

P dat ick met de selfde absurdicheyden / die haer eyghen autheuren voorgehaeldt hebben / ende selfs die lest ende best ghesch reven hebben / beantwoorden mach de ghene / die de verscheppinghe der tovenaren staende houden ; soo wil ick hier verhaelen 't gunt Bodin (haer voorneemste voor-vechter nu ter tijt) uyt *M. malef* ende anderen vergadert heeft ; waer mede hy meent op te bouwen dese onmoghelijcke / ongheloovelijcke ende supernaturale oft (om beter te segghen) onnatuerlijcke leer van de verscheppinghe. I. Bodin li. 2. de daemonat. cap. 7.

Ten eersten / aengaende de Duyvel / Bodin seydt / dat hy sich in een Geyt verschept / ende bevesticht zijn meeninghe met het 33. ende 34 Capittel van Esaias; waer in niet een woort en staet / dat hem hier toe dient : hoewel hy hier beneffens noch toelaet / dat de Duyvel de ghedaente van een swarte Moor aenneemt / ende dat hy alsoo (ghelijck hy Mag. Cro. Lin. Darej. ende Janneken Herviller dicmaels verschijnt. Ick verwonder my / of de Duyvel hem selfs Ian Bodin misbruyckt de Heylige Schrifture / om de leughen te bewaerdighen.

selfs verschept inde ghedaente van een man of dat Godt dat doet als hy 't van hem begeert. Wat de tovenaers belangt/ Bodin seyt/ datse haer selven in wolven veranderen/ende de gene/diese betoveren/ in esels: al ist dat hy elders wat anders seyt. Ende hoewel hy seydt/ dat natuerlijck gheschieden kan/dat een meysken in een knechtjen verandert wert/ende een vrouwe een man wert: nochtans seyt hy/ dat dat geen ghemeynschap met Lycanthropie oft Wolf menshey dt en heeft;ende seydt/dat die menschen gheheelijck zijn verschept/ende verhaelt veel exempelen daer toe dienende.

Pudendis tum primum erũpentibus.

Eerstelyck/dat daer is gheweest eenen Garner inde ghedaente van een wolf/die een meysken van twaelf jaren ghedoodt heeft/haer armen ende benen opgegeten/ende de rest 't huys by zijn vrouwe ghebracht. Item/dat Pieter Burgot ende Michiel Verdun, hebbende haer selven met eenighe salve in wolven verandert/ veel menschen ghedoodt hebben ende opghegheten. Welcke leughen van Wierus ten vollen is beantwoort. Maer als wy dit lesen/soo laet ons bedencken/ of Pieter rauw vleysch soude konnen eten sonder sich te besmetten/besonder van zijn eyghen aert. Item/ dat daer een pyle inde dye van een wolf gheschoten was/ die naderhant wederom in een man verandert wesende/in zijn bedde gevonden is met de pyle in zijn dye/ de welcke vanden schutter seer wel ghekent werde. Item/ datter een Lycanthropus oft mensch-wolf/ hebbende sich verschept inde ghedaente van een wolf/de pooten afgehouden zijn; die naderhant een man wederom ghewor den synde/sonder handen ende voeten ghevonden is.

I. Wierus. 6. de mag. cap. 12.

Hy beschuldicht oock een vande machtichste Princen van Europa; te weten / dat die oock een van die soorte der tovenaren is gheweest/ ende sich selfs heeft konnen veranderen in een wolf/alst hem beliefde: Ende dat hy hem dickwils sulcx heeft sien doen;om dat hy voor Coninck van alle tovenaers gehouden wilde wesen. Hy seyt/dat dese verscheppinghe seer gemeyn is in Griecklenlant en in geheel Asien/ 'twelck hem vreemde kooplupden ghesept hebben. Want int jaer 1 5 4 2.als de Soudaen Soliman regeerde/was daer so grooten macht ende menichte van dese weer-wolven binnen Constantinopolen;dat de Keyser op eenen tijt in teghenwoordicheydt van al het volck 150. teffens uyt de stadt dreve.

I. Bodin mendaciorum helue

Ende om dit ons noch vaster in te beelden/ soo seyt hy dat in Livonia, een seker rabaut/ofte Duyvel/alle jaren ontrent het endt van December/alle de tovenaers int lant waerschout/ dat sy op een seecker plaetse komen : ende soo sy niet voor den dach en komen / soo comt de Duyvel ende geesselt haer met een yseren roede/in voeghen dat de litteekenen van de slagen altijts in haer lichamen blijven staen. De Capiteyn die leytse wech door een groot water ende veel millioenen swemmen hem na. Dese en zijn so haest niet door het water/ofte sy zijn terstont in wolven verandert/ende verslinden menschen ende vee/etc. Ende naer 12.daghen wederom door het selfde water kerende/ ontfangen sy weder haer menschelijcke gedaente.

Het is wonder dat zy den Duyvel niet en versaken die haer soo seer plaecht.

Item datter een Jode is gheweest/met namen Bajanus, de sone van eenen Simeon , die sich selfs in eenen wolf verscheppen conde/soo dicmaels als het hem beliefde : en dat hy door

sulcken middel onsienbaer ontquam. Het welc seer te verwonderen is (sept Bodin) maer noch is het meer te verwonderen (seydt hy) dat de menschen dat niet ghelooven en willen: Want veel Poëten dat selfs voor seecker houden; jae soo ghy die saecke wel insiet (seydt hy) het is goet om doen. Item hy seydt/dat ghelijck een natuerlijcken wolf de beesten verslint / alsoo oock dese weer-wolven de menschen vernielen. Nochtans seydt Godt tot het volck (soo
Levit. 26. 20. deute. 32. 24. ick meen) ende niet tot het vee van Israël; Indien ghy mijn gheboden niet en hout / soo wil ick onder u senden de beesten van het velt/ die u ende u vee verslinden sullen. Ick sal de tanden der beesten op u senden. Waer is nu Bodins onderschepdinghe ghebleven? Godt en sept niet / Ick sal tovenaers inde ghedaente van wolven/etc. om u ende u vee te verslinden. Niet teghenstaende sept Bodin, dat het seecker is: want de saecke ghedisputeert is voor Leo de sevenste / ende van hem zijn alle dese saken gheoordeelt moghelijck te wesen. Ende doen ter tijdt (sept hy) waren de trans-formatien van Lucianus ende Apulejus geconfirmeert.

Status een tovenaer en kosten niet vanghen ende waerom. 1. Bodin. Mal. malef.

Voorder sept hy / dat se hier door soo cunstich zijn/dat haer niemandt vanghen en kan/ uytghenomen als sy slapen. Item/ hy noemt een ander tovenaer (ghelijck oock M. malef. verhaelt) diemen niet konde vanghen / overmits hy sich in een muys verandert hadde/ende liep uyt ende in deur cleyne gaetkens; doch werde ten lesten doodt ghesmeten/ als hy uyt quam door een cleyn gaetken by een veynster. T'welc alsoo moghelijck is / als een Cameel door het ooghe van een naelde can gaen. Item hy sept dat veel tovenaers binnen Vernon haer selven

heb-

hebben in catten verandert/ende grootẽ schat ontfanghen. Maer tot Straesburch is groot wonders gheschiet van drie rijcke tovereſſen/ die haer selven in drie cattẽ verandert hadden/ ende een man aenvochten / die tacken 'tsamen bant : welcke/ om dat hyse alle drie met een stuck houts ghequetst hadde/is daerom by na om 't leven ghebracht:maer werde noch wonderlijck verlost / ende sy alle drie na haer verdienste ghestraft ; ghelijck de historie vermelt/ waer uyt Bodin dit ghenomen heeft. I. Bodin. M. mal. Part. Spim. Mal. malef. part. 3.

Naer veel diergelijcke beestelycke fabulen/ soo stelt hy sich tegen de Doctoren/die seggen/ dat Lycanthropia een ghebreck is / ende gheen aenneminghe van een ander gedaente. Item/ hy hout staende/als heylich ende waerachtich alle de fabulen van Homerus van Circes, ende Ulysses ende zyn gesellen : claghende seer over Chrysostomus, dat hy onrechtelijc de meeninge Homeri uyt leyt van het volck van Ulysses, welcke vande lichte vrouwe Circes soo wildt ghemaeckt waren/ dat haer manieren met de verckens over een quamen. Een dwalinge aengaẽde Lycantropia.

Maer op dat het niet schijnen en soude/dat alle de poëtische fabulen leugenen zijn/(waer door de tover-rechters bewijs-redenen seer gecrenct souden zijn) soo verdedicht hy het meestendeel vande Metamorphosis ofte verscheppinge van Ovidius, ende de grootste absurdigheden ende onmogelyckheden/die in zijn boecken zijn. Eyndelyck bevesticht hy dese beuselingen uyt de historie van Nabuchadnez-zar : ende zeyt/ dat hoewel Nabuchadnez-zar zeven jaer een beest ghemaeckt was/ hebbende middeler-tijt de ghedaente/kracht/stem/rathepdt/ voetsel/etc. van een beeste/ nochtans ghehadt

heeft 'tghemoet ende ziel van een mensche. S. Augustyn zeydt (het zy om dese opinie t' onder oft boven te brenghen / oordeelt ghy zelfs) *Non est putandum humanum corpus Dæmonum arte vel potestate in bestialia lineamenta converti posse.* Dat is: Wy en moeten niet ghelooben dat het lichaem van een mensch verschept mach werden inde leden van een beest door de cunst ofte macht der Duyvelen. Item / Bodin seyt / dat de tovenaers in wolven veranderẽ / om dat sy gemeynlijck kleyne kinderen eten / gelijck wolven ende andere beesten doen. Item / d'oorsaecke / dat ander luyden in esels veranderen / is / om dat sy begherich zijn gheweest / de verborgentheden vande tovenaers te weten. Ende waerom dat tovenaers in catten veranderen / en gheeft hy geen reden. Daerom (op dat ick hem met een vrye uytleggingħe voort helpe) ick dese reden selfs voortbrenghe / te weten / dat vrouwen gemeenlijck quaet zijn / ende dicmaels de gebuerẽ d'een d'ander crabbelen / ende daerom / dunct my werden sy mogelijck in catten verandert. Dan ick heb wel twintich van dese tover-richters doen swijgen met dese vrage; te weten; of een tovenaer / die een vrouwe in een cat kan veranderen / etc. oock een cat in een vrouwe kan veranderen?

Het tweede Capittel.

Absurde redenen van Bodin ende andere, by gebracht tot bevestinge vande verscheppinge.

Ese exempelen ende redenen souden ons doen twijfelen / als wy een Esel / Wolf / of Kat sagẽ / of het ooc eẽ man / vrouwe /

vrouwe/of kint mocht wesen. Ick verwondere my/dat niemandt meer onderscheyts gebruyckt/ om een Mensch beter te kennen uyt andere beesten. Maer tot wat ent soude men disputeren teghen dese scheppinghe; ende herscheppinghe; dewijle Bodin ons voldoet met een woort/bekennēde; dat niemant can scheppen/als God alleen; bekennende ooc de macht van haere Canonen/ende voor goet houdende de opinien vande Gods-gheleerde / die hier in teghen hem schrijven? Jae hy seydt elders teghen sich selfs/ dat de Duyvel zijn ghestaltenisse niet veranderen kan. Aldusdanighen onderschept maect hy ; *Non essentialis forma (id est ratio) sed figura solum permutatur.* De wesentlijcke ghestaltenisse (te weten de reden) en wert niet verandert / maer alleen de figuere ofte ghedaente. Ende daermede wil hy bewijsen/ dat het seer wel om doen is / te weten/menschen ende beesten te verscheppen : maer dat sy sonder reden blijven; Niettemin ick laet my duncken/dat lichter om doen is/ zijn reden te veranderen inde reden van een Esel / als zijn lichaem in het lichaem van een schaep: t'welck hy nochtans seyt/dat licht om doē is/om dat Loths huysvrouw in een sout-steen verandert is vande Duyvel. Waer mede hy toont zijn grove onwetenheyt: als of Godt/die Loth op straffe des doots/verboden hadde/ om te sien; die de stadt Sodoma verbrande ; haer in een stoutsteen niet en hadde verandert: Ende als of Godt soo lange tot believen des Duyvels gestaen hadde ; ende als een mirakel soude gheschieden/dat alsdan de Duyvel moste comen/ om dat te doen.

I. Bodin. lib. 2 de mal. dæm. Cap. 6.

Ge. 19. 26

Item/hy seyt/dat dese verscheppinge ghemeyn-

I. Bod. li. 2. cap. 2. de Dæmon.

Mal.malef. p.1. q.9.

meynder inde Weste deelen des Werelts is als hier int Oosten. Dan dit zeyt hy oock mede/ datmen dit inde tweede perzoon moet verstaen te weten vande betoverde/ ende niet van de tovenaers/want die haer zelven alle de werelt over konnen transfigureren/ 'tzy Oost/ West/ Noort oft Suyden. Maer hy zeyt/ dat de gheesten ende Duyvelen de menschen meest inde noortsche deelen quellen/ als in Noorweghen/ Finlandt/ etc. ende inde West-eylanden van Jdien: doch aldermeest onder de Heydenen ende daer het Evangelie niet en wert ghepredict. Ende dit is waerachtich/ maer geenzins in zulcker wijzen / als Bodin dat meent. Een schoon exempel aengaende de cunst van een toveresse / van Bodin int voorgaende capittel aengeroert/heb ick goet gedocht/hier te verhalen. Hy heeft het uyt *M.malef.* ghenomen/ ende het was Sprangher vertelt van een Ridder van Rodes, zijnde een vande order van S. Ian binnen Ierusalem: ende de historie luyt/ als hier nae volght:

I. Bod.li.2 de Dæmon cap.1.

Mal.malef part.2 qu. 2.cap.4.

Het derde Capittel.

Van een Man, die in een Esel veranderdt was, die wederom een van Bodins tovenaers in een Man verschepte, ende S. Augustini opinie hier van.

HEt is ghebeurt inde stadt van Salamin in het Coninckrijcke van Cypres (daer een zeer goede haven is) dat een ghe-laden schip een tijdt langh om eenighe oorsaecken wil aldaer quam havenen. Middeler tijdt ginghen veel soldaten ende schippers te

te lande/ om victalie ende ander dinghen/ die sy van bederve hadden te koopen. Onder welcke een seecker Enghels-man/die een cloec ende wel gestelt quant was/ginc ten huyse van een vrouwe/ende vraechde haer/ of sy geen eyeren te koop en hadde: de vrouwe siende/dat hy eē vreemdelinck was/ver van zijn lant/zoo datmen hem niet zeer zoecken en zoude/ dacht in haer zelven/hem om te brengen; ende begeerde dat hy een weynich toeven zoude/zy zoude hem eyeren gaen halen. Maer alzoo hy wat langh beyde/ zoo riep hy/ dat sy haer haesten soude/ ofte anders het schip wech varen zoude/ ende hem achterlaten; soo quam sy ten lesten met eyeren/segghende/dat hy daer wederom soude comen/indiē het schip wech was. Dese jongman keert alsoo wederom na zijn schip; doch overmits hy honger hadde/ginck hy twee ofte drie van zijn eyeren eten/ eer hy t'scheep ginghe/om zijn honger wat te blusschen: ende korts daer aen worde hy stom ende sonder verstant/ ghelijck hy naderhant selfs bekende: Ende also hy int boot wilde gaen/soo sloeghen hem de boots-ghezellen met een knippel/ zegghende: waer wil dezen Ezel henen; wat wil desen Ezel doen? etc. Desen Ezel ofte jonghman (ick en weet nu niet/hoe ic hem heten sal) zijnde aldus dickwils te rugghe ghedreven/ende verstaende/dat zijn medegezellen hem Ezel noemden; bemerckende dat hy niet spreken conde/ende nochtans elc verstaen/wat hy zeyde: liet hem duncken/dat de vrouwe/ daer hy by gweest hadde/hem betovert hadde. Siende dan/ dat zijn schip ende metghezellen wech voeren/hem alleen achter latende/om van een yeder gheslagen te zijn ghelijck een Esel; ende

Groote verandringhe des lichaems: maer met des ghemoets.

denckende op de woorden vande vrouwe/ende dat sijn metghesellen hem Esel noemden; soo keert hy wederom ten huyse van dese vrouwe: ende bleef in haeren dienst drie gheheele jaren/ doende so langhe gants niet met zijn handen/ dan droech alsulcke lasten/ als men op zijnen rugghe leyde;alleen hier mede sich selfs troostende / dat / hoewel hy van vreemde luyden voor een esel ghehouden werde:nochtans zijn vrouwe ende andere tovenaers wel wistē dat hy een mensch was.

De drie jaren nu overleden zijnde op eenen morgenstont/als hy vā zijn vrouwe voor heen na een stat gedreven werde/welcke om eenige oorsaken wat achter bleef(mogelijck om haer water te maken) is het gheheurt/dat hy voor by een cappelle ginghe / alwaer hy een kleyn klocxken hoorde luyden tot de elevatie vande vroech-misse:ende alsoo hy inde kerck niet en dorst gaen/uyt vreese datmen hem daer met stocken weder soude uytslaen / soo is hy met groote devotie op het Kerck-hof achter op zijn knijen neder gevallen ende heeft zijn voorvenen boven zijn hooft ghehouden/ghelijck de Priester het Sacrament doet ter tijdt vande Elevatie. Welcke spokerie vā sekere cooplupden van Genua ghesien werde/ende niet sonder groote verwonderinghe; tot dat ten lesten de vrouwe quam/ ende hem met haeren knuppel voort stötte. Maer overmits(gelijck te vooren verhaelt is)daer int lant/ veel tovenaers waren/so hebben de coopluydē dat selfde van dese vrouwe ende esel ghedacht / ende hebben te wege ghebracht dat de vrouw ende esel beyde gevangen werden vanden Officier : ende alsmen haer examineerde/so heeft sy de sake ghe-

Grote devotie van een Esel.

heel

heel bekent: ende beloofde / so men haer t'huys wilde laten gaen / dat sy den Esel in zijn oude gedaente (te weten in een Mensch) weder soude veranderen: ende los ghelaten zijnde / heeft sy het oock volbracht. Dit niet teghenstaende is sy wederom gevangen genomen / ende verbrant: ende de jongman met groote blijschap in sijn vaderlant ghekeert.

Met dese historie sijn *M. mal. Bodinus*, ende alle tover-rechters seer hoochmoedich; besonder om dat S. Augustyn, dat of diergelijck schijnt toe te staen / in wiens boecken al veel te veel van alsulcke dingen ghevonden werden / so dat het schijnt van sommighe Papisten veel eer daer by ghevoecht te zijn / als van sulcken gheleerden man selfs gheschreven. Doch soo veel isser van / dat hy het selfs niet en heeft ghesien / maer spreeckt alleen van hooren segghen; dese woorden ghebruyckende: Het waer groote ongeloovicheyt / etc. niet te willen gelooven 'tgunt van soo veel sekerlyck verhaelt wort. Ende op zulcke maniere abopeert hy de ghedaent-veranderingh vande maets van Ulysses, door de tover-cunst van Circe. Oock de spot-weerdige fabule vā Præstantius vader / die (zo hy zeyt) proviande hoy met andere peerden ghegheten hadde / synde selfs in een paert verandert. Ja hy versiert de aldergrootste leughen / die oyt van menschen bedacht is; dat twee weerdinnen haer gastē in paerden verandert hebbende / die op de marckt verkocht hebben. Ende daerom zegghe ick met Cardanus, soo veel als Augustyn met zyn ooghen gesien heeft / zoo veel ben ick te vreden te ghelooven.

Niettemin S. Augustyn besluyt het teghen Bodin: want hy seydt dat de herscheppinghe

August. lib 18. de civit. Dei cap. 15. & 18.

Inde Alpes. van Arcædia.

Cardanus de variet. rer. lib. 18. cap. 8.

August. lib 18 de civit. Dei.

maer een fantasije is/ende inder waerheyt niet anders als eenen schijn. Nochtans en sta ick niet toe dat de tovenaers ofte Duyvels alsulcken schyn maken connen: want ick en vint inde heylige schrift niet/ dat God eenighe creatuere zulcke macht gegheven heeft. Ende ick soude geerne van S. Augustyn weten/ waer die gheene blijven die van Bodins Weer-wolven verslonden zijn.

Maer — O quàm

Credula mens hominis, & erectæ fabulis aures!

Hoe licht-geloovich is, het menschelyck gemoet,
Tot fabels meer gheneycht, als tot de waerheyt goet,

Maer de algemeyne Concilien ende Canonen der Pausen (daer Bodin so veel van hout) hebben dese opinie verworpen ende verklaert seer absurdt te wesen: ende Bodin zelfs met alle de tover-richters arger als ongheloovighe menschen te zijn. Eñ dit zijn de woorden van haren Canon, welcke ick oock elders breeder verhaelt hebbe. Die gheloost dat het gheschieden kan / dat eenich schepsel in beter oft quader verandert kan werden/ ofte in een ander ghedaente ofte gelijckenisse; als alleenlijck vanden Schepper zelfs/ die alle dinghen ghemaeckt heeft/ende door wien alle dinck geschapen is: die is sonder twijfel ongheloovich/ ende arger als een Heyden. De reden is/om dat hy een schepsel toeschrijft/ dat Godt alleen toekomt/ die den schepper van alles is.

Caus. 26. quæst. 5. c. Episcopi.

Het vierde Capittel.

Het inhoudt vande voorga ende fabule, met d be-

beantwoordinge; nae datse na behooren overleyt is.

AEngaende de zekerheyt van dese Historie belanghende *Bodin, M. Malef.* de toveresse/den esel de misse/de koop-luyden/ den Inquisiteur/de pijnigers/etc. Ten eersten verwonder ick my over dit mirakel van dese herscheppinge. Ten tweeden over de onbeschaemtheyt van Bodin ende Spranger, dat zy zulcke grove leugenen willen waer maken/ die een Ridder van Rhodes schijnt erdicht te hebben/ om van Spranghen een sot/ ende van Bodin een Esel te maken. Ten derden/om dat den Ezel zo slecht was/dat hy zijn voorste beenen voor een stuck stijfsels ofte bloeme ophefte/twelck hem niet helpen en conde/noch wilde/noch oock gheholpen heeft. Ten vierden/ dat de Misse niet en konde reformeren 'tgunt de toveresse ghetransformeert hadde. Ten vijfden/ dat de koop luyden/ inquisiteuren ende beulen / al te samen oft elck bysonder dat niet doen en kosten/ maer hebben het tot believen van de toveresse moeten laten.

Waer was ooc de gedaente van dese n jongman drie geheele jaren lanck/terwijlen hy een Ezel was? Het is seker ende eenen algemeynen regel/dat teffens twee substantiale gedaenten niet en konnen zijn in ee n subject/*simul & semel:* gelyck zy luyden dat bekennen. De ghestaltenisse des beests heeft eenighe plaets inde lucht ghebruyckt/ zoo moet nootsaeckelyck oock de ghestaltenisse vanden man doen. Want dat men het lichaem van een mensch tot zo dunne ende luchtachtige naturee zoude connen brenghen/ dat het niet ghesien noch ghevoelt zoude

Mal. malef. part. 1. quæst. 2.

de mogen worden; dat is niet alleen ongeloof-lijck/maer ooc voor seecker onmogelijck: want de locht is onghestadich ende en hout sich niet op eene plaets: so dat de luchtachtige creatuere haest in een ander landt ghedreven soude werden: 'twelck ic elders wijtlopiger bewesē hebbe. Doch voorwaer onse lichamen zijn sienlijck/tastelijck ende bewegelijck/eñ met so veel heerlijcke eygenschappen begaeft/dat de Duyvelen vander Hellen de macht niet en hebbē die te veranderen: noch daer kan niet een hayr van onsen hoofde vergaen ofte verandert werden sonder de toelatinghe van Godt almachtich.

Maer om voort te varē inde ondersoeckinge van dese historie. Hoe vreemt is het dat dese jong-man uyt Enghelant, zijnde soo onlancx alsdaer aengekomen/ende de oude vrouwe van Cypres. beyde slechte luyden/malkanderen soo wel verstaen konden: dewijle Enghelant ende Cypres soo veel hondert mijlen van den anderen gheleghen zijn / ende de sprake van beyde soo seer verscheyden is? Maer hier sal Bodin willen seggen 'tgunt wy ghehoort hebben/dat door bevel vanden Inquisiteur ende dreyginghe vande beul / sy hem in zijn voorgaende ghedaente beloofde te verscheppen/ het welcke sy oock ghedaen heeft / als wesende daer toe ghedwonghen. Ick antwoorde dat ghelijck de gheheele historie een ongodlijcke fabule is/so valsch ooc dese aentuyginge is/ende niet over een komende met haer eyghen leer; welcke bekent dat tovenaers sonder de toelaetinge Gods niet uytrichten en konnen. Want soo sy sulcke dinghen doen ende herdoen conden na haer eygen believen/oft deur bevel van een Inquisiteur / door vreese van straffe/oft pe-

mant te gevalle/oft door bewegingе van conscientie: dan en geschiet het niet deur extraordinaris oorlof ofte bestieringhe Gods / ten zy ghy zeggen wilt dat hy met oude tovenaers vereenicht is. Mynent halven verwonder ick my zeer/hoe zy eens menschen lichaem so veranderen connen/dan grooter/dan cleynder/nu een muyse/dan een esel/etc. ende dat hy geen pyn en ghevoelt. Noch ick en ben't alleen niet/die hier aen twijfelt. Want Danæus, een bezonder voorstaender van dese sotternyen/zeyt/hoewel Augustinus ende Apulejus zeer geloofliick hier van schryven/ dat hy nochtans nimmermeer glooven wil/ dat tovenaers yemant in ezels/ apen/wolven/ muysen/ ofte andere gedaenten zouden konnen veranderen/etc. Dan. in dial.cap. 5

Het vyfde Capittel.

Wert met stercke redenen ende H. Schrifture bewesen, dat het lichaem van een mensch door een tovenaer niet en kan in eenich beest verandert worden.

MAer de vrage is/of dese man zo lang een ezel was / ofte dat desen ezel zoo lang een man was/Bodin zeyt (maer en bewyst het niet) dat hy waerachtelyck in een ezel verandert was/ alsoo datter niet vande menscheyt en bleef/als alleen de reden in desen ezel. Ende nochtans Hermes Trismegistus liet hem duncken/ dat hy soo wel authoriteyt/als reden hadde om te segghen/ Herm.Trism.in suo periandre. *Aliud corpus quam humanum non capere animam humanam: nefas esse in corpus animæ ratione carentis animam rationalem corruere.* Dat is; Een menscheliicke

licke siel en can geen ander/als een menschelijcke lichaem ontfangen; noch een redelijcke siel en
Jac.2.26 mach met geen onredelic lichaē versaemt werden. Want S Iacob seyt/dat eē lichaem sonder siel doot is: eñ voorwaer als de siel het lichaem
Phi.1.23 verlaten heeft/so is het leven verscheyden: ende daerom heeft Paulus ghewenscht verscheyden te zijn/ om met Christus te wesen. Het lichaem van een mensch is veel gebreecken onder worpen/ghelijck coortse/etc. daer het lichaem van eenen esel geen quellinge van en heeft; als blijct by dese historie. Het lichaem van een mensch is de doot onderworpen/ende zijn daghen zijn ghetelt. Soo dese ghesel ghestorven hadde doe hy een esel was; want zijn daghen konden wel omgecomen zijn/aleer de Duyvel/de tooveresse ofte Bodin dat ghewetēn hadden: ick ben verwondert waer den esel toch soude ghebleven hebben; ofte hoe de tooveresse hem tot zijn eerste lichaem soude verschapen hebben; ofte dat hy
1.Cor.15 44. ten oordeel inde gedaente van een man ofte van een esel ten uytersten dage soude gecomen hebben. Want Paulus seyt dat het natuerlijcke lichaem 'twelck ghesaeyt wort/ opgeweckt wert in een geestelijck lichaem. Het leven van Iesus Christus is in onse sterfelijcke vleysch geopenbaert/ende niet in het vleysch van een esel.

Godt heeft den mensche met zijn eygen nature/ substantie/ ghestaltenisse/ qualiteyten ende andere dinghen begaeft; ende hy ordineert zijne weghen: maer voor de weghen vanden esel en sorcht hy soo niet: niettemin sy hebben haer eygenschappen/ende substantie voor haer
Ibid.ver. 39. selven verscheyden. Want Paulus seyt; de menschen hebben haer eygen vleysch/een ander de beesten/een ander de visschen/een ander de vo-

ghelen,

ghelen. Daerom is het gheheel strijdende tegen de ordeninghe Godts/die my een mensch ghemaeckt heeft; dat ick soude vlieghen/ ghelijck een voghel/swemmen ghelijck een visch/ cruypen gelijck een worm/ofte een esel in ghedaente ghelijck werden: ja al gave my Godt oorlof/soo en soude ick het nochtans niet konnen doen; want het is tegen 't gunt hy geordineert heeft/ende tegen de gestaltenisse van een mensch/die hy ghemaeckt heeft. Want de geesten selfs hebben haere wetten ende palen/buyten welcke sy niet een hayr gaen en konnen; anders waer God tegen sich selfs; het welc zy verre. Ende hier deur en wert Gods almachtichheydt niet verclaert; maer de onmacht des Duyvels gheopenbaert; welcke anders gheen macht en heeft/als God hem vanden beginne gegeven heeft/ende met zijn natuere ende wesen over een komt / 'twelck wel verminderd mach werden; maer hy en kan daer niet boven gaen; alsoo hy Godt onderworpen is; ende hy en kan niet meer doen als Godt hem toegelaten heeft te doen: dat is; alsoo hy een geest is/so kan hy door bevel ende bestieringe Godts/de geest ende 'tghemoet des menschen wel bederven: waer in hy altijt seer neerstich is.

mar. 1. 27. luc. 4. 36. est 10. 20. 1. Cor. 15. 27.

Is het niet beestelijck / te segghen dat een mensch/die Godt nae zijn even-beelt gheschapen heeft / van een tooveresse in een beest verschapen kan werden? Is het niet ongodlijc/te seggē dat het lichaem van een esel/ een woninge des H. Geests is? oft een esel een kint Gods te wesen; ofte Godt zijn vader te zijn; ghelijck vanden mensche ghesept wert? T'welck Paulus soo heerlijcken tot het volck van Corinthen schrijft; seggende/dat onse lichamen / Tempe-

1. Cor. 6. 19. Ibid. vers. 15.

len

len de Heylighen Geests zijn/ ende lidtmaten Christi/ inde welcke wy zijn om God te eeren: want het lichaem is voor den Heer / ende de Heer voor het lichaem gheordineert. Voorwaer hy en meent niet voor het lichaem van eenen ezel/ gelyck ick hope dat nu wel claerlyc blyckende is: zo dat Bodin hem van schaemte wel mach gaen verberghen: besonder als hy verstaen zal dat Godt in dese onse lichaemen/ die hy na zyn beelt gheschapen heeft/ den H. Geest zal storten/ welcke na Bodins zeggen int lichaem van eenen ezel zoude zijn/ die tot dienste vanden mensche staet/ Ende dat Godt zoo
Psalm 8. vers.5 .6. 7.2. Heb.2.7. zorchvuldich is voor den mensch geweest/ dat hy hem weynich minder als de Enghelen gemaeckt heeft/ met eer ende heerlyckheyt gekroont heeft/ hem doen heerschen heeft over de wercken zynder handen/ hebbende alle dingen hem onderworpen/ alle de beesten des velts/ de vogelen des lochts/ de visschen der Zee/ etc. onder zijne macht ghestelt. Ovidius Bodins Poët wiens Metamorphosis hem so dickmael wel te pas komt/ zeyt: (zijn fantastycke inbeeldinge zelfs omstootende.)

Os homini sublime dedit, cælumque tueri
Iussit, & erectos ad sydera tollere vultus,

't Ghesicht om hooch heeft Godt den mensch
daer toe gegeven,
Om d' Hemel klaer te sien, en Sterren daer
beneven.

Indien nu eē tovere sse ofte duyvel eē mensch verschapen can/ dat hy neerwaerts ter aerden ziet/ gelyck een beest/ zoo en werden niet alleen de wercken Gods onteert ende vermindert: maer

maer oock zijn eeuwighe ordinantien veran-
dert ende geconfondeert.

Het seste Capittel.

Wert beantwoort de teghen-stellinge der toverrichters, aengaende Nabuchadnez-zar: ende hare dwalinghe aengaende Lycanthropia wederleyt.

M*Alleus malef. Bodinus*, ende veel andere die de tover-kunst staende houden/ zijn seer trotsich met de historie van Nabuchadnez-zar; als of Circe hem met haer salve in eenen Os verschapen hadde/ gelijck sy anderen in verckens ghedaen heeft/ etc. Ick antwoorde/ dat hy noch in lichaem/ noch in gedaente verandert is geweest/ gelijck sy luyden sich dat plompelijc laten voorstaen: 't welck blijckende is uyt de woorden vanden text/ende verklaringe vande beste oversetters: Dan.4.32. Maer dat hy om zijn beestelijck leven en manieren voor een wyle tijdt is uyt zijn rijck verworpen ende gebannen is geweest/ ende gedwongen sich selfs inde bosschen als een beest te onderhouden/onder de beesten des velts ende vogelen des luchts / (wantmen eer uyt den text besluyten soude dat hy een vogel geweest waer/ als een ander beest) ter tijdt toe dat hy zijn beestelijckheyt afliet/ ende berou daer-over hadde: ende doe is hy wederom 't huys geroepen/ende in zijn rijck gestelt. Niettemin dit en is (gelijck zy selfs bekennen) noch van tovenaers/noch van eenigen Duyvel ghedaen/

maer een wonder werck Gods: welcken ick bekenne alleen de macht te hebben om sulcx te doen. Ende daeromme vraghe ick/wat de tover-richters hier mede hebben ghewonnen?

Cor. Agrip de vanit. sciens. cap. 44.

Het is my niet onbekent 't gunt sommighe schrijven/ dat nae de doot van Nabuchadnezzar, zijn sone Eilumorodath 't lichaem den ravenen te verslinden gegeven heeft/ op dat zijn vader (die van een beest een mensch geworden was) niet en zoude verrijsen. Dan dese historie waer nutter ghestelt by de kunsten vande Cabulisten (te weten onder de ongheschreven waerheyt) als hier. Om dan te besluyten/ soo zegge ick/ dat dese veranderinge van gedaente/ waer over de tover-richters aldus rasen en tieren/ een gebreck is (twelck oock alle geleerde Medicijns verseckeren) dat door melancholie veroorsaeckt wert; waer door sommighe meenen dat sy wolven zijn/ sommige dat sy andere verscheurende beesten sijn. Want Lycanthropia wort vande oude Medicijns *Lupina melancholea* ofte *Lupina insania* gheheeten. I. Wierus heeft de oorsaecke/ de omstandicheden ende hoemen alsulcke ghebreken genesen kan/ geleerdelijck beschreven. Ende ick hebbe hier wat breeder van geschreven/ overmits so wel groote Princen ende Potentaten/ als/ arme/ oude ende eenvoudige vrouwen/ hier mede beschuldicht zijn gheweest/ ende onder 't getal der tovenaren ghereekent.

Paul Ægi. net. lib. 3. cap. 16. Aëtius. li. 6. cap. 11. I. Wierus de praest. dam. lib. 4. cap. 23.

Het sevende Capittel.

Eenighe particuliere teghenstellinghen beantwoordt, aengaende de transportatie ofte vervoerin-

voeringhe, door authoriteyt van verscheyden, die daer van gheschreven hebben.

OM de verboeringhe vande tovenaers staende te houden / soo werden verhaelt de woorden des Euangeliums / daer ghesept wert/ dat de Duybel Christus opghenomen heeft/ende gestelt op de pinne vanden Tempel/op eenen berge/etc. Hoewel dit gheschiet waer op al sulcke maniere als sy dat vermoeden:noch en volgt hier uyt niet dat tovenaeren dat oock also konnen doen;noch oock dat de Duybel haer dat te ghebal soude doen: want hy en weet haer ghedachten niet/ noch en kan andersins met haer niet spreken. Maer al waer het soo plomp te verstaen/ als sy sich dat inbeelden ; noch en kan het haer niet veel helpen. Want ick meen niet dat sy segghen willen dat Christus een verbont met dē Duybel gemaeckt hadde /oft met eenighe salve sich besmeerde/om door de kracht van dien uyt de woestijne tot op het bovenste vanden Tempel van Jerusalem verboert te werden: oft dat de Duybel meester van zijn lichaem was / over wiens ziele hy geen macht en hadde/besonder dewijle hy tot zijn believen soo veel Enghelen konde verkrijgen/ om hem by te staen. Noch ick en laet my niet duncken/dat zy zeggen sullen dat Christus met de Duybels (aengaende haer meeninghe ende sonde) soude deelachtich wesen. Sō zy seggen dat dit een mirakel is geweest / 'twelck door de voorsichtichepdt ende ordinantie Gods gheschiet is/ op dat de H. schrift vervult zoude werden/wat winnē dan dese tover-rechters doch hier mede? Ten eersten / om dat zy met een particulier exempel

Matth.4 7.8. Luc.4.9.

Mat.26 52.

gheen algemeen bewijs-reden konnen maken. Ten anderen/soo het door de voorsichticheyt ende bestieringhe Gods ghescHiet is; waerom en soude het met de hant Godts niet ghedaen zijn: ghelijck wy lesen van Iob. Ofte / indien het den wil ende believen Godts sy gheweest/ dat sulck een extraordinaris werck ghewrocht soude werden door den Duyvel: en heeft Godt den boosen Enghel niet konnen gheven extraordinaire macht/ ende hem bekleeden met extraordinaire gedaente om te zijn een bequaem instrument sulckx te volbrenghen: ghelijck hy den Engel dede die Abacuc tot Daniel bracht; ofte den genen die hy gesonden heeft om Sodoma te verderven? Doch ghy sult weten dat dit inder daet niet anders is gheweest als een gesicht: so dat sy hier mede seer weynich voordeels doen ; hoewel dit de eenighe reden der schrifture is/die sy konnen bybrenghen om haere verhoeringhe staende te houden.

Job. 1. 11 ende 2. 5.

Hoort daerom wat Calvin in zijn uytlegginge op dese plaetsche seyt. Het is een questie (seyt hy) of Christus dadelijck vervoert is gheweest/ oft dat het in een ghesicht is ghescHiet. Veel blijven seer hertneckelijc hier by/ dat zijn lichaem waerachtelijck ende dadelijck (gelijck sy segghen) is opgenomen geweest (overmits sy haer laten voorstaen dat het al te groote onwaerdicheydt waer / datmen Christus de spottinghe des Duyvels soude onderdanich maken. Maer dese teghenstellinghe kanmen met ghemack wel wederleggen. Want 't en is niet absurd / datmen toelaet dat dit altemael is gescHiet/ oft door de toelatinge Gods/ ofte door de onderdanicheyt Christi: so lange wy ons niet laten duncken dat hy dese versoeckinghe

I. Calvin. in harmonie Euang. Matth. 4. Lucas 4.

kinge inwendelyck geleden heeft/dat is in zyn ziele ofte ghemoet. Ende 'tgunt daer nae by den Euangelist gheschreven is / dat de Duyvel hem toont alle de Coninckrycken der werelt ende de heerlyckheydt van dien / ende dat dit is geschiet in een ooghenblick ghelyck Lucas dat beschryft/komt veel meer over eē met een ghesicht/als met een waerachtighe daedt. Dit zyn de woorden van Calvin : welcke niet een syllabe en verscheelen van 'tgunt ic te vooren aengaende dese saecke gheschreven hadde; aleer ick naer zijn opinie in dese materie ghesien hadde. Ende ick hoop dat dit ghenoech sal zyn/om om te stoten het fondament vande vervoeringe/ende 't vliegen inde lucht/'twelc hier op ghebout wert.

Die ghene die nu segghen willen / dat dese woorden/te weten/opghenomen/ etc. qualijck voor een ghesichte konnen genomen werden; laet haer inde prophetie van Ezechiel sien; want daer sullen sy de selve woorden gebruyct vinden in een gesichte. Ghelijck het is geseyt van Christus,dat hem de Duyvel opgenomen heeft/soo is oock Ezechiel opghenomen ende vanden gheest Gods ghedraghen / nochtans in een visioen. Maer die op dit santachtich fondament willen timmeren de gedaent-veranderinge/die geene hebben noch minder reden : 'twelc het meeste deel van onse schrijvers doen. Want Spranger ende Iustitor segghen/ dat de Duyvel hem inde gelijckenisse van een valck opghenomen heeft. Danæus seyt/ dat het was inde ghedaente van een man; andere segghen van eenen Enghel met vleughelen(ghelijckmen die schildert;)andere segghen onsienlyc, Ergo/de Duyvel kan yemant wech voeren

Ezec. 3.3 ende 8.3. eñ 11.24.

Mal. malef.

ren in wat ghedaente hem belieft. Ende hoewel dat sommighe hier noch spertelen / ende segghen dat de Duyvel sich kan verscheppen: nochtans en konnen sy met de schriftuere niet bewijsen/ dat de Duyvel ofte tovenaers andere konnen verwoeren ofte verscheppen. Soo daer authoriteyt hier toe dienende waer / soo datter niet teghen te segghen en viel: siet/wat een slechten sake soude 't zyn/een esel te veranderen in een mensche? Want Bodin seyt op de woorden van Apulejus; soo een esel nieuwe rosen/annijs ofte de bladeren van eenen Laurier uyt lopende water ate/hy soude terstont in een man veranderen. Spranger seydt oock dat het wel geschieden kan/mits datmen den Esel in schoon water wiesch:ja hy toont een exempel van eenen esel / die door water te drincken in een man verandert was.

I. Bodin. lib. 5 de Damon. Cap. 5.

Het achtste Capittel.

Der tover-richters tegenstellinghe belanghende de historie van Job.

DE tover-richters door gebreck van beter bewys-redenen / komen dickmael met Iob teghens my voort : hoewel inde historie niet een woort en is/ dat haer dienlyck ofte teghen my is:jae niet soo veel alleenlyck / dat den naem (tovenaer) int gheheele boeck ghenoemt werdt. Dan zecht my doch eens indien daer nu eē man also besocht werde/ghelijck Iob hier voormael/ souder wel eenich tover-richter wesen/ die niet zegghen en soude dat hy betovert ware? Hoe wel dat Iob sulcx noyt en seyde;want voor het eerste quam

daer

daer een bode by hem ende seyde. a Uwe ossen a Iob. 1. 14
waren op het velt ploeghende; uwe eselen gin-
ghen weyden/b ende de Sabeen zijn gecomen b. vers. 15.
ende hebbense met ghewelt ghenomen: ja sy
hebben uwe dienaeren met de scherpte des
zweerts gheslaghen; ende ick ben't alleen ont-
komen/om u de tijdinghe te brenghen. c Ende c. vers. 16.
ter wijle hy noch sprack/siet/een ander quam
ende seyde; het vier Gods is vanden Hemel
ghevallen/ende heeft u schapen ende knechten
verbrant ende verslonden; doch ick ben't alleen
ontkomen om u de tijdinge te brengē: d Ende d. ver. 17.
dewijle die noch sprack/ quam daer een ander
ende seyde / de Chaldeen zijn met ghewelt op
u cameelen ghevallen/ende hebbense wech ge-
voert / ende u knechten met de scherpte des
zweerts gheslagen: maer ick ben't alleen ont-
komen/om u dat te bootschappen. e Ende de e. vers. 18
wijle die noch sprack/soo quam daer een ander
ende seyde: Uwe soonen ende dochteren waren
etende ende drinckende in het huys van haer
outste broeder/ende siet/ f daer quam een groo- f. vers. 19
ten wint van over de woestijne/ende stiet aen-
de vier hoecken des huys / ende wierp het op
de jongelingen dat sy storven: Ende ic ben het
alleen ontkomen om u dat te segghen. g Daer g Ibid.
beneffens werde hy met boose zweeren vande capitt. 2.
voeten af tot het bovenste van sijn hooft toe vers. 7.
gheslagen. Maer soo daer yemant nu ter tijdt
door toestieringhe Godts alsoo ghestelt wae-
re/als Iob was/ick verseker u dat alle de oude
vrouwen vanden lande *coram nobis* gheroepen
souden werden / kommissien uyt ghesonden/
openbaere ende heymelijcke ondersoeckinghe
ghedaen/wat voor oude vrouwen onlangst tot
Iobs huys gheweest hadden / ofte tot eenighe

 ander-

andere plaetse/daer dese ongelucken gheschiet waren. Indien men bevonden hadde dat eenighe oude vrouwe wat gift aldaer ghehaelt hadde/ofte een pot melcx/ ofte een aelmis van Iob begeert hadde ende niet ghekreghen: daer waer alreede stof ghenoech gheweest om haer om hals te helpen. Ende om meerder seeckerheyt te hebben/ of oock de rechte toveresse gevanghen waer/so moetmen figueren trecken/ siff ende schaeren te werck te stellen: ja liever eer sy'tontcomen zoude/een Duyvel-bezweerder een stuck gelts laten verdienē/om een cirkel te maken / ende daer in een Duyvel doen komen/om de waerheyt te seggen: men soude tot N. schicken by A. M. oft hier binnen tot M. L. om van haer te weten wie dat gedaen hadde; ende als sy den naem vande gheene die Iob aldermeest beschuldicht hadde/ wiste/soo souden sy met cunstige aenklaginge haer vermoeden bevesticht hebben. Ten lesten/de eene vrou ofte d'ander soude daerom hebben moeten hanghen: hoewel Iob seyde/*Dominus dedit:* ende niet *Diabolus vel Lamia, sed dominus abstulit:* T'welck seer wel met den text over een komt: want daer staet gheschreven/dat soo dicmaels als Iob besocht werde/ de Duyvel van Godt

I. Calvin in Iob. cap 1. 21.

begheerde dat hy zijn hant op Iob leggen soude. Somma / Iob en heeft zijn ellendicheydt noyt den Duyvel/tovenaers/oft eenige Duyvel-bezweerders toegheschreven/ghelijck wy huydensdaechs doen. Noch hy en sondichde/ noch en dede Godt hier mede geen ongelijck: maer wy onteeren Godt grootelijcx / als wy de kracht ende eygenschappen Gods/eenige schepselen toeschrijven.

I. Calvin in Iob. cap. 2.

Calvinus seyt/dat wy de eere Gods grootelijcx

lijcker verminderen/ als wy segghen dat hy den Sathan alleen oorlof ghegheven heeft om dat te doen ; 'twelck is/ghelyck hy zeydt/om de rechtveerdicheyt Godts te bedecken;ende seker dese aentuyginge is soo slecht/dat/indien de esels spreken conden/sy souden veel wyslycker spreecken. Want een wereldtlyck rechter en seyt tot den beul niet / ick geef u oorloff om de misdadighe te hanghen : maer hy ghebiet hem dat te doen. Doch die ghene die staende houden dat tovenaers almachtich zyn / segghen ; En siet ghy niet hoe dadelyck ende tastelijck de Duyvel Job gheplaecht heeft ? Ick antwoorde/ten eersten/datter van geen lichamelijcken ofte sienlijcken Duyvel inde historie vermaent en wert : ten tweeden/ dat het was de handt Gods/die het dede : ten derden/ dat/ghelyck de tovenaers geen deelachticheyt hebben vanden Duyvel/so oock in dese saecke de Satan van Godt niet en heeft gehadt. Muscul. in loc. com. Id. ibid.

Ende aengaende 't gespreck tusschen Godt ende den duyvel;siet wat Calvin daer van schryft/ oft liever met opset daer van predict/ 'tgunt sy meenen tot haeren grooten profyte te zijn. Als daer ghesepdt werdt dat de Duyvel voor Godt verscheen/ daer en wert gheen besondere plaetse ghenoemt / maer de schrift spreeckt also/om ons botte verstant te gemoet te komen. Voorseker de Duyvel is in dese ende dierghelycke saken een instrument om den wille Godts te volbrenghen / ende niet zyn eygen begeerte : ende daerom is het een groote onwetenheydt ende ongoddelyckheydt / nae Calvini oordeel/te seggē/dat Godt den Duyvel maer oorlof gegeven heeft ende toegelaten 'tselfde te doen ; want soo de Duyvel soo veel I. Calvin. in sermon. in Job.

machts hadde/ wy souden altijdt onversiens overvallen werden. Ende sonder twijffel so hy macht over onse lichaem hadde/ daer en waer ghee middel voor ons om hem te wederstaen/ want hy onsienlijck by ons comen soude ende ons op 'thooft slaen/ja hy soude de beste gelegentheyt waer nemen/om ons om te brengen. als wy eenighe boose wercken doende waren: Indien sy segghen dat Godt hem gheboden heeft/niemandt sal daer teghen seggen: maer dat Godt hem oorloff gheven soude/ick segghe met Calvin, dat de Duyvel soo wel met Godt niet en staet / om dat van hem te verwerven.

Aengaende de opinien ende bewijs-redenen van onse tover-richters / de welcke segghen/ dat de tovenaers het aen den Duyvel versoecken ende de Duyvel oorloff aen Godt biddet/om te moghen quellen de gheene die't de tovenaer belieft : daer en is (ghelijck ick te vooren ghesept hebbe) geen alsulcke 'tsamensprekinghe tusschen den Duyvel ende tovenaers / als de tover-richters sich inbeelden: noch Godt en wert door zijn ghebedt niet beweecht/noch en heeft sulcken behagen in hem niet dat hy dat verkrijghen soude.

I Calvin in job.ca.1 serm.5.

Dan *M.mal.* ende zijne vrienden ontkennen dat daer ten tijde Iobs eenighe tovenaers waren: ja de tover-richters selfs segghen datter ten tyde Christi, van zyne gheboorte af tot zijnen doot toe('twelck is den tijt van 33. jaren) gheen tovenaers gevonden en werden om de cunst te oeffenen : want(segghen sy)men soude anders van haer ghesproken hebben. Ende aengaende de authoriteyt van het boeck Iob, dat is sonder twijffel canonijck ende authentijck.

M.mal par. 1 quæst.1. Id part,4 quæst.4.

thentijck. Hoe wel dat veel schrijvers / soo wel Joden/als andere / van meeninghe zijn/ dat Moyses den autheur van dit boeck is;ende dat hy 'tselfde voor het volck als een spieghel ghestelt heeft/op dat de kinderen Abrahams (van wiens gheslachte hy was) mochten weten dat Godt aen anderen/die van haer geslachte niet en waren/oock barmhertichept bewesen hadde; ende haer schamen van haere godloosheydt ? aenmerckende dat een onbesneden heyden sich in benoutheydt soo ghedueldelijcken ghedragen hadde. Waer op Calvin antwoort/na dat hy dit verhaelt heeft/ dat de wijle het onseker is of het *res gesta sit* ofte *exempli gratiam* gheschreven/wy het moeten laten 'tgene het is. Evenwel / seyt hy/laet ons dat ontwyffelyck ghelooven/dat het boeck door den H. Geest geschreven is/op dat de Joden moghen weten dat Godt alleen noch een volck inde wereldt ghehadt heeft / verschepden van andere volckeren; 'twelck nochtans geen Joden waeren

Niettemin ick ontkenne 'tgunt van dese historie werdt ghesepdt ; hoe wel ick bekennen moet dat ick my niet en laet voorstaen / dat tusschen Godt ende den Duyvel alsulcken lichamelijcke comedie ghespeelt is / ghelijck sy haer inbeelden:noch eenighe dadelijcke teghenwoordichepdt oft 'tsamen sprekinghe alhier geweest te zijn;'twelck de tover-richters al te samen segghen:die dit niet alleen en ghelooven ; maer oock ghehoor gheven de aldermeeste absurdicheden/ aengaende 'tgunt tusschen den Duyvel ende mensch gheschiet/ dat een wys man hem soude schamen die te lesen ick laet staen te ghelooven:Onder andere dat

S.Dan-

In legen. aurea. S. Dunstan den Duyvel met een nyp-tangh by den neus ghevat hebbende / hem het huys op ende neer ghelepdt heeft / ende hem soo seer doen krijten dat het dat gantsche huys deur klonck / etc. Met duysent diergelijcke fabulen: sonder welcke noch papisterie / noch toverie langhe soude konnen dueren. Dan ghy sult elders hier meer van sien / alwaer ick dit ten vollen beantwoort hebbe.

Het negende Capittel.

Vande Tovenaers van welcke de Heylige schrift vermaent: ende hoe het woordt (tovenaer) wert genomen.

MAer hoe veel soorten van tovenaers *Mal. malef.* ende Bodin verhaelen; Moyses seydt alleen van vier ongoddelijcke bedriegers of tovenaers (waer onder onse tover-richters oude vrouwen / die met geestkens dansen niet gerekent en zijn.) De eerste

1. Præstigiatores Pharaonis

waeren *Præstigiatores Pharaonis*, de welcke (gelijck alle Godts-gheleerde / soo wel Hebreen als andere / segghen) maer bedrieghers ende aessack-speelders waren / bedrieghende den Coninck met haer guchelerije ende behendicheyt ende valsche dinghen doende / schijnen als of sy inder daet gheschieden / welcke sy nochtans niet doen en konden. De tweede is

2 Mecasapha.

Mecasapha; 'twelck een is die met vergift omgaet. De derde / die met verscheyden manieren van waersegghen haer gheneeren / Die hebben dese navolghende namen / Kasam, Onem, Ob, Idoni. De vierde is Habar; te

3. Kasam. Onem. Ob Idoni.
4. Habar.

weten /

weten/ als een tovenaer (oft liever die gheene die gheerne voor sulcke kunstenaer ghehouden waere) seeckere woordē binnens monts mompelt: waer in sommige meenen groote kracht gheleghen te zijn.

Dese zijn allegader bedrieghers / ende verleyden 't volck door haere sonderlinghe behendicheydt. Maer overmidts sy van onse oversetters inden Bybel tovenaers gheheten werden: daerom zijn de leughenen van *Mal. malef.* ende Bodin, ende alle oude wijven fabulen by dese naem ghenoempt / ende van 't ghemeen volck geern ghelooft; als tot noch toe niet wel onderwesen zijnde inde rechte beteekenisse van dese woorden. Doch ick sal / door de ghenade des Heeren / de beteeckenisse van dese woorden verklaren / ende de opinie vande gheleertste van onsen tijdt verhaelen; besonder van Ioannes Wierus: welcke / hoewel hy seer gheleert was in veelderley spraken / nochtans tot zijn selfs vernoeginghe; ghesonden heeft aen Andreas Massius, de welcke de aldervermaertste Hebræus was vande gheheele werelt / om zijn advijs te hebben; 't welcke hem ghesonden is gheweest; ghelijck ick hier na beschrijven sal. Ende oock sult ghy weten / dat toverije ende bezweeringhe op verscheyden maniere inde schriftuere ghebruyckt wert / somtijdts niet streckende tot dien eynde / alsmen vermoedt. Nota.
Want int 15.23 Samuelis wert met dien naeme rebellicheydt verstaen. Iesabel is om haer godloose leven een toveresse gheheten. Oock in het nieuwe testament; Sinte Paulus seydt dat die van Galaten betovert waeren; om dat sy van het rechte verstant der H. schrift waeren vervoert. 1. Samu. 15.23. 4. Reg. 9. 22. Gal. 3. 1.

Item/

matt.2.2 Item/het wort altemedts int goet ghenomen: gelijc doen de Wijsen quamen om Christus te offeren ende aen te bidden. Daniel is
dan.2.13. oock een waer-segger ghenoemt; ja een besonder waer-segger: welcken titel hem dickmaels inde historie gegheven wert: ende 't en blijckt niet dat hy die weyghert/ ofte mishaghen daer in heeft: maer bidt dat de macht van andere waer-segghers vermindert mach werden; de welcke nochtans inder daet maer bedrieghers waeren; ghelijckmen verstaen
Dan.2.8. kan uyt het 2.cap. daer de Coninck haer bedroch gewaer is gheworden.

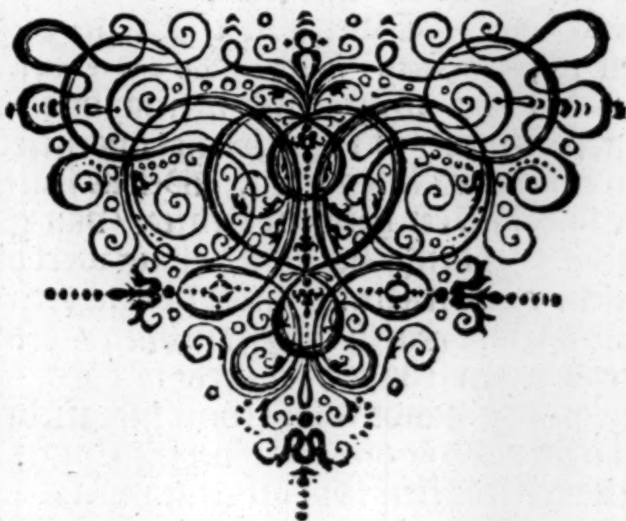
act.19.19 Somtydts werden Duyvel-bezweerders ghenoemt/de welcke maer landt loopers ende deuchnieten zyn: om dat sy den naem (Iesus)
vers.13. ghebruycken om mirakelen te doen. Ende hoewel dit volck niet uytrichten en kan/overmidts haer ongeloove: nochtans zyn sy door dē naem vā Duyvel-bezweerders verdoemt. Altemets werden aessack-speelders tovenaers
Gene.4.1 gheheten. Somtydts werden bezweerders ge-
Exo.7.11 naemt die sich teghen het Euanghelie stellen/
Act.13.8. ende andere/ door wonders wys te maken/
ex.21.14. verleyden: somtyts wert een moordenaer die
act.10.13 met vergift om gaet een tovenaer gheheten:
Cant.salo. cap.4.vers 9. somtyts nae de beteeckenisse van haer eyghen naem/ghelyck Elimers; 'twelck een bezweerder beduyt: somtydts om dat sy in ydele ende onnodighe kunst studeren: altemets wert het voor quetsing ofte swaricheyt in 't herte ghenomen. Ja/ het woort (Magus) wort overghesett (tovenaer) 't welck nochtans tot noch toe int goet ghenomen is geweest: soo dat het nu ter tydt al even-eens is in onse sprake/of ghy seght/ het is een toveresse; ofte/ het is een wyse vrouwe.

Som-

Somtijdts werden tovenaers geheeten die de droomen beduyden/somtyts waer-seggers: altemet die ghene die 't vlieghen der voghelen waernemen/ vergaderinghe van padden / en 't vallen van 't sout/etc. werden tovenaers geheten. Somtijts werden oude/ lamme/quade zwaermoedighe menschen van het ghemeene volck tovenaers gheheten/ als een bequamen by-naem. Maer belangende d'oude vrouwen/ diemen siet dat kinderen ende lammeren/ etc. met haer ghesicht konnen beschadighen/ de maen uyt den Hemel trecken: die sulcken afgrijselicken ende spotweerdigen verbont met den Duyvel maken: ghy en sult inde gantsche Schriftuere niet vinden/dat eenige tovenaers sulcke oft dierghelijcke daden toegheschreven werden.

Deut. 18. 20.
jere. 7. 30.
Act. 8. 8.

Eynde vant vierde Boeck.

Het vijfde Boeck.

Het eerste Capittel.

't Hebreeusche woort Chasaph wert uytgeleydt; ende de woorden Exod. 22. te weten; Ghy en sult geen tovenaers laten leven: ende Act. 8. aengaende Simon Magus.

CHasaph is een Hebreeusch woordt / ende wert in 't Latijn overghieset *Veneficium*, ende beteeckent venijn-gevinghe / oft toverye soo ghy dat liever hebben wilt. Den Hebreeuschen text / Exo 22. is vande 't seventich Oversetters in 't Griecx met dese woorden ghestelt: Pharmakûs ôuk Epizeôosete. 'Twelck in 't Latijn te zegghen is; *veneficos, sive veneficas non re tine bitis in vita*; dat is: Ghy en sult niemandt die met vergift omgaet/ of't (gelijck het overgeset is) geen tovenaers laten leven. Welcke sententie van Iosephus, een geboren Hebreer/ van groote geleertheyt ende verstant/ aldus wert overghieset: Laet niemant onder de kinderen van Israël by haer eenich vergift hebben / ofte dat bereyden om schade daer mede te doen. De uytlegginge vande Rabbi comt hier mede oock wel over een. *Lex Cornelia* en verscheelt hier van oock niet/ te weten: dat die gene moet sterven/ die vergift maeckt/ verkoopt/ ofte heeft met opset om yemant te dooden. Dit woort wert in dese naevolgende plaetsen bevonden/ Exod, 22.

Ioseph. in antiq. Iudæorum.

22. Deut. 18.10. 2. Samuel 9.22. Dan,2.2. 2 Chron.33.6.Esai.47.9.12. Malach.3.5. Ierem. 27.9.Mich. 5.2. Nah.3.4. Nochtans wert dit woordt (Chasaph) in onse Duytsche sprake overgheset (toverie.)

Ende op dat ick het niet lang en make/ende twistinge mach schouwen; so sal ick toelaten dat Veneficæ tovereessen waren/ die de kinderen Israels met vergift beschadichden: ende en wil niet ontkennen datter noch huyden ten daghe zijn/die het volck betoveren op alsulcke maniere/ ende maken haer wijs/dat zy door hare woorden ende ceremonien zulcke onghelucken veroorsaecken;'twelck inder waerheyt alleen door vergift geschiet. Dit misbruyck/ mitsgaders den name Gods lichtveerdelijc te gebruycken/wert in veel plaetsen der H.schrifture aengheweesen; insonderheydt door den name van toverye; ja daer van gheen vergift vermaent wert/nae de meeninge van S.Paulus tot den Galaten: alwaer hy bewijst/dat de rechte beteekenisse van toverye / bedriegherye is. O ghy uytsinnige Galaten (zeyt hy) wie heeft u betovert? te weten/bedrogen/dat ghy dit en dat ghelooft/'t welck gants soo niet en is. Waer door hy haer niet vragen en wil; wie haer beswooren/ etc. oft met vergift haer van haere gesontheyt/leven/kinderen/beesten/etc. berooft heeft: maer/wie haer bedrogen heeft/ ende leughenen heeft doen ghelooven. Dese spreucke is oock by Iob.int 15.cap. ghebruyct. Iob.15.11 Galat.3.1.

Maer op dat wy ten vollen onderwesen mogen werden inden rechten sin van dese spreucke/welcke Paulus Gal.3. gebruyckt heeft: laet ons de beschrijvinge van een vermaert tovenaer/ geheten Simon Magus, wat examineren/

I waer

Act.8.9. waer van S. Lucas autheur is. Daer was/ sept hy/ inde stad van Samaria een seker man/ gheheeten Simon, die zijn tover-kunst ghepleecht hadde/ ende dat volck uptsinnich ghemaeckt hadde/ zeggende/ dat hy wat groots was. Ick vraghe/ in wat anders wy hier toverije sien/ dan dat hy het volck verleydt hadde; haer wijsmakende dat hy miraculen doen conde; daer 't inder waerheyt veer van daer was/ als claerlijck blijckt upt het 13. ende 19. vers van het selfde cap: waer hy hem seer verwondert over de miraculen die de Apostelen deden/ en wilde veel gelts gegeven hebben om den H. Gheest te koopen/ op dat hy oock sulcx soude moghen doen.

Act.8.11. Men mach hier wel segghen / dat het volck reden hadde om hem te ghelooven: want daer ghescheven staet/ dat hy langhen tijt haer betovert hadde. Maer laet de betoverde Galaten een waerschouwinge sijn voor de betoverde Samaritanen; ende oock voor alle anderen die met valsche leer ende met listichept bedrooghen zijn; op dat sy/ die sulcke fabulen gheloof gheven/ niet in onwetenheydt opghetrocken/ ende van Godt vervoert werden. Eyndelijck/ laet ons alle sulcke tovenaers en bedriegers/ gelijck Simon Magus was/ verlaten/ die haer zelve in Gods plaetse stellen/ haer beroemende dat sy miraculen connen doen/ droomen beduyden/ toekomende dinghen voor-segghen/ de dooden doen verrijsen/ etc. Welcke alleen wercken vanden H. Geest zijn/ die alleen hert ende nieren deursoert/ ende alleen groote wonderen doet/ die nu in Christo opghehouden ende volbracht zijn: die daer in vastelick gelooft/ en behoeft niet door dierghelijcke middelen in sijn

3.re.8.39 mat.9.4. en 12.25/ 28. Act.1.24 en 15.8. rom.8.27 marc.2.5 Luce6.8. en 11.19/ Apo.2.23 en 3.20. Joha.1.8 ende 2.3. Lu.11.29 Ecc.33.5

zyn leer ende Euangelie versterckt te werden. Ende aengaende d'ongeloobige/ die en sullen geen andere miraculen hebbē/ als dat vanden prophete Ionas.

Ende daerom segghe ick / wie dat sy oock zijn / die met Simon Magus op haer nemen zulcke miraculen te doen/door waerseggen ofte toveren/ dat sy maer leughenaers ende bedriegers zyn/naer het seggen van Sirach: Toverye/waer-segghen/droomen beduyden zijn niet dan ydelheydt ; ende de wet sal volbracht werden sonder sulcke leughenen. Godt heeft den volcke bevolen/dat sy zulcke menschen/die met geesten omgaen/noch waersegghers niet achten en souden: want het Godt mis haecht/ datmen haer wonderen toe-schrijft. Ecc.34.8. Levit.19.31.

Het tweede Capittel.

Eenighe plaetsen van Deuteronomium werden uytgheleyt, waer in alle soorten van Toverye syn verhaelt : oock werden d'opinien wederleydt vande gheene die segghen datse sulcke wonderen konnen doen,alsmē haer toeschryft.

De grootste ende alderghemeenste tegenstellinghe is/dat so daer niemant en waer die wondere ende boven natuerlijcke dinghen doen konde / 't sy door haer selven ofte door den Duyvel : men soude soo licht niet segghen: Laet niemant onder u sijn die sijn Sone oft dochter door het vuer doet gaen/oft die toverye gebruyckt/ oft die de tyden ende 't vliegen der voghelen waer-neemt/ ofte een waer- segghet oft besweerder is/ ofte Deute.18.10.11.

die met gheesten ofte dooden te raet gaet/ofte (gelijck sommighe dat hebben overgeset) die de dooden doet verrijsen. Doch ghelijck daer niet een plaetse en is inde schriftuere/ die seyt datse miraculen konnen doen / soo salt oock licht zijn te bewijsen/ dat sy alle gader bedrieghers waeren/ende elck besonder 'tvolck hebben verleypt: ende zijn van Godt vervloeckt/ niet om dat sy yet sulcx doen konnẽ: maer om
Esa. 42. 86 dat sy op haer nemen wercken te doen / die
Psa. 24 8. Godt alleen toekomen / ende hy oock alleen
20. kan doen; hier mede het volck bedrieghende ende den naem Godts lasterende/ die zijn eer gheen schepselen mede deelen en wil / zijnde selfs Coninck der glorien/ende van aller moghentheydt.

Ten eersten vraghe ick/wat wonders datter gheschiede / alsmen door het vuer ginck? voorwaer men can niet bewijsẽ datter yet navolchde; maer dat het volck betovert was/ meenende dat sy daer door van haere sonden gesuyvert werden; gelijck de Spaengiaerden haer laten duncken met slaen ende gheesselen: alsoo wert dit werck toegeschreven 'tgunt alleen inde macht Godes was/ẽn verboden als afgodische toverije. Wat anders kan 'twaernemen der ghetijden wercken? met wat ander Duyvel handelt hy/als met superstitieuse geesten? bedriecht hy zijn selfs niet ende anderẽ mede/ende daerom weerdich verdoemt te zijn/als een tovenaer? Met wat gheest heeft hy te doen /die zijn oogh-merck neemt op het vlieghen der vogelen? nochtans wert hy veroordeelt als een die toverije pleecht om dat hy het volck bedriecht / ende sich selfs voor een Propheet uyt geeft: oock om dat hy de flickeringhe

ringhe van plupmen ende d'onsekere weghen der voghelen toe-epghent / 'tgunt Godt eeuwichlyck geordineert heeft. Om dierghelijcke oorsaken werden oock verboden waer-segginghe/besweeringe/beradinge met geesten ende dooden: door welcke altesamen de eere Godts seer vermindert/ zijne heerlijckhept verklepnt ende zijne gheboden veracht werden.

Ende op dat ghy meucht weten / dat dese tovenaers ende waer seggers maer bedriegers ende leughenaers zijn; soo siet de woorden/welcke God selfs tot den kinderen Israels ter selver plaetsen ghesproken heeft: De hepdenen/wiens lant ghy besittē sult/hooren nae tovenaers ende waer-segghers: maer ghy en sult dat niet doen: ick sal u een Propheet verwecken/die u de waerheydt segghen sal/welcken ghy hooren sult: de andere zijn maer bedrieghers ende leughenaers / wiens bedroch ick mijn volck bekent maken wil. Ende op dat een peder hier in wel gheresolveert mach werden; soo laet ons de leste woorden van dit ghebodt wel overdencken/te weten: Laet niemant onder u ghevonden worden / die raet vraecht aende dooden/ofte diese verweckt. Deu.18.14

Want wy weten dat de zielen vande rechtveerdige inde handen des Heeren zijn/ende rustē met Lazarus in Abrahams schoot/slapen in Christo Iesu: van welcken slaep den mensch niet opghewerckt en werdt soo langhe als den Hemel staet. Wilt ghy (sept den Coninckljjcken propheet David) onder de dooden wondere wercken doen? Neen/de Heere sept; de levende en sullen vande doode niet leeren: maer vande levende. Aengaende d'onrechtveerdige/die zijn inde hel / daer gheen verlossinghe en is: Sapie.3.1. Lu.16.22. Iob.14.12 Psal.88.5. Deu.18.11 Luc.16.29 31.

Luc.16.6 noch daer en is gheen passagie tusschen den
Hemel ende aerde / als van Godt ende zijne
Enghelen. Wat de verrisenis ende weder op-
rechtinge der dooden belangt/leest dies halven
Ioh.5.21 Ioh.5. ende ghy sult klaerlijck sien dat het een
werck des Vaders is die dese macht zijn sone
overgegeven heeft/ ende niemant anders; *Dominus percutit & ipse medetur*; *Ego occidam & ego vivefaciam.* Ende in veel andere plaetsen staet
Act.7.25 ghescreven / dat Godt alleen het leven ende
wesen eenen yegelijck geeft: Hoewel Plato ende zijn meester Socrates, de princi paelste pilaeren van alle dese ydelheydt/segghen /datter eenen gheheten Pamphilius, uyt de Hel geroepen is geweest: de welcke/als hy onder het volck quam/veel wonders wist te segghen/ende veel ongheloofelijcke historien vande helsche daden vertelde. Maer hier op segghe ick: *Amicus Plato, amicus Socrates: Sed magis amica veritas.*

Maer dit leste ghebodt / ofte leste deel van dien/welcke bewijst / dat sulckx noch van tovenaer/noch van Duyvel kan ghedaen werden/kan oock de rest wel ghenoegh doen: want daer by niet ghemeynt en werdt dat sy inder daet sulckx konnen doen: maer dat sy t'volck wijs maken/datse het konnen doen/ende alsoo t'volck bedrieghen / het ampt Gods op haer nemende/zijnen H. naem lasteren ende den selven lichtveerdelijck ghebruyckende: ghelijck klaerlijck blijckt uyt de woorden/de welcke sy ghemeenlijck in haer besweeren ende belesen ghebruycken: soo ghy leest de uytlegginghe vande woorden *Haber* ende *Idoni*.

Sulcx machmen oock seggen vande geene die toekomende dinghen voor-seggen uyt der voghelen ghesanck/etc. welcke allegader tovenaers

naers zyn/ ende en konnen niet dan liegen ende bedriegen: de wet Gods en verdoemt haer niet om dat zy zulcx konnen doen / maer om dat sy 't volck zulcx wys maecken/ ende haer vermeten te doen / 't gunt hy alleen kan doen. Nu aengaende de rest van toverye daer in begrepen ; ende om dat sommighe hier in noch niet voldaen en zijn: so wil ick met een verhalen de Decreten / de opinie van S. Augustyn, het Concilie van Aurelien , ende het vonnis van Paris, te weten: Wie waerseggers/ tovenaers/etc. ghehoor ofte gheloof gheeft/ die is vervallen vanden Christelycken geloove: ende men sal hem houden als een ongeloovich heyden ende een vyant Gods. De reden is mede inden Canon verhaelt: om dat hy een schepsel toeschryft/'tgunt den Schepper toecomt. Alsoo dat met dese woorden (ghy en sult gheen tovenaers ofte die met vergift omgaen / laten leven) beyde moort ende toverye verboden is: moorderye in het vergift : toverye in het bedriegen/verleyden ende lasteren.

C. 26. quæst 7. cap. Non observetur faict 13. 98 Act. 7. August de spiritu, & anima. cap. 28.

Het derde Capittel.

Dat vrouwen altyt meer met vergift omgegaen hebben als mannen : ende wat schade men met vergift doen kan.

GHelyck het blyckt dat vrouwen de kunst van toverye altijt meest ghepleecht hebben / ende des Duyvels bequaemste ende voorneemste instrumenten daer in geweest zijn: alsoo is het oock waerschijnlick/ dat zy die eerst gevonden hebben/meest geoeffent/van natuere daer meer toe geneycht/ als

mannen zijn; naer opinie van Quintilianus, als hy zeyt; *Latrocinium facilius in viro, veneficium in fœmina credam.* Plinius is oock vande selve meeninghe/seggende *Scientiam fœminarum in veneficijs prævalere.* Ende om kort te maken/Augustinus, Livius, Valerius, Diodorus , ende veel andere komen hier in over een/dat vrouwen de eerste vinsters van vergift zijn geweest/ende 't selfde aldermeest ghebruyckt hebben. Aengaende de rest van haere toverye in wat waerdicheyt men die gehouden heeft/blijckt genoechsaem uyt de versen van Horatius ; waer mede hy niet alleen betoont de ydelheydt van toverye: maer verklaert oock de woorden/die wy tegenwoordich onder handen hebben.

Plin. li. 26. cap. 2.

Somnia, terrores magicos, miracula, sagas,
Nocturnos lemures, portentaque Thessala ride,

Droomen en miraculen en vrees voor tovery,
Bulmans en nacht geesten acht die voor sotterny.

Hier machmen sien dat Horatius de kunst van toverije spotweerdich gheacht heeft: doch hy en vermaent van haer vergift-kunst niet/ sorgende mogelijc dat het ontdecken van dien schadelijck soude wesen. Maer Pithagoras ende Democritus beschrijven ons de naemen van veel tover cruyden ende steenen/wiens cracht ende dinghen selfs ons gheheel onbekent zijn; als Marmaritin, waer deur de geesten werden verweckt; Archinedon , dat soude yemandt al wat hy wist in sijn slaep doen segghen; Adincantida, Calicia, Mevais, Chirocineta, &c. welcke elck bysondere cracht/ ofte liever vergift hadden. Maer dese sijn nu onbekent/ende

in

in plaets van dien hebben wy nu dulle kervel ofte yet anders/waer mede onse tovenaers al-le haer miraculen doen.

Ende voorwaer dese vergift-runst, geheten *veneficium*, is het grouwelijckste datmen vindt: want hier door kanmen vermoorden zonder achterdencken: men kan het niet wederstaen: de stercke hebben niet tegen de swacke/de wyse niet teghen de sotte/de godtvruchtighe niet teghen de godloose: de kinderen konnen hier mede haer ouders dooden; de dienaers haer Heeren/ etc. ende dat soo heymelick ende ongeneselick/ dat-men dat boven alle andere altydt voor de grouwelickste moorderye ghehouden heeft. Hierom zeyt Ovidius;

—— Non hospes ab hospite tutus,
Non Socer à genero, fratrum quoque gratia rara est;
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti:
Lurida terribiles miscent aconita novercæ:
Filius ante diem patrios inquirit in annos.

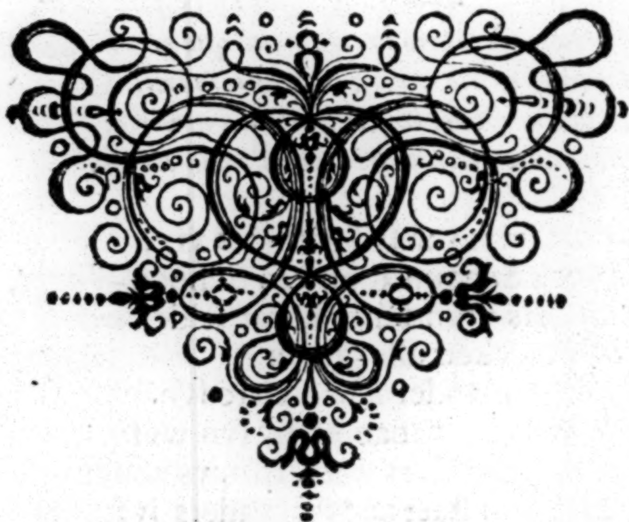
De weert is van syn gast niet vry,
  Noch Schoon-soon van Schoon-Vader,
Broeders vruntschap komt selden by:
  Sy soecken alle-gader
d'Een den ander schadich te syn,
  't Wyf haer man, en hy syn wyf:
De stief-moeders doen in spys venyn:
  D' Soon staet nae syn vaders lyf.

De Moninck die Coninck Ian verghheven heeft/was een recht *veneficus*, te weten/ beyde een tovenaer ende moordenaer: want hy heeft den Koninck met vergift gedoot/ende 't volck wijs ghemaeckt / dat hy een goet werck daer

aen gewrocht hadde: ende sonder twijfel werden hier door veel alsoo betovert/ dat sy haer lieten duncken dat het alsoo was. Antonius Sabellicus schrijft van een schrickelijcke vergiftighe Moort/ de welcke binnen Romen door vrouwen ghedaen is; waerom dat (nae behoorlijcke ondersoeckinghe) honderdt ende 't seventich vrouwen tessens verbrandt wierden/ behalven noch twintich van haer gheselschap/ die met 't selfde vergift omgebracht wierden/ 't welck sy voor anderen berept hadden.

Æneid. 4.

Eynde vant vyfde Boeck.

Het Seste Boeck.

Het eerste Capittel.

Van het Hebreeusche woordt OB, wat het beduyt, waer het staet: ende van *Pythonissen*, die *Ventriloquæ* geheten werden, wie sy sijn, met wat practijcken sy omgaen, door ervarentheyt ende exempelen.

Dit woordt OB, is over-ghe-set Pytho ofte Pythonicus Spiritus; Deut. 18. Esai. 19. 1. Samuel. 28. 2. Reg. 23. &c. somtyts/ hoe-wel oneygentlyck/ Magnas: als 2. Sam. Maer OB beteyckent eyghentlijck een vleesch / ende werdt in dese plaetse ghebruyckt / om dat de Pythonisten holachtich spreecken / als oft het uyt het onderste van haer buyck quam: waerom sy met recht int Latijn Ventriloqui gheheeten werden: van welcke soorte Elisabeth Barron (diemen de heylighe maghet van Kent noemt) een is gheweest. Dese maken het volck wijs/ dat sy waersegghen konnen/ dat sy weten waer het verloren goet is: ende eyndelick beschuldighen anderen van het quaet/ dat sy selfs dickmael gedaen hebben: waer deur den naem van veel eerbaere vrouwen/ ende van haere ghebueren / die sy afgunstich sijn / dickwils gheschent werdt. Tot bewijs hier van kan ick

ick veel exempelen van diergelijcke bedrtegerie verhalen: dan ick zal hier een historie vertellen van een meysken/ dat met dese duyvelsche toverije ende buyck-spraeck Anno 1574. omghegaen heeft tot West-wel inde provintie van Kent in Enghelandt, omtrent twee mijlen van daer ick woonachtich ben: waer van getuyghen sijn twee Predicanten des godlicken woorts / vier vande vroomste mannen daer ontrent woonende/ twee vrouwen van goeden lof ende faem; wiens naemen hier onder-gheschreven sijn.

Mildred, een onechte Dochter van Aelken Norinton, ende nu dienende by Willem Sponer van West-welt inde Provintse van Kent, zijnde 17. Jaren out/ was vanden Satan besesten inde nacht ende dach voornoemt. Omtrent twee uren nae-middach op den selfden dach/ quaem ten huyse van Sponer, Rogher Neuman prediker tot Westwel, Jan Brainford prediker tot Kennington, met andere/ wiens namen hier ondergeschreven sijn: welcke haer ghebedt tot Godt deden/ hem biddende dat hy wilde bystaen in sulcken grooten noodt: daer nae geboden sy dē Sathan inden naeme vanden eeuwighen Godt/ ende inden naeme van zijn sone Iesus Christus. dat hy haer antwoorden soude in sulcken sprake / dat sy't verstaen conden; ende haer seggen/ van waer hy quam. Doch hy en wilde niet spreken; maer maeckte byster ghetier. Ende hoewel wy hem menichmael indē naem Godes ende zijns soons Iesus Christus bevalen te spreken; evenwel en wilde hy dat niet doen; ter tijdt toe dat hy gants uyt ghetiert/ ghebeert/ ghescheeut/ ghestruyckelt ende ghekners tandt hadde; somwijlen grijnsende/

sende/altemets een vreesselijck gesicht toonende/ende sich soo sterck inde maecht houdende/ dat haer qualijck vier Mannen konden neder houden: ende dit duerde den tijt van twee uren lanck. Nae dat wy hem dickmaels ernstelijck belast hadden te spreken / ende wederom Godt ghebeden hadden dat hy ons wilde bystaen; soo heeft hy ten lesten ghesproken/maer seer vreemt: ende luyde aldus; Hy kompt/hy comt? 'twelc hy dicwils verhaelde: ende oock/ Hy gaet/ hy gaet. Doen belasten wy hem ons te segghen/ wie hem ghesonden hadde. Ende hy seyde; Ick lach voor haer gelijck een block/ ende dede haer loopen ghelijck een hert: doch ic en conde haer doen ter tijt niet beschadigen. Ende waerom vraegden wy? Om dat Godt haer bewaerde / antwoorde hy. Wanneer quaemt ghy tot haer / seyden wy? Dese nacht als sy te bedde was/seyde hy. Doen bevolen wy hem als vooren/ dat hy segghen soude wie hy was/ wie hem ghesonden hadde/ hoe zijn naem was. Inden eerstē seyde hy/de Duyvel/ de Duyvel. Daerna bevolen wy hem wederom/als vooren. Doe tierde ende creet hy ysselijcker als d'eerstemael ende sprack dese schrickelijcke woorden; Ick wil haer verscheuren/ ick sal haer in stucken scheuren; ick sal haer dooden. Wy seyden hem/ghy en sult haer geen leet doen. Hy seyde: ic sal u altesamen ombrenghen. Wy seyden wederom/ghy en sult gheen van ons beschadigen. Doen belasten wy hem wederom als vooren: hy seyde/gy en wilt my niet laten rusten. Doen seyden wy/ghy en sult hier gheen rust hebben: want ghy en hebt geen in dese dienersse Gods: maer seght ons inden naeme Gods/wie ghy zijt/eñ wie u gesonden heeft.

heeft. Doen riep hy wederom dat hy haer verscheuren zoude: ende wy seyden/ ghy en sult haer geen leet aendoen. Doen zeyde hy wederom/ dat hy ons alle-gader zoude vernielen: eñ wy zeyden hem/ ghy en sult niet: want wy zyn dienaeren Gods. Daer na belasten wy hem wederom/ als voozen: ende hy zeyde; wilt ghy my geen ruste gheven? wy zeyden hem/ ghy en hebt hier geẽ rust/ noch ghy en zult niet rusten in dese dienersse Gods: want dewyle Christus haer verlost heeft met zijn bloet/ soo behoozt se hem toe: ende daerom zecht ons u naem/ ende wie u gesondẽ heeft. Oude Besken/ oude Besken zeyde hy. Waer woont zy? vzaechden wy/ inde Westwel straet zeyde hy. Wy vzaegden/ hoe langhe hy by haer gewoont hadde? twintich Jaren zeyde hy. Wy vzaechden hem weder/ hoe zy hem bewaerde? in twee vlesschen zeyde hy. Waer zynse/ zeyden wy? d'een in haer achter uyt/ zeyde hy. Waer daer? onder de muer/ antwoozde hy. Waer is d'ander? In Kennington. Op wat plaets? inde aerde. Doen vzaechden wy/ wat zy hem gaf? hy zeyde; haer wil/ haer wil. Wat heeft zy u heeten doen? dat ick haer maecht ombzengen zoude. Waerom wilde zy dat ghy haer Maegt ombzengen zoudt? om dat zy haer niet lief en had/ zeyde hy. Wy vzaechden/ hoe lang het verleden was dat zy hem by haer gesonden hadde? meer als een jaer/ antwoozde hy. Waer was dat? tot haer meester. Wat meester? tot haer meester Brainfords tot Kennington, seyde hy. Hoe dickmaels waert ghy daer wel/ vzaechden wy/ seer dickwils/ seyde hy. Waer eerst? inden tuyn. Waer de tweedemael? inde Sael/ Waer de derde-mael: in haer bedde. Waer de

vierde

vierde? op het velt. De vyfde? op de plaets: de seste? by het water/ alwaer ick haer int water worp. Waer de sevenste? tot Westwel inde vica..e/ seyde hy. Waer daer? boven op solder/ Hoe quaemt ghy tot haer/ vraechden wy? inde gedaente van twee vogelkens/ seyde hy. Wie heeft u daer gesonden? out Besken/ Wat veur andere geesten waeren daer met u? myn dienaer/ Hoe heet hy? duyvelken. Hoe is u naem? Sathan. Hoe wert ghy van't oude Besken geheten? Met-gesel. Wat geeft zy u? haer wil. Hoe veel hebt ghy daer wel om haerent wil omghebracht/ vraechden wy. Drie/ zeyde hy. Wie waeren die? Een man/ met syn kint/ seyde hy. Hoe hieten sy? dat kint heeten Eduaerdt. Hoe meer? Eduaerd Ager. Hoe heete de Man? Richard. Hoe meer? Richard Ager. Waer heeft dese man ende kindt gewoont/ vraechden wy hem? Tot Dig, tot Dig, antwoorde hy. (Dese Richard Ager was een Edelman/ welcke groote incomst 's Jaers hadde/ ende was een vroom man: doch liet sich altyt voorstaen dat hy betovert was/ ende was langhen tyt treurich voor zijn doodt) Wie hebt ghy anders om haerent wil omghebracht/ vraechden wy? Waltons huys-vrou/ antwoorde hy. Waer heeft die ghewoont? te Westwel. Wat hebt ghy anders voor haer ghedaen? 't gunt sy op my begheert heeft. Wat was dat? dat ick haer eten/ drincken/ ende koorn zoude halen. Waer hebt ghy dat ghehaelt? tot Petmans, tot Fermes, tot Millens, tot Fullens, ende allesins/ seyde hy. Daer nae belasten wy hem inden name Gods/ dat hy uyt haer soude gaen/ ende noch haer/ noch yemandt anders meer quellen. Doen seyde hy/ hy soude gaen/ hy soude gaen: dan

dan hy en ginck niet. Doen bevolen wy hem met meerder woorden/als voozen. Doe zeyde hy/ick gae/ick gae. Ende doe verliet hy de Maegt: ende de maeght zeyde; hy is wech/ Heer ontfarmt u over my: hy soude my omgebrocht hebben. Daer nae knielden wy met de maeght/ende loofden Godt; ende baden hem/ dat hy haer beschermen wilde van het gewelt des Duyvels/ ende haer zijn ghenade verleenen. Daer was groot onderschept tusschen de stem vande maeght ende stem van Sathan; ende al dat hy sprack was in zijn eygen naem. Ende wy dit altemael in pampier ghescheven hebbende en de onderteyckent / zijn van daer gescheyden.

Dese ondergheschreven zijn ghetuyghen hier van ende hebben het altemael ghehoort ende ghesien.

Roger Neuman, Predicant tot Westwel.
Ian Brainford, tot Kennington.
Thomas Tayler, ende de Huys-vrouwe van Hendrick Tayler.
Ian Tayler, ende de Huys-vrouwe van Thomas Frenchborns.
Willem Spoener; Jan Frenchborns met zijn huys-vrouw.

Het tweede Capittel.

Hoe het bedroch van dese *Pythonisse* van *VVestwel* uytghekomen is.

Mat. 24. 24 DAer staet ghescheven/dat inde leste tijden groot wonders ende vreemde spoockerye/etc. zullen gheschieden: zoo dat (indien

(indien het mogelijck waer) sy de uytverkoren Gods oock souden verleyden. Niettemin gelijck S. Paulus zeyt/ het zullen al valsche wonder-tekenen zijn. Nochtans is dese ende diergheliijcke waerschouwingen dickwils in mijn melck ghebrockt; ende van andere schryvers by-gebracht/ om de wondere daden der tovenaers te bewijsen. Doch ick sal hier van wat breeder hier nae handelen. 2.The.29.

Voorseker / de tragedie van dese Pythonisse machmen vergheliijcken by duysent diergheliicke Historien / die als noch al te veel gheloofs hebben / niet alleen by den ghemeynen man : maer oock by de gheleerde. Ende hoe soude dese Historie suspect konnen werden/ waer van so veel getuygen zijn/ende van sulcken aensien? Het was onmogheliick dat het oude Besken de galghe zoude hebben konnen ontgaen/ daer soo veel getuyghen waeren; besonder alsoo daer te vooren een arme vrouwe onnoseliick was gherecht om een bedriecheliicke waer-segginghe / oft liever een valsche leugen/welcke van Feats, een zeecker aessackspeelder/was verdacht/ door nydicheydt ende oproecken van sommige haere Vyanden.

Niet tegenstaende hoe konstich dese bewaerdinge geschreven is/wat een schijn van waerheyt sy heeft:daer is stofs genoech om de boeverye voor den dach te brengen. Hoe-wel veel luyden hier mede hebben bedroghen geweest; ende veel noch qualijck anders gelooven connen. Het schijnt dat het haer leet is/datter soo veel contrary bewijs gecomē is. Ghy sult ondertusschen weten / dat eertijts Robyn Goetgesel ende Hogoblyn (twee ghees-kens die in Engelant plachten te regneeren) soo ghevreest 't bedroch vande Ventriloqua van Westwel, ontdeckt.

K waeren/

waeren/als de heyen ende tovenaers huydens-daechs zyn: ende en twyffel gants niet / of de tovenaers sullen metter tydt soo weynich geacht werden als Robijn Goet-gesel nu is/ende haer tover cunst also ontdeckt/als zijn potterije ende guychelerije alrede is. Inder waerheyt/ alle de gheene die de gheest-wandelingh ende verscheppinghe willen staende houden/ hebben gheen reden om Robijn Goet gesel te verachten: want men placht eertijdts soo veel Historien van hem te vertellen / alsmen huydensdaechs van de tovenaers doet;uytgenomen dat het de Oversetters van den Bybel niet belieft en heeft de gheesten den naeme van Robijn Goet-ghesel te gheven; ghelijck het haer ghelieft heeft de droombeduyders/ waer-segghers/vergift-ghevers ende bedriegghers/by den naem tovenaers te noemen.

Nu om kort te maecken/ende 'tbedroch van dese onrechte deerne 'topenbaeren; sult ghy weten/dat sy om'tgeruchte van dit goddelijck wonder-teycken is ontboden gheweest ende onderbraeght van M. Thomas VVotton,tot Botton Malherbe,een man van grooten aensien/verstant ende wijsheyt/ ende cloeck in saken 'tghemeene best aengaende: door wiens voorsichticheyt/misgaeders 'thehulp van M. Ioris Dartel Esquier(synde ooc een seer vroom ende verstandich richter inde selfde jurisdictie) het bedroch ontdeckt / ende haer schelmerijc door haer eyghen bekentenisse openbaer is geworden;ende sy nae behooren wettelijck ghestraft;gelijck sy oock wel verdient hadde. Sy en werde niet ghedwonghen haer belijdenisse te doen op de manier vande Spaensche Inquisitie/met uyterste pijne / met bedroch ofte

De Pythonisse van West-wel door haer eygen bekentenisse overwonnen.

flatterin-

flatteringhe: maer door rypen raet ende volkomen ondersoeckinge van alle d' omstandicheden/ is dese geveynsde besetenheyt ontdeckt. Niet (segge ick) ghelyck tovenaers ghemeenlyck verwesen werden/ deur beschuldinge uyt nydicheyt/ deur vermoeden/ deur afghedwonghen bekentenissen teghen alle recht ende reden ende mogelyckheyt; ja sonder alle billickheyt: maer naer behoorlycke ondersoeckingen ende bewys-redenen/ heeft sy alle haer boetsen droomen ende de reste van haere wonderlycke besetenheyt/ inde teghenwoordicheyt van veel Edelluyden van goeden naem ende grooten staet/ bekent ende gheopenbaert/ ten huyse van M. Wotton tot Boctor. Malherbe. Vergelyckt nu dese maeght met de toveresse van Endor; ende ghy sult sien datse beyde met eenē Duyvel zyn beseten gheweest.

HISTORIE.

Vande Maghet van Kent, breeder te sien in de Engelsche Chronyck van Raphael Halinsched, de-welcke van haer aldus getuycht.

OMtrent dese tijt Anno 1533. wordē de loose practiquen van Elisabeth Barton/ anders de heylige maegt van Kent geheeten/ geopenbaert ende ontdeckt: In voegen/ dat sy ende hare Adherenten in November daer naer gebracht werden voor den hooghen Raet/ al-waer sy lieden (in presentie van den Coninck ende sijnen Raet) hare bedriechlijcke schijn-heylicheyt bekenden. De namen van haere Adherenten die met haer voor den hooghen Raet gebracht waeren/ waeren dese:

Richard Meester Priester / Edwardt Bocking Doctor inde Theologie ende Monach van Canturburie/ Richard Dierig oock een Monach van Canturburie/Edwardt Twaites Edelmā/Thomas Laurence Clerck van den Aerts-Deecken van Canturburie / Hendrick Gold Pastoor van Aldermarie Bachelaurus inde Theologie / Huch Rich een Observant Monach: Richard Risbie ende Thomas Gold. Ende kreghen altesamen sententie provisioneel: namelijc/dat sy lieden den Sondach daer naest aenvolgende tot S. Pauwels te Londen/onder de Predicatie/dat selve souden bekennen. De voorder sententie was tot het aenstaende Parlement opgheschort.

Naer Kersmisse is het Parlement begonnen/alwaer de voorsz. Elisabeth Barton ende haere complicen van verraderie ende andere diverse practiquē by haer versiert beschuldicht waeren/ende het gemeyn volc al hadden wijs gemaeckt/als dat het haer van Godt geopenbaert was/ dat/ by aldien de Coninck voort wilde vaeren om van zijn Vrouwe te scheyden ende een ander te trouwen / hy en soude gheen maent Coninck wesen/ende voor Godt niet een ure/ streckende tot groote oneere van zijn Majesteyts faem ende dignitept.

Dese Elisabeth Barton / door een groote sieckte die sy hadde/ viel dickwils in zwijm/ waer door sy haer gesichte en contenancie seer wonderlijck veranderde ter tijt dat sy in haer quellinge was: Ten lesten door ingevinge ende persuasie van Richard Meester (een van haer Adherenten Pastoor sijnde van Aldington) heeft zy/naer datse tot haer volkomen gesontheyt gecomen was/ geleert te conterfeytē ende te

de te practiseren sulcken manier van beswyminge als zy in haer sieckte/door cracht van dien/ghedaen hadde: Sy gebruyckte ende vertoonde voor het volck veel verscheyde manieren / ende wonderlijcke veranderinghen van haer aenghesicht ende van ander leden hares lichaems/ bedriegelijc voortbrengende deuchdelijcke ende heylige woorden teghens de sonden/ende insonderheyt tot verachtinge van de nieuwe opiniẽ die doen begonden op te staen.

Ende op dat sy de ghemeene man te beter haer bedriegelijcken handel soude doen geloven/was haer geraden/dat sy in haer beswymingen zijnde/ seggen soude dat sy niet gesont soude werden/ voor ende al eer dat zy besocht hadde het beeldt van onse Lieve Vrouwe / in een Cappel ghenaemt Court-at-Strit/ inde parochie van Aldington voorsz. So heeftmen haer daer gebracht/eñ door beschickinghe van Richard Meester/ende Edwart Bocking (die nu ooc van haer raet was in dese saecken) waren daer vergadert omtrent twee duysent persoonen om op den bestemden dach dit groot eñ wonderlijck mirakel te sien: Daer sy doen ter tijt in presentie van al het volck int voorsz. Cappel vertoonde haere bedrieghelijcke ende aengenomene veranderinge van haer aenghesicht ende andere leden van haer lichaem/verhaelde oock veel wonderlijcke woorden/alsoo sy te vooren van de voorzeyde Edwart Bocking eude Richard Meester onderwesẽ was.

Onder anderen/so verhaelde sy dat het God belieft hadde/dat de voorsz Edwart Bocking haer Biecht-vader soude syn/ ende dat zy een religieuse Vrouwe zoude wesen : Ende korts daer nae (als ofte zy doe eerst tot haer selven

quam) vertoonde sy haer voor het volck seer haestelijck in volkomen ghesontheyt/ende verlost te zijn van haer groote sieckte door intercessie van het beeldt van onse Lieve Vrouwe/ wesende in het voorsz. Cappel. Door middel van dit schijnheylijck bedroch/was de voorsz. Elisabeth Barton seer vermaert / ende veel volcx meynde anders niet ofte dat het de waerheyt al hadde gheweest/eñ om noch haer faem te vermeerderen (door den raet van den voorsz. Edward Bocking) is sy tot Canturburie in een Clooster ghegaen/alwaer de voorsz. Bocking daghelijckx (doch niet sonder suspicie) by haer quam/ onder 'tdecksel van te zijn van Godt haer geordonneerde Biecht-vaeder/ ende door raetslaginge van haer beyde/volharde sy in haer voorvermelde bezwijminghen/ende ander bedriegheliјcken handel/wijsmaeckende dat alle het geene sy in haere bezwijminge seyde/haer van God Almachtich ende zijne Heylighen gheopenbaert werde/ daer onder oock was het gheene dat voor verhaelt is/ van het houwelijck vanden Coninck.

Dese saecke is soo verre ghekomen/datter een boeck van een van haer Complicen (namentlijck van Thomas Laurence / Clerck van den Artz-Bisschop van Canturburie) geschreven was/van alle haer versierde miraculen/openbaeringen/ende gheveynsde heyligheyt. Alle dingen waeren soo bedecktelijck ghehandelt/dat niet alleen het slechte volck/maer oock wijsen ende gheleerden daer mede bedrogen waeren: in voegen dat William Warham Artz-Bisschop van Canturburie/ ende Jan Fisher Bisschop van Rochester/ ende andere personen daer van geinformeert wesende/dat

selve

selve geloove gaven. Alle dese ende veel andere saecken waeren verradelijck gepractiseert ende gheimagineert van haere complicen/veel jaeren/principalijck om het houwelijck te beletten/ende om de Coninck van zijn Croone ende dignitept te berooven: Als breeder blijcken mach door haer Sententie/ooc inde Cronijck van Edwardt Hall. Daerom/ om hier een eynd van haer ende haer Adherenten te maken: Op den 20. April/Anno 1534. was sy met de rest verweesen/gesleept te werden naer de plaets van Justitie/eñ aldaer geexecuteert achtervolgende de sententie/al waer sy (gereet zijnde te sterven) dese bekententisse int aenhooren van alle het volc heeft gedaen: gelijc volgt.

Ick ben hier gekomen om t e sterven/ende ick en ben niet alleen de oorsake van dese doot die ick rechtvaerdelijck ontfanghe/maer oock van alle desen die hier met my moeten sterven. Ende nochtans om de waerheydt te segghen/so en ben ick so geheel niet te beschuldighen/dewijle dat alle dese gheleerde Mannen wel wisten dat ic een arm meysken was/daer toe ongeleert/so dat sy wel haddẽ mogeñ weeten/dat die dingen die by my ghedaen zijn/en konden in sulcken maniere niet geschiedẽ/ofte haer verstant ende geleertheyt hadde wel lichtelijck moghen oordeelen van waer dat sy quamen/eñ datse altesamen versiert waren: Maer overmits de dingen die ick versierde/profijtelijck voor haer waeren/daerom hebben sy my seer gepreesen/ende oock wijsghemaeckt datse van den heyligen Geest gedaen waeren/ende niet van my. Ende daer door (wesende verheven met haer loff) werde ick in een hovaerdige sotternÿe gebracht/so dat ick my liet dunc-

ken/dat het my geoorloft was alles te versie-ren dat my goet dochte / het welcke veroorsaeckt heeft / dat ick hier toe ghekomen ben. Waer omme ick nu Godt ende den Coninck om vergiffenisse bidde. Oock bidde ick u allen hier nu tegenwoordich God voor my ende alle desen die nu met my moeten sterven/te bidden dat hy ons wil erbarmen.

Het derde Capittel.

Wat Bodin voortbrengt aengaende de *Pythonisse* van Endor: ende een waerachtighe Historie van een valscher Duytsch-man, tot Maidston in Engelant ghebeurt.

I. Bodini lib. 3. de dæmon. cap. 2.

Op diergelijcke fabulen heeft Bodin zijn leer getimmert/achtende alle de gene die zulcx niet gheloo-ben willen / voor Atheisten, dat is/voor menschen sonder Godt: voeghende hier by verscheyden manieren van toverye/ de wondere wercken van veel Meyskens/die spelden ende sletkens etc. wilden overgeven/ gelijck Agneta Bris ende Rachel Pinder van London deden/soo lange dat haere miraculen ontdect werden: daerom zy opentlijck penitentie deden. Van andere verhaelt hy van 't selfde geselschap / datse met kousse-banden aen posten ghebonden waeren etc. met zulcke knoopen/ dat niemandt die los maecken konde: gelijck de Heydenen plegen te doen / als haer toegelaten werde 't lant op ende neder te loopen. Ende van alzulcke spotweerdige leugenen is sijn boeck vol : waer in ick u verseecker wel twee honderdt fabulen te zijn/ ende niet minder onmogelijcke dingen. Ende

gelijck

ghelijck de bedriegherye van dese twee meys-kens/ ende de besetenheyt vande maeght van West-wel uytgekomen is; also is het oock ge-schiet tot Maidston van een quant uyt Duyts-lant/nae dat hy zijn rabauwerije daer langen tijt ghepleecht hadde: welcke (tot groote ver-wonderinge van veel menschen) geacht werde voor een geveynst rabaut; hoe wel nochtans zijn miraculen al te vooren in druc uytgegaen waeren tot Londen Anno 1572. Met desen aenvolgenden Tytel:

Een seer wonderlijck ende vreemt miraeckel Gods, ghedaen tot Maidston door een Duytsman van 23 Iaren: de welcke van thien Duyvelen beseten was; ende nu wederom door de almachtighe voorsienicheydt Gods van hem uytghedreven sijn, den 27. Iannarij lest-leden, Anno 1572.

De Borgemeester/ende sommige van sij-nen raet/ hebben dit selve onderteyckent/ als waerachtich te sijn; deur toeraedinghe van Nicasius vander Scheure, Predicant inde Duytsche kerck; Ian Stickelbou (welcken men zeyde Godt een instrument gemaeckt te heb-ben/ om de Duyvelen uyt te werpen) ẽn noch vier lof weerdige persoonen vande Duytsche Kerck. De Historie is so vremt/ ende so kun-stich gemaeckt/dat/ indien men hem om zijn gemaeckte boeverije niet int oogh ghekreghen hadde/ende alsoo de saecke beter ingesien ende ondersocht/men soude noyt van zijn behendig bedroch ende valsheyt geweten hebben. Veel dierghelijcke dingen zijn ghebeurt; waer van sommighe aen den dach gekomen sijn ('tgunt oock de rest soude ghedaen hebben/ indien men

daer in behoorlycke ondersoeckinghe ghedaen hadde.) Sommige weten haer saecken beter te beleggen als andere: sommige hebben meer voordeels door de eenvoudicheydt van haere toehoorders: sommighe door hulp van haere bont-genoten: als namentlyc den bedriechlycken handel vande Maget van Kent, hier vooren vermaect: sommige zyn niet eens in quaet vermoeden geraect: sommige heeft de doot wech ghenomen eer sy onderv raeght zyn gheweest: sommighe heeft mē met een slechte ondersoeckinge door de vingeren gesien. Doch het meestendeel heeft so veel gheloofs/ dat de gene die haer in quaet vermoeden soecken te brenghen meer als d' andere/ondersocht werden.

Het vierde Capittel.

Van het groote Oracule van Apollo de Pythonist, ende hoe veel verscheyden menschen daer door bedroghen sijn gheweest. Misverstant der Apostelen selfs, aengaende de nature der gheesten: met een onwedersprekelyck argument, dat de gheesten geenige ghedaente konnen aennemen.

Amphibelegra Oraculorum.

MEt diergheliycke toverye heeft Apollo met zijne Oraculen de geheele wereldt verleyt ende bedrogen: welcke Afgodt so vermaert is/dat het onnodich is daer van te schryven: Want Coningen ende Princen hier in geen cleyn geloove gehat: ende de Priesters (de welcke hier van onderhouden wierden) waeren so konstich in dese saecke/ datse by na alle de wijste ende gheleertste luyden van dien
tijt

tijdt bedroghen hebben: eensdeels door haer twijffelachtich antwoort; ghelijck tot Pyrrus gesept werde; *Aio te AEacide Romanos vincrre posse.* Ende tot de Ghesanten van Crœsus, met dese woorden: *Si Crœsus arma Persis inferat, magnum imperium evertat:* oft anders aldus: *Crœsus Halin penetrans, magnam subvertet opum vim:* ofte *Crœsus perdet Halin, transgressus plurima regna.*

Eensdeels oock door spijen/waer deur sy de bootschappē wistē al eer daer yemant quam: eensdeels deur haere const/ victorie belovende op conditie/datmen eenige personen van qualitept soude opofferen; soo dat dickwils sy liever hadden geen victorie te hebben/als sulckx te volbrengen; Ende hoewel de offerhande gedaen werde; noch lieten sy evenwel een gat altijt open om in te cruppen/ deur haer subtijle ende twee-sinnighe antwoorde; soo dat sy altijdt stof ghenoech vonden om andere te straffen/te weten; dat de opgeofferde moet suyver wesen/gheen bastaert/ etc. van twee dinghen voorghehouden (ja of neen) werde alleen de vraghe beantwoort ofte contrary: het moet effen zijn daer een blinde niet en struyckelt. In voegen dat het contrarie gebeurende/de schult op den uytlegger geleydt werde/ ende niet op het Oracul. Doch wat wonder isset (vraech ick) dat de ghemeynen man hier in verdoolt ende bedroghen was? dewijle selfs Rechts-geleerden/Philosophen/ Phisiciens/ Astronomiens/Godts-gheleerden/alghemeyne Concilien ende groote Princen (deur groote achteloosheyt ende onwetenheyt) hier met verleyt ende bedrogen zijn geweest; als inswelghende ende verslindēde een oude ingewortelde dwalinge van haere voorouders ontfangen/sonder daer

De subtijlheydt vande Oraculen.

daer nae behoorlijcker wijse te vernemen.

Niet-te-min de recht-geleerde Vaders (gelijck het ghebleecken heeft) hebben altijdt een besondere sorge ende voorsichtichept ghehadt/ dat zy Godt sulcke Duyvelsche voor-segginghen niet toe en schrijven: maer hem/die den inventeur ende autheur daer van was/hoe wel niet de personeele uytvoerder/in manier ende forme/ghelijck zy dat vermoeden: soo dat het gheloove by haer daer door niet vermindert was. Maer wie kan sich selfs verseeckeren niet te doolen in zaecken den geesten aengaende; dewijle de Apostelen zelfs geen ware kennis daer van en hadden: in bougen dat na de
Joh. 20.9 verrisenis Christi, hebbende hem alle zijn leven hooren prediken ende de schriftture uytleggen/ zy haer noch niet alleen onwetende ghetoont hebben; maer oock dat zy hem niet recht verstaen en hadden; Heeft Thomas den Apostel sich niet laten duncken/ dat Christus zelfs een geest was? soo langhe/ dat Christus hem verseeckerde/dat een geest alzulcken creature niet en was/die vleesch oft beenen hadde; ghelijck ghy (zeyde hy) sien meucht dat ick hebbe? ende om hem noch meer te vernoegen (so bevool hy hem sijn handen te sien en̄ de sijde te tasten. Thomas (indien het waer is dat sommighe zegghen/ dat geesten sich konnen verscheppen in gedaente/die't haer belieft) had mogen antwoorden: ja heer/zy konnen haer veranderen naer heur believen/ende so/mogelijck hebt ghy oock ghedaen; ende waer alsoo ongheloovich ghebleven; welcke bewijs-redenen alle de tover-richters vande werelt nimmermeer konnen wederspreken.

Sommighe vande gene die de verscheppinghe/

ghe/vervoeringhe/ ende wesen-veranderinge der tovenaeren willen staende houden: seggen dat geesten niet gevoelijck/maer sienlijck sijn: ende soecken dat met de voornoemde plaetse te bewijsen ; als of het voelen ende niet het sien Thomas soude vernoecht hebben. Maer de gene die op den text wel let/ ende de omstandigheden wel bemerckt/sal klaerlijck sien/dat het ongheloove van Thomas tweemael gheopenbaert ende verdoemt was/ om dat hy zijn eygen ooghen ende zijne met-Apostelen niet gelooven en wilde; die oock alsoo ongheloovich in dese saecke hadden moghen sijn/ als hy/ indien geesten sich na haer believen hadden connen verscheppen. Maer Iesus seyde tot hem; om dat ghy gesien/ende niet/ om dat ghy gevoelt hebt/soo ghelooft ghy. Item/hy zeyde; ghebenedijt zyn die gheene die ghelooven ende niet en sien:hy en zeyde niet/ die gelooven ende niet en voelen : hier mede te kennen gevende/dat onse lichamelijcke oogen onderscheydt konnen sien tusschen eenen gheest ende een natuerlijck lichaem/hem beschuldigende/om dat hy noch te seer op de uytwendige dingen sach alwaer het geloove behoorde plaets te nemen; ende dat in zaecken den ghelooove aengaende/ hem te vooren door het woordt geopenbaert/ hy nu een mirakel niet gelooven wilde/twelck hem natuerlijcker wijse bewesen werde.

Niettemin *Erastus, Hyperius, Hemingius, Danæus, Mal. malef. Bodinus,&c.* seggen/dat geesten eten/ drincken/ende den menschen gheselschap houden/ende dat zy lichamelicke ghedaenten konnen aennemen/die ghevoelick zijn:voortbrengende exempelen hier toe dienende; te weten : *Spectrum Germanicum seu Augustanum*; ende de Engelen/ Erast, f. 62.

gelen/

ghelen/ wiens voeten Loth ghewassen heeft: als of zy zeggen wilden/ dewyle God zyn boden met lichaemen naer zijn believen begaven kan/zoo kan de Duyvel de geesten oock doen. Hoe de elf Apostelen bedrogen waren/meucht
Lu.24.37 ghy sien by Luc.24. Marc. 16. Matth. 14. al-
marc.16. 14. waer zy meynden/dat Christus een geest was/
Mat.14 26. als hy op de Zee wandelde. Ende waerom en zouden zy hier in niet so wel konnen bedrogen
Mat.20 21. gheweest hebben/ ghelijckerwys zy doolden/ meenende dat Christus van een tijdlijck rijck was spreeckende/ als hy predicte van het rijcke des Hemels? Desgelycx doen hy haer be-
Mat.16 11. val/dat zy haer zouden wachten van den deessem der Pharizeen/meynden zy dat hy van het uyterlicke broodt gesproken hadde.

Het vyfde Capittel.

Waerom Apollo Pytho ghenoemt is gheweest, waer door dese tovenaers Pythonisten werden geheeten. Den Brief van Gregorius aenden Duyvel.

MAer om wederom te keeren tot ons Oracule van Apollo tot Delphos, welcke Pytho ghehеete n was; om dat hy een Serpent aldaer ghedoodt hadde/ 't welck den zelfden naeme voerde/ nae wien de Pythonisten werden ghenoemt. Ick bid u wilt doch wel letten op 't gheene ick hier waerachtelijck sal verhalen uyt de Kerckelycke Historie beschreven van Eusebius, waer in ghy sien sult de absurdicheden/van dese opinie/het bedrogh ende schalckheydt vande Priesters die de Oraculen ofte voor-seggingen uytspraecken/ ende het misverstant

verstant van een soo grooten Doctor geopenbaert; als hier naevolght:

Gregorius Neocæsarienses in zyn reyse over de Alpes, quam logeeren in den Tempel van Apollo: alwaer de Priesters/ die daer in weelden leefden vanden inkomst ende profijt van desen Afgodt/ hem seer onthaelden ende groote ciere aendeden. Maer na dat Gregorius vertrocken was/ siet/ soo werde Apollo stom/ ende den inkomst vande Priesteren begost te verminderen: want men den Afgodt niet meer en achte/ ende de pelgrimagien hielden op. Den Gheest metlijden hebbende met de Priesters/ seyde tot eenen met droevigẽ gemoet/ dat sonder twijffel zijn lest vertrocken gast/ oorsaecke was van alle zijn ellendicheyt: want (seyde de Duyvel) hy heeft my soo ghebannen/ dat ick sonder passepoort ofte vryheyt niet wederom keeren en kan. Men behoefde den Priester niet te segghen dat hy sich haesten soude; want hy terstont eẽ post-peert nam/ ende runde so lange sonder ophouden/ tot dat hy Gregorius onderhaelde; eñ alsdoen viel hy hem te voet ende verhaelde zijn groote ondanckbaerheyt teghens hem bewesẽ/ tot verdienste van zijn goet tractement: seyde hem oock/ dat/ ten waere hem beliefde eenen brief aen de Duyvel van zijnent wegen te schrijven/ hy gantschelijck bedorven was. Somma/ hy viel hem soo hert aen/ ende was hem soo moepelijck/ dat hy ten lesten eenen brief van Gregorius aende Duyvel vercreegh; de welcke aldus was luydende: *Permitto tibi redire in locum tuum, & agere quæ consuevisti*: t'welck is te segghen; Ick laet u toe dat ghy wederom keert in u plaets/ ende doet ghelyck ghy placht. Ende terstont als hy desen brief ontfan-

ontfangen hadde/ heeft den Afgod ghesproken als te vooren. Men moet hier oock aenmercken/ dat soo wel hier in/ als in het uytvoeren van alle andere Oraculen ende bedriegheryen/ noyt op staende voet antwoordt ghegheven werde / ofte op den zelven dach alsmen haer vraechde; overmits (ghelijck zy zeyden) men verwachte een ghesichte des nachts daer aen volgende: waer door sy haere parten te beter konden speelen.

Aenmerckt het bedroch van de Oraculen.

Het seste Capittel.

Apollo, die Pytho gheheten was, wert vergeleken by onse heylige Cruycifix van genade. Den Brief van Gregorius aenden Duyvel wert wederleyt.

WAt behoeftmen veel woorden te maken om dese fabule te wederleggen? Want indien Gregorius een Godtvruchtich man gheweest hadde/ hy en zoude niet toegelaten hebben dat het volck noch langher soude hebben bedrogen gheweest met zulcken leugenachtighen geest: ofte so hy maer half so vroom waer gheweest als hem Eusebius maeckt/ hy en soude de begeerten van zulcken lichtveerdigen Priester niet toeghestaen hebben/ noch alsulcken ongodlijcken brief niet ghescreven hebben; ja al had daer goet af mogen komen. Ende daerom so wel door de onmogelijckheyt als sotterneye hier in begrepen / oock door de ongodlijckheydt (waer van ick Gregorius wel derf verontschuldighen) kont ghy lichtelijck af-nemen dattet een leughen is. Ick laet my duncken/ dat alle de gheene / die noch willen

staende houden/ dat de Duyvel door den Afgod Apollo ghesprooocken heeft/ etc. Hier door ghenoech geraden werden om afstant te doen van alzulcke dwalingen : te meer/om dat het uyt de Historien blijckende is/ dat de gene die inde waerseg-kunst gheoeffent sijn gheweest/ haer vermeten hebben waer te seggen tot Delphos inde plaets van Apollo : van welcken Thisanius de sone van Antiochus, een gheweest is. Maer ydel is het antwoort der afgoden. Zac. 10. 2
Onse Cruycifix van ghenade met hulpe van S. Rombout en hadde geen cleynder macht als den Afgod Apollo. Want dese en kost niet alleen uytwendige wonders doen: maer oock de inwendige kunst openbaeren/ick geloove met meerder aerdicheydt beyde in menschelijcken ende Goddelijcken schijn/als d'ander. Ende indien ghy leest het boecrken van M. Lambert vande wandelinge van Kent, sult ghy het eensdeels konnen mercken: maer soo ghy met yemandt spreeckt die dat ghesien heeft/ zult ghy voorseker gantschelyck daer in voldaen werden. Ende nochtans en mocht niemant inde blinde tyden der Papisterye (op straffe van verdoemenisse ende perikel des doodts) haer bedroch voor den dach soecken te brengen. Ja wat Papist isser jegenwoordig noch/die soude willen bekennen dat het Afgoden waeren; al ist dat de vliesen die haer Ooghen deden schimmeren afghedaen zijn / ende de beelden verbrant/de boeverye ontdect/ende alle de omstandicheden nu in't licht gekomen zijn.

M. Lambert in titulo Bouley.

Het sevende Capittel.

Hoe veel ghelcerde Luyden ghedwaelt hebben

 in

in saecken den gheesten betreffende, deur hooren legghen, lich-geloove, &c.

PLutarchus. Livius, Valerius Maximus, ende veel andere seer vermaerde authoren (zijnde door lich-ghelove van hooren seggen bedroghen geweest) hebben geschreven dat certijts beesten spraecken/ oock dat beelden ghesprooken hebben ende ghescreyt / ende droppelen bloets laten vallen; jae/ datse van plaets tot plaets hebben konnen wandelen: 'twelck sy segghen door toedoen van gheesten ghesciet. Maer ick laet my met Aristoteles duncken/ dat het ghesciet *Hominum & Sacerdotum deceptionibus*, te weten door de bedriegerye van loose boeven ende Priesters. Ende laet ons daeromme den goedē raet van Esajas volghen/ de welcke seyt: Wanneer men tot u segt:
Esa. 8. 11 Ghy moet de waer-segghers ende teecken beduyders vraghen/ die daer prevelen ende luysteren in u ooren om u te bedrieghen/ etc. soo spreeckt: Sal een volck niet nae haeren Godt vernemen? Salmen vanden levenden tot den dooden loopen? Ende also laet ons oock doen. Hier moeten wy bemercken dat alsulcke in houcken ende winckelen loopen om het volck te bedrieghen met leughenen etc. Want indien sy doen konden 'tghene sy segghen/ men soude haer soo gheen leughenaers mogen heten; ende sy souden wel voor den dach komen ende de konst opentlijck toonen/ etc.

Het achtste Capittel.

Van de Toverelle van Endor; of sy Samuel waerachtelyck opgheweckt heeft: de opinie

nie van sommighe Gods gheleerden dies aengaende.

DE Vrouwe van Endor is onder het woort OB begrepen: want zy Pythonisse gheheten is. In 1.Sam. cap. 28. staet gheschreven/ dat zy Samuel vande doot opghewect heeft; ende de woorden vanden text schijnen claerlick te bewysen/ dat hy vanden doot verresen is. De meeninge van Iesus Sirach schijnt oock te wesen/dat Samuel in persoone is verresen uyt zijn graft/ Eccl 46.19.20.etc. Niettemin hy en disputeert hier niet of de Historie waer ofte valsch is: maer verhaelt alleen slechs ettelijcke versen van het 1. boeck. Sam. Cap. 28. naer de letter; om de deughdelycke zeden van onse vooronders nae te volghen / ende tot dien eynde verhaelt hy exempelen van sommighe uytgelesen mannen; namentlijck van Samuel, alsoo den text dat mede-brengt/volgende de dwalinge ende inbeeldinge van Saul ende zijne knechten. Ende daerom inder waerheyt sprac Sirach na de opinie van Saul, gelijc het wert vermoet: oft anders en is het voorwaer geen ketterye te zegghen/dat hy zelfs verdoolt is geweest.

Die de plaetse wel doorsiet ende met verstant die overweecht/ zal daer wel uyt konnen nemen dat Samuel vanden doodt niet opghewect is/maer dat het bedroch ende listicheyt vande toveresse is gheweest. Want de zielen der rechtveerdigen zijn inde handen des Heeren: ende gelijck Chrysostomus zeyt/ de zielen zijn in een besondere plaetse verwachtende het oordeel Gods / van waer zy niet en konnen wycken. Noch het en is den wille Gods niet/ dat de levende vande dooden zouden leerē. Het

Sap.3.1. Psal. 92. 11/en 97. 12. Chrys.homilia 21. in Matt.

welck bewesen ende bevesticht is door het exempel van Lazarus ende den Rijcke-man/ en Deut. 18. waer uyt men claerlijc can verstaen/ dat Godt niet en wil dat de levende vande dooden zullen leerē/ maer dat zy vast aen zijn woort zullen beclijven/ waer in zijn wil ende verbont is geopenbaert. Het is waer dat Lyra en Dionysius seer tot de letter zijn geneygt. Ende Lyra zeyt/ dat als Balam een Duyvel zoude hebben verweckt/ hy van God zelfs werde belet: zoo heeft hy oock Samuel verweckt/ als de toveresse haeren Duyvel meende te doen verschijnen. Welcke uytlegginge so vreemt niet en is: nochtans en derven zy die opinie niet staende houden/ om de authoriteyt van S. Augustyn niet te verminderen: welcke (ghelijck zy bekennen) van meeninge is (sonder tegensprekinge vande kerck) dat Samuel niet opgeweckt is. Ende om de waerheyt te zegghen: soo hy opgheweckt waer/ het moet gheschiet zijn ofte met zijnen wille/ ofte met bedwanck; ende indien het gewillichlijck gheschiet is/ so heeft hy zoo wel als de toveresse gesondicht.

Maer Petrus Martyr heeft dit (na mijn verstant) veel beter verklaert met dese woorden/ te weten: Dit moet nootsakelijck gedaen zyn oft door den wille Gods/ oft door de kunst der tovenaren: het en konde niet geschieden door den wille Gods/ om dat hy het verboden hadde: niet door de kunst/ om dat de tovenaers gheen macht en hebben over de Goddelycke. Sommighe zegghen/ dat door dit ghebodt de Joden alleen verboden werden raet te vragen vanden dooden; Ende daeromme/ zeggen sy/ en heeft Samuel niet ghesondicht; om dat hy raet ghegeven heeft.

Wy

Lu. 16. 19

August. lib. quæst. vel & novi Testam. quæst. 7. Item, part. 2. cap. 6. Item, quæst. 5. nec mirum ad Simplicianum. lib. 2. 93. ad dulcetium, quæst. 6. Item, lib. 2. de doct. Chri.

Deut. 18. 10.
Exo. 20. 3

Wy mogen alsoo wel ons naesten wijf ver-ontschuldigen/so sy onse vleeschelicke begeerte toeghelaten heeft/om datter alleen geschreven staet : Ghy en zult niet begheeren uwes naesten wijf. Doch om de waerheyt te zeggen;het was Samuel verboden eer hy sterf Saul te antwoorden : ende daerom en is het niet waerschijnlijck dat Godt soude ghewilt hebben/ dat hy het na zijn doodt zoude doen.

Het negende Capittel.

Dat Samuel niet opghewect en is; ende hoe Bodin ende andere Papisten hier in dwalen : ende dat de sielen door de tover-kunst niet verweckt konnen werden.

VOorders/ gelijck het niet waerschynlick is/ dat God Saul zoude antwoort gegheven hebben door den dooden Samuel, 't geene hy te vooren door den levenden Samuel niet doen en wilde : so is het oock noch veel minder waerschijnlyck/ dat Godt hem door een Duyvel soude gheantwoordt hebben / 't welck hy hem te vooren door een propheet geweygert hadde. Dat Samuel niet opgeweckt is deur bedwanck/ betuycht ende bewyst de geheele schriftuere/ ende mede onse natuerlijcke reden. Want / wat rust zouden doch de sielen vande uytverkoren in Abrahams schoot hebben / indienmen die van daer conde haelen/ door bevel ende believen vande Tovenaers? Ende soo doende soude de Duyvel macht inden Hemel hebben/ al-waer hy onwaerdich is te komen;veel min gebiedt te hebben over andere.

Veel vãde Out-vaders zijn hier in myn geheel teghen/ seggende/dat Samuel opgeweckt is: namentlijck *Tertullianus lib. de anima. Iustinus Martyr in explicatione quæst. 2. Rabanus in epistolis ad Bonos. Abbat Origen. in historia de Bileamo &c.* Sommighe dwalen boven maten hier in/als namentlijck Bodin ende andere Papisten: oock mede Rabbi Sedias Hajas; misgaders alle Hebreen; uytghenomen Rabbi David Kimhi, welcke best van alle de Rabbi ghescheven heeft: hoe wel niemant van allen te deghe heeft ghescheven. Maer Bodin soeckende dit selfde staende te houden / valt in veel groote absurdicheyden; voortbrenghende dat Saul, overmits de kleyne sonde die hy gedaen hadde/een vande uytverkozen Godts was: Want seyt hy/ de grootste sake die hem opgeleyt werde/ was / dat hy het vee van Amalec ghespaert hadde etc. Hy seydt dat hy een uytverkozen was etc. bevestigende zijn dwalinge met veel spotweerdighe beuselen; ende onder andere met dese bewijs-reden: Zijn schult was te kleyn (seydt hy) om verdoemt te worden: want Paulus en wilde niet dat de oncuysche mensch al te seer ghestraft soude werden / op dat zijn ziele mocht behouden werden. Iustinus Martyr en is alleen niet verdoolt in dese saecke: maer hout oock voorseecker dat alle zielen der Propheten ende rechtveerdighe mannen de macht der tovenaeren onderworpen zijn. Maer noch slechter hebben de Heydenen hier in gheweest/ dewelcke (ghelijck Lactantius beschrijft) meynden/ dat zy de zielen vande dooden konden opwecken/ende gheloofden nochtans dat met het lichaem de ziele oock stierff. Uyt alle het welcke mẽ lichtelijck can begrypen

I. Bodin. lib. de damon. 2. cap. 3:

1. Samu. 28. 18.

1. Cor. 5. 4

I. Martyr in colloquio cum Tripione lucæ.

Lact lib. 7 cap. 13.

pen/hoe de werelt altijdt in saecken van tove-rye ende Duyvel bezweeringhe gheabuseert ende betovert is gheweest. De Swarte-con-ste naers seggen/dat den geest van eenich men-sche mach opgeroepen off wederroepen (soo sy dat noemen) worden/een jaer naer datse vant lichaem gescheyden is: t'welck C. Agrippa in zijn boeck *de Occulta Philosophia*, seyt te geschie-den met seeckere natuerlijcke krachten / ende contracten. Ende daeromme heeftmē eertijts de doot-lijcken ghewaeckt met licht/ ende be-sprenckelt met wij-water/gheparfumeert met wie-roock/gesuyvert met gebeden/so lange als sy onbegraven waeren: anders souden haer de serpentē (gelijck de geleerde onder de Hebreen segghen) verslinden/ als een voedsel hun van Godt gheordineert Gen. 3. by brenghende met eenen dese plaetse ; Wy en sullen alle niet sla-pen: maer sullen alle verandert worden/over-mits dat veel sullen zijn den serpenten tot eeu-wich voetsel. Waer uyt de oneenicheyt ghe re-sen is tusschen 't Serpent ende Michael aen-gaende 't lichaem van Moyses ; waer toe de schrift oock is geallegeert. Ick bekenne/ dat Augustinus ende andere Leeraers/ die welcke ontkennen dat Samuel opgeweckt is/ beslup-ten/ dat de Duyvel in zijn gedaente verschee-nen is: wiens opinie ick (met eerbiedinghe) niet en behoeve te gelooven. jud. ver. 9

Het thiende Capittel.

Dat noch de Duyvel noch Samuel verweckt is gheweest; maer dat het enckel bedroch was, op de manier van onse Pythonisten.

WEderom / indien de Duyvel ende niet Samuel te voorschijn quam: waerom werdt geseyt in Eccles. dat hy sliep? want de Duyvel en slaept noch en sterft nimmermeer. Maer inder waerheyt/wy connen hier lichtelick sien/dat noch Duyvel noch Samuel in persone verwert is: maer dat alleen de omstandigheyden beschreven werden/na de valsche opinie ende inbeeldinghe van Saul. Niettemin Augustinus zeyt/ datmen dit beyde wel mach verdedigen. Dan men en behoeft geen uytlegginge so verre te halen: want my dunckt dat het longè petita zijn; ende men niet en derf ter hellen daelen om een Duyvel te halen/ die dese plaetse verclare. Want het is om te lacchen(gelijc Pomponatius zeyt)datmen 't gene klaer is/ende met natuerlijcke reden bewesen can worden/ verlaet/ende onbekende dingen gaet soecken/ die met gheenen schijn van waerheyt connen begrepen/noch met eenigen regel van reden connen bewesen worden. Maer/dewijle wy door de leer van S. Augustinus soo veel vryheyts hebben/datmen in plaetsen vande H. schriftuere/daer contrarieteyt ofte absurdicheyt schijnt te wesen/de bloote letter wel mach laeten staen/ende een Goddelijcke verklaringe/met Gods woort wel over een komende/mach doen; So laet ons dan bekennen/dat Samuel niet opghe-weckt is(want dat soude strijden teghen het woort Gods)ende besien of dese toverije door de kunst van dese vrouwe niet te wege gebragt kan werden / sonder eenich boven-natuerlijck behulp:want ick soude konnen verhaelen wel hondert Papistische ende bedrieghelijcke practijcken/alsoo vreemt als dese/ende die oock so

Pomponatium,lib. de incant. Cap. 2.

bedeckte-

bedecktelyck syn ghespeelt. Ende men moet voorseecker houden/dat in dien het een Duyvel hadde gheweest/ den text ergens inde Historie van hem zoude vermaent hebben:'twelc niet gedaen en wert/ dan Bodin is my in dese zaecke seer behulpelijck verwerpende de opinie van Augustinus, Tertullianus ende D. Kimhi zelfs/om dat zy zeggen/dat het de duyvel was die Saul verscheen:'t welck (zeydt Bodin) onmogelyck is/ overmits in't ghesprek tusschen Saul ende Samuel, den naeme Iehovah vyf-mael verhaelt werde : 't welck de Duyvel niet machtich is te verdraghen.

Het elfde Capittel.

De tegenstellinge vande tover-richters aengaende dese plaetse, ten vollen beantwoort : oock wat omstandigheyden men aenmercken moet, om dese plaetse wel te verstaen, welcke verklaert wert van't beginsel van het 28. Capittel 1. Samu. tot het 12. vers.

ALs sulcke boven-natuerlijcke wonderen gedaen werden;sonder twijfel geschieden die tot getuygenisse der waerheyt/ gelijck P. Martyr zeyt/maer hier in dese sake soude het tot bevestinghe der leugen sijn: Want(seyt hy)zulcke een wichtige zake kan men den Duyvel niet toeschryven/ maer het is de almogende God/die sulcx volbrengt. Eñ alwaer het inde macht van een toveresse/een Duyvel te verwecké;noch en waer het in haer macht niet / sulcke wonderen te wercken : want Godt en wil zyn eer ende macht geenigen schepselen mede deylen. Om

P.Martyr in comment in Sam.28. vers.9.

Esa.42.8

1.Samu. 28.5.

 dese

dese plaetse wel te verstaen / soo moeten wy neerstelycken de omstandicheden hier van ondersoecken. Het is kennelyc/dat Saul,eer hy by de toveresse gingh / wanhopich was over de goedicheydt Gods;eensdeels/ om dat Samuel hem langhe te vooren ghesepdt hadde/dat hy overwonnen soude werden / ende dat David in zyn placts soude komen ; eensdeels oock/ om dat Godt hem niet had willen antwoorden / noch door Samuel,doen hy leefde:noch door Vrim oft Thumim,etc, Ende indien ghy lust hebt dese plaetse wat nauwer te overlegghen / siet het 1.Sam.cap.28.ende wilt daer mede mijn woorden overwegen.

Saul siende 'theyr vande Philistinen teghen hem comen('twelc niemant van het volck can verholen blijven)so wert hy versaecht/om dat hy sach dat sy soo sterck / ende hy soo zwack was:ende besonder/ om dat hy versaect was: soo dat hy nu berooft van sinnen zijnde/ ende gants wanhopich/by sommige van zijne dienaeren gact(die wel sagen hoe hy gestelt was) ende vraecht haer / of daer gheen vrouwe en was/die eenen waer-segghenden geest hadde; die welcke hem terstont antwoorden / datter tot Endor eene woonachtich was. Ondertusschen sult gy weten/dat Saul ende zijne knechten meenden/dat sulck een Samuel oft yemant anders door haer gheest vande doot conde opwecken/die te vooren ghestorven ende begraven was. Waer uyt men speuren kan/datse bedrogen waeren;hoewel sy haer vermat sulcx te doen. Tot wat eyndt diende dan haer waerseggende gheest/die ghy vermoedt dat sy hadde? Voorseecker ghelyck sy int een bedroghen waeren;so zijn sy oock sonder twijffel int ander

1.Samu. 28.7.

der geweest. Want tot wat eyndt anders dien-de haer waersegghende gheest/soo het niet tot sulcken eynde en is ghe weest/als sy het meyn-den / ende de vrouwe haer vermat? Ick hope ghy sult bekennen dat Sauls knechten haeren gheest noyt ghesien en hadden: want ick noyt hoorde / datter oyt loffweerdich persoone een waerseggendē geest van tovenaers gesiē heeft: al ist datmen inde Roomsche grillen leest/dat S. Cicilie een Engel hadde tot haeren gheest/ dien sy conde toonen alle den geenen die't haer beliefde/ende verkrijgen wat sy begeerde/voor haer selfs ende voor haere vrienden ; ghelijck blijckt uyt eē historie/diemē leest inde Room-sche kerck op S. Cicilien dach. Ick mercke dat den waersegghenden geest vande vrouwe van Endor eenen bedriechlijcken geest is geweest/ ende moghelijck in haer cantoor tot Endor in een vlesch verwaert/ghelijck 't oude Besken te West-wel was ; die nu ondeckt ende 'tsamen wech ghevloghen zijn nae Limbo Patrum etc. Ende hoewel Saul in dese saecke verblint/eñ betovert was ; nochtans soude een wijs man sonder twijffel haer boeverije wel ghemerckt hebben. Ick laet my duncken/dat Saul by de-se toveresse is ghebracht geweest/gelijck Doc-tor Burcot by Feats, die mijn heer den Doctor een waerseggenden geest vercocht/daer mede hy meende groot wonders uyt te rechten/oft ten minsten veel gelts te winnen. Dese ghesel was by den naem van Feats een guychelaer/ ende by den naem van Hilles een tovenaer oft Duyvel-bezweerder/ in beyde een bedrieger: zijn handel ende perten waeren my ende veel anderen wel bekent / ende oock deur ons te voorschijn ghebracht. Ende nochtans de opi-nie/

S. Cicilies waersegghenden Enghel.

Doct. Burcot, Feats.

nie/diemen van hem hadde/ was zeer vreemt ende wonderlick/jae met zulcken ende in sulcken zaken/ dat ick my bedroefde/ als ick daer op denck:om dat haer boeverye strect tot stortinge van onnosel bloet. Maer (komende ten propooste) Saul heeft sicht met een net bedeckt/
1. Samu. 28.8. ende om dat-men hem niet kennen en zoude/ andere kleederen aen gedaen. Maer om dit te dege te werck te stellen/ hadmen hem moeten
1. Samn. 10.23. korten:want hy hooft en hals langer was als yemant van zyn volck. Ende daerom (hoe de arghe vrouwe haer hielt) zy heeft hem wel gekent:want de Princen der Joden waren met haer volck seer gemeynsaem: ende het is kenlyck/ dat Saul niet verre van Endor woonde/
Ibidem. soo datse hem nootsaeckelyck moeste kennen; want hy ginck savonts uyt zyn logys tot haren huyse : ende den text meldet/ dat hy inder nacht by haer quam / ende met veel moeyten haer versocht/ om zijn begeerte te volbrëgen. Sy dede haer besweeringe/so dat de personagien van Saul, vande tovereſſe/ ende van Samuel, 't samen werden gespeelt : ende dat gedaen zijnde/een calf geslacht/broot gebacken/ een maeltijt bereyt ende gegeten;ende daer nae ginck hy noch de zelve nacht 't huys. Door dese ende veel andere omstandicheden canmen wel verstaen dat zy haer veynsde ende looch/ dat zy hem niet en kende/ende alsoo volghens een sot van hem ende alle de rest maeckte.

Ibidem. Het is blijckende/dat hy met twee van sijne knechten inder nacht by haer quam/ende seyde;Waer-segget my door uwen waer-seggenden geest/ende weet my op/dien ick u seggen sal. De Gods-geleerde weten/ dat dit niet inde magt vande tovereſſe van Endor was:maer alleen

alleen in Gods macht te volbrenghen : ende evenwel was Saul soo verblint ende betovert/ dat hy het sich liet voorstaen/ ende noch veel blinder zyn die gheene/die 't zelfde ghelooven van oude tovereßen/die haer naer apen. Ende waerom zouden wy ons latē duncken/ dat dese toveresse van Godt meer zoude verworven hebben int opwecken van Samuel, als den Rycken-man verkrygen konde/ dat Lazarus komen zoude uyt den schoot Abrahams ende dat op billicker ende redelycker conditien? Wel aen/dese vrouwe(gelyckerwys oock onse tovenaers) maeckt de zake gheheel vreemt teghen Saul,zeggende/dat hy ghekomen was/ om haer in verdriet te brengen/etc. Doch tovenaers zoecken seer zelden zulcke uytwegen: ten zy als zy vreesen/dat die gene/ die by haer komt / haer boeverye soeckt te ondertasten : Want anders als zy sien / dat zy den toverygeloof-gever met gemack konnen bespotten/ daer zijn zy terstont gereet toe/ende en maken geen zwaricheyt van haere kunst; gelijck ghy sien meucht van dese toveresse/dewelcke (niet tegenstaende haer eerste wedersegginge) haer haest heeft laten bepraten : want zy sach wel/ dat Saul verweckt was / ende ontbloodt van verstant. Ende daerom zeyde zy;wien sal ick u opwecken? Als oft zy Abraham, Isaac ofte Jacob had konnen verwecken/ die ons niet hooren en konnen/ ende daerom niet opstaen/ als wyse roepen. Want daer staet gheschreven/ Siet neerwaerts vanden Hemel / ende wilt ons aenschouwe/ etc. want Abraham en kent ons niet/Israel en weet van ons niet.

1.Samu. 28.9.

1.Samu. 28.11.

Esai. 64. 10.

Het twaelfde Capittel.

Dat 12. 13. ende 14. vers van het 1. Samuel 28. wert uytgheleyt; waer in bewesen werdt, dat Saul vande toveresse bedroghen werde, ende Samuel niet opgeweckt, door de woorden vande toveresse selfs.

De manier ende omstandicheden van haer 't zamen-sprekinghe en is hier van woordt tot woordt inden text niet verhaelt, dan alleen den inhout daer van aengeroert: nochtans zal ick u hier toonen de manier van haer besweeringe, ende insonderheyt 't ghene zy hier ghebruyckt. Als Saul haer geseyt hadde, dat zy hem Samuel zoude verwecken, zoo vertrock zy van hem in haer kamer, alwaer zonder twyfel zy haeren waer-zeggher hadde (te weten, eenen loosen Priester) ende liet Saul aende deure staen, gelijck een sot, om de ghemaeckte antwoorde wel aen te hooren, maer den loosen handel ende bedrogh van dien niet te mogen zien. Ende alsoo begint zy haer werc, ghebruyckende ordinaris woorden van bezweeringe, die veelderhande ende verscheyden zijn: gelijc ghy sien meucht, dat de guychelaers oft aessack-speelders (de-welcke oock kleyne Duyvel-bezweerders zijn) spreken, om d'ooghen te verblinden, dat men de behendicheyt van haere handen niet en soude mercken, dewyle zy het gemoet des gemeen volcx verleyden, t'welcke meent, dat zy met gheesten omgaen, zegghende: *Hay, Fortune, Furie, nunquam crede, passe, passe*: Wanneer zult ghy komen Knecht? Het schijnt, dat na veel dierghelycke woorden, zy tot haer zelven zeydt; Siet, nu is

De manier hoe de toveresse Saul bedrogen heeft.

de saecke volbracht; want ick sie wonderlijcke dingen. In voegen dat Saul sulcx hoorende/ groot verlangen creegh om dit alles te weten/ ende vraechde haer / wat sy sach? Waer uyt wy moghen affnemen/dat Saul niet met allen en sach; maer buyten de deur stont gelijck een sot/ dewijle sy haer personagie speelde in haer camer; als klaerlijck blijckt uyt het 21. vers. des selfden capittels/waer geseyt wert/dat de vrouwe uyt ginck tot Saul; hoewel sy een weynich te vooren seer kunstelyck geveynst hadde/ dat sy Samuel ghesien hadde / ende daer door wiste/dat hy Saul was die tot haer ghekomen was. Waer uyt de geheele werelt haer bedroch ende gheveynstheydt lichtelijck con speuren. Want door 'tgene te vooren geseyt is/blijckt/ dat sy hem wel kenden. Ende waerom doch en soude sy hem te vooren so wel niet vermoet hebben/doen hy uytdruckelijcken op haer begheerde / datse Samuel opwecken soude; als nu/doen Samuel haer verscheen? 1. Samu. 28.13. 1. Samu. 38.21.

Wel nu/aengaende 'tgene Saul haer te vooren gevraecht hadde; sy antwoort/ende liecht/ dat sy Engelen ende Goden sach opclimmen uyt der aerden. Doen voer sy voort met haere bezweeringe; alsoo dat Saul sich liet duncken/ dat sy een man verweckt hadde; want anders al het gene hy te vooren ghevraecht hadde/waer niet. Want doen sy ghesept hadde/dat sy Engelen sach opclimmen/etc. terstont so vraegde hy; van wat fatsoen is hy? 'twelck (segh ick) niet over-een en compt met haere voorgaende woorden. Ende hier op en heeft sy niet directelijck geantwoort/dat hy Samuel was: maer datter eē out man verweckt was/ghecleet met eenen zijden rock (als oft sy hem niet ghekent 1. Samu. 28.14.

en

en hadde) die de aldervermaerste man in Israel was/ ende die haer nabuer veel jaeren te vooren/eer hy sturf/gheweest hadde; dien zy oock een vierendeel uyrs te vooren wel kende: want door hem werde zy Saul kennende. Leest den text/ende siet wat daer geschreven is.

1. Samu. 28.12.

Maer zy beschrijft hier zijn kleederen die hy gemeenlijck droech/doen hy noch leefde/welcke/ so zy met hem begraven waren gheweest/ al voor dien tijdt verrot ende vergaen / ende vande wormen opghegeten soude hebben gheweest. Maer hy hadt mogelijck een nieu kleet inden hemel laten maercken: doch sommighe segghen/ datter weynich Snijders inden Hemel sijn/om datse hier op aerden al te ruymen conscientie hebben. Hier te lande geeftmen gemeynlijck de kleederen wech; ende indien Samuel dat gedaen hadde/soudense mogelijck al versleten geweest hebben; want het was (soomen vermoet) twee Jaren na sijn doot; hoe soude hyse dan hebben connen wederom leenen.

Het derthiende Capittel.

De rest van het 1. Samuel 28. werdt uytgheleydt, waer in ghehandelt werdt, hoe kunstelyck dese toveresse Saul dede ghelooven dat Samuel opgeweckt was: wat woorden sy gebruyckte om haer bedroch te heelen; ende hoe dit altemael deur *Ventriloquium* ghedaen kan werden.

NU komt Samuel ten voorschijn / om zijn personagie te speelen: dan ick laet my voorstaen/ dat het te weghe ghebracht is ofte

oft door de tooveresse selfs / oft door haer metghesel. Hy seyde tot Saul; waerom hebt ghy my verstoort dat ick verweckt soude werden? als oft hy Samuel self waerachtich gheweest hadde. Saul antwoordt / dat hy seer benout was: want de Philistinen oorloch tegens hem maeckten. Waer uyt de tooveresse (oft haer metghesel) wel verstaen konde dat hem zijn herte bezweeck/ende daer na haere prophetien oft waerseggingen wel ordineren; besonder als sy uyt zyn eygen woorden/ende alle andere voorseggingen / oock uyt zijnen handel wel verstont/ dat Godt hem verlaten hadde/ende zijn volck hem aff viel. Want een weynich te vooren / als Ionatas de Philistinen versloech/ zijnde dertich duysent waghens/ende ses duysent te peerdt:en cost Saul boven de ses hondert soldaten niet by een krijgen. 1. Samu. 28.15. Ibid. 1. Samu. 14.45. 1. Samu. 13.15.

Doen antwoorde Samuel: dan sommighe seggen/dat het de Duyvel was; maer ick vermoede/dat het de tooveresse selfs ofte haer ghesel was: want wat behoeftmen so veel moeyten te doen/ende eenen gheestelijcken Duyvel uyt de hel haelen/daermen sulc spel met eenen lichaemelijcken Duyvel wel kan spelen? Ende soo ghy de woorden wel overdenckt/ sult ghy mercken / dat sulcke woorden niet en komen uyt een geestelijcken Duyvels mont;maer wel van een lichamelijcke tonghe eens bedriegers/ die na God noch duyvel niet en vraecht: want zijne woorden ende advijs en komen niet wel over een met de natuere des Duyvels. Want de voorschreven Samuel seyde aldus; Waerom vraegt ghy my dewyle de Heere u verlaten heeft/ende u vyant geworden is? De Heere wil u doen/ ghelijck hy te vooren door my 1. Samu. 28.16.17

1. Samu. 28.18. ghesprooken heeft: want de Heere wil u rijck van u nemen/ende dat selve geven aen David; overmits gy de stemme des Heeren niet en syt ghehoorsaem gheweest/etc. Dit (segghe ick) en zijn geen woorden des Duyvels maer wel van een bedriegher/die te vooren wel wist wat Samuel van het verderf van Saul ghepropheteert hadde. Want de Duyvel is ghewoon het volck van Godt aff te trecken;ende niet haer te waerschouwen ende berispen van haer quaet. Ende de Roomsche schrijvers bekennen / dat de duyvel terstont verdwenen soude hebben als hy den naem Gods hadde hooren noemen. So men seggen wil/dat het geschiede door bysonder bevel ende wil Gods / dat Samuel ofte een Duyvel verweckt soude werden / om dese vermaeninghe te doen/tot profijt van alle nacomelinghen: Ick antwoorde/dat hy 't selfde door eenighe van zijne levende Propheten soude ghedaen hebben/ende dat de Duyvel gheen bequaem instrument is / om sulcx uyt te voeren. Daer nae begint de toveresse (ick soude
1. Samu. 28.17.18. seggen Samuel) te propheteeren/ ende spreeckt Saul toe op dese maniere: De Heere sal u rijck van uwer hant af snijden/en dat gheven uwen naesten David om dat ghy des Heeren stemme niet gehoorsaem zijt gheweest/noch en hebt de gramschap zijns toorns niet volbracht teghen Amalec. Daerom heeft u de Heer huyden sulcx ghedaen: ende de Heere sal huyden Israël oock met u inde handen der Philistinen leveren: ende morgen sult ghy ende uwe sonen met my zijn: oock sal de Heere het heyr Israëls inde handen der Philistinen gheven. Wat had Samuel meer konnen segghen?

Ick laet my duncken/ dat de Duyvel sulcken

ken trage die niet gespeelt soude hebben: maer soude Saul veel eer tot quaet doen ghelockt hebben/als van zijn sonde berispt. De Duyvel is veel looser/dan dat hy alle naecomelingē sulcke lessen naer laeten soude; die zijn ryck schadelijck soude wesen: oock dat hy so geheel godvruchtich soude zijn. Maer de geene die toverye staende houden / nemen sulcken Godlijcken sententie grootelijcx tot haeren voordeel; oock ist haer seer profijtelijck. Nochtans aengaende de seeckerheyt van dese prophetie/ zijn veel disputable questien: eerst/of de slach gheschiede daeghs daer nae/oft niet: ten tweeden/ of zijn soonen met hem doot gheslaghen wierden/oft niet: item/ of sy't samen na den hemel ofte hel voeren: want / wesende met Samuel; moest hy nootsaeckelijck inden Hemel zijn: ende met den Duyvel/ nootsaeckelijck inde Hel. Maer al ist dat dese prophetie ten deele valsch is (want Ishbosheth leefde ende regeerde nae zijn vader Sauls doot twee jaeren over Israel) dat de slach daeghs daer nae niet en geschiede/ ende dat den godtloosen Saul (nae dat hy sich selfs vermoort hadde) by den goeden Samuel niet en was: nochtans en heeft de toveresse so geheel vreemt van zijn eynt niet gesproocken. 'Twelck/of waer of valsch is/en is aen ons voornemen niet veel gelegen; ende daeromme wil ick het daer by laeten. Maer aengaende de gene/die seggen/dat het een Duyvel was om dat sulcke dingen geschiet zijn: Ic soude geern weten/waer sy geleert hebben/dat Duyvelen toekomende dinghen konnen weten. Indien sy segghen/ dat hy door voorgaende gheschiedenissen daer nae gheslagen heeft; de toveresse heeft sulcx oock konnen doen. Doch hier en

mach ick de Concilien niet vergeten/ de welcke besloten hebben/ dat Samuel Saul niet en is verscheenen; maer dat de Historischrijver de meeninghe van Saul ende de staet van Samuel beschreven heeft/ ende sommighe andere dingen/ die doen ter tijt ghesept ende gesien werden/ naer-laetende of zy waer oft valsch waren: ende voorts dat het groote dwalinge waer de bloote woorden van dese Historie te gelooven. Ende indien u dese verklaringhe niet aen en staet/ kan ick mijn zelven lichtelyck voegen na d'opinie van sommige mannen van groote geleertheyt/ de welcke dese plaetse (ende niet zonder goet bewijs) aldus uytleggen/ te weté/ dat dese Pythonisse een Ventriloqua zijnde (dat is/ spreeckende als of het quam uyt het onderste van haer buyck) haer zelven in een beswijmelingh ghewozpen heeft / ende alfo Saul bedroghen / hem antwoordende als of zy Samuel gheweest waer / door haer ghemaeckte holle stem: gelijck dat meysken van Westwel, wiens historie ick te vooren verhaelt hebbe / welcke een rechte Ventriloqua was.

C. 26. quæ. 5. cap. Nec mirum.

Een ware Ventriloqua.

Het veerthiende Capittel.

De opinien van sommighe gheleerde luyden, dat Samuel niet opgheweckt is gheweest door de kunst ofte macht vande toveresse, maer alleen door een besonder mirakel Gods: ende datter geen visioenen ofte spokerye huydensdaechs en sijn, &c.

Alas ende Sadajas schrijven/ dat als de vrouwe dit mirakel metter daet sach eñ meer als

als sy verwacht hadde / ofte te vooren placht te doen; sy begost te roepen/ dat dit een waerachtelijck visioen was/ niet door haere kunst/ maer door de kracht Godts gheopenbaert. Welcke uytlegginghe meer bewijs heeft / als 'tgeene onse nieuwe schrijvers daer van schrijven; ende compt beter over een met de verklaeringe van verscheyden vermaerde Gods-gheleerde. Galasius seyt/ dat het de waerachtighe gheest Samuels was; ende dat hy toeliet hem aen te bidden/ was maer een beleefde groetenisse ende courtosie: ende dat Godt Samuel geïnterponeert heeft/ ghelijck hy Elias tot den bode van Ochosias dede/ als hy aen Beelsebub den God van Acharon sont. Ende hier is te bemercken / dat de tover-meesters hier mede haere saeck zoecken te verdedighen: want zy zegghen/ dattet gheen Duyvel wezen kost/ om dat Iehovah vier ofte vijfmael inde historie genoemt werdt. Wt deze spreucke werden dagelijcx bewijs-redenē verdacht/ om te beschermen ende staende te houden de wonderlijcke wercken vande tover cunst; ende opweckinge der dooden door bezweringhen. Nochtans/ indien het waer waere/ dat Samuel selfs opghe-weckt was/ ofte de Duyvel in zijn ghedaente; ende dat de toveresse van Endor dit al schoon door haere cunst gedaen hadde/ etc. sulcx waer noch evenwel meer tot achterdeel / als tot voordeel van onse tovenaers/ de welcke sulcke ofte diergelijcke maraculen niet opentlijck ofte in eenich gheselschap doen en connen/ daermen haer guchelerie ende bedroch soude meugen mercken ende ontdecken. Ende ic beroepse alle/ ende stelle mijn leven daer voor te pande/ datse my eenich stuck van mirakel toonen/ ge-

P.Bodin, & L. Varius, zijn hier in niet eens.

lijck Christus waerachtelijck dede/oft ghelijck sy meenen/dat dese toveresse duyvelscher wijse ghedaen heeft: op condicie/dat het gheschiede sonder kunst oft 't samen-spanninghe(want daer mede meugen sy yemandt wat wijsmaecken)noch daer en werden huydensdaechs alsulcke gesichten niet ghetoont.

Hier voorzen heeft Godt zijn Engelen sienlijck tot den menschen ghesonden: maer nu en hebben wy sulcke wandelende gheesten niet/ noch het is oock niet noodich. 'T is waer/dat het Godt belieft heeft in voortijden door de handen Moysis ende zijner Propheten; besonder door zijnen soone Christus ende zijn Apostelen/groote wonderen te doen/ tot vast makinghe van het geloove: maer nu/ wat ter salicheydt noodich is/dat is in het woort Gods begrepen: ons gheloove is al bevesticht/ ende onse kercke door miraculen vast ghebout; soo dat nu daer na te soecken/een saecke waer van groot ongeloove: waer mede de Papisten seer besmet zijn/als blijckende is uyt haere(so ghy lust hebt die te lesen)leugenachtige Legenden. Doch/om de waerheyt te segghen/onse miraculen zijn anders niet dan boeverie/ende aldermeest by Priesters ghedaen; waer van ick u wel een duysent soude konnen verhaelen. Soo ghy de historie van Bel ende den Draecke leest/ sult ghy een valsch mirakel in voorleden tijden gheschiet/ moghen sien. Ende indien ghy een hebben wilt/ dat soo langhe niet gheleden is/ soo leest Wierus, Cardanus, Beleus, ende besonde Lavaterus, etc. Hier hebben onlancx wandelende gheesten gheweest: maer men heeftse soo ghetracteert/ dat sy daer nae weynich lust hadden/om den wandelenden geest te maken.

Tot Canturburie door Rich, Lee. ende anderen/ anno. 1573

Tot Rie door M. Gaymor ende anderen/ Anno 1577.

Het vyfthiende Capittel.

Vande ydele wandel-gheesten : hoe het volck voor de Bullemans vervaert is geweest , ende hoe het door 't prediken des Euangeliums gereformeert is.

MAer voorseker / een rabaut heeft veel duysenden met een wit laken bedrogen ende veriept ; insonderheydt doen onse Robyn Goet-gesel ende zijns gheiijck noch in groot achtinghe waeren. Dan ghy sult weten dat dese Bullemans meest van siecke / kinderen/vrouwē/ende bloode uylen gesien ende gevreest werden ; de welcke door zwacheydt van ghemoedt ende lichaem aldermeest ghenepcht zijn tot ydele droomen ende ghestadige vreese. De Schyten , zijnde een stout ende tot krijch ghenepcht volck/ hebben(ghelijck sommighe schrijven)nimmermeer eenige ydele gesichten of geesten ghesien. Het is een ghemeen spreeckwoort;Een Leeuw en vreesde den Bulleman noyt. Maer in onse kintsheyt heeft ons moeders jonck-wijf ons soo verbaert / ende wijsghemaeckt van eenen grouwelijcken Duyvel met hoornen op zijn hooft/ vuer in zijn mont/ met een steert in zijn broeck/ooghen gelijck een tinne schotel/tanden gelijck een hont/klauwen gelijck een beer/vel ghelijck een Moriaen/ende stemme gelijck het brijsschen van een Leeuw: waer om wy verschrickt ende verveert zijn/ als wy vande Bullemans horen spreken:ende hebben ons so uytsinnich gemaeckt met Bullemans/geesten / tovenaers/Robyn Goet-gesel, Hogoblyn zijn maet / ende diergelijcke ; dat wy dickwils van ons eygen schaduwe verbaert

Robyn was een vermoedt gheest/ daermen de kinderē ende sotten mede quelde/ ghelijck mense hier met den Nicker doet.

Wierus li. 3. cap. 8. Theodorus Bizantius. Lavat. de Spectris & somnurib. Cardan de variet. rer. Plucer, &c.

zijn: in voeghen/ dat sommighe den Duyvel nimmermeer en vreesden / als inde donckere nacht: ende dan werdt een zwart schaep/een schadelijck beest / dickwils voor de ziel van ons vader aengehesien/besonder op een kerckhof/ alwaer een cloeck gast eertijdts qualijck soude voor by ghegaen hebben/ ofte zijn hayr soude hem te berch ghestaen hebben. Want oude ende goede schrijvers verhaelen/dat geesten dickmael de ghedaente van vrouwen aennemen/ ende oock de Monicken verschijnen/ oock van beesten/honden/ verckens/peerden/ geyten/catten/haesen/van vogelen/als crayen/ nacht-uylen ende schuifuyten: maer dat zy aldermeest gheneucht hebben in Slanghen ende Draken. Wel/Godt zy gelooft/dit ellendighe ende bevreesde waengelove is seder het predicken van 't Evangelie seer vermindert: ende en twijffel niet / of de rest sal(met Gods hulpe) in corten tijt ondert werden ende verdwijnen.

Lavat. de Spectru.

Veel schrijvers verhaelen / dat seder de komst van Lutherus, in Duytslant de gheesten ende Duyvelen haer soo niet vertoont hebben/ als sy te vooren pleghen te doen. Dese bewijsreden hebben de oudt-vaders by de hant ghenomen/ om de afpalinghe ende ophoudinghe vande prophetien te bewijsen. Want eertijts (seydt Athanasius)placht de Duyvel 't volck te bedrieghen met zijne rancken/sich in water/ steen ende boschagie veranderende/etc. Maer nu sedert Gods woort gheopenbaert is/zijn dese ghesichten/gheesten / ende spotterie van beelden opghehouden. Voorwaer/ alwaer dat alle sulcke Oraculen, als dat van Apollo, etc. voor de komste Christi hadden waer geweest/ ende geschiet/gelijckse verhaelt zijn/ ende ons

van oudts wijsghemaeckt/ende uyt verre landen door bedroch ende valsheydt ons toeghebracht/dat inde macht der Afgoden gheweest sy/visioenen te doen verschijnen/voor-seggen ende wondere wercken te doen: Noch mogen de Christenen wel sien/ dat de komste Christi ons soo hinderlijck in dese saecke is / dat hy wechnemende zijn gheest der prophetien uyt den mont van zijn uytverkoren ende goede propheten/haer geen antwoort geeft van eenighe dinghen/noch deur haer/ noch deur Urim ofte Thumim, als hy placht te doen: noch en geeft den Duyvel ofte Afgoden gheen mont/ om te propheteeren/ofte kracht/ om miraculen te doen/etc. tot schade ende hinder van zijn glorieus Euangelie/tot onvrede zijner kercke/ ende tot vorderinghe van alle ongeloovicheyt ende valsche religien: daer de miraculen de eenige oorsaeck / of ten minsten de besonderste is/die den menschẽ beweecht heeft in Christum te glooven. 'Twelcke ons veel plaetsen des Euangeliums leeren: maer insonderheyt S Ian, welcke schrijft/dat een groote menichte Christus nae volchde/ om dat sy zijne mirakulen sagen/die hy dede/etc. Jae/daer staet ghescreven/dat Iesus van Godt den Ioden bewesen is door mirakulen ende wonderteyckenen/ etc. Nochtans/indien wy zijne mirakulen met die/diemen de tovenaers toeschrijft/vergelijcke: men sal bevinden datse niet minder/als die die Christus dede/zijn.

Joh. 2. 23

Act. 2. 22
Joh. 5. 39

Het sesthiende Capittel.

De mirakulen van Tovenaers met die van Christus verghEleken: dat God schepper van alle

alle dinghen is : van Apollo, sijn naemen ende schilderye.

INdien de toveresse van Endor sulcx ghedaen hadde / als vele meynen / men soude dat moghen vergheliicken by de opweckinge van Lazarus. Segt my doch / is het veranderen van water in melck niet soo quaet om doen / als water in wijn? Ende nochtans lesen wy in het Euangelium / dat Christus het eene door zijn eerste mirakel dede : ende soo machmen in *M. malef.* ende *Bodin* lesen / dat toveressen het ander lichtelijck connen doen ; jae / dat noch meer is / sy konnen van water boter kernen. Maer om alle questie te schouwen / ende op dat het niet en schijne / dat haere miraculen kleynder souden zijn / als Christi waeren / ghy sult in *M. malef.* oock vinden / dat sy water in wijn veranderen konnen : ende hoe kanmen opentlijcker het schepsel des scheppers wercken ende kracht toeschrijvẽ / als op sulcke manier? Christus selve seyt: *Opera, quæ ego facio, nemo facere potest.* 'Ten is noyt mensch oft Enghel gegunt / dat hy van eenige substantie yet soude scheppen : *Ergo* noch tovenaer / noch Duyvel: want Godt is die het leven ende wesen geeft / ende door hem zijn alle sienlijcke ende onsienlijcke dingen gemaeckt.

Mal. malef. part. 2. quæst. 1. cap. 14.

act. 17. 24 tim. 6. 13. coll. 1. 16.

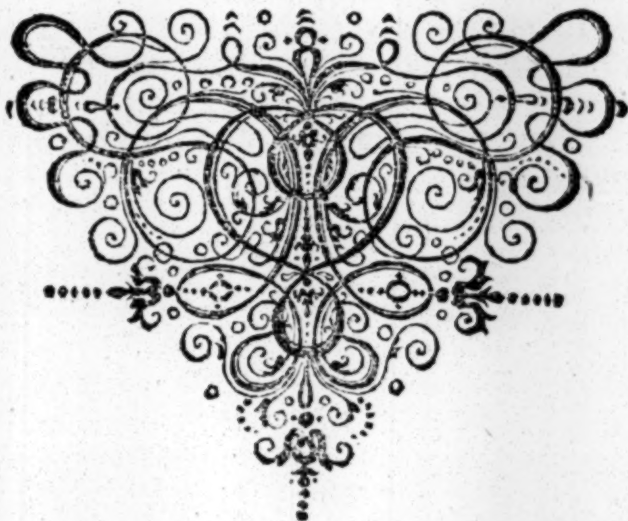
Athanas. in Symb.

Eyndelijck / dese wert inde Schriftuere Pythonisse gheheten : waer uyt men nemen moet / dat sy maer een bedriegherse was. Want Pytho selfs (waer van Pythonissa komt) was maer een schilderije : ende de orgenale historie van Apollo, die Pytho gheheten was / om dat hy een serpent van dien naeme ghedoodt hadde / is maer een poëtische fabule. Want de

Apollo Pytho verdweenen.

Poëten zegghen/ dat hy de Godt van Musica, Physica, Poëtice ende vande schiet-kunst was: inden Hemel werdt hy Sol ghehęten/ op aerden Liber Pater, inde Hel Apollo. Hy bloept altijdt in ouderdom / ende daerom werdt hy gheschildert sonder baert; zijn schilderye werde ghehouden voor een die Oraculen sprack: De Priesters/ die hem tot Delphos waer namen/waeren bedrieghers/ ende ghehęten Pythonisten van Pytho, ghelijck Papisten van Papa: ende naderhant wierden alle vrouwen die sulcx hanteerden / Pythonissæ ghenoemt; ghelijck dese vrouwe van Endor was. Maer alsoo het dient tot onse materie; wil ick int kort verhaelen de opinie van veel gheleerde mannen; ende andere bewijs-redenen/ die ick inde schriftuere bevinde / aengaende die ophoudinghe van miraculen ende prophetien.

Eynde van 't seste Boeck.

Het

Het sevenste Boeck.

Het eerste Capittel.

Dat mirakulen nu ophouden.

Psal. 136. 4. 72. 18. 86. 13.

HOe-wel dat Godt beliefst heeft zijn volck wondere wercken te vertoonen/tot versterckinge van haer geloove inden Messias; ende wederom na zijn komst haer geloove te bevestighen met wonderlijcke daden / ende besonder door sijn genade ende gaben/den Apostelen gegeven/etc. Nochtans lesen wy inde H. Schrift/ dat het de Heere is/ die groote wonderen doet. David zeyt/dat onder de dooden (gelijck hier in dese sake van Samuel) Christus zelfs geen wonder toont. Ick vinde oock/dat God zijn eer ende macht geen schepselen mede-deylen wil. Nicodemus een Pharisæus, zeyde/ dat geen mensch zulcke miraculen konde doen/als Christus dede / ten zy Godt met hem waer/ naer het seggen vande Propheet tot dien Goden ende Afgoden / die haer vermeten groote wonderen te doen. Doet goet ofte quaet/soo ghy meucht/ etc. so dat de Propheet wel wiste/ ende daerom ooc geleert heeft/dat niemant als Godt alleen miraculen doen konde. Ontallijcke spreucken soudemen hier uyt de Heylige schrift verhalen moghen/ die ick om kortheyts wille achter late.

Esa. 42. 8. Joh. 3. 2. Ibid. 7. 16. In Annot. in Ioan 3. Esa. 45. 7.

Augustinus, onder andere reden die hy toont/ om te bewijsen / dat de miraculen ophouden: zeyt: 't blinde vleysch en opent de ooghen nu niet vande blinde/door de miraculen Gods: maer

Augustinus. de verbis Domini secundum. Matt. sermone 18.

maer de oogen onser herten zijn geopent door zijn woort. Nu en wert onse doode lichaem niet meer opgeweckt door eenige miraculen: maer onse doode lichamen die blijven in den grave/ ende onse zielen zijn door Christum tot den leven verweckt. Nu en werdē de ooren der doven door miraculen niet gheopent: maer die haer ooren te vooren gesloten waren/ hebbense nu tot salichept gheopent. De wonderlijcke ghesont-maeckinge der salvinge/ waer af S. Iacob spreeckt/ is dickwils my voor geworpen: besonder van Papisten/ om het Sacrament van het H. Olijssel staende te houden: 't welck vergeefs inde Roomische Kercke ghebrupct is/ als oft de miraculen tot noch toe geduert hadden. Waerom hoort wat Calvinus in institutionibus sept. De gaef van gesont-makinge (sept hy) van S. Iacob verhaelt/ is opgehouden/ gelijck oock alle andere miraculen/ die de Heere voor een tijt getoont heeft/ om de nieuwe vercondinghe zijns Euangeliums te bevestigen inder eeuwichept. Waerom (sept hy) en ordonneren sy (meynende de miraeckel-doenders) gheen Siloah, om in te zwemmen/ daer de siecke personen tot sekere gestelde tijden haer mochten baden? Waerom en buygen sy haer niet op het bedde: want Paulus alsoo het doode kint verweckte? Voorwaer/ sept Calvinus, S. Iacob sprack van de salvinge in tijden doen de kercke sulcken gave noch by haer hadde. Item/ hy sept/ dat de Heere altijdt met de zyne is/ ende helptse niet minder in haren noodt/ als hy doen ter tijdt dede: maer hy en openbaert alsoo sijn macht niet/ noch en verbreyt zyne miraculen niet/ als hy door de handen vande Apostelen dede/ om

Iac. 5. 14

Calv. Inst. lib. 4. cap. 19. lect. 18

Id. Ibid. lect. 9.

Joha. 5. 2 ende 9. 7.

Id Ibidem

act. 20. 10

om dat de gave maer voor een tijdt is ghe-
weest. Daerom besluyt Calvinus aldus; men
seydt dat de kracht der miraculen volherdende
is/maer de ervarentheydt leert contrarie. En-
de siet doch hoe sy met malkanderen over een
komen. Danæus seyt / dat noch tovereße/noch
Duyvel miraculen doen konnen. Gillis Alley
seyt recht contrary / dat tovenaers miraculen
konnen doen. Calvinus seydt/dat alle wonde-
re wercken opghehouden zijn; ende alle de to-
ver-richters seggen/datse noch duerende zijn.
Maer sommighe segghen/dat alle miraculen
der Pausen een eyndt genomen hebben; maer
dat de miraculen der tovenaeren noch in haer
kracht zijn. Somma/S. Loy is gheel uyt zijn
credyt/om dat hy een paert niet wel geheelt en
heeft: ende T. van Cantelberch ende Trijnt-
gen Bongies werden noch voor Propheten ge-
acht. Jae Hogoblijn ende Robijn Goet gesel
werden van jonge kinderen begect en veracht:
ende oude Aelken ende Trijntgen Bongiers van
een deel oude sotten gevreest. Dese blijven noch
in goet geloof/om dat de saecke noyt te deghe
ondersocht is geweest: ende 't credijt van an-
deren is verdwenen/om datmen de saecke wel
doorghesten ende geexamineert heeft. Daerom
en seg ick nu niet meer; dan S. Antonis wil u
vercken seghenen / als het van Trijntgen Bon-
gies verbloeckt is. Ende hierom werden wy
Pro.16.2 door 't woordt Gods ghewaerschout/dat wy
haer vloecken geensins souden vreesen. Maer
laet alle de tover-richters ende mirakel-mee-
sters my hier op antwoorden. Indien een
vrouwe met eer/ofte een tovereße / seyde/datse
een ware propheterſche des Heeren was/en-
de dat hy haer veel secreten geopenbaert had-
de/

de/waer door sy de lichtvaerdighe daden ende inbeeldinghen vande godloosen berispte/ ende datse door hem miraculen dede ende prophe-teerde/etc. Ick laet my duncken / dat men haer nootsakelijck most toevallen/ ofte beken-nen dat miraculen opghehouden zijn. Maer Cardanus seyt/dat de dinghen / die miraculen schijnen te zijn/ aldermeest door bedroch / be-hendicheyt/ ende 't samen-spanninghe werden ghedaen. Ende sy schijnen onmogelijck te zijn jae/men seyt/datse noyt gedaen zijn/ofte ghe-daen co[illegible]en werden. H.Card.de Miracula.

Het tweede Capittel.

Dat de gaven der Prophetien een eyndt geno-men hebben.

DAt noch toveresse / noch de vrouwe van Endor , noch haer waer-segghenden geest/ ofte Duyvel eenighe toekomende dinghen konnen voorseggen/blijckt klaerlijck by de woorden vanden Prophete/die daer seyt; esa.41.22 toont ons 't gunt toekomende is; ende wy sul-len seggen/dat ghy Goden zijt. Gelijckerwijs oock seyt Salomon ; Wie kan een mensch seg-ghen/ wat hem gheschieden sal? Maer dat kan ick/ seydt de toveresse van Endor tot Saul. Doch ick sal Paulus ende Petrus veel eer ghe-looven;die seggen/dat het propheteren een ga-ve Gods is/ende geen menschelijc dinck. Dan een loose vrouwe mach haer dicwils wel ver-meten veel wonders te doen / die gants niet anders en kan / als het volck door bedroch te verleyden. Nu staet Trijntgen Bongiens op en-de sal u segghen/waer u verdoolt paert/esel/oft 1.sam.28 1.co.12.7. 1.cor. 12. 10. 2.pe.1.21

pet

yet anders is/dat ghy verlooren hebt / alsoo
Ioa.4.7. wel als Samuel doen konde; ende dat ghy eer-
tijdts ghedaen hebt / ghelijck Christus dede de
vrouwe van Sichar aen den put Iacobs; jae wat
u bootschap is aleer ghy spreeckt/ gelijck Eli-
zeus dede.

1. Cor.2.11. Maer Petrus Martyr seydt/dat alleen Godt ende de mensche weet wat in hem is; en daerom moetmen den Duyvel hier uytsluyten: ende verhaelt dese plaetsen; *Solus Deus est scrutator cordium* God alleen ondersoeckt de herten. Ende *Nemo scit quæ sunt Hominis, nisi Spiritus Hominis, qui est in eo*; Niemant en ken de ghedachten des mensches/als de geest die in hem is. Salomon seyt; *Tu solus nosti cogitationes hominum*; Ghy alleen weet de ghedachten der menschen. Godt spreeckt door den mont des Propheten Ieremiæ *Ego Deus scrutans corda & renes*; Ick ben de Godt die de herten ende nieren doorsoect. Ende Matheus seydt; *Iesus autem videns cogitationes eorum*; Ende Iesus haere ghedachten bekennende. Dese wert inde schrift een ondersoecker oft kenner der herten genoempt: als blijckt Act. 1. & 15. Rom. 8. Matth. 9. 12. & 22. Marc. 2. Luc. 6. 7. & 8. Ioan. 1. 48. 6. 15. & 13. 21. Apoc. 2. & 3. ende in veel andere plaetsen.

Pet. Mart. comm. 9. sect. 17.

De selve Petrus Martyr seydt oock / dat de Duyvel wel eenich vermoeden mach hebben; maer onse gedachten niet en can weten: want soo hy onse ghedachten wiste so kende hy ons geloove/ende soo hy ons geloove kende/soude hy ons nimmermeer besoecken met aenvechtinge. 'Tis waer 'tgene wy lesen van Samuel, dat hy conde segghen waer de verlooren dingen waeren/etc. Maer wy sien dat dese gave door de comste Christi is opgehouden/naer 'tseggen van

Pet. Mart. In occom.

Hebr.1.1.

van Paulus; Tot verschepden tyden heeft God onse vaderen de Propheten eertydts aenghesproocken: in dese leste tyden heeft hy ons aengesprooken door zynen soone/etc. Ende daerom (seg ick) is de gave der prophetien / waer mede Godt eertijdts zijn volck begaeft heeft/ met eenen opgehouden; ende guychelaers ende bedriegers in haer plaets ghecomen: ghelijck Petrus seyt; Daer waeren valsche Propheten onder het volck / ghelijck daer nu valsche leeraers onder u sullen wesen/ etc. Ende laet u toch niet voorstaen dat sulcken uytnemende gaeff de uytverkoren ontnomen soude werden/ende Trijntghen Bongies, oft andere van haere neeringe ghegheven. Heb.1.1. 2.pet.2.1

De woorden vanden Propheet Zacharias zijn claer/aengaende 'tophouden/ soo wel van goede/als quade propheten / te weten; Ick sal de Propheten ende onreyne geest ẽ uyt het lant doen gaen; ende als yemant prophetèren wil/so sullen zyne ouders teghen hem seggen; Ghy sult niet leven: want ghy spreeckt leugenen inden naeme des Heeren. Neen/neen: het prophèteren is het eenighe werck des Heeren/ die alle dingen ordtneert/ende van wiens raet noyt mensche heeft gheweest. Ende het eynde van onsen arbeyt/den tijt/een uyre/heeft God in zyn eyghen macht gestelt. Daerom mogen wy so wel een prophètie uyt de Tabernaculen/ in een bosch van de Cherubims, onder de wolcken/vande Engelen/binnen een arcke/oft uyt een vuerighe vlam/etc. verwachten: als een Propheet in dese tyden. zach.13.3 I. Chriso. in Euang. Ioannis hom.18.

Maer/ghenomen datter nu in onse Republijck een opstonde/ ende seyde dat hy een propheet waer (ghelijck somtijts eenighe sinneloose

loose menschen doen) zouden wy hem wel gelooven? souden wy ons niet laten duncken/ dat hy een valsch boef waer? Besiet wat wetten datter in 't 5. jaer van Elisabeth tegen dese gemaeckt zijn/ ende hoe haer stoutmoedigheydt ende valschent verbloeckt wert: besiet oock de geestelijcke wetten dies aengaende.

Canon de malef, & mat. homes.

Het derde Capittel.

Besluyt, in manier van een *Epilogus*, 't welcke veel vande voorgaende absurdicheyden van tovenaers verhaelt ende wederleyt: mitsgaders de authoriteyt van *I. Spranger* ende *Henricus Institor*, Inquisiteuren, ende schryvers van het Boeck, genaemt *Malleus maleficarum*.

Tot hier toe hebt ghy ghehoort/ 't gunt ick by een vergadert hadde/ aengaende dese materie. Ende ick en sie / aengaende de substantie ende principale poincten daer van geen onderschept tusschen de schrijvers/ van wat lant/ conditie/ staet/ oft religie die oock zijn: dan ick bevinde/ datse meestendeel van een gevoelen zijn in ongestadigheyt fabulen eñ onmogelicheden; nemende alle hare bewijs-redenen uyt *M. mal.* so dat/ indien nu hare auteurẽ gerefuteert zijn/ zy ander stof moeten smeden/ ofte by haer bestemoers jonckwijf gaen/ om oude wijven fabulen te leeren/ waer uyt de konst van toveren bestaet. Dan ghy moet voor al weten/ dat Iacobus Spranger ende Henricus Institor (welcke my veroorsaecken dickmaels van haer te spreecken) metgesel-

De Autheuren van een Boeck ghenheeten Malleus Maleficarum.

gesellen waeren int schrijven van dat diepsinnige ende gheleerde boeck/datmen noemt *Malleus maleficarum* / ende waeren oock de alder-grootste Doctoren in dese cunst: uyt welcken ick stof genoech bekomen hebbe/om om te stoten d'opinien/dieme heeft van toverie/hoe wel sy Inquisiteuren waeren / ende vanden Paus gestelt/met authoriteyt ende attestatie van alle de Doctoren vande Universiteyt van Ceulen etc. om tovenaers voor hen te doen roepen/ ghevangen te setten/ verwijsen/ ende executeren / ende eyndelijck haer goederen te confisqueren ende aen te slaen.

Dese twee Doctoren/om haer macht staende te houden/ende haer valscheyt te bedecken/ hebben veel grove leughenen versiert ende aen den dach gebracht/die 't meestendeel der Christenen geloof ghegeven heeft/ zijnde door haere authoriteyt nu soo verbreyt/dat het niet wel doenlijc is haer wat anders wijs te maecken/ al zijnse noch zo spotweerdich en valsch. En hoewel zy haer zelven hier mede alleen sochten groot te maken/noch zijn daer veel alsoo betovert/dat sy haer daer in geloof geven. Tot bewijs van dien ghedenckt my/dat zy int zelfde boec schrijven/dat overmits zy zo hert met de tovenaers omgingen/zy dickwils groote aenvechtinghe hebben moeten lyden / besonder snachs/menichmael spelden ende naelden vindende steken in haere slaep-mutsen/de welcke door bezweringe der tovenaeren daer in gekomen waeren: ende dat zy(ghelck zy zelfs zeggen)door haere eenvoudicheyt ende heylicheyt wonderlyck van schade zyn bewaert. Niettemin zy seggen/dat zy niet al en verhaelē 'tgunt sy wel mochten/ aengaende haer eygen heylicheyt

heyt: want soo doende/soude haeren lof stincken in haer eygen mont. Ende nochtans God weet/dat in haer boec deurgaens/niet als leughen ende Papisterie is begrepen; soo dat een kint wel soude mercken/hoe zwac ende wanckelbaer sy zijn/ende hoe broos 't fondament is/ daer sy op steunen.

Het vierde Capittel.

Door wat middel 't volck de mirakulen der tovenaeren gheloof ghegheven hebben: met een definitie ende descriptie van toverie.

HEt ghemeyne volck heeft soo sot ende soo betovert geweest/dat sy hebben ghelooft alle 't gunt de poëten van toverie versiert hebben/ 't sy in ernst / oft jock / oft tot verachtinge; ende al wat leughenaers ende bedriegers om haer geneuchte gheinventeert hebben; oock wat speelkens sy van oude malle wijven/ende van haer moeders maechden gehoort hebben; ofte dat dien grooten sot haeren Biecht-vader ofte eenich ander simpel Mispape/haer wijsgemaeckt heeft. Eyndelijck/sy glooben al wat sy van jongs op ingheseghen hebben/ende al wat sy deur neuswijsheyt ende onwetenheyt vande tovenaers selfs ghemerct hebben: so datse haer gheloove daer so vast op ghesett hebben/dat sy meenen/dat het ketterie waer/daer aen te twijffelen; insonderheyt om dat het woort tovenaer soo menich werf inde schrift verhaelt wert: door welcke reden men so wel kan verdedighen de aenbiddinghe der Heyligen/ om datter in *Te Deum, Sanctus, Sanctus Sanctus* ghescreven is.

Comen-

Comende nu om de toverie te definieren/ 't welck ick tot noch toe al willens achter gelaten hebbe; op dat ghy de natuere van dien sout mogen verstaen/ende also het te beter toestaen/ aenmerckende de verscheydenheydt der opinien van andere schryvers. Inder waerheyt/toverie is een bedriechelycke cunst/waer in den naem Gods misbruyckt/gelastert ende ontheylicht/ende zyne moghentheyt een slecht schepsel toegeschreve wert. Ende nae den roep van het ghemeyne volck/is het een onnatuerlyck werck/gewrocht tusschen een lichamelycke vrouwe/ende eenen gheestelycken Duyvel. De manier daer van is soo heymelyck/duyster/ende vreemt/ dat tot noch toe gheen lofweerdich getuyge daer van gheweest is. Het is voor de wyse/gheleerde/ende recht-geloovighe onbegrypelyck: maer vande kinderen/sotten/melancolycke/ende Papisten/ gelooft. Men hout den handel van dien voor ongodlyck. Het effect ende eynde is somtydts quaet/te weten als menschen/beesten/gras/boomē ofte coorn beschadicht werden/ etc. Altemets goet/als daer door siecten ghenesen/ dieverie gheopenbaert/ ende goede luyden weder aen haer goet raecken/etc. De manier ende instrumenten waer met het volbracht werdt/zijn woorden/ bezweeringe/teyckenen/beeldē ende characteren/etc. welcke woorden/al ist datse een ander spreeckt in manier ende wijse/als sy doen/sonder achter te laten eenige omstandicheyt daer toe dienstelijck; noch siet men dat niemandt de gaeve en heeft om sulcx te volbrenghen / ten sy hy een tovenaer waer/ofte daer voor gehouden van zijn selfs/ofte door 't vermoeden van anderen.

Het vijfde Capittel.

Redenen, om te bewijsen, dat woorden ende characteren maer beuselen zyn. Ende van een Ionck Edelman, die bedrogen was, &c.

DAt woorden/characteren/ beelden ende diergelijcke grillen/ die men hout voor nootsakelijcke instrumenten inde tover-cunst als sonder welcke gheen dingen volbracht konnen werden/ maer beuselen zijn/ verdacht/om daer mede 't volck te verblinden/ hope ick genoechsaem bewesen te hebben: ende men mach 't selve noch klaerder sien ende bemercken uyt dese naevolgende redenen.

Ten eersten/om dat de Turcken ende ongeloovighe in haer toverije andere woorden ende characteren ghebruycken/als onse: ja den onsen gheheel contrarie. In voegen/dat so de onsen quaet zijn/noodich de haeren moeten goet zijn. Ende indien haere Tovenaers yet doen konnen/soo connen onse niet doen: want/ghelijck men seydt / dat de onse Christus lochenen/ ende zijne Sacramenten verachten/ soo doen de andere/Mahomet ende zijne wetten:'twelck wy houden voor een punct / dat Christelijck is.

'Tis wel te vermoeden/ dat alle tovenaers maer bedriegers zijn/ als T. Bungies, een vermaerde tovereße/daer voor van alle menschen ghehouden ende verwesen / selfs is gheweest: welcke haere toverie veel jaeren gepleecht hadde/als hebbende 't gantsche lant verleydt: zoo datter by haer tover-meesters ghekomen zijn uyt alle quartieren: ende zy werdt in veel verscheyden boecken ende historien ghenaemt de

groote

groote tovereſſe van Rochester; ende wert ghehouden voor de principaelſte danſ-leyderſſe van alle andere tovereſſen. Sy (ſegghe ick) bevonden maer een enckele bedriegherſſe te zijn/ bekennende ſels op haer doot-bedde / ſonder eenich bedwanck/dat alle haer cunſt alleen geleghen was / in 't volck te bedrieghen ende beſpotten; behalven dat sy / om haer credijt te houden/wat verſtant inde medecijne ende chirurgie hadde/door onderwijſinge van een haeren vriendt / geheten Heron, een die profeſſie vande ſelve cunſt dede. Ende ick weet dat dit waer is / eensdeels door my ſelven; eensdeels door 't getuygeniſſe van haer eygen man/ende andere deghelijcke ende lof weerdighe perſoonen: voor welcke sy op haer doodt bedde/ende op ander verſcheyden tijden/ deſe dinghen bekent heeft: oock dat sy noyt eenighen gheeſt oft Duyvel ghehadt heeft /ghelijck de ſpraeck ginge; noch dat sy eenighe onnatuerlijcke dingen conde doen/als sy de luyden wijſmaeckte/ dat sy gedaen hadde/ende doen konde.

Dierghelijcken machmen ſegghen van T. van Cantelberch (wiens naem ick hier verzwijgen ſal) die veel volcx hier ontrent verleydt heeft/ haer wyſmaeckende / dat hy wel wiſt/ waer het verlooren goet ghebleven was/ met veel andere diergelijcke leughenen / waerom hy boven andere ſeer vermaert was. Ende nochtans bekende hy op zijn doodt bedde/dat hy niet meer en wiſt / als een ander menſch: maer dat hy met practijckē ende looſheyt omging / ſonder behulp van eenighen duyvel ofte gheeſt/uytghenomen den gheeſt der behendicheydt ende bedroch. Ende dit heeft hy bekent teghen veel treflijcke / wijſe ende vroome luyden/

den/ die zulcx ghetuyghen konnen.

Wederom/ wie zoude noch willen verdedighen/ dat ghemeyne toverie gheen bedrogh en waer/ daer de principaelste tovenaers (die so seer vermaert waeren / niet alleen by slechte luyden / maer oock by wijse ende van gheen cleynen aensien) valsche ende godloose boeven zijn bevonden? 'T welck men anders eewichlijck my hadt moghen tegen stellen. Wierden daer niet onlangs drie beelden in een mis hoop ghevonden tot groote vreese ende verschrickinghe van veel duysenden: In voegen/ datmen vermoede groote ende ghewichtige saecken door toverye gheschiet te zijn? Maer soo de Heer die persoonen bewaert (wiens verderf hier mede beteyckent wierde) van alle andere practijcken van haere vyanden; ick en twijffel niet/ of zy zullen dese met gemack wederstaen/ al waer 't schoon seecker / datse teghens haer verdacht waeren. Maer sonder twijfel / indien zulcke grillen soo groote dingen hadden konnen te wege brenghen door de handen van verraders/ tovenaers/ ofte Papisten/ wy hadden al over lange berooft geweest van het alderbeste juweel ende eenighen troost / dien wy in dese werelt hebben. Niettemin bekenne ic/ dat vreese ende angst seer quaet zijn voor den gheenen/ die zulcx onderworpen zijn. Ende ick zoude wel willen/ dat die ghene/ die met zulcke practijcken omgaen/ gestraft wierden/ hoe-wel zy't nimmermeer uytvoeren: om dat zy opentlijck een verraders hert tegens haren Prince toonen/ ende eene groote vermetenheyt tegens Godt.

Om nu wederom te comen tot het ontdecken vande voorschreven boeverie ofte toverkunst;

kunst: Soo ist gebeurt/dat een oudt schalck/ hebbende gelt gebreck/by een jong Edel-man ghekomen is/ende heeft hem ghesept dat/om de somme van vier hondert gulden / hy hem soude doen hebben door zijn kunst van tovery/ de keur van drie vrouwen / die hy zelfs noemen zoude / om naer sijn believen daer een van te kiesen/ ende gebruycken nae zijn wille. Dese jonghen Edelman wat haestich zijnde/ en hem terstont geloof gevende/heeft hem aen so veel gelts geholpen: want/also hy zelfs soo veel niet ghereet en hadde/ heeft hy het hem doen hebben door zijne vrienden. Eyndelijck/ dese kunstenaer heeft drie poppen ofte beelden van Wasch gemaeckt/ ende voort al wat tot zulcken bedroch noodich was / ende ginckse daer na begraven/etc. Maer ick vergheet te zegghen/wat daer mede te doen was/wat leugens datter verhaelt werden;als datter gesien werden swarte ende witte honden 's nachts door de wacht passeeren/ sonder dat de wacht dat beletten conde/etc. Maer de jongen Edelman/die een wyle in hoop geleeft hadde/ende met liefde ende vreuchde noch gevoet werde/ begonde te verlangen/ende door verlanghen te vreesen/ende niet zonder oorsaeck : want in plaets van zyn lief te verwerven / soude hy geern zijn gelt weder gehad hebben: doch also zijn gelt/ ende de kunstenaer beyde te zoecken waren/heeft hy patientie moeten hebben/ende so moest oock de geene/van wien hy 't gelt geleent hadde. Ende so langhe tot dat zijn eenvoudicheyt/oft liever sot ternie bekent werde: was hy inwendich seer bekommert: dan het is nu wat over.

Merckt hier de maenier van drie beelden vā wasch gemaect/ onlanghs niet veer van Londen ghevonden.

Het seste Capittel.

Van een die soo betovert was, dat hy anders gheen schrift lesen en conde als Canonyc: ende van een Duyvel die geen Latyn spreken en konde.

Een vreemt mirakel soo't waer is.

HIer mach ick bequamelijck verhalen een ander mirakel/ daer macht aen gheleghen is/ twelck noch by onse gedenckenisse gheschiet is/ ende een redelijck ghemoet wel mach doen gedencken/ dat dese onnatuerlijcke daden maer fabulen ende bedroch zijn. Daer was een/ die ick om oorsaecke niet noemen en wil/ die blint/ doof/ en stom geworden was/ so dat geen Doctor inde medicyne hem helpen conde. Dese mensch/ niet tegenstaende hy doof/ blint en stom was/ kost nochtãs alle Canonijcke schriften lesen: maer aengaende de Apocrijphsche/ hy en konde die gants niet lesen: ende daer (in Gods naem) is het mirakel in gelegen. Dan doenmen onder 't Canonijcke een blat extraordinaris inghevoecht hadde/ las hy 'tselfde als Authentijc: waer door zijn boeverie ontdeckt wierde. Een ander hadde eenen Duyvel/ die op alle vragen antwoorde/ maer haer Duyvel en konde gheen Latijn spreecken: ende soo werde sy (ende souden oock wel alle de anderen) bekent. Het is waer/ dat onse schrijvers van toverie segghen/ dat sommighe Duyvelen alleen de spraecke spreecken van haer eyghen landt/ daer sy woonachtich zijn; als Duyts/ Francoys/ Engels/ etc.

Voorts en can daer geen claerder bewijs zijn (nae mijn goetduncken) dat toverie bedroch is/ ende alle de instrumenten der Tovenaers

maer

maer beuselen sonder cracht; als dat de Godts-geleerde in haere schriften verhaelen, van stucken, die de tovenaers uytgerecht hebben, ofte de Duyvel door haer bevel: de welcke zy miraculen noemen / hoe wel het maer beuselen zijn ende door licht-geloove qualijc verstaen.

Het sevende Capittel.

Van waerseggingе door een seve ende scheer, ende door een boeck ende sleutel: een cunstgen om te weten wat de clock heeft: veel bewys-redenen tegens der tovenaeren bedroch. Hoe de Duyvel sich verandert: ende van *Ferrum cadens*, *&c.*

NU om over te slaen alle fabulen / die vande Roomsche leeraers verhaeldt werden / zult ghy hooren / wat Heminius zeyt / wiens gheleertheyt ick anders moet prijsen: ende 't is my leet / dat ick hier zijn onwetenheyt ende sotternie moet verhaelẽ. Noch ick en soude dit hier niet verhaelt hebben / ten waer hy zelfs onder andere absurdicheyden / om staende te houden de tovenaers almogentheydt / die (tot groot achterdeel van zijn eere) niet had geopenbaert. Ghelijck de Chaldeen (zeyt hy) zeef ende scheer hebben gebruyct / om te waer-zeggen ende dieverie 't ondecken / zoo doen oock de Roomsche Priesters met een psalm-boeck ende sleutel / vast-gemaeckt aenden 49. psalm / om den dief te kennen. Ende als de namen vande suspecte persoonen in een holle sleutel met ordre ghedaen zijn / alsmen de woorden vanden psalme leest (soo ghy een dief aensiet / hebt ghy met hem eens ghewerst) sal het Heming. in lib. ac superst. magreu.

het boeck sich verroeren / ende uyt-te handen vande gheene die dat hout/vallen; ende wiens naem inde sleutel blijft/die moet nootsakelijck den dief wesen. Hier op zeyt Hemingius, dat / hoewel de tovenaer zulcx niet en doet door eenige woorden vanden Psalme/ die noch wat voorder siet : nochtans soo roert de Duyvel met zijn onsienelycke ende wackere handt het boeck aen/ gelijck hy oock de zeeve ende scheer doet /ende 't boeck ende sleutel vallen neder/ de dief openbaert sich terstont/ ende de Duyvel loopt al lacchende heenen/etc.

De ghe-leerste en zijn dicks-wils de wijste niet.

Dan (eylacy) Hemingius is bedroghen inden brief/ ofte liever boeverye/hier in gelegen: Want hy meent dat sulcke daden miraculen zijn/die door den duyvel gedaen werden. Doch het zijn niet dan beuselen/ daer in niet anders geleghen is als de behendicheydt der handen: want eenen slechten boer kan d'oorsaeck hier van begrijpen ; overmits boeck / sleutel / zeve ende scheer/zijnde op sulcker wijse ghehouden/ moet nootsaeckelijck binnen seeckeren tijdt/ door de locht ende 't slaen vande pols/sich bewegen ende needer vallen : 'twelck door de ervarentheyt de tovenaer oft bezweerder wel bekent is ; ende zo recht hy zijn prophetie naer advenant aen : ende die dat belieft te besoecken/ salt oock alsó bevinden. Door dese konst/practijcken/ofte ervarentheydt/ meucht ghy oock weten/wat de klock heeft/soo ghy tusschen de vinger ende duym een draet hout van 6. oft 7. duymen langh/ daer aen ghehecht een gouden ringh/ofte yet anders diergheliick/ in sulcker maniere / dat met het slaen van u'pols ende verroeren vanden ringh / de selve slaen mach op elcke zijde van een glas ofte beecker. Dese

Natuerlijcke reden vande voorgaende saeck.

dingen

dinghen zijn (ick bekent) toverie: om datse niet en gheschieden door middel van 'tghene de bedriegers segghen/ ende anders selfs oock door seecker ghelooven. Oock/ wanneer sy een medicament aen 't ghewricht van een kints hant binden voor de coortse/ so verhalen sy sommighe woorden van bezweeringhe/ ende segghen dat door kracht van sulcke woorden/ 't kint genesen is. Ende dit is oock een slechte beusele van sommige guychelaers/ daer gheen behendicheydt van noode is/ datmen een spelde ofte priem door 't hooft ende hersenen van een jong hoen ofte kuycxken steeckt/ ende dan door seeckere woorden/ nae de cunst gesproocken/ 'tselve wederom ('t welck doodt scheen) levendich maeckt: want het hoen sonder sulcke woorden tot sich selfs komen sal/ ghelijck ons de ervarentheyt daghelijcx leert.

Wederom/ als sulcke / die de konst van bezweringhe lange verdedicht hebben/ selfs daer nae die weer gheroepen hebben; ende schriftelijck bekennen/ dat het maer bedroch is: gelijck Cornelius Agrippa dede: waerom souden wy die noch soecken te beschermen? Indien oock de heydensche Princen van groote macht ende cloeck verstant/ geene onkosten noch moeyten ghespaert en hebben int ondersoecken der wetenschap ende secreten van Duyvel bezweren ende toverij; ende eyndelijck door ervarentheyt ghevonden hebben/ dat het al valsch/ ydel/ ende bedroch was/ dat haer wijsgemaect werde / als Nero, Iulianus Apostata ende Valens deden: Waerom en souden wy noch niet ghelooven/ dat Duyvel-bezweren ende toverie/ bedriegherye is?

Corn. Agrippa in lib. de vanit. scient. & in epist. ante lib. de occulta Philosophia.

Plin. lib. natural. histor. 30. cap. 1. Pet. Mart. in loc. com.

Oock/ so de miraculen/ diemen de tovenaers toe-

toeschrijft/te boven gaen/zo wel in cracht als ghetal/alle de miraculen die Christus dede/tot bevestinghe van zyn Euangelie/ende verzekeringe van onze ghelooove / ende verbreydinghe van zynen heerlycken naem/ waerom zouden goede Christenen dan ghelooven / dat tovenaers niet leughenachtich en zyn: dewijle Christus zelfs zeydt: De wercken die ick doe en kan geen ander mensch volbrengen? Waerom sullen wy ons dan noch laeten voorstaen/ dat eẽ oude sotte vrouwe de zelve/ ja noch veel meer soude konnen doen?

Ock dewijle Christus niet een woort van tovenaers ghesprooocken / oock niet ghewetẽn heeft een saecke die soo noodich is (besonder indien sy sulckx hebben konnen doen / alsmen u verseeckert/te weten/dat sy met haer geestken doen connen/'t ghene hy door den geest Gods dede) waerom sullen wy noch niet ghelooven dat sy bedriegers zijn/ ende 'tgene sy segghen/ valsch is? Want sy moeten bekennen/dat tovenaers de tover-kunst niet en hanteerden/soo langhe als Christus hier op aerden leefde / te weten den tijt van 33. jaeren: ende datter ten tijden Iobs geen en waeren: oock mede dat de valsche Oraculen zijn verdwenen. Wie salder nu noch zijn/die niet sal moeten bekennẽ/datse sonder verstant ende onwetende sotten zijn/die contrary noch willen staende houden? Indien alle de ongheluckẽn met vergift oft ander natuerlijck middel volbracht werden/die sy versekeren dat door woorden gheschieden; het is een klaer bewijs / dat de werelt bedrogen is. Indien alle de redenen die de toverrichters weten by te brenghen tot bewijs van tovenaeren / niet met allen haer saecke helpen; veel

In 33. jaren/ als Christus leefde/ en hoordemẽ niet van tovenaers

minder moeten haer fabulen ende leughenen doen. Indien een vande principaelste puncten / die in controversie zyn / (te weten / d'executie der tovenaren) op een valsche oversettinge gegrondeert is; namentlijck/ Ghy en sult gheen tovenaers laten leven('t welck in Latijn overgheset is; *Veneficam non retinebitis in vita*) Daer alle menschen wel konnen verstaen/ datter gemeent wert/ een die met vergift om gaet / ende niet die miraculen doet (ende soo ist vande 70. Oversetters/ van Iosephus , ende by nae van alle de Rabbins , die gheboozen Hebreën waeren/ overgheset) Waerom soudemen dan noch yet van haer oversetsel geloof gheven? Indien miraculen ende prophetien een eynde genomen hebben; in vougen/ dat de Godts-geleerde/ door den Geest Gods ghedreven werdende/ niet en connen doen/ 't gene tovenaers haer vermeten te doen door bestieringhe des Duyvels ende boose geesten ; wie isser/ die een recht verstant heeft/ ende Godt kent ende dient na behooren; die sulcke leughenen sal willen gelooven/ ende de macht van tovenaers ende Duyvelen hoogher achten/ als den Godlijcken/ ende die met den H. Geest begaeft zijn? Indien veel boecxkens gemaeckt tot bevestinghe der miraculen vande tovenaers/ niet alleen valsch bevonden zijn; maer oock door bedriegers versiert om eerlycke vrouwen valschelijck te beschuldigen/ ende 't volck wijs te maecken/ dat het toveressen zijn: waerom sullen wy noch *Bodin M. malef &c.* in haer beuselachtighe historien ofte fabulen gelooven? Indien sy seggen/ dat toveressen inde lucht vliegen konnen / in ende uyt door cleyne muyse-gaetkens gaen/ jonghe kinderen stelen/ haer moeders beschadighen/ etc.

ende

ende nochtans/als sy gevanghen zijn/ door de gaten der traillien / die veel grooter zijn / niet ontkomen konnen : wie sal doch sulcke/so wel beschuldinghe als bekenteniſſe / niet voor sotheyt oordelen? Indien haer seggben waerachtich waer / dat de Duyvel sich kan verscheppen/wandelen/spreecken/ beschadighen / ende met den menschen verkeeren ; de bewijs-reden die Christus tegen Thomas gebruyckte/ hadde seer cranck/ ende haest beantwoort gheweest: jae/de Wereldt mocht met Duyvels meest bewoont werden : elck arm mensche mocht van een Duyvel gehuert werden; hy mocht de gedaente van een man met eeren aennemen/ ende werden een dieff ofte van een deghelijcke vrouwe/ende werden een tovereſſe/ ende haer beyde/oft dien 't hem beliefde / aen een galghe helpen. Wie siet de ydelheyt niet van hun seggen! Want soo mochte de Duyvel inde ghedaente van een eerlijck man grouwelijcke sonden doen : gelijck Lavaterus in 't 19.cap.de Spectris verhaelt van een wijs eñ bedaecht Man / een vande Magistraet onder 't gebiet van Zurich; dese seydt/dat als hy smorghens met zijn dienaer door eenighe weyden ginck spaceren/soo sach hy de Duyvel inde ghedaente van een man/die hy wel kende/ (ongodlijcke dinghen) met een merrie doende. Waerom hy terstont tot des mans huys ginck/alwaer hy verstont/ dat de man van dien dach niet uyt zijn kamer hadde gheweest. Indien nu dese man de saecke niet te degen hadde ondersocht/de goede man (seyt hy) had voorseecker al ghevanghen gheweest ende op de pijnbanck ghebrocht/etc.

Christi argumẽt ginc vast. ergo, &c.

Dergheliicke historie lesen wy van eene Cunegunda, die getrout hadde Keyser Henricus

Albertus Crantzius lib. 2. Metropo. 1. cap. 4.

cus de tweede/in wiens kamer de Duyvel in de ghedaente van een jong-man (met welcken zy beschuldicht was te veel ghemeynschaps te hebben) dicwils gesien werde in ende wtgaen. Niettemin zy werde te recht gestelt/ende *Candente Ferro* ghesuyvert/ende onschuldich gewesen: want zy ginc op gloeyent yser sonder haer te quetsen/etc. Hoewel Salomon zeydt; mach yemandt vuyr in sijn bosem dragen/ende zijne kleederen niet barnen? oft soudemen mogen op heete kolen gaen / eñ sijne voeten niet beschadigen? Ende alsoo mocht de Duyvel op den preeckstoel gaen ende ketterije verbreyden; gelijck ick niet en twyffel/ dat hy doet door den mont van ongoddelycke Predicanten/hoewel niet op sulcke plompe manier / als de toverrichters ende Papisten haer zelfs inbeelden. Ende op datmen niet en soude seggen/dat ickse geloof geve / sal ick hier een historie vertellen / die by haere voorneemste leeraers voor waerachtich wert verhaelt; namentlijck Iacobus Spranger ende Henricus Institor; de welcke luyt woort voor woort/als hier volcht.

Het achtste Capittel.

Hoe de Duyvel in de ghedaente van een Priester ghesonde leer predicte: ende hoe hy bekent wierde: ende dat het schant is, sulcx te gelooven, &c.

OP een seeckeren tijdt klam de Duyvel op een predickstoel / ende dede aldaer een catholijck sermoen: maer een heylighe Priester ter wijlen inde kerck komende/ sach door sijne groote heylicheydt/ dat hy een

Duyvel was. Evenwel ginck hy hem aen staen hooren / dan en kost gheen dwalinghe in zijn leere bemercke. Ende daerom so haest als het sermoon gedaen was / riep hy de duyvel by hem / ende vraeghde hem de oorsaeck / waerom hy so wel ghepredickt hadde : de welcke voor antwoort gaf ; Siet ick spreeck de waerheyt / wel wetende / dewijl de menschen hoorders des woordts / ende niet doenders en zijn / dat Godt op haer destemeer vergramt wert / ende mijn rijck soo veel te meer vermeerdert. Welc-ke maniere van doen soo vreemt is / als oyt Duyvel ghebruyckte : Want wat hadden d' Apostolen meer konnen doen? Wederom in-dien sy met alle haer gheesten ende salve / etc. waer mede sy onsienlijck in de lucht rijden; noch met alle haer bezweringe / niet ontkomen konnen die ghene / die haer soecken? noch ghe-vanghen zijnde uyt de ghevangenis raecken / daer sy anders door muysegaetkens uyt ende in konnen komen ; ende eyndelijck haer selven niet verlossen konnen uyt de handen vanden dief hangher / die hunne lichamen in vlieghen ende vlopen / etc. konnen veranderen : wie en soude niet willen lijden / dat sy selfs liegen / oft dat sy (aengaende haere miraculen) beloghen werden. Indien sy haer buermans koorn op haer eyghen lant konnen versetten / ende noch-tans selfs altoos arme bedelaers meestendeel blijven / die haer selven noch met ghelt / noch met ander goet rijck konnen maecken : Wie soude doch haer onnatuerlijcke kracht langer willen ghelooven ? Soo tot noch toe niemant van haer allen eenighe ander kunst van tove-rije betoont heeft / als behendicheydt ofte be-droch ; wat behoeven wy nae meerder bewijs

te wachten? Indien de ghemeyne rechten en-de Kerckelijcke instellingen de huydendaech-sche prophetien ende miraculen verdoemen; oock sulcke als dese noch glooven: wie en sou-de niet vreesen sulcke boeverye meer te ghe-looven? Indien sy hier door van den Duyvel een Godt maecken/die de ghebeden hoort/en-de 't ghemoet der menschen kent; wie en soude hem niet schamen (soo hy een Christen waer) also door haer verlept te zijn? Indien de gee-ne/die hier van met meesten yver (behalven de leugenaers/ Sprengher ende Institor) ghescbre-ven hebben/noyt eenige dingen daer van ghe-sien en hebben; in voeghen/dat het alderghe-loofweerdichste bewijs dat Bodin by brenght/ tot voorstant van toverie/ hem vertelt was van een weerdt van een tayhuys/daer hy her-berchde: wie soude noch meer dese ongheloof-lijcke dingen willen gelooven? Indien wy int nieuwe Testament van sulcke wandelinghe van duyvelen niet gewaerschout en zijn/gelijc van alle ander bedrogh / etc. Wie soude noch meer door de Bulleman verveert zijn? In-dien men van sulcke contracten inde Schrif-tuere niet en leest: wie soude sulcken ongeloof-lijcken ende onmogelijcken verbondt willen gelooven? 'T welck nochtans het principael-ste fondament is vande gantsche religie der tover-rechters/ sonder welcke gantsch gheen bewijs en is van alle haer spotweerdich seg-ge. Indië datter niemant en is/ die een goede conscientie heeft / oft hy moet bekennen / dat hy noyt seker bewijs van toverie ofte Duy-vel-bezweringhe gesien heeft/gelijck by veele voorseecker wert verhaelt: wat goede conscië-tie can een arm mensch verwijsen/die so 't on-

recht beschuldicht is:ofte die geene gelooven/ die haer vermeten sulcke onmogelijcke dingen te doen? Indien de gantsche H. schriftuere tegē haer is (behalvē sommige sententien/de welcke/soo sy wel verstaen werden/weynich souden dienen om haer optnie staende te houden:) wie soude noch door haer sotte bewijs-redenē willen verboert zijn? Indienmen de boeverie van haere Oraculen eñ diergelijcke schelmerp heeft gesien/ende nu geen Oraculen meer en zijn: wie is/die niet sien en can dat alle de rest van haer grillen/ niet als boeverp ende bedroch is gheweest? Indien de kracht Gods een schepsel so ongodlijck toegeschrevē wert: wat goet Christen sal noch langer de miraculen van dese boeven ghelooven? Als een arme oude vrouwe van toverie beschuldicht wert/die gheheel van verstant berooft zijnde haer selven qualijck kan verdedigen/veel min sulcke onmogelijcke dingen doen/als haer te last gelept werden: wie en soude haer niet beclagen over 't groot gewelt/ datmen haer aendoet? Indien sotte ende slechte menschen door toverp meest verveert zijn/ende datmen die aldermeest daer mede betijgt: wie isser/die wijs is/ende dit niet voor sotternp sal houden? Het waer een kleyne saecke voor den Duyvel/soo hy doen conde 't gunt sy segghen/ haer veel gelts te gheven/eñ rijck te maecken; 't welck hy niet en doet/hoewel het hem veel discipulen soude doen hebben. Ende oversulcx moeten de wijse ende verstandige den Duyvel noodich voor sot achten/eñ de tovenaers voor slecht/dat sy so veel doē ende haer sielen overgeven/om int helsche vuer gepijnicht te werden/ ende haere lichamen hier op aerden vanden beul gecap-braeckt; ende dit al om niet.

FINIS.

HISTORIE

Van't ghene ghescchiet is

In 't Graefschap van Artops inde Stadt Atrecht ende inde Steden daer omtrent/ gedurende de Jaren 1459. 1460. ende 1461.

Aengaende

Den geenen diemen noemde VAUDOIS; de Proceduren teghen haer ghehouden als oock de Sententien, ende de executien daer op gevolgt.

Mitsgaders

Het Arrest van 't Parlement van Parijs, tot haerder ontschuldinge.

Door

JAQVES du CLERCQ, Escuier, Heer van Beauvoir in Ternois, doe ter tijdt woonende binnen Atrecht.

Uyt het Françoys verduytscht

Door

G. BASSON.

Jacobus Meïerus Annalium Flandriæ lib. xvj. ſub Philippo Burgundione MCCCCLIX.

ATtrebati horrendum quid contigiſſe legimus. Compluresfuiſſe inhumaniter igni crematos, qui de nocte occultas coïtiones habuere cum Diabolo, unde magnam accepêre pecuniam Viri primarij mulieresque complures indicijs crematorum deprehenſi, pars capti & ſæviſſimis tormentis admoti, alij vi pecuniæ redempti, non nulli ſolum verterunt: quidam vero adeo in pœnis conſtantes fuêre, ut nihil confiterentur. Fuiſſe referuntur quidam ex Iudicibus adeo deteſtabiles, ut quoſdam ſibi inimicos indicari curaverint tanquam conſcios, reis in tormentis ad hoc coactis. Addunt in nocturnis illis conventibus ex omni ordine ſtatuque mortalium viros mulieresque interfuiſſe, eosque ibi Diabolum in humanam effigiem transformatum adoraſſe, cuius tamen nunquam videbant faciem; in illius verba mandataque juraſſe: Convivio ab illo parato largiter epulatos, inde exſtincto omni lumine quemque cum ſibi proximè oblata promiſcuè concubuiſſe; ſine ope Diabolica, in ſua unde exierant loca reſtitutos.

HISTO-

HISTORIE

Van't gheene geschiedt is in Artoys inde Stadt van Atrecht/ ende inde steden daer omtrent/ inde Jaren van 1459.60.61. Aengaende de gheene diemen noemde Vaudois: haer Proceduerен/ Sententien/ende executien/etc.

Het eerste Capittel.

Van eene Denisette, de welcke gevangen werde inde stadt van Douay als Vaudoyse, ende ghebracht in de stad van Atrecht in de gevanckenisse des Bisschops, de welcke beschuldichde eenen ghenaemt *l'Abbé de peu de sens*, die oock gevangen werde: oock de manieren die de Rechters hielden tegens de gevangens.

Omtrent Alderheylighen int jaer 1459. werde gebanghen inde stad van Douay een jonge vrou/ out tusschen de 35. ende 40. jaren/ ghenaemt Denisette, leydende een

wulpsch leven;ende werde gevanghen ten versoecke van den Inquisiteur van't Ghelooff/ woonende binnen Atrecht/ genaemt Pierre le Broussart, Iacobijn ende Dr. inde Godtheyt; welcke Denisette, soo drae sy ghevanghen was worde gheleyt voor Schepenen ende mannen vande wet van Dovay/ende daer vraechde sy watmen haer begeerde? men seyde haer/datment haer ter gelegender tijt ende plaets soude segghen / ende anders gaff men haer gheen antwoordt; dan datmen haer jockschewijs vraeghde/ of sy niet eenen Heremijt en kende die Robinet de Vaulx heete/'t welc sy hoorende/seyde: wel/wat is ditte? meentmen dat ick een Vaudoyse ben? soo worde my ghesept ende ghetuycht. Dese Denisette, naer dat sy de wet van Dovay voorgestelt was/worde ghevanckelijck geleyt binnen Atrecht/inde Bischops gevanckenisse. De oorsaeck waerom dat zy gebangen werde/was / dat desen Inquisiteur gheweest was op een generale by een-komst/ die de Iacobynen alle jaer houden / welcke by een-komst gehouden was te Langres in Bourgongne; ghedurende dese by een-komst was aldaer verbrant als een Vaudoys, eenen genaemt Robinet de vaulx, geboozen van Hebuternes in Artoys, die sich hielt als een Heremijt; welcke Robinet seyde/dat veel mannen ende vrouwen Vaudoysen waren / onder anderen hadde mede ghenoemt dese Denisette woonende binnen Dovay/ Ian Labbir, ghenaempt l'Abbe de peu de sens. Ende dit was de oorsaeck waerom de voorseyde Inquisiteur (nae dat hy vande generale by een-comst wederom gecomen was tot Atrecht in Artoys) liet vanghen de voorseyde Denisette binnen Dovay. Welcke Denisette

nisette int ghevanghenhuys vanden Bisschop gheleydt zijnde /. werde ondervraecht ende tot verscheyden reysen ghepijnicht in bywesen vande Vicarissen vanden Bisschop M. Piere du Hamel Ertzdiacon van Osterbant/M. Ian Thibault Canonick ende Officiael / M. Ian Pocon Canonick / ende M. Mathieu du Hamel Secretaris vanden Bisschop/ende oock Canonick van Atrecht / ende by haer voeghden sich om dese voorseyde Denisette te ondervraghen / M. Iaques du Bois Doctor inde Godheydt / Canonick ende Deecken vande kerck van Atrecht / out omtrent 34. off 35. jaeren. Welcke M. Iaques de meeste moeyte dede om Denisette te ondervraghen / aengaende dese Vauderie; de welcke ten lesten (naer dat sy verscheyden reysen op de pijnbanck geweest was) bekende dat sy in die Vauderie ghewee st was/ daer sy verscheyden persoonen ghesien hadde/ ende onder anderen die voornoemde Ian Labbit genaempt l' Abbe de peu de sens, zijnde een schilder/ eñ placht te woonen binnen Atrecht/ maer nu en wistmen niet waer dat hy woonde? Maer den Inquisiteur vant Gelooff dede sulcke naersticheyt/dat hy ghewaer werde dat hy woonachtich was binnen Abbeville in Ponthieu, daer den Inquisiteur heenen ginc/ ende dede hem aldaer ghevanghen nemen/ende bracht hem binnen Atrecht inde ghevanckenisse vanden Bisschop op den 25. Februarij/ welcke Abbe de peu de sens corts naer dat hy ghevanghen was sich selven meende de tongh aff te snyden / uyt vrees dat hy yet soude bekennen dat hem mochte schadelijck zijn/maer ghevoelende de pijn/sneet hyse niet aff / maer quetsten hem slechs/ doch in sulcker voeghen

dat hy lange tijt was sonder te konnen spreecken. Doch daerom lieté zy niet hem te ondervragen/door pijnighen ende anders/want hy kost wel schrijven / ende sette zijn confessie in geschrift. Hy Abbe de peu de sens bekende ghe-weest te zijn inde Vauderie, ende daer ghesien te hebben veel volcx die hy met Naemen ende toenamen noemde / Menschen van alle staeten/Edelen/Burgers/ Gheestelijcke persoonen ende andere mannen ende vrouwen; onder anderen eenen Huguet Canneri geseyt à Patrenostre Barbier / Jan le Febure Sergeant vande Schepenen van Atrecht / Iehenne d'Auvergne Vrou vande nieuwe baden in Atrecht/met drie staet-dochters/de eene ghehe-ten Bellotte, de andere Vergongon , de derde Bacquinette ; Ende daerom worden de voorzeyde Huguet, Jan le Febure: ende die andere vrouwen gevangen genomen/ ende geleyt in 's Bisschops gevanckenis. Dese dinghen dus gedaen zijnde/ merckten de voorschreven Vicarissen dat dese saeck soo niet ophouden soude/ ende daerom waren sy beraeden / haer altemael ongestraft los te laeten / die als Vaudoisen gevanghen waren/ ende souden los gekomen hebben omtrent Paesschen / hadde de voorseyde M. Iacques du Bois niet komen opposeren van haer verlossinghe/ hem stellende als partye tegens haer/noch stelde hem ooc als partye tegen de gevangens Fr. Ian Bisschop van Barut, Minne broeder ende Doctoor inde Godheydt / Suffragaen des Bisschops van Atrecht. Hier na trock den voorseyden Deecken naer Peronne by Graef Jan van Estampes/ ende hadt tot een leyds-man die hem den Graef soude doen spreecken / eenen genaemt

Jan

Ian de Meurchin, zijnde heel blint: Soo ras den Deecken met den Graef ghesprooeken hadt/quam den Graef binnen Atrecht/ ontbiedende de Vicarissen/ende belaste haer datse haer devoor souden doen met de ghevangens/ ofte dat hy 't anders op haer selfs soude verhaelen: daer naer reysde hy wederom naer Peronne.

Het tweede Capittel.

Hoe dat de voorseyde Denisette, synde de vyfde vrou, met *l'Abbè de peu de sens*, ende Jan le Febure ghemytert worden, ende openbaerlyck belesen, daer naer 't wereltlyck recht overgegeven; hoe sy verbrandt, ende haer lichaemen tot pulver ghemaeckt sijn als Vaudoisen; de maniere hoe sy ginghen in de Vauderie, ende wat sy deden als sy daer waren, als openbaerlyck geseyt werde. Ende hoe sijt altemael lochenden als men haer ter doodt leyde.

Ghelijck ick hier te vooren geseyt hebbe/ werde gevangen Denisette, l'Abbe de peu de sens, eñ d'andere hier te vooren verhaelt/ dewelcke ondervraecht zijnde/ door pijningen ende anders bekenden; te weten/ Denisette, l'Abbe, Jehenne d'Auvergne, Bellotte, Vergongon, & Bacquinette, gheweest te hebben inde Vauderie, ende daer gesien te hebben veel Mannen ende vrouwen van verscheyden staeten/rijcken/armen/ ende dat sonder getal/ghelijckmen zeyde: welcke heliydenissen/gesonden werden door de Vicarissen van

van de Bisschop naer Cambray, om raet daer op te hebben aen eenen M. Gillis Carlier, Doctoor inde Godheydt/oudt 72. jaren ende mede Deecken van onse Lieven Vrouwen kerck van Cambray/een vande voornaemste Clercken van Christen-rijck/ gelijckmen zeyde: ende aen M. Gregoire Nicolai Canonick / ende Officael vanden Bisschop van Cambray/ een seer notabel Clerck / die de bekentenissen van de voorschreven ghevangens ghesien hebbende/sonden haere opinien aen de voorschreven Vicarissen ; ende al-hoe-wel ick de opinien vande voorsz. Clercken niet gesien hebbe/ soo zeyde men nochtans dat haer opinie was/ dat by soo veer zy het wilden wederroepen / voor de eerste reys/ men haer niet en behoorde te doen sterven/by aldien zy geen moorden gedaen hadden / noch misbruyckt het lichaem Iesu Christi, te weten / het Sacrament des Autaers/ tegen welcke opinie waren gantsch ende geheel de voorschreven Suffragaen ende Deecken van onse Lieven Vrouwen kerck van Atrecht/en verstonden ter contrarie datse al moesten sterven / niet alleen die bekenden datse inde Vauderie ghe weest waeren / maer oock die van haer beschuldicht waren / hoewel zy 't niet bekenden noch door pynighen noch anders/ alser maer drie of vier getuygen teghens haer waren. Dus deden dese Bisschop met den Deecken groote naerstichheydt ende moeyte / op datse zouden verbrant worden. De zelfde Deecken zeyde ende verclaerde in een vol geselschap daer hy in was (ick hebbe het hem oock zelfs hooren zeggen) dat het derdendeel van 't Christenrijck inde Vauderie geweest hadden / ende datse Vaudoisen waren/ ende

ende dat hy dingē wist die hy niet mocht seggen welcke/sose gheoorloft waeren te seggen/ men soude daer vreemt van toe hooren; daer by seggende/dat al die gheene die beschuldicht waeren/moesten Vaudoisen zijn/ ende datmen niemant beschuldigē conde die't niet en waer. Ende alser yemandt was die teghen hem argueerde/'t sy Clerck oft andere/seggende ende houdende staende/ dat dat soude konnen gheschieden door illusie/ofte bedriechelicke inbeeldinge/ so seyde hy dat die behoorde gevangen te werden / als suspect van eenen Vaudois te zijn. Seyde oock daer en boven/ datter noyt gheen verbrant en was/ of/ als't daer op een nijpen ginck/ontkende al dat hy te vooren bekent hadde/ ende dat dit den Duyvel haer dede doen / om datse souden verdoemt zijn ter hellen; ende dit alles confirmeerde ende hiel oock staende de voorschreven Bisschop van Barut/segghende / dat het waer was; Noch meer/ dat hy gheloofde datter Bisschoppen/ oock Cardinaelen inde Vauderie gheweest waeren / met andere groote meesters: datter oock sulcken menichte was/ dat/by aldien sy een Koninck off eenich groot Prins onder haer Compangie hadden/ sy haer opwerpen souden tegen allē d' andere die van haer compangie niet en waeren; ende datse sterck ghenoech souden zijn tegen d' andere/datse de andere groote vileynie ende ongheneuchten aen souden doē. Dese selfde was gheweest Biechtvader van den Paus van Romen / geduyrenden't Jubileer jaer van 1450. eer hy Bisschop was geworden/ende daerom seydemen dat hy veel dinghen wist; oock hadt dese Bisschop sulcken inbeeldinghe/dat / als hy sulck volck

sach/

sach / dat hy dan oordeelen kost off sy inde Vauderie gheweest waeren off niet. Dese Bisschop ende Deecken seyden / dat soo drae een mensch gevangen ende beschuldicht was om de Vauderie, dat niemant haer dan behoorde te helpen ofte by te staen / 't sy vader / moeder / broeder / suster / oft eenich na-maechschap of vrient / op de boete van mede ghehouden te te zijn als Vaudois. Ende dat oock die gheene die wisten dat zijt waeren / wetende dat sy beschuldicht waeren / niet mochten wech loopen. Ten korsten ghesept / sy deden haer uyterste best met al haer macht / sinnen ende wetenschap / dat al die geene die ghevangen waeren / ofte noch souden ghevanghen worden / 't sy Edel / Rijck off Arm / souden verbrant worden. Deden oock soo veel / datter op een nieu ghevanghen worde / als beschuldicht met den daet / eenen Iennin de Berri, Houtkooper / ende Vrijer / out 40. jaeren / ende deden op een nieu schrijven den Graeff van Estampes aen de Vicarissen vanden Bisschop van Atrecht / datse het kort souden maecken / met het proces vande voorschreven ghevangens; Daerom deden de voorschreven Vicarissen (die gheheelijck volchden den Raet van de voorschreven Bisschop en Deecken) vergaederen alle de Clercken van Atrecht / onder welcke waeren Damp Ian Barre, Prior van S. Vaast, Doctoor inde Godtheyt / met meer andere / soo wel Canonicken van Atrecht / Capelaenen / Jacobinen / Minnebroederen / Carmes: als wereltlijcke Clercken / te weeten / M. Gilles Flamen, ende Mahieu Paille, Advocaet tot Beauquesne, aen de welcke sy toonden de depositien ende processen die ghemaeckt waeren

tegen

teghen de voorseyde Denisette, d' Auvergne. Bellotte, Vergongon, Bacquinette, l' Abbe de peu de sens, ende Ian le Febure, hoewel dat le Febures proces achter gebleven was / overmits men hem verhanghen vondt int gevangen-huys / des nachts te vooren eer haer sententien overghelevert waeren / naer dat men hem ondervraecht hadde/ende men heeft noyt konnen weeten off hy zijn selven verhanghen hadt/ofte dat hy opgehangen was / upt vrees dat hy andere beschuldighen soude. Naer dat dese Clercken de Processen oversien/ende haer opinien daer op gheseyt hadden/ soo werden des anderen daeghs(zijnde den 9.dach van Mey)op de plaets vant Bisschops huys/ op een groot Tonneel/tot dien eynde ghemaeckt/ ghebracht de voorschreven l' Abbe de peu de sens, Denisette, Bellotte, Vergongon, d' Auvergne, Bacquinette; ende de voorschr. le Febure werde daer oock gebracht/ doodt zijnde. Ende daer werdense altemael ghemijtert met een mijter daer de figuer van een Duyvel op gheschildert was / in sulcker voeghen als zy beleden hadden hem ge-eert te hebben/ende zy luyden op haer knien voor den Duyvel. Ende daer werdense openbaerlijck belesen door den Inquisiteur / in presentie van al 't volck die daer met so grooten hoopen waren dat het te verwonderen was/ want upt alle de Dorpen omtrent Atrecht/ en van thien en twaelff mijlen ende meer daer rontom/ was het volc daer ghekomen. Ende daer seyde de Inquisiteur/dat de voorseyde ghevanghens gheweest waeren in de Vauderie, ende op wat manieren: te weten/als sy wilden nae de Vauderie gaen / soo besmeerden sy een kleyn stocxken

met een salfken dat de Duyvel haer gegeven hadde/ oock besmeerden zy de palm van haer handen/ daer nae namen zy het stocxken tusschen haer beenen/ eñ terstont vlogen zy daer zy wesen wilden/ over-groote Steden / Bosschen eñ Boomen/de Duyvel haer brengende op die plaetsen daer zy haer vergaderinghen hielden / ende daer vonden zy malkanderen / ende een Tafelken ghedeckt met Wijn ende spijs: Oock een Duyvel/ dan in gedaente van een Bock/ dan in een Hont/ dan in een Aep/ ende somtijdts inde gedaente van een mensch; den welcken zy alle eer bewesen/ ende aenbaeden; ende de meeste gaven hem haer ziel / jae by-cans alle/ ofte ten minsten eenich lidt van haer lichaem ; daer naer kusten zy hem van achteren in gedaente van een Bock; te weten/ zijn aers/ met een brandende caers inde hant: Ende de voornoemde Abbé de peu de sens ware ghewecst den rechten leydts-man ende Meester/ om de nieuwe aenkomelinghen dese eer ende aenbiddingh aen den Duyvel te doen doen : ende naer datse hem dese eer aengedaen hadden / zoo traden zy op't Cruys/ 't zelfde bespougende/ in spijt van Iesus Christus ende die H. Drybuldigheydt/ daer naer toonden zy haer aers ten Hemel-waert ende nae het firmament tot spijt van God : Ende naer dat zy wel gedroncken ende gegeten hadden/ ghebruyckten zy haer vleeschelijcke lusten met den anderen/ ja oock zelfs de Duyvel maeckte hem in ghedaente van een man ende vrou/ ende de Duyvel gebruyckte de vrouwen/ zijnde in gedaente van een man : de mans ghebruyckten den Duyvel/ zijnde inde ghedaente van een Vrou : daer werden oock Sodomptsche

sche sonden gedaen/ende bougerie:in somma/ daer werden sulcke onbehoorlijcke/ stincken-de/vuyle misdaeden aengerecht/soo wel tegen Godt als teghen de Natuer/ dat de Inquisi-teur seyde die niet te derven noemen/ upt vreese dat den onnoselen verwitticht souden werden / van sulcke vileyne / onbehoorlijcke ende grouwelijcke misdaeden. Daerenboven seyde de voorschreven Inquisiteur / dat de salff/daer sy haer mede smeerden/op dese vol-ghende manier ghemaeckt was: te weten/ dat als sy ginghen om het H. Sacrament te ont-fanghen / soo naemen sy die hostie/ofte 't ko-stelijck lichaem Iesu Christi, ende deden dat in een pot vol padden / ende dat lieten sy daer so langh in/tot dat het de padden op ghegeten hadden: daer naer naemen sy de beenen van-de verhanghene Christenen / ende maeckten die tot pulver: daer naer dooden sy de voor-schreven padden; van welcke padden / met dat pulver van die beenen / daer by doende bloet van maeghden/ jonghe kinderen / met cruyden ende ander dinghen/maeckten sy het voorsz. salffken; ende de salff heeft dickwils gemaeckt de voorschreven l' Abbe. Noch sey-de de voorschreven Inquisiteur / dat inde vergaederinghen de duyvel haer beval ende verboot inde kerck te gaen om Misse te hoo-ren/oock wijwaeter te nemen/maer by aldien zijt naemen / om te toonen dat zy Christenen waeren/ mosten sy segghen / met oorloff van onsen Meester/ende en mosten oock niet gaen biechten: voorts seyde haer oock de duyvel/ datter anders gheen leven was dan dit tegen-woordige/ende datse geen zielen hadden: So daer dan yemandt was die(naer dat hy inde

vergaderinge gheweest was)aerselde off be-
rou hadt/soo sloech haer de duyvel so ghewel-
dich met een bullepees datse gheplettert wae-
ren. Ende datse haer vergaederinghen gehou-
den hadden int bosch van Mofflaines/ dicht
by Atrecht/ int bosch van Maugart een half
myl van Atrecht/ende by de hooghe Fontey-
nen by Atrecht/ ende op andere plaetsen:ende
datse te voet by schoonen dach naer noen by
de Fonteynen ghegaen waeren. Alle dese din-
gen dus ghesept / ende den volcke by den In-
quisiteur voor-ghedragen zijnde/vraeghde hy
haer de een voor d' ander naer/off het so was/
die altemael voor antwoort gaeven / ja het;ja
selfs de voorschreven Abbe, ende bekendent
openbaerlijck. Naer de se bekentenissen / wer-
den haer Sententien overgelevert in Latijn
ende Francoys; te weten / sy worden alte-
mael het wereltlijck recht overghelevert als
verdurven leden/niet waerdich om leden van-
de H. kerck te zijn / alle haer heritagien ghe-
confisqueert voor den Heer / haer roerende
goederen voor den Bisschop; Denisette wer-
de overgelevert de Wet van Douay / die daer
ghekomen waren om haer te hebben/l' Abbe
aen den Provoost ende Schepenen / de vier
vrouwen met le Febure aende Wet ende Sche-
penen van Atrecht / welcke vrouwen metter
haest ghelept werden inde halle van Atrecht/
met le Febure, ende daer werden sy verwesen
vande Schepenen om tot pulver verbrant te
werden. Soo ras sy haer Sententien hoor-
den / begosten sy te roepen als rasende vrou-
wen teghen M. Gillis Flamen Advocaet / die
daer present was / ende die altijdt besich ghe-
weest was om haer te ondervraghen door
pijnigen

pijnighen ende anders / ende seyden: Ha valschen ontrouwen verrader / ghy hebt ons bedrogen/ ghy seydet ons/by aldien wy bekenden datmen ons voorhielt / datmen ons dan soude laeten gaen / ende dat wy anders gheen penitentie souden doen / als alleen in Pellegrimagie gaen/maer 6.10. off 12.mijlen verre: ghy weet dat ghy ons verraeden hebt: Ende seyden daer openbaerlijck / datse noyt inde voorschreven Vauderie gheweest waeren/ ende al 't gene datse bekent hadden/waere gheschiet door ghewelt van pijnighen / ende door den schoone belofte van Gilles Flamen, ende van d' andere die haer ondervraecht hadden; met veel meer andere dinghen/die sy daer seyden: Maer dit mocht haer al niet helpen/ want sy terstont den Beul overgelevert worden / ende terstont ghebracht ter plaetse vande Justitie/ ende daer werden haer lichamen tot pulver verbrant. Alsse gheleyt werden om te sterven / riepen sy (onwederroepelijck) int openbaer/tot datse haer ziel gaven / datse noyt inde Vauderie gheweest waren / ende al datse bekendt hadden/was gheweest door pijn/ende oock om datmen haer wijs maeckte datmense verbranden soude/ indien sy niet en bekenden. Oock naer 't overleveren van haer vonnis tot der doodt toe / hebben sy ghedaen / als goede Christenen behooren / met haer te biechten/ haer zielen Godt te bevelen / het volck biddende datmen doch voor haer bidden soude/ versoeckende op alle die gheenen die zy kenden / datmen doch Missen voor haer soude doen segghen; stervende in sulcken staet / seggende datse noyt inde Vauderie gheweest waeren/ooc datse niet wisten wat het was. Welc-
 ke

ke woorden ende manieren die sy hielden: brachten 't volck in groote naedencken ende murmuratien; sommige seyden/datmen haer 't onrecht dede sterven / andere seyden/dat de Duyvel haer beval dat zyt ontkennen souden op datse verdoemt souden zyn. Welcke dingen ick Godt op gheve/die alle dinghen weet. De voornoemde Denisette werde ghevoert te Douay/ ende van de Scheepenen veroordeelt om gebrant te zyn/ende werde verbrant/ die oock seyde / datmen haer l'onrecht dede sterven/ ghebruyckende meest de selfde woorden / ende houdende de selfde manieren als d'andere/tot het uyterste toe. De voorseyde Abbe werde oock verwesen vande Scheepenen van de Stadt op den selfden dach dat zyn vonnisse overgelevert werde/ende was de eerste die gheexecuteert werde by 't recht des Bisschops. Hy sprack oock meest dese woorden/ende hielt de selfde manieren/die d'andere ghesept ende ghehouden hadden/ jae meer; segghende/ datmen hem tot zyn onschult ter doodt brachte/ ende de laetste woorden die hy sprac/staende aen de staeck gebonden om verbrant te zyn/waeren dese in Latyn/*Iesus autem transiens per medium illorum ibat*: hy was out wel 60.off 70.jaeren / een schilder / ende op veel plaetsen wellekoom/ overmits hy een Rethorycker was: hy maecte Refereynen ende Rondeelen/die hy voor 't volck las; hy sonder hadde hy schoone Refereynen ende ghedichten gemaect ter eeren die glorieuse Maget Maria/ ende daerom hielen veel menschen veel van hem. Maer soo dickmael als hy eenighe Refereynen off Ghedichten las off seyde die ghemaeckt waeren ter eeren Godts/de Maeght Maria/

Maria/of eenighe Sanct of Sanctin/so nam hy (gedaen hebbende) zijn muts ofte hoet af/ seggende/met verlof van mijn * Meester/gelijck sommighe certificeerden/ ick weet niet wat daer van is. Door haer proces/ en executie van dien/ gelijck geseyt is/ werde ten versoecke vanden Inquisiteur / van 't Gheloof noch ghevanghen genomen / als van haer beschuldicht zijnde als Vaudois, eenen Thomas bont-wercker; eenen le petit Henriet, zijnde een van die gheenen die de Rysel-kramen ophiel/ eenen Ian du Bois, woonachtich te Wailly; eenen Iacquet, kock van M. Robert le Iosne Ridder ende Gouverneur van Atrecht; eenen Colin de Bullecourt; noch de vrou van een Sadel-maecker / ghenaemt la France comtè, om dat zy ghetrout hadde eenen ghenaemt Herault; Collette Lescrebee een Hoer; noch een jonge dochter ghenaemt Printamgay oock een Hoer / noch een jonghe dochter ghenaemt Cattron, anders ghenaemt la Guigande, oock een Hoer/ noch een jonghe vrou ghenaemt la Parqueminiere, met eene Iennine du Lucq, beyde Hoeren.

* Meenende misschien niet den Duyvel/ maer zijn Meester in die kunst van Rethorica etc.

Het derde Capittel.

Hoe datter inde Stadt van Amyens, ende te Tournay, verscheyden ghevangen worden, als Vaudoisen, de-welcke men al los liet sonder eenighe sententie.

OOmtrent dese tijt werdender oock eenige gebangen binnen Amyens/beschuldicht zijnde vande gheene diemen verbrant hadde binnen Atrecht / als/ Vaudoisen,

die de Bisschop van Ampens terstont los liet/ zegghende/ dat hyse al los en vry soude laten diemen hem bracht / ende dat hy niet en gheloofde dat zy deden of doen kosten dat zy zeyden. Dese Bisschop was een geleert man/ en een broeder van den Heere van Beauvoir le borgne , hy hadde lange tijdt tot Romen ghewoont/ sijnde Procureur van den Hertoch Phillips van Bourgongien. Inde stadt van Tournay werdender diesghelijcken oock ghevanghen/ als Vaudois , eenen Sergeant des Coninckx/ met twee of drie andere persoonen. In welcke Stadt woonachtich was M. Ian de le Teincture , Doctoor inde Theologie een seer vermaert Clerck / van wetenschap ende geleerthept / met meer andere notabele Clercken / die om dees oorsaeckes wille vergaderden : Ende dese voorsz. de le Teincture liet uytgaen een schoon tractaetken van de Vauderie, 't welck hy op verscheyden plaetsen sont/ doch ick heb 't niet ghesien. Maer naer dat die geene diemen te Tournay ghevanghen ghenomen hadde/ eenige seeckere tijt gevangen gheweest waren/ lietmense los/ sonder eenige straffe.

Het vierde Capittel.

Hoe dat de Heer van Beaufort Ridder , ende Jan Tacquet burgher van Atrecht , met meer andere gevangen werden als Vaudoisen.

DEn 22. Julij des jaers 1460. werde gevangen genomen binnen Atrecht als Vaudois , door Robert du Marcquais, Luytenant van Atrecht/ Ian Tacquet, Burger ende Schepen van Atrecht/ rijck tusschen de vier ende vijf hondert gulden jaer-

jaerlijcks; ende werde ghevanghen ghelept in 's Bisschops ghevangheniſſe; des anderen daechs naer den middach worde om die ſelfde oorſaeck ghevanghen ghenomen Piere du Carieul, een ſeer rijck ende gierich menſch / out omtrent 60. jaeren / die zijn meeſte rijckdom ghewonnen hadt met wel te konnen reeckenen / want men ſeyde dat het de beſte reecken-meeſter was in heel Vranckrijck. Deſe Piere was eertijts beſchuldicht van ketterye/ende in quaet geruchte/aengaende zijn geloof: Ende alhoewel hy rijck was/als voorſeyt is/ſo hiel hy nochtans huys alleen ſonder knecht ofte meyt/want hy was noyt ghehylickt gheweeſt; was ſeer vreck ende gierich: deſe Piere werde ooc gelept in des Biſſchops gevangen-huys. Dingſdaeghs daer aen(zijnde S. Jans dach) werde oock gevangen genomen/door de voorſchreven Robert de Marquais, Meſſire Payen de Beaufort, Ridder/Edelman / een vande outſte Vander-heeren van Artoys / out 72. jaeren/ of daer omtrent / rijck tuſſchen de vijff ende ſes duyſent guldens jaerlijcks / beſchuldicht zijnde als Vaudois. Deſe ſelfde Heer van Beaufort, hoewel hy gevanghen werde/wiſt nochtans wel te vooren dat hy beſchuldicht was Vaudois te zijn; men had hem oock ghewaerſchout dat hy hem wachten ſoude / maer hy gaff die geenen voor antwoort/ dat hy aldien hy duyſent mijlen van daer was/ ende dat hy wiſte datmen hem beſchuldichde / dat hy komen ſoude om hem 't onſchuldighen. (Want hy vreeſde niet/ dies angaende.) Hy quam oock inde Stadt van Atrecht om hem te toonen ende excuſeeren: ginck logeren a le quieurette, dat hem toebehoorde; zijn outſte zoon

ende andere van zijn Vrienden baeden ende versochten op hem seer ernstelijck/dat hy hem doch soude willen absenteeren by soo veer hy sich zelven in dese saeck schuldich kende / die haer op een nieu voor antwoordt gaf dat hy 't niet doen soude/ ende dat hy gheen vrees hadt voor eenich mensch / haer daer doende de solemneelsten eedt dien hy doen konste/ gevende zijn siel alle de duyvelen vande hel/ versakende de glorie des Paradys / by soo veer hy wiste wat dat de voorschreven Vauderie was/ of soo hy daer schuldich aen was/ sweerende dat hy onnoosel in die saeck was. Niet tegenstaende soo werde hy op den selfden dach naer noen aen-getast/ van den Luytenant van Atrecht/ sonder hem in de gevangenisse te leggen : hy dit siende/badt den voorschreven Luytenant/ datmen hem soude leyden voor den Grave van Estampes / die op dat pas binnen de Stadt was/om die oorsaeck aldaer gekomen:twelck de Luytenant dede. Als nu de voorschreven Heer van Beaufort ghekomen was by den Graef meenende hem te excuseren / soo wilde de Graef hem niet aenspreecken / maer beval Messire Hues de Maylly Ridder / Heer van Bovillencourt , maechschap van den voorschreven Heer van Beaufort , verghselschapt met Guilliame Berry , Luytenant van den Bailliou van Amiens / met den Luytenant van Atrecht/ datse hem openbaerlijck souden leyden naer 's Bisschops ghevanghen huys; 't welck de voorschreven Ridder dede / ende nam de Heer van Beaufort onder sijn armen/ hem leydende openbaerlijck tusschen vier en vijf uren naer 's Bisschops gevangen huys/ daer ginghen eenighe van zijn Soonen met

hem

hem int ghevangen huys/ met eenen Iacques Guillemant die ghetrouwt hadde zijn bastert-suster/ welcke Iacques de Soon was van een Canonick van Atrecht/ ende werde gevangen gehouden met de voorschreven Heer/ als oock beschuldicht zijnde Vaudois te zijn: dese Jacques gheneerde hem met koortsen te ghenesen door woorden/ 't welck veel menschen geloofden/ maer het was teghen 't ghebodt Godes ende der kercken. Daechs daer aen werde mede gevanghen genomen oock beschuldicht als Vaudois, eenen Roguet, zijnde een vande onderdaenen vanden Heer van Beaufort.

Het vijfde Capittel.

Hoemen noch in de Sadt van Atrecht belas als Vaudoisen drie mannen ende ses vrouwen, daer twee mannen ende vyf vrouwen aff verbrant wierden.

TNt voorschreve jaer van 1460. werdender binnen de Stad van Atrecht gebracht op een groot tonneel / tot dien eynde ghemaeckt op de groote plaets van 't Bisschops huys Ian du Bois, Jacques de koc van de Gouverneur van Atrecht / Colin de Bullecourt, de vrou van een Sadelmaker ghenaemt la Franche Comte, Collette Lescrebee een hoer/ Printamgay, Cateron ghenaemt la Guigange, le Parquemiere, Iehenne le lucq. altemael hoeren/ en daer werde yder op haer hooft een Myter gheset als Vaudois, op welcke geschildert was de form van een duyvel/ in sulcker voeghen als sy hem eer bewesen hadden op haer knien voor hem/ en daer wer-

densе openbaerlijck belesen door den Inquisiteur M. Pierre Broussaert Jacobin / in presentie van al 't volck / die der met hoopen waeren: daer werde haer geseyt dat sy inde Vauderie geweest waeren / en aldaer ghedaen al dat hier voren verhaelt is / ja dat sommighe onder haer vanden Duyvel vleeschelijck bekent waren / de een in gedaente van een mans-persoon / de ander in ghedaente van een Haes / van een Vos / ende andere beesten: ende dat de voorschreven Collette tot drye reysen toe de hostie off 't costelijck lichaem Christi ghegeven hadde den Abbe de peu de sens, om dat voorschreven salfken daer van te maecken / maer Colette antwoorde overluyt / dat het niet waer was / ende wilde wat anders segghen / maer men liet haer niet spreecken. Naer dat den voorschreven Inquisiteur yeders confessie ghelesen hadde / vraeghde hy elck een / of het niet waer was dat hy gheseyt hadde / die altemael seyden (behalven Colette) jae het: oock vraeghde hy die gheene die beleden hadden van den duyvel vleesschelijc bekent te zijn / off het waer was / die oock openbaerlijck seyden / ja het: Naer welcke belijdenissen / gaf den Inquisiteur haer sententien over in 't Latijn ende Francoys / ende waeren dese / dat de voorseyde Ian du Bois, ende de vrou ghenaemt le Franche Comte, overmits zijt noyt wederroepen hadden sedert haer eerste bekentenissen / maer hadden altijdt ghebeden ghenaede ende gracy / ende dat de andere sedert haere eerste confessie / dicwils verandert hadden / somtijts segghende datse daer niet gheweest en waeren / jae ooc datse niet en wisten wat het was / hoewel zijt altemael bekent hadden; op het voorschreven

schreven tonneel / werden sy/ (behalven de voorschreven du Bois, ende de vrou) overgelevert het wereltlijck recht / als verdurven leden/ ende overgegeven aen de Luytenant van Atrecht; te weeten / Iacquet, de kock vanden Gouverneur / Lescrebee, Printamghy, Catron, la Parqueminierer ende le Lucq, die terstonden aen gelept werden naer 't gerecht van Atrecht/ ende daer werden haer lichamen tot pulver verbrant; ende werden niet ghevoerdt door schepenen van de Stadt / ende hadden anders gheen Sententie als alleen overghelevert te zijn aent wereltlijck recht/ als verdurven leden / ende werden soo op een karre heenen gevoert: 't was wonder om sien hoe sy yeder een baeden datmen voor haer bidden soude/ segghende openbaerlijck/ datmen haer tot haerder ontschult dede sterven/ende datse noyt inde Vauderie geweest waeren / ende niet wisten wat het was/ ende dat sy bekent hadden/ was gheweest door kracht van pynighen; Seggende veel andere dinghen tegen die gene die haer veroordeelt hadden/ ende deden ende toonden alle teeckenen die goede Christenen behooren te doen ende te toonen; tot der doot toe altijt roepende datmē haer 't onrecht doode / ende dit was haer endt. De voorschreven Colin de Bullecoert werde oock t' wereltlijck recht overgelevert als een verdurven lidt / te weten / aen de Provoost/ de welcke oock terstont sonder ander vonnis gebracht werde op het gherecht des Bisschops/ende is daer oock tot pulver verbrant. Hy oock / soo wel als d' ander / riep datmen hem onschuldich doode/ende dat al dat hy bekent hadde/ was gheweest door 't pijnighen; stervende (naer het scheen)

scheen) in een waerachtich gheloof/ want zijnde gereet om te sterven/ soo nam hy drie stucxkens groente of aerde / inden naem des Vaders/ des Soons/ ende des H. Geests/ ende so gaf hy de geest. De voorschreven Jan du Bois ende Franche Comte werden alleenlijck verwesen een tijt lang in chartre. Desen du Bois zijnde op het tonneel werde gevraecht vanden Inquisiteur of het niet waer was/ dat hy den Duyvel zijn nagel van zijn duym ghegheven hadt/ als zy hem eerden/ die daer openbaerlijck zeyde jae het / ende toonde zijn duym al 't volck. Men seyde datmen die twee respijt gaf/ op dat d'andere die ghevanghen waeren ende noch zouden gevangen worden/ hoopende oock op genade / te lichtelijcker souden bekennen / inde voorsz. Vauderie gheweest te hebben.

Het seste Capittel.

Hoe dat M. Anthoine Sacquespee Burgher ende Scheepen binnen Atrecht , Ian Iosset, oock Schepen . Henriet de Rouville Sergeant , ende andere, ghevanghen werden, beschuldicht Vaudoisen te zyn. Hoe dat oock Martin Cornille Ontfangher des Hertochs middelen , Guillaume le Febure Schepen in de voorseyde Stad, met Hotin Loys Sergeant , wech-liepen , uyt vreese van om die oorsaecks wille ghevanghen te werden, Ende in wat een verslaghentheyt al die van de Stadt waeren , oock van die Predicatien die de Vicarissen deden prediken,

ken, ende van die geene die gecommitteert waeren om de ghevanghenen te ondervragen als Vaudoisen.

DEn 15. Julij int selfde jaer 1460. werde binnen Atrecht ghevangen ghenomen / beschuldicht zijnde Vaudois te zijn / door Messire Baudewyn Heer van Noyelles, Ridder ende Gouverneur van Peronne, M. Antoine Sacquespee Burgher ende Schepen binnen Atrecht / een van de rijckste borghers in heretagien van de Stadt/welcke Gouverneur (naer dat hy hem ghevanghen hadde) hem overleverde aen den Luytenant van Atrecht / welcke hem tusschen licht ende doncker leyde door S. Michiels poorte door de voorstadt naer 's Bisschops ghevanckenisse/daer de andere waeren. Daechs daer aen werde oock ghevanghen om de selfde oorsaeck Ian Iosser, oock Schepen van Atrecht / ende waert inde Sleutel op de groote marct/met Hemryet de Ronville Sergeant vande selfde Stadt: ende worden gelijck de andere geleyt in 's Bisschops gevangen huys. Op dien selfden dach verliepen uyt vrees van ghevanghen te werden om die oorsaeck / Martin Cornille Ontfanger vande ordinarissche middelen van 't Graefschap van Artoys/ Guillaume le Febure een seer rijck Burger ende Schepen van de Stadt/die (naer datmen seyde) oock gevanghen ende by de andere souden geleyt gheweest hebben / hadden sy niet vertrocken gheweest. Ende hoewel de Graeff van Estampes met meer andere haer deden verbolghen / jae tot Parijs toe/soo kostmen haer niet vinden. Dese voorschreven Martin hadt met hem genomen groote

groote schatten / want hy hielt een groote staet / ende zijn huysvrou noch grooter / hoewel dese Martin van kleynen huyse was / ende was in zijn jonckheyt maer een Snyder gheweest / ende schamel ghesel. Eer dat dan de voorsz. M. Anthoine ghevanghen werde / soo hadden veele van zijne maeghen ende naeste vrienden (want hy was van groot gheslacht inde voorschreven Stadt) hem ghewaerschout ende ernstelijck gebeden / dat hy sich doch voor eenigen tijdt soude absenteeren / want hy was beschuldicht van Vauderie: die haer 't elcke reys voor antwoordt gaf / dat hy niet schuldich was / ende dat hy komen soude om hem te verantwoorden / als hy wist dat hy daer mede beschuldicht was / al was hy duysent mijlen van daer; ende vraeghen off men op hem yet wat te seggen hadt / ende dat hy liever sterven wilde / of by setten al dat hy inde weerelt hadt / als om die oorsaec hem te absenteeren Ende om u te verklaren wie dat met de voorschreven Vicartsen van den Bisschop ghecommitteert waren om de ghevanghens te examineeren; waeren / de voorseyde Inquisiteur / den Bisschop van Barut / Suffragaen; de voorsz. M. Iaques du Bois Deecken / M. Ian Bolengier Doctor inde Godtheyt / Philippes Heer van Sauense, Ridder / dat een groot Heer was / ende seer gheneghen om justitie te doen / ende te doen branden / die ghevangen ende beschuldicht waeren Vaudois te zijn: desen Heer van Seuense was ghecommitteert door den Graef van Estampes / met den Heer van Creuecœur, Bailliou van Ampens / Guillaume de Bery Luytenant vande voorschreven Bailliou / M. Iehan Forme Secretaris vanden

den Graeff: daer was oock by den Inquisiteur van 't Gheloof, Jacobijn, woonende te Tournay, M. Gillis Flamen, M. Mahieu Paille, beyde Advocaten tot Beauquesne: noch sont met haer den Hertoch van Bourgongne, de Bisschop van Salubrie, Jacobijn, Doctor inde Godtheydt, Biecht-vader van den Hertoch, oudt omtrent 80. jaeren, met de voorsz. Messire Bauduin Heer van Noyelles, Ridder ende Gouverneur van Peronne. Want hier te vooren waerender maer gheweest, om de processen te visiteeren van die gheene die ghe-executeert ende ghecondemneert waeren, de voorsz. Vicarissen, de Bisschop van Barut, den Deecken, ende de ander Klercken, woonende tot S. Vaast, tot de Carmes, tot de Jacobijnen, de Cordeliers, de Canonijcken van onse Lieve Vrou, ende andere. Den 27. van de selfde maent Julij, werde oock gebangen ghenomen om die oorsaeck, Iacotin Datis, een burghers soon van Atrecht, die woonde by de voorsz. Martin Cornille, ende was van zijns vrouwen maechschap: werde oock ghelijck de andere ghebracht int Bisschops ghevangenhuys; daer werde oock op den 13. Aug. ghevanghen genomen om die oorsaeck, Ian le Febure, Houffsmit, ende gebracht by de andere. Voorwaer, doe ter tijdt werde de gantsche Stadt ende al die daer in woonden, soo ghescandaliseert door heel Vranckrijck, Vaudoisen te zijn; dat men naulijcx de Cooplupden of yemant van de Stadt, erghens wilde logeeren; jae oock de Cooplupden verlooren al haer credijt, want die gheene daer sy aen schuldich waeren, wilden terstont betaelt zijn, upt vrees datse gevanghen souden werden als

Vau-

Vaudoisen ende haer goederen geconfisqueert. Daer was voorwaer doe oock niemant/hoe notabelen persoon het was / noch hoe goede Christen ; die dorst (hoe noodich het was) uyt de Stadt trecken/uyt vrees dat de ghemeente soude seggen/dat hy vertrocken was sorgende ghevanghen te zijn als Vaudois. Ende voorwaer hadder maer yemant geweest/hoe groot ende vroom dat hy was / die maer veerthien daegen uytgebleven hadt; het ghemeyn volck soude ghesept hebben/ dat hy vertrocken was uyt vrees van ghevanghen te zijn/ende souden openbaerlijck ghesept hebben dat hy een Vaudois was. Als nu de Vicarissen gewaerschout werden van dese vrees / ende hoe qualijck die vander Stadt gewilt werden door al 't Lant/ soo deden zy openbaerlijck predicken door verscheyden predicatien/dat niemant tegen haer soude murmureeren/noch tegen die geene die met haer ghecommitteert waeren / dat niemandt vreesen soude sonder oorsaeck: want men en dede niemanden vangen als Vaudois, die niet beschuldicht waere met acht off thien ghetuygen gheweest te zijn inde voorschreven Vauderie;ende daer ghesien te zijn. Maer daer naer is men wel ghewaer ghewordden/ datter veel ghevanghen werden die maer van een/ twee/off van drye ghetuyghen/ ten hoochsten beschuldicht waeren.

Het sevende Capittel.

Hoe dat Martin Cornille, Guillaume le Febure, en Hotin Loys, gedaecht werden als Vaudoisen.

Omtren

OMtrent dese tijdt / naer dat Martin Cornille , Guiliaume le Febure ende Hotin Loys haer geabsenteert hadden/ uyt vrees van ghevangen te sijn als Vaudois, soo deden zy haer citeren om in eygener persoone te compareren/ ende te verdedigen de beschuldinge tegens haer gedaen/ op de verbeurte van beschuldicht ende overwonnen te zijn van 't feyt/ende deden die citatien placken aen de kerck-deuren ende andere openbare plaetsen / haer gevende dach om te verschijnen. Duerende dese dagen/soo quam daer Willemet le Febure, eenighe soon van de voorschreven Guiliaume , geassisteert met een Notaris van Parijs/ by M. Ian Pocou Vicaris van den Bisschop van Atrecht/ende vant hem 's morgens heel vroeg onder de Metten inde kerck/ in wiens presentie hy appelleerde teghens hem ende d'andere Vicarissen/ van't gewelt dat zy deden (gelijck zy zeyden) of noch sochten te doen / aen Guiliaume le Febure zijn Vader. Dit ghedaen zijnde ginck hy met de Notaris terstont te paert sitten/ende reedt na Parijs/ alwaer sijn Vader sich gevangen geset hadde om hem te verantwoorden op't gene de Vicarissen hem souden willen op leggen: Dese Willemet met den Notaris vertrocken zijnde/werden door last vande Vicarissen door vier of vijf ghesellen vervolcht / die haer onderhaelden te Mondidier , ende werden alle beyde ghevleugelt wederom ghebracht/ ende geleyt in 's Bisschops gevanckenisse. Ende overmids daer eenighe van dese Willemets vrienden/ te weten / Iacques le Borgne , burger van Atrecht/ Ian le Febure wijn-verlaeter / Ian de Robempte koopman van wynen/

ende Colin Pere Sergheant vande Schepenen/desen voorschreven Willemet des abonts te vooren eer dit Appel ghedaen was / te gast gehadt hadden/ende wel wisten dat dit Appel gedaen sou werden / sonder 't selfde aen te geven aen de voorschreven Vicaris off aen den Inquisiteur / soo werden sy altemael om die oorsaeck ghevangen gebracht in 's Bisschops gevangen-huys / waer uyt de voorsz. Willemet noch zijn compangnons niet en kosten verlost werden/ voor ende aleer hy wederroepen hadde dat Appel/'t welc hy dede:ende also werden sy altemael verlost. Naer welcke wederroepingh/ overmits de voorschreven le Febure, Cornille, ende Loys ter gesetter tijdt niet en waeren ghecompareert/ soo werden sy geexcommuniceert/ als overwonnen Vaudoisen te zijn/ ende haere excommunicatien werden op de kerck-deuren ende op de Stadts poorten gheplackt.

Het achtste Capittel.

Hoe dat ten versoecke van den Heere van Beaufort, ende M. Anthoine Sacquespee, met de andere gevanghens, die de Vicarissen vanden Bisschop ghesonden werden aenden Hertoch van Bourgongen, op dat hy soude doen vergaderen de kloeckste Clercken diemen soude konnen vinden, om met haer te beraetslaeghen eñ te determinerẽ, wat men met de gevangens doen sonde, de welcke men dede vergaderen op kosten vande ghevanghens, ende quamen binnen Atrecht.

Naer

NAer dat de Heer van Beaufort ende M. Anthoine Sacquespee met andere ghevangen waeren/soo werden ten versoecke van de voorseyde ghevangens/versocht inde Stadt van Amyens / M. Martin Meingre Licenciaet in beyde de Rechten / Canonick ende Officiael van Amyens / l' Inquisiteur van 't Gelooff tot Tournay, met meer andere vermaerde Clercken / van de welcke maer twee / te weten/M. Martin Meingre ende den Inquisiteur quaemen/ de andere excuseerden haer/sommighe/ door haer ouderdom/de andere/ anders / waer uyt men seyde datse niet wilden komen/overmits men sulcke dinghen hier te lant noyt en hadt sien ghebeuren / ende dat de saeck van groote ghewichte was : want nau van duysent menschen een/(behalven binnen Atrecht)geloofden dat sy inde Vauderie gingen/ende deden dat sy seyden : Daerom en weet ick niet off daer om dies wille maer dese twee quamen/of anders : Om welcke oorsaeck de Vicarissen van den Bisschop/ te weten M. Piere du Hamel Ertzdiacon van Ostrevant, M. Ian Thibault, Officiael van Atrecht / ende M. Mahieu du Hamel , Secretaris van den Bisschop ende Canonick tot Atrecht / met haer M. Piere le Brousart Inquisiteur van 't Ghelooff / ende M Gillis Flamen Licenciaet ende Advocaet tot Beauquesne, ginghen ten versoecke ende op kosten van de ghevanghens naer Brussel by den Hertoch van Bourgongien / om met hem te beraetslaghen/aengaende dese ghevangens / ende het stuck vande Vauderie. Den Hertoch vernemende waer om dat sy daer ghekomen waeren begheerende van herten het Christen Ghelooff voor te

 staen

staen ende te handhavenen / sondt terstont nae Loven/daer een seer vermaerde Universiteyt is/ende dede van daer komen al de gheleertste Clercken die daer waeren / haer beveelende tot Brussel te komen. Met dien ontboot hy oock de alderver maertste Clercken van alle de Landen daer omtrent /die daer quamen in grooter menichte. Aen welcke Clercken 't Proces van den Heer van Beaufort ende van d' andere ghevangens/die bekent hadden inde Vauderie geweest te zijn/ getoont werde : oock 't Proces van die gheene diet noch niet bekent hadden / want daer warender sommighe diet noyt bekenden / wat pijnen dat men haer aen dede/gelijck hier naer geseyt sal werden. Dese Clercken/ de Processen gesien hebbende / heb ick noyt konnen weten wat sy besloten / off wat haer ghevoelen was/ doch men seyde dat sy het niet eens waeren. Want sommighe seyden / dat de saeck inder daet soo niet en was/ maer dat het maer bedroch was : ende offer schoon eenige schijn van sulcks te wesen waer/ door de toelaetinge Godes : so mochter nochtans wel veel bedrochs onder schuylen / ende dat sy niet al en deden dat sy haer lieten voorstaen datse deden. Andere daer teghen beweerden/dat sulcx inder daet was/ende dat zy met ziel ende lichaem inde Vauderie ginghen : ende naer dien hem de mensch den Duyvel overgheeft/ soo laet Godt toe dat den Duyvel soo veel machts over hem heeft / om hem te voeren inde Vauderie, ende anders. Naer dat de voorschreven Vicarissen haer beraetslaecht hadden / naemen zy oorloff vanden Hertoch/ die welcke met haer sont om daer by te zijn alsmen de ghevangens ondervraegde ende examineer-

mineerden / Thoyson d'Or zijn eerste Herault / wien hy volcomentlijck betroude ende geloofde / welcke Thoysen d'Or hy derwaerts heenen sondt om te beter van de waerheydt onderrecht te zijn: alsoo hem verwitticht was datter sommighe te Parijs ende andere in Vranckrijck seyden / dat hy alle de rijckste van zijn landt liet vanghen / om haer goederen te hebben / 't welck hem seer moeyde: maer al even wel (seyde hy) wilde hy niet laeten dat Geloof voor te staen: indien 't van nooden waere. Ende dus keerden de voorschreven Vicarissen haer gheselschap / ende Thoyson d'Or met haer wederom / ende quamen inde Stadt van Atrecht / op den 14. Augusti des jaers 1460. Ende alhoewel ick niet heb konnen weten wat tot Brussel besloten was / ofte wat middel dat zy geraemt hadden / so hebben zy nochtans naer haer wederkomst niemant meer gevanghen ghenomen om de Vauderies wille / hoewel datter veel / jae sonder ghetal beschuldicht werden / die oock ghevangen waren / worden sachter getracteert als te vooren. De Vicarissen maeckten oock maer vier Processen sedert haer weder-komst tot half September / te weten / 't proces van den Heere van Beaufort, van Ian Tacquet, van Pierotin du Carieul, ende van Huguet Aubry, ghesept a Patrenostre, 't proces van desen Huguet werde oock gemaeckt / hoewel hy noyt yet bekent hadde / maer om dat hy eens uyt het gevangen huys gebroocken was / maer hy werde wederom ghekreghen. Ende hoewel dese Processen ghemaeckt waeren naer datse de opinien van de voorschreven Clercken / die nu tot Atrecht waren ende andere / ghehoort

hadden/so sondē sy nochtans de Processen tot Brussel aen den Hertoch om voorder raet van andere Clercken te hebben/ende wat sy in die saeck doen souden: Ende dese Processen werden ghedraghen by M. Mahieu du Hamel hier voozen verhaelt / met M. Guillaume Berry Luytenant van den Baillou van Ampens/ ende met haer trock wederom de voorschreven Thoyson d' Or; die den Hertoch daer ghesonden hadde: dese tot Brussel gekomen zijnde / liet den Hertoch de processen visiteeren. Ondertusschen werden aldaer ghebracht door den Deecken van Soingoy Bullen vanden Paus Pius verkregen door 't versoucken van Martin Cornille, die hem absenteerde / ende ghevlucht was/ghelijck ghesept is. Ende dese Deecken was om die te halen/te Romen ghe-weest. By welcke Bullen onsen Heylighen Vader de Paus committeerde M. Gilles Carlier, Doctor inde Godtheydt ende Deecken van onse Lieve Vrouwen kerck van Cambray / Piere du Hamel ende Ian Thibault, Vicaris van den Bisschop van Atrecht / als te voozen ghesept is/om alleen ende voor allen te erkennen(so daer geen andere Clercken met haer wilden appelleeren)die geene die ghevangen souden zijn ende beschuldicht van de voorschreven Vauderie; Maer de wyle de voorsz. Deecken om dese bullen getrocken was / soo werde Martin Cornille gevanghen ghehouden in Bourgongien/daer hy sich onderhielt/ ende werde overghelevert aenden Ertz-Bisschop van Besancon, om erkent te werden.

Het neghende Capittel.

Van eenen ghenaemt *Noël Fert*, gheboren tot Amyens, die in de Stadt van Mante tot asschen verbrant werde, ende de assch inde windt gesmeeten, die bekendt hadde inde voorschreven Vauderie geweest te sijn.

IN 't Jaer 1460. den 27 Augusti/ werdender inde Stadt van Mante tot assch verbrandt/ ende de assch in de wint ghewozpen (nae uptwysen zyns sententie) eenen genaemt Noël Fere, geboren tot Ampens/ gelijck hy zeyde/ out omtrent 28 jaren/ welcke Noël bekende tovenaer te zijn/ en̄ veel moorden/ dieverijen/ bedriegeryen ghedaen te hebben : daer-en-boven dat hy viermael inde Vauderie geweest was/ daer hy den Duyvel aengebeden hadt in ghedaente van een Bock/ende hem lyf ende siel overghegeben ; ende noemde de plaetsen daer hy inde Vauderie gheweest was / te weten / eens tot Estampes , eens tot by Peronne , eens op een stuck braeck-lants tusschen Corbie ende Beauvois , ende eens int bosch van Mofflaines by Atrecht. In welcke vergaderingen bekende hy ghesien te hebben vele menschen / onder de welcke hy noemde l' Abbè de peu de sens, welcke Abbé hy bekende dat de eeden af-nam die aen den Duyvel ghedaen werden / ende sprack voor den Duyvel: hy noemde oock andere/sommighe van Atrecht/ sommighe van Ampens/ van Parijs/ van Blops / ende andere plaetsen. Desen Noël was heel arm ende ginck met zijn wyf bedelen / die hy oock beschuldichde in de Vauderie geweest te zyn : hy

bekende oock in die Vauderie gheweest te hebben/daer besloonten wert de Stadt van Pernes in brand te steken/die verbrant was/ ende dat door een Ridder die doen mede inde Vauderie was/ die hy oock noemde. Ick heb 't Proces van desen Noël ghesien ende ghelesen/'t welck gesonden was binnen Atrecht welcks in hout was als hier vooren verhaelt is/met meer andere dinghen. Ick heb oock gesien de besegelde Sententie van de Rechters van Mante. Naer dat desen Noël geexecuteert was/ werde zyn Vrou ghevanghen/die teghen die van Mante appelleerde/ ende werde ghevoert int Parlament van Parys/die korts daer aen los ghelaten werde sonder eenich hinder.

Het thiende Capittel.

Hoe dat die, die het Proces vande ghevanghens ghedraghen hadden, aengaende de Vauderie, wederom quaemen, met eenighe andere: Ende hoe dan de Heere van Beaufort beleesen werde; hoe dat Iean Tacquet, Pierotin du Carieul, met Huguet Aubry ghemytert worden, ende oock openbaerlyck belesen, oock van haer condemnatien.

DEn 12. October des selven jaers quamen wederom van den Hertoch van Bourgongien binnen Atrecht/de voorschreven M. Guilliaume Berry Luytenant/ met du Hamel Secretaris/ die het Proces vande vier gevanghens aengaende de Vauderie ghedraghen hadden:daer quam oock met haer als ghesonden vanden Hertoch M. Anderieu Colin

Colin President vanden Raedt-kamer van Ypren. Dese wederom gekomen zijnde/ werden op een nieu geexamineert de voorschreven ghevanghens op 't stuck van de Vauderie, in by-wesen van den President/ dit gedaen zijnde/vergaderden op een nieu noch eens de Vicarissen vanden Bisschop ende alle de klercken van de Stadt van Atrecht/ onder welcke waeren/de voorsz. President/ de Bisschoppen van Salubrie ende Barut / de Deecken van Atrecht met zijn broeder/ Ian du Bois, Barelauris inde Godheydt ende Canonick van Atrecht/ Damp Ian Berre Doctoor inde Godheyt/ M. Gillis Flamengh, M. Mahieu Paille, M. Ian Mauville Advocaet in 't Bisschops Hoff. M. Simon de S. Vaast Licentiaet inde Rechten/ Canonick van Atrecht/ M. Jan Bonleugir Doctoor inde Godheydt/ met meer andere Clercken/ soo wel inde Godtheydt als in beyde de Rechten / ende ander kunsten / aen welcke de vier Processen (die hier naer zullen vermaent werden) getoont zijn. Naer dat sy dese Processen ghesien ende haer opinien daer van geseyt hadden/ soo leverden de Vicarissen vanden Bisschop de Sententien van de vier ghevangens over/ op den 22. October/ te weten/ die vanden Heere van Beaufort, van Ian Tacquet, van Pierotin du Carieul, ende van Huguet Aubry. Ende hoe-wel men de voorschreven Clercken vergaederde / ende haer opinien hoorde/ soo gaven nochtans de Vicarissen de Sententien over ende veroordeelden de gebangens. Op welcke xxij. dach van October werdender op eē groot tonneel in 's Bisschops huys tot dien eynde gemaeckt / in presentie van al 't volck die daer sonder getal waren/

ren/ (want van alle kanten/ jae van 10. off 12. mijlen daer omtrent waerense daer gekomen) openbaerlijck ghebracht M. Colaert, ghesepdt Payen, Heere van Beaufort, met Ian Tacquet, du Carieul, ende Aubry, ende daer op de hoofden van de voorschreven Tacquet, du Carieul, ende Aubry gheset een mijter/ daer op gheschildert de figuer van een Duyvel/ in sulcke ghedaente als sy hem aengebeden hadden: Ende al hoe wel de voorschreven Huguet, noyt yet bekent hadde/ soo werde hy nochtans ghemijtert / die beschildert was op sulcke manier als sy ghetuycht hadden / dat hy hem eer bewesen hadt: Ende daer werden sy openbaerlijck belesen van den Inquisiteur van 't Gelooff van Cambray/ Jacobin/ die daer openbaerlic seyde dat de voorschreven Heere van Beaufort daer present gheconsenteert hadde in de wil van sommighe quaede vrouwen/ die verbrant waeren als Vaudoisen, als hier vooren verhaelt is/ ende dat hy op haerder begheerte een stocxken ghenomen hadde ende dat besmeert/ als oock zijn handen met een salfken datmen hem ghelangt hadde / ende nam dat stocxken tusschen zijn beenen/ ende soo werde hy terstont uyt zijn huys a la quiverette door den Duyvel ghevoert/ voor de eerste reys int bosch van Mofflaines/ een mijlken van Atrecht / inde Vauderie, daer veel mannen ende vrouwen by een waren/ ende daer dede hy in 't openbaer in presentie van al die daer waeren den Duyvel eer aen/ die daer doe was/ ende presideerde inde ghedaente van een Aep/ ende kusten hem daer de boeten: Ende alhoewel de Duyvel doe daer zijn ziel begeerde/ soo gaff hy hem nochtans maer vier hayren van zijn hooft: dit ghedaen

daen zijnde/ bekende hy inde voorschr. Vauderie vleesschelyck een vrou / maer die vrouwe werde daer niet ghenoemt. Voorts seyde de voorschreven Inquisiteur dat den Heere van Beaufort noch twee reysen inde Vauderie ghe-weest was op andere plaetsen / te weten/eens by de hooge Fonteynen by Atrecht/ende dat hy daer ghegaen was by schoonen dach naer noen/ende doe was daer de duyvel/ende presi-deerde in ghedaente van een Hont/ghenaemt Lirant, ende daer preeckte hem de Duyvel met al die daer waeren / alsoo daer een groote menichte was van mannen ende vrouwen/ haer segghende/datter geen andere werelt was als daer wy nu in zijn / ende datmen anders gheen zielen hadt dan de beesten / ende dat als sy sterven/dattet dan met haer al sterft: Daer verboot hy haer inde kerck te gaen / haer te biechten / het H. Sacrament te ontfanghen/ Wy-water te nemen / ende te doen dat goede Christenen behooren. Ende daer beloofde de voorseyde Ridder den Duyvel ghehoorsaem te zijn. Ten derdenmael was hy inde Vauderie geweest in een bosken by Atrecht. Dit ghe-seyt zijnde/vraechde den Inquisiteur den Hee-re van Beaufort, off het niet waer was : die overluyt antwoorde : ja het/versoeckende ghe-naede : Doe seyde den Inquisiteur overluyt dat hem niemant verwonderen soude / over-mits den Heere van Beaufort niet soo wel ghe-mytert was als d' andere/ want (seyde hy) hy heeft bekent inde Vauderie geweest te zijn son-der pynigen/eñ hebet noyt wederroepen. Daer naer sprack hy van Ian Tacquet, ende seyde dat hy gheweest was elffmael inde voorschre-ven Vauderie, ende meer/eñ dat hy de Duyvel

ghe eert

ge-eert hadde/ja dat meer is/dat hy hem zyn ziel gegeven hadt/ eñ dat de Duyvel hem met een Bullepees ghesiagen hadt/overmids hy aerselen wilde; oock hadt de duyvel hem verboden eenige goede Christen wercken te doen/ ghelyck hier vooren verhaelt is/ daer by voeghende / hy soo veer hy van schaemts halven inde kerck gaen most ende het Wy-water ontfangen/dat hy dan seggen soude/met oorloff van myn Meester; Veel meer andere misdaden / seyde den Inquisiteur / dat desen Ian Tacquet gedaen hadt/oock dat den duyvel hem verboden hadt met gheene Vaudoisen vande Vauderie te spreecken dan in haer vergaderinghen/ende by aldien hy om die oorsaecks wille ghevangen werde/ dat hy dan niemant vande haeren beschuldigen moste/maer by aldien hy door ghewelt van pynighen yemant beschuldichde/ dat hy dat / alst op een sterven ginck/ soude wederroepen ende niet bekennen / ende dat den duyvel alle dese dinghen beval al de gheene die Vaudoisen waeren/ende datse hem ghehoorsaem waeren: hier naer vraechde hy hem/off het waer was/ waer op Ian Tacquet antwoorde overlupt: ja het/versoeckende oock ghenaede. Daer naer sprack hy Pierotin du Carieul aen/ ende seyde / dat de voorschreven Pierotin inde Vauderie gheweest was ontelbaere reysen/ daer hy de Duyvel ge-eert hadde / tot een teycken kusten hy hem den aers met een brandende kaers inde handt / hadt hem oock zyn ziel ghegeven/ ende hadde hem daer van een Cedelken ghegeven/dat hy selfs met zyn eygen bloet gheschreven hadt: dat hy oock tot drye reysen toe de Hostie off 't kostelycke Lichaem Iesu Christi, als hy dat des

Paes-

Paesschens ontfangen hadde/ ghegeven heeft l' Abbe de peu de sens, om dat de padden ten eten te gheven: welcke padden met de beenen van de verhangene menschen/ die hy hadt wesen raepen onder de galgh van Atrecht ende anders/ ende met het bloet van jonghe kinderen/ die hy tot vier toe selfs ghedoot hadde/ maeckten de voorschreven l' Abbe ende Collette L'elcre bee hier vooren verhaelt het salfken daer zy haer met smeerden/ met noch een poyerken dat de Menschelijcke creatueren/ ja oock de vruchten des aertrijcks beschadichde: noch hadt hy veel meer quaets ghedaen: dit ghesept zijnde vraechde hy de voorsz. Pierotin off het niet waer was/ waer op Pierotin antwoorde (hoewel hy drye maenden langh/ die hy gevangen geweest was/ bekende de voorschreven dinghen waer te zijn) datter niet aen en was/ende dattet geschiet was door gewelt van pijnigen dat hy sulcx bekent hadde. Doch hy hadt te vooren zijn belijdenisse met zijn eyghen hant gheschreven; niet teghen-staende ontkende hy al dat hier te vooren verhaelt is/ seggende al 't geene dat den Inquisiteur seyde onwaerachtich was: maer/ gelijck ick te vooren gesept hebbe/ soo was hy beschuldicht geweest van ketterie int Bisschops huys/ doch niet openbaerlijc. Hy was gierich ende rijck/ men most hem op het tonneel doen zwijghen/ want hy wilde altijt spreecken/ende soude veel dinghen gesept hebben. Daer naer addresseerde den Inquisiteur hem tot Huguet Aubry; ende seyde/ dat hy beschuldicht was van dit misdaet met neghen ghetuyghen/daer van de drye in zijn presentie hem overtuycht hadden/ doch wilde noyt niet lyden wat pijnen datmen

men hem aendede: Ende hy aldien hy noch wilde lyden/men soude hem noch gratie doen: ende daer op vraeghde hem den Inquisiteur of hy oock niet inde Vauderie geweest was/die antwoorde overlupt/dat hy daer nopt geweest was/ noch wist wat het was. Desen Huguet was vyfthien mael op de banck gheweest/gelyck men seyde/ jae altemet twee mael op een dach/ende mē hadde hem de swaerste tormenten aengedaen die men bedencken konde/ jae dat noch meer is/ alsmen sach dat hy niet bekennen wilde/ aengaende de Vauderie. soo brachten sy hem in een sterck Casteel dicht by Atrecht/ghenaemt Bellemotte, daer werde hy op een nieu geexamineert; naer datmen hem den beul ghetoont hadde/die sy seyden dat daer gekomen was om hem te dooden/ende by soo verre hy niet wilde bekennen/ dat men hem daer terstont soude doen executeeren/ jae sommighe seyden dat zyn ooghen al verbonden waeren/ ghelyck offmen hem onthooft soude hebben/so wilde hy nochtans nopt niet lyden inde Vauderie gheweest te zyn/segghende/dat hy niet wist wat het was/en dat men hem tot zyn onschult dede sterven. Als den Inquisiteur sach dat hy niet bekennen wilde/soo seyde hy daer openbaerlyck dat hy des nachs upt het gevangen-huys ghebroocken was met een Priester die om dievery ghevangen was/ende dat hy daerom zijn selven schuldich maeckte vandie daet/maer dat hy wederom ghekregen was. Doe ginck hy knielen/seggende dat dese Priester hem gedoot zoude hebben/ hadde hyt niet gedaen/ende badt ghenaede: doch om dat hy wech geloopen was werde hy ghemijtert ende belesen/ want de Clercken seyden/ dat

hy

hy sich dier daet schuldich kende / overmits hy uyt het ghevangen-huys gebroocken was. Dese dingen dus gesept ende voorghedraegen zijnde door den Inquisiteur/met meer andere misdaeden / die te lang souden zijn om te verhaelen/maeckten hy een endt van zijn belesen. Ende doe wert daer overgelevert de Sententien/door de Inquisiteur M. Piere Broussaert, ende M. Mahieu du Hamel, Secretaris van den Bisschop van Atrecht/ te weten/den Inquisiteur in Latijn/ ende de voorschreven Secretaris in Francoys/ende gaeven haer Sententien over/de een voor d' ander naer. Ende eerstelijck de Sententie van de Here van Beaufort, by de welcke Sententie hy verklaert worde Ketter/Apostaet / ende Afgoden-dienaer / die daer openbaerlijck zijn schult bekende / versoeckende ghenade aen de Kerck. Ende door de selfde Sententie werde hy verwesen om daer openbaerlijck met roeden ghestaegen te zijn/gelijck geschiede door den Inquisiteur die hem op zijn schouderen sloech / doch niet ontkleet: Noch werde hy verwesen seven jaeren gebangen te blijven in sulcke plaets daer 't den Bisschop soude believen: oock ghecondemneert om by het Pardoen-block van Mechelen in Brabant (dat aldaer gheordonneert was voor die geene die eenighe Aelmissen wilden gheven om tegen den Turck te gebruycken / ende 't Christen Ghelooff voor te staen) te legghen off te senden de somma van ses duysent ponden Artoys ghelt/ die bedroeghen vijff duysent goude Croonen / de 70. een marc van 8. oncen weghende / om dat selfde gelt tot onderhoudinghe van 't Christen Ghelooff te imployeren: Noch tot de onkosten

banden

vanden Inquisiteur van't Gheloof/vijfthien hondert ponden als vooren: Noch werde hy gecondemneert in honderdt vijftich ponden om de Kerck van onse Lieve Vrou van Atrecht te repareren: Noch in hondert ponden om een steenen Cruys te maecken by de hooghe fonteynen tot ghedachtenisse dat hy daer belooft hadde den duyvel dienst te doen: Noch hondert ponden de kerck van de H. Wyrbuldichheyt in de voorstat van Atrecht: Noch hondert ponden aen de Carmes inde voorstad van Atrecht: Noch hondert ponden aen de Iacobijnen: Noch hondert ponden aen de Mineurs inde voor-stadt van Atrecht/al geldt als vooren. Noch was hy gecondemneert om aen de Godts-kinderen/ aende Gast-huysen/ elck thien ponden/ als vooren/ ende dat die straff van ghevangenis noch stont tot believen van den Bisschop. Naer dese Sententie gaven zy over de Sententie van Ian Tacquet Borgher ende Schepen van Atrecht/ by welcke Sententie zy hem mede verklaerden Ketter/ apostaet/ ende Afgoden-dienaer/ ende verwesen hem daer mede gheslaghen te zijn met roeden ghelijck den Heer van Beaufort, ende werde daer op de selfde manier van den Inquisiteur gheslagen/ ende hy versocht aldaer ghenaede aen de kerck. Voorts werde hy gecondemneert thien jaren ghevanghen te blyven/ doch dat de Bisschop de macht van tijt aen hem hielt/oock dat hy legghen soude by het Block van Mechelen om het Christen gheloof voor te staen/ duysent ponden/ als vooren: Noch voor de onkosten van den Inquisiteur van't Geloof twee hondert ponden: Noch de kerck van St. Ian en Ronville (in welcke Parochie hy

hy woonde) hondert ponden: Noch hondert ponden om een steenen off houten Cruys te doen setten int bosch van Mofflaines/ op die plaets daer hy de Duyvel zijn ziele ghegheven hadt. Daer naer werde de Sententie van Pierotin du Caricul overghelevert/ by de welcke hy verklaert werde Ketter/ Apostaet/ Affgoden-dienaer ende Doot-slaegher/ ende alsoo hy hier te vooren beschuldicht was van ketterie/ ende datmen in hem geen teycken van leet wesen sach / soo werde hy als een verdurven lidt 't wereltlijck recht overghelevert. Naer dese Sententie gaeven sy over de Sententie van den voorschreven Huguet, hoewel hy noyt niet bekent hadde/ soo was hy nochtans die daet schuldich/ naer 't segghen van sommighe Klercken/ om dat hy uyt het ghevangen huys gebroke͂ was. Dese Huguet lach op zijn knien dewijl men zijn Sententie las/ en schreyde seer/ seggende/ dat hy hem rapporteerde aen de Sententien van de Vicarissen/ die inhielt/ dat hy geleyt soude worden int ghevanghen huys ghenaempt le Beuel, ('t welck het rechte ghevanghen huys niet en is) de tijt van twintich jaeren te water en broot. De ghemeyne roep liep/ dat de voorschreven Huguet (die dienaer van den Bisschop van Atrecht ende van Martin Cornille geweest was) altijt ghetroost/ gheraeden/ ende gheholpen gheweest was vande Vicarissen/ vande Bisschop; ende dat de Vicarissen deden al wat zy kosten om desen handel van de Vauderie te niet te doen/ ende upter menschen gedachten te brengen/ ick weet niet offet daerom is/ datter te Parijs/ te Ampens/ te Tournay (dat al groote Steden zijn) veel vrouwen ende mannen gevangen waeren als

Vaudoisen, diemen niet en dede / maer lieten-se altemael los gaen sonder eenige straff. Mijnent halven ick houde my aen 't gheene datter van is / en wil niemant belasten. Maer sommighe Klercken hielden staende; datter over al Vaudoisen waren / ende datter soo veel waren inde kerck / in Princen hoven ende anders / dattet te verwonderen was. Men seyde oock dat den valschen ende ontrouwen Antichrist geboren was / ende dat hy haest regeeren soude ende dat alle de Vaudoisen op zijn zijde souden zijn. Daer Godt alle goede Christenen wil voor bewaeren / ende niet ghedoogen dat dit in onse tijden gheschiede. Naer dat de Sententien aen elck een overghegheven waeren / soo quaemen de Scheepenen vander Stadt haer en burgher Pierotin du Carieul haelen / de welcke (betaelt hebbende de kosten by hem int gevangen-huys ghemaeckt) haer overgelevert werde dien selfden dach / omtrent vier uyren naer noen: welcke Pierotin uyt het gevangen-huys gaende / een Sergeant vijff stuyvers gaff om de Beul te gheven op dat hy hem verlossen soude eer dat het tijt soude zijn. Ende alhoewel hy wel wist dat hy noch dien dach sterven soude / so was hy nochtans nergens anders mede bekommert als om te weten waer zijn goet blijven soude / vraeghende offmen het oock al soude confisqueren. Ende als men hem seyde / dat hy op zijn ziel soude dencken / gaff hy voor antwoort / dat hy drye maenden lanck niet anders ghedaen hadde / als daer op te dencken. Naer dat hy de Wet van Utrecht overghelevert was / soo werde hy inde Halle ghevoert / ende daer ontschuldichde hy al die gheenen die hy te vooren beschuldicht hadde inde Vauderie

ghe-

gheweest te zijn: van de welcke daer sommige present waeren/soo wel Schepenen als andere seggheende/dat al 't geene hy gesept/geschreven ende bekent hadde / waere gheschiet door gewelt van pijnigen/ende dat hy so veel Menschen beschuldicht hadde als hy met naemen hadt konnen noemen / ende dat hy der meer beschuldicht soude hebben / hadt hy der meer weten te noemen. Dit gedaen zijnde werde hy van den Luytenant van Atrecht ter Justitie gebracht/ende daer werde hy tot pulver verbrant/gelijckmen d' andere gedaen hadt : ende alle zijn goederen werden aenghetast by des Hertochs officieren als geconfisqueert: so werden oock gedaen de goederen van al die geene die gheexecuteert waeren : niet teghen staende die privilegie die die van Atrecht hebben /met welcke sy staende houden/dat een burgher van Atrechs goet niet gheconfisqueert mach werden voor den Graeff van Artoys. Welcke privilegie sy noch daeghelijckx onderhouden: maer in dese saeck lietmense haer doe ter tijt niet gebruycken/ ick weet niet hoe het die van de Stadt daer naer met den Hertoch maecten.

Het elfde Capittel.

Hoe dat de Vicarissen des Bisschops van Atrecht los lieten M. Antoine Sacquespee, Henryet de Ronville, Ian Iosset, met meer andere die als Vaudoisen ghevangen waeren ende hoe sy naer die tijt niemant meer om die saecx wille gevangen naemen:

DEn 24. October int selfde jaer hebben de Vicarissen van den Bisschop van Atrecht los ghelaeten ende ontslaeghen tot wederseggthen Henryet de Ronville, die drye maenden gevanghen geweest was/als beschuldicht zijnde aengaende de Vauderie: welcke Henryet (hoewel hy ghepijnicht was) altijt ontkent hadde inde Vauderie gheweest te zijn: welcke ontslaegingh hem streckte tot een volkomen verlossinghe.

Den naest-laetsten October / werde oock door de Vicarissen ontslaegen ende uyt het gevanghen huys los gelaeten een jonghe vrou/ genaemt Bellotte, een Staet-dochter/die ghevangen was als Vaudois, ende was verscheyden reysen te banck gheweest / ende hadde bekent inde Vauderie gheweest te zijn. Men seyde datse mede by kants verbrant gheweest hadde/ doemen de laetste vrouwen verbrande / het schorte maer dat haer myter op dat uyr niet ghedaen was: niet tegenstaende so hebben de Vicarissen haer vry en vranck los ghelaeten/ behalven datse haer uyt het Bisdom van Atrecht banden / ende bevaelen haer naer onse Lieve Vrou van Bolongne te gaen.

Op den selfden dach lieten sy oock los als d'andere Iacotin Datis, die oock om die selfde oorsaeck gevangen was gheweest/ick en weet niet off hy te banck geleyt is gheweest / maer heeft noyt bekent daer gheweest te zijn. Ende hem werde maer slechtelijck bevolen vijfthien daeghen lanck het Bisdom te ruymen. Men seyde doe dat de voorschreven Iacotin (die een burgher van Atrecht was) niet wel te vreeden was door de Villeynie die hem aenghedaen was/seggēde voor ende naer zijn verlossingh/ dat

dat het die geene wel qualijck bekomen soude die daer oorsaeck van geweest waren.

Den xv. November int selfde jaer werde upt het gevangen hups los gelaeten ende volkomentlijck ontslaegen M. Anthoine Sacquespee, Jan Ioffet, ende Iacquemart Gilleman, ghevangen/ beschuldicht zijnde inde Vauderie geweest te zijn. Ende alhoewel de voorschreven M. Anthoine beschuldicht was van verschepden getuygen/ende dat hy wel strenghelijck gheppnicht was/ soo hadde hy nochtans nopt beleden daer gheweest te sijn / of in yet schuldich te wesen: oock seggende dat hy niet wiste wat de Vauderie was. Desgelijcx hadden oot gedaen ende gesept de voorsepde Ioffet, ende Gilleman, ende daer-om worden sy in volkomene vryhept geset/ wel verstaende datse op een nieu moesten sweeren op 't H. Euangelie daer niet geweest te sijn / ende niet schuldich te zijn die saeck aengaende. Noch daer by doende/ indien zy los wilden sijn/ so moestense laeten komen/ te weten M. Anthoine, seven notabele wel beroemde getuygen / Joffet vijf/ ende voor Gilleman vier / die altemael souden moeten affirmeeren / te weten / elck voor de zijne/ met zijn eedt / dat de eedt van die drie oprecht ende getrou gedaen was/ende geloofden vastelijck dat sy nergens in schuldich waren: onder welcke ghetuygen oock sommighe waeren (ghelijckmen sepde) die mede beschuldicht waeren geweest inde Vauderie gheweest te hebben. Dese eeden gedaen sijnde/ginghen de gevangens vry ende vranck naer hups/ als onschuldich in die saeck/ vergheselschapt met haer vrienden ende maechden die haer waren komen halen.

Noch werdender op den 24. van de selfde maent los ghelaeten door borchtocht van vijf getuygen/gelijck hier te vooren gesept is/Ian le Febure houff-smit/die oock ghevanghen was gheweest om de Vauderie, ende gheppnicht/ maer hy bekende noyt daer geweest te zijn.

Daer werden oock op den 4. December los gelaeten door bevel vande Vicarissen eene jonge Vrou genaempt Iennon d' Amyens, welcke Iennon gepijnicht zijnde bekende veel dingen/ maer haer werde alleen tot penitentie bevolen in pelgrimagie te gaen naer onse Liebe Vrou van Esquerchin vijff mijlen van Atrecht.

Op den 10. der selfder maent werde mede los gelaeten door purghe van vijff ghetuygen/ ende in volkomene vryheyt ghestelt le petit Henryet, die seven maenden hadt ghevanghen ghesetcn/om die saecx wil: ende was ter banck ghelept gheweest meer dan vijfthien mael soo wonderlijck ende strengelijck/datse 't plat van zijn voeten verbrant hadden/daer hy oock om was als uytsinnigh. Doch alevenwel bekende hy noyt niet vande Vauderie, maer seyde altijt dat hy niet wist wat het was. Alhoewel sy hem vry ende vranck stelden de Vauderie aengaende/soo most elck nochtans de onkosten van de hechtenisse betaelen / ende elck zijn deel gheven van de onkosten van de Inquisiteurs/ soo sy hadden waer mede/ anders kosten sy niet los komen.

Noch werde los ghelaten op den 16. December door borchtocht van ghetuygen/als de voorgaende / Iennin du Bayrri, die wel seven maenden om die oorsaecx wil g evanghen was geweest/ende hadt wel soo veel getuygen tegen hem als yemant van de andere/was oock wel

soo

so dickmael ende so gheweldich gepijnicht als yemant/ doch en bekende noyt inde Vauderie gheweest te zijn/segghende/ dat hy niet en wist wat het was. Dese Iennin was een hout-kooper/ ende vermaert de schamele luyden te verdrucken/ende niet getrou te sijn/was ooc noyt getrout gheweest ende was wel 40. Jaren oudt.

Noch op dien zelfden dach werde los gelaeten door ghetuyghen/als d'andere/eenen ghenaemt Roguet , zijnde van 't volck van den Heere van Beaufort.

Ende op den 19. dach van de selfde maent werde oock los gelaten door ghetuyghen/ als d'andere/ Thomas de bont-wercker/ die oock om die saecks wille tusschen de seven ende acht maenden was ghevangen gheweest/ oock gepijnicht soo seer als d'andere/ hadt oock veel getuygen tegen hem/maer al even wel bekende hy noyt inde Vauderie gheweest te zijn/ altijdt seggende dat hy niet en wist wat het was.

Op het verlossen van dese gevangens waeren noyt gheroepen den Bisschop van Barut noch den Deecken van Atrecht/noch M. Ian Boulengier, noch andere Klercken/ noch oock den Heere van Saveuze, noch niemant van de gheene die ghecommitteert waren om de gevangens te ondervraeghen de Vauderie aengaende/ met de Vicarissen: jae daer was niemant by geroepen hoewel zy inde Stadt waren/ende niemant noepde hem met de verlossingh/ als den Inquisiteur Broussart, de Vicarissen/ ende de Secretaris van de Bisschop hier vooren genoemt.

Het twaelfde Capittel.

Hoe dat de Vicarissen van den Bisschop ontsloegen Martin Cornille, die als Vaudois te zyn, geexcommuniceert was.

IN't selfde Jaer van 1460. de Vicarissen van den Bisschop / weetende dat Martin Cornille ghevanghen ghehouden was in't Ertz-bisdom van *Besançon* in *Bourgongen*, 'twelc de voorschreven Martin haer ontboden hadde/ dat ghedurende die tijdt/ soo sy besich waeren met hem te excommuniceeren/ dat hy doe ghevangen werde om de Vauderie wil. So hebben dese Vicarissen (niet tegenstaende dat door haer toedoen / overmits het vluchten van de voorschreven Martin, G. le Febure, ende Hotin Loys, om die oorsaeck wil/de selfde geexcommuniceert werden als beschuldicht ende overwonnen van dat feyt / ende haere excommunicatien aengheplackt op de Kercke ende Stadts poorten) verklaert door aengheplackte brieven/die sy selfs deden aenplacken/ de voorschreven Martin ontslaegen te zijn van de excommunicatie.

Het derthiende Capittel.

Hoe dat een Deur-waerder van 't Parlament, binnen Atrecht quam, ende uyt het gevanghen-huys nam den Heere van Beaufort, dat het yder een sien mocht, met meer andere dingen.

DEn 15. Januarij des jaers 1461. quam inde Stadt van Atrecht een Deurwaerder/

der/ om informatie te doen van 't ongelijc dat den Heere van Beaufort zeyde hem aengedaen te zijn: Oock om hem te informeeren van 't ongelijck dat Ian Tacquet ende andere seyden dat haer aenghedaen was door pijnighen ende anders: om hem oock te informeeren van een Appel dat den Heere van Beaufort zeyde ghedaen te hebben tegen de Vicarissen / al eer hy opt onderbraecht was of gecondemneert van Vauderie, te weten / dat hy de Vicarissen ende haere complicen gheroepen hadde int Parlement. Dese Deurwaerder was daer gebracht van Philippes de Beaufort, zijnde de Oudtste van de vier echte sonen van den voorschreven Heere. Naer dat de informatien ghenomen waeren/ ende dat zy veel ghetuyghen gehoort hadden / van die geene die zy hadden doen komen/die haer wilden diensticht zijn: So is den voorschreven Deurwaerder vergheselschapt met Philippes voorsz. met Pierre, Raoul, ende Iacques Habarcq broeders/met meer andere ghesellen tot omtrent dertich/wel versien van stocken ende staven/ ghekomen by de Vicarissen van den Bisschop / van de welcke de voorsz. Deurwaerder eyschte voor den Coninck van Vranckrijck gehoorsaemheyt/ om uyt te voeren dat hem belast was: welcke Vicarissen (uyt vrees van zijn gheselschap) hem dat consenteerden. Dit hebbende/ is de Deurwaerder met zijn gheselschap ghegaen naer 't Bisschops huys / ende eyschte de sleutelen van't gevangen huys/ die den Souppier hem weygerde: maer hy namse met ghewelt/ ende ginck naer 't gevanghenhuys/daer den Heere van Beaufort lach / nam hem daer uyt ende leyde hem in sijn eyghen huys a la Quieurette

binnen Atrecht / ende gaf de Vicarissen dach om te compareren ten Hove voor 't Parlament op den 25. Februarij daer aen volghende/ om haer te verantwoorden aengaende dat Appel / ende anders. Des anderen daechs bracht den Deurwaerder de Heere van Beaufort naer Parijs.

Het veerthiende Capittel.

Hoe dat den Deecken van Atrecht (die oorsaeck was van datter soo veel om de Vauderies wil verbrant waeren) sieck en zijner sinnen byster werde.

Omtrent dese tijt soo werde M. Iacques du Bois Deecken van onse lieve Vrouwen Kerck van Atrecht / gaende naer de Stadt van Corbeil / sieck van een rasende sieckte / ende raeckte buyten zijn sinnen / hy werde ghevoert binnen Parijs. Desen M. Iacques werde gherekent een goet Klerck te zijn van een jong man/ ende van eenige beclaecht. Daer waerender oock veel die seyden dat het een straffe Godts was/ overmits hy een instrument geweest was waer door men so veel volcx gevangen hadt als Vaudoisen, ende eenighe verbrant/ghelijck hier vooren verhaelt is. Ende dat hy de eenige was die hem in moeyten stack om te bewijsen dat sy voorseecker in de Vauderie ginghen / ende dat het een waerachtige saeck was ende dat die geene die tegen hem waeren/ hielden dat de Duyvel niemant door de lucht inde Vauderie kost brengen. Ende alhoewel desen du Bois noch wederom tot zijn sinnen quam ; soo hadt hy het noch niet vast/want hy most sich in een Camer houden;

ten

ten lesten begaeven hem zijn leeden / ende viel te bedt / ende door langh quijnen in zijn bedde soo creegh hy groote gaeten in zijn lijff / ende werde seer gemartelyseert. Sommighe seyden dat hy vergheven off betovert was van de vaudoisen. Ten lesten is hy ghestorven int leste van Februarius des jaers 1461. gehadt hebbende zijn sinnen wel een maent lanck / ende maeckte een goet endt.

Het vijfthiende Capittel.

Hoe dat de Vicarissen van den Bisschop van Atrecht naer Parys ginghen teghen den Heere van Beaufort. Ende hoe dat sy door bevel van den Bisschop van Atrecht die te Roomen was, los lieten Huguet Aubry, ende hoe dat Martin Cornille wederom quam; met meer andere saecken.

DEn 17. Februarp vertrocken upt Atrecht M. Piere du Hamel ende Ian Liebaut, Vicarissen van den Bisschop/ naer Parijs/ daer sy verdachvaert waeren in persoon te compareeren teghen den Heer van Beaufort op den 25. Februarij: op welcken dach de saeck niet en diende maer werde uptghestelt/ dus keerden de Vicarissen wederom binnen Atrecht/ daer sy (wederom ghekomen zijnde) brieven ontfinghen/ die den Bisschop van Atrecht haer sont upt Roomen; by de welcke hy haer onder andere ontboot dat sy upt het gevangen-hups souden los laeten Huguet Aubry, daer hy in ghecondemneert was/ als hier vooren verhaelt is/ upt oorsaeck

vande

vande Vauderie, de welcke de Vicarissen terstont los ende vry lieten gaen.

Omtrent dese tijt is Martin Cornille die geexcommuniceert was gheweest als Vaudois wederom binnen Atrecht ghekomen: welcke Martin, naer dat den Ertzbisschop veel informatien hadt doen nemen ten versoecke van de voorschreven Martin, ende dat hy veel ghetuyghen uyt de Stadt van Atrecht ghehoort hadt/ soo visiteerden sy 't gantsche Proces/ van die geene die hem beschuldicht hadde ende andere/ dese dinghen ghedaen/ in schrifte ghestelt/ te Besancon ghesonden zijnde/ soo liet de voorschrevē Ertzbisschop Martin vry los gaen als niet schuldich van de voorschreven Vauderie.

Inde maent van April soo werdender door last van den Hertoch van Bourgongien/ door een van zijn Deurwaerders ontboden inde Stadt van Atrecht/ eenen Iacotin Maupetit Sergeant des Coninckx/ onder 't getal van Artoys/ welcke Iacotin daer quam/ maer doe hem de Deurwaerder op-leyde dat hy Balladen ende andere faem roovende boerxkens gemaeckt hadde opt stuck van de Vauderie, ende dat hy hem daer om als des Hertochs ghevanghen hielt/ soo heeft hy (hem excuserende) zijn Tabbaert/ die met Vossen vellen ghevoert was/ uytgetrocken/ ende liep in zijn wambais naer onse Lieu Vrou van Atrecht/ van daer naer S. Nicase, van S. Nicase naer de Kerck van de Carmes, ende van daer ginck hy zijn selven ghevanckelijck stellen int Parlement van Parijs/ ende dede soo veel dat hy vry ende los quam. De voorschreven Deurwaerder/ terwijl men niet en wist waer hy hem versteecken hadde/ taste zijne goederen binnen

Atrecht

Atrecht aen/ende maeckte inventaris en ver-kochtse: hoe sy het met het overschot maeck-ten/als hy wederom quam / en weet ick niet. Dese voorschreven Iacotin was van zijns moeders wegen uyt de borgerie van Atrecht.

Het sesthiende Capittel.

Hoe dat de saeck vanden Heere van Beaufort ghepleytet werde int Parlement, ende de voorschreven Heere ontslagen.

INt jaer 1461. inde maent van Junio/ werde de saeck van den Heer van Beaufort int Parlement bepleytet/teghen de Vicarissen van den Bisschop van Atrecht / ende teghen al die gheene die besich gheweest waren om de ghevangens/die als Vaudoisen gevangen waeren/te onderbraghen/ Ende daer werde door M. Ian de Poupincourt, Advocaet ende Raets-heer van den voorschreven Heere van Beaufort, in openbaren Parlement geseyt vele wreede ende grouwelijcke dinghen/ beschuldigende gheweldich sommige die haer gemoeyt hadden met dese Inquisitie tegen de voorsz. Vaudoisen. Ende seyde onder andere/ dat soo haest daer een ghevanghen was om de voorschreven Vauderie, dat men hem dan seyde dat hy verbrant soude werden by soo veer hy niet en bekende / maer by aldien dat hyt bekende / dat men hem dan los soude laeten gaen sonder eenighe straff / als alleen in een kleyn pelgrimagie te gaen. Ende wanneer sy niet bekennen wilden / soo brachtmense ter banck/datse soo geweldich gepijnicht werden/ datmense dede bekennen al wat zy wilden.

Seyde

Seyde noch daer en boven de voorschreven Poupincourt, dat soo drae als den voorschreven Heere van Beaufort gevangen was/even daer naer als hy soo geweldich gesworen hadt in de Vauderie niet geweest te zijn /hy hem quam M. Iacques du Bois, Deecken van onse Lieve Vrouwen Kerck van Atrecht / ende op zijn knien legghende badt de voorschreven Heere van Beaufort dat hy doch soude bekennen inde Vauderie geweest te zijn/of anders gelijck het besloten was / dat hy niemant behouden koste sonder verbrant te werden/ende alle de goederen ende heritagien geconfisqueert/maer by aldien hy bekende / dat hy dan los soude zijn binnen vier daeghen / ende dat hy noch belesen noch ghemijtert soude werden ; ende dat hem moveerde om soo ootmoedichlijck hem te bidden/was/dat het hem zijner/ende zijner kinderen deerde / die altemael arm souden zijn: Doe dit den Heere van Beaufort hoorde/seyde hy dat hy hem verzweerē soude/want hy hadt het contrarie ghesworen/ daer den Deecken op antwoorde/dat hy hem daer niet mede bekommeren soude / men soude hem daer van wel absolveeren : Door sulcke redenen / ende meer andere/te lanck om te verhaelen/ heeft den Heere van Beaufort bekent inde Vauderie geweest te zijn/ ghelijck hier vooren verhaelt is. Noch seyde de voorschreven Poupincourt, dat naer den voorsz Heere van Beaufort bekent hadde dat ghesept is/soo heeft hy moeten betaelen aen den Hertoch van Bourgongien vier duysent gulden / aen den Graeff van Estampes twee duysent gulden/ aen den Baillou van Amyens duysent gulden/ende aen zijn Luytenant twee hondert gulden / sonder dat hy

hy ergens in gecondemneert was by de voorschreven Graeff/Bailliou / ofte Luytenant/ hadden desgHelijcks oock ghenomen van Ian Tacquet, die oock om die oorsaeck ghevangen was/te weten den Bailliou van Ampens vier duysent ponden. Verscheyden andere zaecken pleyte ende zeyde daer int openbaer de voorschreven poupincourt voor de Heere van Beaufort, verhaelende vreesschelijcke dinghen / tot beschuldinghe van de gheene die haer met de Vauderie ghemoeyt hadden. Naer dat de voorschreven poupincourt geseyt hadde dat hy segghen wilde/ werdender by 't Parlament verklaert/ dat den Heere van Beaufort soude ontslaegen zijn van zijn hechtenisse / ende datter op kosten van den Heere van Beaufort een Deurwaerder uyt 't Hoff gaen soude naer Atrecht/ende uyt het ghevangen-huys des Bisschops haelen Ian Tacquet, Ian du Bos, met la Franche Contee, die beleesen waeren gheweest als Vaudoisen. Die ghehaelt werden omtrent thien daegen daer naer/ ende werden te Parijs gebracht/niet langh daer naer werden sy ontslaegen/ende wert haer geoorloft te gaen daert haer beliefde/eñ elck quam thuys segghende altemael datse noyt in de Vauderie geweest waren/ende al dat sy bekent hadden/ ware gheweest door pijn ende uyt vrees van verbrandt te zijn. Ende al hoe wel elck naer huys ginck / soo was nochtans de saeck niet affgedaen/maer het Proces bleeff hangen int Parlement/offse tot haer onschult ghevangen waeren off niet/ende ginghen somtijts te Parijs om haer saeck te vorderen.

Omtrent dese tijt quamender twee Commissarissen binnen Atrecht/beyde Doctooren

inde Godheyt/de eene een Jacobijn ende Inquisiteur van't Gheloof van den Bisschop van Parijs/de andere een oudt Doctoor/doch niet gheestelijck/ met ander ghedeputeerde by haer; ende deden brieven aen placken aen de poorten van Atrecht/die inhielden/dat by soo veer daer yemant was die wat te seggen hadden op Guillaume le Febure, die als Vaudois geexcommuniceert was overmits zijn absentie/datse by haer souden komen/ ende dat syse hooren souden binnen etlijcke daegen. Gheduerende dese tijt dat sy binnen Atrecht waeren/ hoordense veel ghetuyghen/diemen haer aenwees tot onschuldinghe van de voorschreven Guillaume, die hem ter purge ghestelt hadde te Parijs onder den Bisschop: ende onder andere hoorden sy der oock veel die mede gevanghen ende beschuldicht gheweest waeren van Vauderie. Tot dese Commissarissen quamen oock de Vicarissen van den Bisschop van Atrecht / die haer toonden de Processen van de geene die geexecuteert ende belesen waeren geweest als Vaudoisen, door de welcke sy kosten sien hoe de voorschreven Guillaume beschuldicht was. Dese dingen gedaen zijnde keerden de Commissarissen wederom naer Parijs/ met haer draeghende de Processen van al die geene die ghevangen/belesen/ende geexecuteert waeren als Vaudoisen. Welcke Processen ghesien ende overlesen zijnde by den Bisschop van Parijs/den Ertz-Bisschop van Reims/den Inquisiteur vant Gheloof van alle de Contreyen van Vranckrijck/ende van meer andere Doctoren inde Godtheyt;eñ gehoort hebbende de propositien van de voorschreven Guillaume,werde by de Ertzbisschop van Reims/ met

met de andere hier voorzen ghenoemt/de voorz-schreven Guillaume vry ende vranck bekent/ als onnosel van die Vauderie, omtrent de maent van September mits dat de voorzschreven Guillaume zyn actie hielt/ om zyn recht te vervolgen teghen de voorzschreven Vicarissen vanden Bisschop/ om zyn eer ghebetert te hebben/ met de kosten ende schaden daer om ghehadt.

Omtrent dese selfde tyt quam oock wederom binnen Atrecht Hotyn Loys Sergeant van Atrecht/de welcke/ghelyck ick te voorzen ghesept hebbe/ oock gheexcommuniceert was als Vaudois. Desen was te Roomen gheweest/en de bracht brieven van onsen Heylighen Vader de Paus/ als dat hy hem sont aen M. Gillis Carlier Deecken/en aen M. Gregoire Nicolai Officiael van Cambray/ om hem te straffen naer zyn verdiensten: welcke Hotyn niet ghestraft worde/ maer bleeff Sergeant van Atrecht.

Te dier tyt omtrent Alderheylighen dach/ quam de Bisschop van Atrecht binnen de stadt/ende werde ontfangen als Legaet/ende men trock hem tegen. Gearriveert zynde/soo sette hy aff M. Pierre du Hamel van zyn Vicaris te zyn/ ende en stont niet toe het gheene hy gedaen hadde/aengaende de Vauderie, maer seyde hem dat hy heel quaelyck ghedaen hadt/ dat hy der sommige ghevanghen ende gecondemneert hadt/ende dat het een saeck was die onwaerachtich was/ ende maer versiert. In de presentie van de voorsz. Bisschop ende van du Hamel soo quam daer Huguet Aubry klaegen/de welcke ghevanghen was gheweest als Vaudois, ende hadt noyt yet bekent/ ghelyck

ick te vooren verhaelt hebbe/ ende verclaerde/ dat die selfde du Hamel met den Bisschop van Barut ende M. Iaques du Bois hem daer toe porden/dat hy seggen soude dat den Bisschop van Atrecht een Vaudois waer/ met meer andere notabele persoonen: ende in presentie van den Bisschop soo seyde de voorschreven Huguet veel injurieuse ende schandelijcke dingen van desen voorschreven M. Piere, sonder dat de voorschreven Bisschop hem in eenighe saecken strafte.

Omtrent dese tijt so werde de Bisschop van Barut gevangen in Bourgongen inde Stadt daer hy gebooren was/ende dit geschiede om te weten wie hem gemoveert hadde tot het feyt van de Vauderie soo voor te staen in de Stadt van Atrecht: men leyde hem op/dat hy het met andere versiert hadde. Upt welcke gevanckenisse hy haest los quam/gelijc hy naerderhant selfs getuyghde/seer miraculeuslijck. Los zijnde/ trock hy naer St. Jacob in Galice, ende int wederom comen werde hy gehouden als biecht-vader van de Coninginne Maria die huys-vrou was van Carel de sevende van dien naem/Coninck van Vranckrijck.

Omtrent dese tijt soo vertrock oock uyt Atrecht M. Mahieu paille, die hem oock gemoeyt hadde met het stuc van de Vauderie, ende ginck te Parys woonen. Desgelijcks vertrock oock M. Gillis Flameng, ende ginck woonen tot Doway. Men seyde/dat het was om datse niet wel ghsien waeren / noch bemint binnen Atrecht/oock niet heel verseeckert.

Den 4. Januarij des jaers 1461. werdender binnen Atrecht ghedachvaert by ghelupt van Trompetten/ten versoecke van den Pro-
curcur

curreur generael des Coninckx / ende van Huguet Aubry gesept a Patrenostre, die ghevangen was gheweest als Vaudois, M. Ian Fauconnier, Bisschop van Barut / M. Iacques du Bois Deecken van Atrecht/M. Piere le Broussaert Inquisiteur vant Gelooff/ M. Ian Boulengier, M. Mahieu Paille, M. Guillaume de Berry, Luytenant van Amyens/ Iehan Forme, M. Ian Thibault, M. Ian Pocon, Robert bastert van Saveuze, M. Piere du Hamel, ende M. Gilles Flameng, om te compareeren voort Parlement/ om te verantwoorden het gheene datmen haer op legghen soude/ aengaende de schade ende 't gewelt dat de voorschreven Huguet seyde datse hem ghedaen ende doen doen hadden / daer seeckere informatien van ghenomen waeren by die vant Parlement / ten versoucke van de voorschreven Huguet. Welcke informatien gesien zijnde by die vant Hoff so werden sy verdachvaert als gesept is: te weten / de voorschreven du Hamel met Flameng te compareeren in eygen persoone; de andere werden maer slechtelyck ghedachvaert. Ende het Mandement van die dachvaert hielt in (gelijck oock openbaerlijck ghelesen werde) dat de voorsz. ghedaechden ghesocht hadden desen Huguet te doen bekennen inde Vauderie gheweest te zijn/ ende dat door gewelt van pynighen: ende dat sy hem seyden: * bekent doch dat ghy daer gheweest zijt / ende beschuldicht oock sulcke ende sulcke die mede daer met u geweest zijn /ende oock Vaudoisen zijn. Welcke sulcke ende sulcke daer niet ghenoemt waeren / maer waeren ghenoemt inde informatien / ende men seyde dat het groote Heeren waeren/ met andere rijck ende machtich volck

* De hoe Meyerus.

Dese ghedaechde werde dach ghestelt om te compareren op den tweeden dach naer Licht-misse daer aen volgende.

Extract uyt de memoriale schriften vande Schepenen van Atrecht, beginnende in de Maendt van Mey, des jaers 1484. eyndighende in de Maent van November des Iaers 1495. Folio 87.

SOndaechs den 10. Julij des Jaers 1491. arriveerde in de stad van Atrecht M. Ian Agenost, raets-heer des Coninckx onsen Heere in zijn Hoff van Parlement te Parys/ als gecommitteerde Commissaris/ ende gedeputeert van 't selfde Hoff/ om te executeeren 't Arrest ghe-emaneert by 't selfde Hoff op den 20. Mey voorleden/ ten behoeve van mijn Heer Ian de Beaufort, Neef van salt. Mesire Colart de Beaufort zijn grootvader/ van Huguet Cannery ende andere hier naer ghenoemt/ die beschuldicht waren ghe-weest Vaudoisen ende tovenaers te sijn. Met hem quam Loys de Bourgeois Deur-waerder van't selfde hoff. Dese verghelschapt zijnde met de voorschreven de Beaufort, met den Heere van Habarcq zijn halve broeder/ met de voorschreven Huguet, ende andere Heeren ende notabile persoonen meer/ginghen logeeren op de marct inde herberch daer de Lelye uyt-hing. Weynich daghen daer naer/ soo informeerde hem de Commissaris vande plaets daer die gheene/ die beschuldicht waeren ghe-weest Vaudoisen te zijn/ beleesen/ ghemijtert/ gheschavotteert ende ghecondemneert waeren

gheweest:

geweest: 'twelck hy bevan gedaen te zijn door Geestelijck hoff op de plaets voor de Galerye vant selfde hoff. Daer liet de voorsz. Commissaris maecken een groote stellagie / om te executeeren het Arrest / op maendach den 18. van de selfde maent / ende om daer een Sermoen te doen doẽ/door een van de voornaemste Doctoren inde Godtheyt/ achtervolgende 't voorschreven Arrest.

De voorschreven Commissaris quam oock inde Raet-kaemer / daer de Officiers van de Coninck met den Mayor ende al de Schepenen vergaedert waeren / den welcken hy openbaerde zijnen last / in presentie van de voorschrebẽ Heere van Beaufort vã Habarcq, Huguet Cannery ende andere/ op den 12. van de voorschreven maent. Ende door de selfde Heeren werde haer alle assistentie belooft / op dat elck een present soude zijn in dat Sermoen op de plaets vant Geestelijc hoff / ende dat in faveur van de selfde Heeren/vande burghers/ ende andere/ (ghelijck hy verklaerde door last van den Coninck ende zijn hoff) een yegelijck dien dach vieren souden / ende teyckenen van blijdtschap toonende/ ophouden souden van eenich gheméyn hantwerck te doen / ende soo werdet besloten.

Nu volght een Extract uyt de Registers vant voorschreven hoff vant Parlement.

TVsschen Messire Colaert van Beaufort, ende Ian Tacquet Esquir, Appeleerders van M. Robbert le Iosne, Gouverneur van Atrecht / voor Salig. den Hertoch van Bourgongien / van Robert le Mar-

quais Luytenant vande zelfde Gouverneur vanden Bisschop van Atrecht / van M. Ian Thibault zijn Officiael / van Piere du Hamel ende Piere Pochon, Vicarissen van de selfde Bisschop. Fr. Guillaume de Broussaert, sich noemende Inquisiteur van 't Ghelooff / M. Iacques du Bois, Deecken van Atrecht / Ian Boulengier, Gilles Flameng, ende van Mathieu Paille. Noch den selfden de Beaufort als Appelleerder van Fr. Ian Faulconnier, Minnebroeder / Bisschop van Barut / ende van M. Ian Forme, Secretaris van den Graeff van Estampes: Welcke van Beaufort, Tacquet, Hugues Cannery, Berthelemy Hermant, Nicole de Gaurelle, zijn huys-vrouw Iehenne le Febure dochter van Ian le Febure ghesepdt le Cat, Pierre du Carieul neeff ende erfghenaem van Salig. Pierre du Carieul, ende Ian Bary, met haer de Procureur generael / als eysschers in kas van misgrijpingh / overdaet / bedroch ende valsche aenslaegen / ter eender zijde: Ende de voorschreven Hartoch van Bourgongien / M. Robert le Iosne ende Robert le Marcquais, den Bisschop van Atrecht / Ian Thibault, Piere du Hamel, Ian Pochon, Jacques du Boys, Ian Boulengier, Gillis le Flamen, Ian Forme, Mathieu Paille, gheroepen ende ontboden in Cas van Appel / ende de selfde Thibault, Pierre du Hamel, Pochon, Boulengier, Flameng, Forme, Paille, Ian l'Hostelier, Mathieu du Hamel, Secretaris vande voorschreven Bisschop / Vicaris ende Inquisiteur / Messire Philippes de Saveuze Ridder / M. Guillaume de Berry, sich noemende Luytenant ende Bailliou van Ampens / als voorstaenders van 't selfde / ter ander syde.

't Hoff ghesien hebbende/de Playdoyen int selfde hoff ghedaen op den 21. dach van Mey des jaers 1461. ende andere daghen daer aen volgende: de begeerten/verweeringhen/van de voorschreven partijen/ door haer naerderhant in geschrifte overghelevert; de Confessien van de voorsz. Thiebaut, Pochon, Mathieu du Hamel, Marcquais, Flameng, Paille, Boulengier, Forme, ende Bery, ghedaen int voorsz. hoff. Oock de Crimineele Processen / soo wel int Wereltlijcke als int Geestelijck Hoff gedaen/ tegen de voorschreven Messire Colart de Beaufort, Tacquet, Cannery, Gaurelle, Bery, van Salig. Pierre du Carieul, Ian le febure ghesept de Cat, ende Denise Greniere, oock van Ian Tenoy, ghenaemt l' Abbe de peu de sens Collette L' escrebee, Iehenne d' Avergne, Bellotte, Maucarde, Tacquet de Bailloeul, Henry de la Boulle ghebeten Caucourt, Bellotte de Quesnoy, Ian du Bos, Gilles du Bullecourt, Iehenne Grief *alias* Frecongon, Thomas le Braconnier, Catherine la Gougonde, *alias* Cathion, Printamsgay, Denisette Wittefonde, Maguerite ghesept Beghinne, Vrou Iehenne Bayarde ghesept le Luque, la parcheminiere, Iacques Guineman de Roger, Robequin, Iehenne d' Amyens, M. Anthoine Sacquespee, Iean Josset, Henry de Ronville burgher van Atrecht/Jacotin Daties, ende Jan le Febure, altemael beschuldicht van Toverije ende Vauderie. Dese Processen door ordonnantie vant hoff ten hove gebracht zijnde/met al't geene dat de partijen voortgebracht hadden ten hove/haere tegenstellingen ende verantwoordingen: Oock seeckere brieven en maniere van Accoordt ghemaeckt ende ghepasseert voor den Raet van den Hartoch

 van

van Bourgongien / voortgebracht door den voorschreven Marcquais, voorwendende die gemaeckt te hebben met Messire Philippes de Beaufort, in zijn leven Ridder / soon van de voorschreven Messire Colart ende Ian Tacquet, Carieul ende Bery. Oock Koninckliicke brieven van vernietinge van dat Accoort/verkreeghen door de selfde Messire Philippes de Beaufort, op dē 2 Junij des jaers 1478. Die playdoy daer op ghedaen/tegenstellinghen ende beantwoordinghen/met een seecker request overgegheven door de voorsz. Marcquais. Waer by hy versocht dat zijne bekentenisse ghedaen op den 11. December des jaers 1477. hem mochte behandicht werden; desgelijcks seecker Accoort ghemaeckt ende gepasseert int selfde hoff op den 21. Julij laetstleeden/tusschen Ian Heere van Beaufort, nerff ende erfghenaem van de voorschreven Colart van Beaufort, de voorsz. Pierre du Carieul, Tassart, Bosquillon man ende vooght van Iehenne le Febure dochter van de voorsz. le Cat Saligher/Iennin de Sailly, man ende vooght van Ysabel le Vasseur, wylen huysvrou van de voorschreven de Bullecourt ende Ian Willequin man ende vooght van Peronne de Bary, met de voorsz. Hugues Cannery, als herbattende 't Proces in plaets van de overledene / by haer hebbende den Procureur generael ter eender syde / ende M. Ian de Berry Raets-heer des Coninck in't selfde Hoff / Ian de Rongny Esquier, ende syn huysvrou/in plaets van de overledene Bery ter ander syde. Het request overgegebē aent selfde hoff/ door den Bisschop van Atrecht/ nu ter tyt syjnde/als oock de conclusien van dese partyen genomen door den Procureur Generael des

des Coninckx : 't hoff oock ghehoort ende onderwraecht hebbende de voorschreven Marcquais op eenighe poincten vant voorschreven Proces : Dit al wel geconsidereert hebbende/ isser ghepronuncieert/ datter (sonder regart te nemen op de voorsz. brieven van Accoort/ende Requesten overgheghheven door den Bisschop van Atrecht ende Marcquais,) qualijcken ende onbehoorlijcken ghedaen / aenghetast / ghevanghen/veraccordeert/ gheprocedeert / verwesen ende gheexecuteert is ghewees door de voorschreven ghedaechde ende gheroepene/ ende wel gheappelleert by de voorschreven roepers.

Condemneeren daerom 't hoff de voorschreven gedaechde inde kosten vant Appel/de taxatie daer van aen haer behoudende. Eñ heeft verklaert ende verklaeren mits desen / alle de Processen gedaen int hoff van den Graeff ende anders int Wereltlijck hoff door de voorsz. du Bois, Flamen, Forme, ende de Marcquais, off yemant van de haeren / als oock alle de andere Processen gedaen int Geestelijck hoff onderteyckent du Hamel, van gheender waerden/ valsch/onbillick/qualick ghedaen/ende anders dan naer behooren; ende dat sulcke als oock alle de minuten en originaelen des selfs / waer sy oock sullen ghevonden werden/sullen gebroocken/ghebriselt ende gheschuert worden/so wel int selfde hoff/als in 't hoff van Atrecht : uytgesondert het Proces ghemaeckt by de selfde/ teghen Ienne le Selliere, 't welck ten Hove ghebracht sal werden om te besichtighen/ dat die daer van ordineeren sullen naer behooren. Ende heeft dit selfde hoff te niet gedaen ende doet te niet mitsdesen ende als van gheender waer-

den/alle Sententien/Vonnissen/ confiscatien van goederen so wel roerende als onroerende/ alle verwijsingen/eyschingen/betaelingen/executien/ ende al datter op gevolcht is. Settende alle die verwesene/geexecuteerde/ende beschuldichde haer eer/faem/ende naem verbiedende alle hanttastingen ende andere hinderinghen/ hoe sy souden mogen zijn; haer toewijsende de eyschers besittende haer huysen / erven/ende goederen/so wel roerende als onroerende met de vruchten ende inkomen van dien/teghen de welcke geprocedeert is gheweest door ghevangenis/verwijsingh/ende anders/om oorsaeck van de saeck haer opghelept/dese werden ghestelt tot volkome verlossingh tot haerer profijte. Ende daer en boven tot verbeteringh van de voorschreven overdaeden/ aentastinghen/ fauten ende misbruycken begaen by de verweerders/soo heeft gecondemneert/ende condemneert mits-desen 't voorseyde Hoff/ soo door middel van de Appellatien/ als door de Beneficien vanden Procureur des Coninck/ de selfde verweerders te langhen ende wederom te geven aen de voorschreven eyschers/ ende andere ghevangene ende geexecuteerde/ alle haer goederen so wel roerende als onroerende/ met de vruchten ende inkomen der selver/aengetast ende gelicht tot dien eynde; door middel van de aentastinghen/ declaratien/condemnatien/confiscatien/ende executien gedaen tegens haer in manieren als volcht. Te weten: de Hartoch van Bourgongien de Marcquais, le Flamen, Thibault, Pochon, ende Pierre du Hamel, de goederen van Beghinette. Frecongnon, Cathron, Bery, Bracconnier, la Lucque, vader van haer/voort geheel: Noch de voorschreven Hertoch/

Hertoch/ Flamen, Forme, Thibault, Pochn, ende Pierre du Hamel, de goederen van de voorschreven Gaurelle, Ianne d' Amyens, la parcheminiere, Jan du Bos, de Bullecourt, ende Printemsgay, yder van haer oock voort geheel: daer en boven noch de voorschreven Hertoch/ Thibault, Pochon, ende piere du Hamel, de goederen van de voorsz. Beaufort, Grenier, l'Esciebee, Mouchard, Cannery, de Bailloeul, de la Boulle, Tacquet, Carieul, Gilleman, Robequin, Sacquespee, Ioffet, l'Abbe de peu de sens, Jenne d' Auvergne, du Quesnoy, le Cat, le Ronuille, Daties, le Febure, yder een oock ghelijckelijck voort gheheel. Ende of by aldien de goederen van de voorseyde de Marcquais, Forme, Thibault, Flamen, Pochon, ende Piere du Hamel, niet ghenoech waeren/om de voorschreven goederen weder te geven/daer sy toe gecondemneert zijn: Soo heeft het voorsz. hoff gecondemneert ende condemneert mids desen *pro rata* wederom te gheven de voorschreven goederen in maniere als volcht. Te weten/ de voorschreven Saveuze, Paille, Boulengier, Forme, de erfghenamen van de Bery, met Marcquais, de goederen van de voorseyde le Cat; noch de voorschreven Saveuze, d'erfghenaemen van Bery, Forme, ende Flamen, de goederen van de le Boulle: noch de voorschreven Saveuze, d'erfgenaemen van de Bery, Flamen, Forme, paille, Boulengier de goederen van de voorseyde Gaurelle, noch de voorsz. Saveuze, paile, Boulengier, ende Forme, de goederen van de voorschreven Bery. De voorschreven Flamen, Oulengier, paille, d' Erfghenaemen van de Bery ende Forme, de goederen van de voorschreven Lescrebee, Moucharde, Gille-

Gilleman, Robequin, Sacquespee ende Josset: ende de voorschreven Paille, Flamen, d'Erfgenaemen van Bery, Forme, de goederen van Parqueminere: Noch de voorschreven Flamen, Paille, Boulengier, ende Forme, de goederen van de voorschreven Carieul ende Beaufort: Noch de voorschreven Flamen, Paille, ende Boulengier, de goederen van Cannery, du Bois, ende de Ronville: Noch de voorsz. Flamen, Boulengier, d'Eersgenamen van de Bery, ende Forme, de goederen van Bailloeul; Noch de voorschreven Paille ende Boulengier, de goederen van de Bullecourt, la Lucque, le Febure ende Daries: Noch de voorschreven Paille, Boulengier ende d' Erfgenamen van de Bery, de goederen van Printamsgay, Cathron, ende la Parqueminiere: noch de voorschreven Flamen ende Forme, de goederen van l' Abbé ende van d'Auvergne: noch de voorschreven Flamen, Boulengier ende Forme, de goederen van Quesnoy: noch de voorschreven Boulengier, de goederen van Braconnier: ende de Erfghenamen van de Bery, de goederen van Baghinet d'Amyens, ende Frecongon. Ende verstaende dat het toucheert de voorschreven Beaufort, Carieul, Bosquillon ende zijn wijf ende Cannery, 't voorseyde Accoort ghemaeckt met haer/ en de voorschreven Procureur des Coninck ende de voorseyde Erfghenaemen van Bery blijvende in sijn gheheel / ende daerom gestelt buyten Processe.

Ende tot reparatie ende proffijtelijcke versoening/ so heeft het voorschreven hoff gecondemneert ende condemneert mits-desen de voorseyde verweerders inde boete als volcht. Te weten de voorschreven Thibault, Pochon; ende

ende Piere du Hamel, Vicarissen voornoemt/ yder een in een somme van twaelff honderdt ponden Pariss. De voorschreven le Forme in twee hondert ponden Pariss. de voorschreven le Paille ende Boulengier, yder in vier hondert ponden Pariss. de voorschreven Flamen in duysent ponden Pariss. de voorschreven Savenze in vijf hondert ponden Pariss. ende de voorschreven de Marcquais , ende Mathieu du Hamel, yeder in twee hondert ponden Pariss. bedragende de Sommen 't samen ses duysent vijf hondert ponden Pariss. Van welcke sommen zullen voor eerst ende voor al ghenomen werden vijfthien honderdt ponden voorschreven / tot behoeve om inde Hooft-kerck van Atrecht te doen doen/ en celebreren een dienst tot stichtingh van een Misse / een Kelck/ een Boeck/ ende andere verciersclen daer toe noodich. Welcke Misse gedaen ende gecelebreert sal werden alle dagen eeuwichlijck inde voorschreven Kerck van Atrecht. En men sal dien in-luyden met 33 klock-slaghen/verscheyden met drie Pausen/yder van 11 slagen/ tot Salichmakinge ende behulp der sielen van de geexecuteerde. Als oock om te doen maken een stellagie op die selfde plaets daer de eyschers ende andere geexecuteerde gheschavotteert/belesen/ende openbaerlijck ghemijtert sijn: Op welcke stellagie een predicatie gedaen sal werden/om 't volck te vermanen/ God te bidden voor de Sielen van de gheexecuteerde; ende verklaeren datse t' onrecht / sonder order off maniere van Justitie/met valsche ende onbehoorlijcke ghemaeckte Processen gecondemneert/geschavotteert/belesen/ gemijtert/ ende gheexecuteert zijn: ende int eynde van 't Sermoen/

moen/inde presentien van de voorschreven executeur/sal gebroocken ende gescheurt worden al dat soude mogen resten aent Proces. Noch oock om te maecken een steenen Cruys van vijfthien voeten hooch / op de naeste ende bequaemste plaets/daer sommighe van de ghecondemneerde gheexecuteert ende verbrandt zijn/in welck cruys ghehouden sal zijn een geschrift/inhoudende de volbrenginghe van dit tegenwoordighe Arrest. Ende van de rest van de voorschreven somme / bedraeghende noch vijff duysent ponden/sal genomen ende toegevought werden voor den Coninck / voor de voorschreven de Beaufort, ende Cannery, vier duysent ponden: ende de voorschreven Tacquet, Ienne le Febure, Barthelemy Hellemant, met Gaurelle zijn wijff/ Piere du Carieul, ende Ian de Bery, elck vier hondert ponden. Ende sullen alle de voorschreven Eyschers dienste loonen/stichtinghen/ende andere dingen geordonneert tot Godtsalighe wercken / betaelt worden voor den Coninck. Noch heeft gecondemneert en condemnert mits desen 't voorsz. Hoff de voorschreven verweerders in de coste: van't Proces/ aengaende 't voorsz. overdaet van welcke kosten de Erfgenaemen van Bery alleenlijck betaelen sullen haer portie / aende voorschreven Tacquet ende Gaurelle, de taxatie daer van aen haer behoudende. Ende ten opsichte van M. Robbert le Iosne, 't voorsz. Hoff absolveert hem van alle begeerte ende eyschen by de Eyschers ende den Procureur ghedaen / ende hebben hem gheset ende setten midts-desen buyten Processe sonder eenige kosten.

Ende aenghesien dat het aenroert restitutie oft

oft wederomgevingh van goederen ende van Leenen / versocht by de Heere van Beaufort, teghen de voorschreven Saveuze: Aengesien oock dat het roert de conclusien ghenomen teghen de voorsz. l'Hostelier, so sullen haer de Partyen informeeren *vocatis vacandis*, op't onderfoecken ende artyckelen die't selfde Hoff sal doen uyt-trecken uyt hare playdoyen/ tusschē dese ende den eersten dach naer St. Martyn, inde winter toekomende / by een van de Raetsheeren van't Hoff die daer toe gecommitteert sal zyn / om alles wel te oversien / op datter recht mach geschieden. Daer en boven heeft het selfde Hoff verboden/ ende verbiet midtsdesen den Bisschop van Atrecht/ zyne Officieren/Inquisiteur van't Gheloof/ ende alle andere Rechters soo Geestelycke als Werelt-lycke / datse van nu voortaen niet en gebruycken in't procedeeren sulcke extraordinarissche executien ende onmenschelycke en wreede tormenten/als *Chappelets*, vier in't hol van de voeten te leggen/ olye off edyck in te gieten op de buyck van de beschuldichden / noch andere diergelycke ende noyt ghehoorde maniere van pynigen/ende dat op verbeurte van gebangen ende gestraft te werden naer den eysch van de saecke. Aldus gedaen den 20. dach van Mey/ des jaers 1491.

Onderteyckent

De Luire.

Ende

Ende volgens de remonstrantie van de voorschreven Commissaris/ghedaen inde voorschreven Raet-caemer: so werdender by de Officieren des Conincks/de Mayor/ ende Schepenen ghemaeckt en ghecondudeert de publicatien ende ordonnantien die hier naer volghen: De eerste werde uptgheroepen op alle hoecken van straeten met trompetclanck / ende openbaere uptroep door de voorschreven Deurwaerder op den 13. ende 17. Julij: ende de tweede door den commijs van den Griffier vande selfde Stadt.

HOort dan hoort / men laet u weten/door den Coninck onsen Heere / het hoff van Parlement van Parijs / ende door mijn heer M. Ian Angenost Raets-heer des selven Conincks ende Hoff/ ende van haer ghecommitteert/om te executeeren seecker Arrest ghepronnonceert den 20. Mey verleden ten profijte van de overleedene Heere Colart, in zijn leven Ridder/Heer van Beaufort, ende van Ransart, Ian Tacquer, burger deser Stede van Atrecht/ Hugues Cannery, Barthelemy Hellemant, Nicole de Gaurelle sijn huysvrou/ Ienne le Febure dochter van de overleedene Ian de Febure ghenaemt le Cat, Pierre du Carieul neeff ende erfghenaem van de overleedene Pierre du Carieul, ende Ian Berry, den Procureur ghenerael des Conincx by haer gevoeght zijnde: dat daer op maendaeghe toekomende 's morghens ten acht uyren / openbaerlijck ghedaen sal werden in presentie van dese voorschreven executeur/met de geintereseerde partyē geassisteert soo sy willen/ op een groot tonneel / dat ghemaect sal zijn op de plaets van het Bisschops

hoff van Atrecht / eene predicatie / door een
Doctoor inde Godtheyt van de Univerſiteyt
van Parijs/ door de welcke ten deelen uytge-
leyt ſal werden den inhout vant voorſchreven
Arreſt. Ende daerom / om de Juſtitie ghe-
hoorſaem te zijn / dat men naerſticheydt doe/
om daer te komen ende by te zijn / op de ver-
beurte van gereeckent te zijn onwillich ende de
Juſtitie ongehoorſaem. Daer en boven laet-
men u noch weten door de ſelfde Heeren / dat
achtervolgende de ſelfde publicatie/ yeder een
dien Maendach ſal vieren / om d' oorſaecken
daer in begrepen: Ende datmen op dien dach
de beſte Batement ſpeelders / diet beſte ſpel
van ſtichtelijcke ſotternye ſullen ſpelen / ghe-
ven ſal een ſilvere Lelye / ende die daer aen de
beſte ſal zijn/ſal hebben een paer Ganſen: En
deſe ſpeelen ſullen geſpeelt worden op de voor-
ſchreven Maendach naer noen / de een naer
d' ander. Daer en boven ſalmē noch geven aen
die geene die 't beſte ſottenclucht ſullen ſpeelen
een ſilveren Croes/ ende de beſte daer aen een
paer Cappoenen. Ende die gheene die ſullen
willen ſpelen/ſo wel van buyten als van bin-
nen de Stadt / om de voorſchreven prijſen te
winnen/ſullen ghehouden weſen te komen int
huys van l' Argentier, op den voorſchreven
Maendach voor 12. uyren / ende aldaer een
billetken te haelen / om met order de een voor
d' ander naer te moghen ſpelen. Ende naer dat
de voorſchreven Spelen ſullen ghe-eyndicht
zijn/ſoo ſullen de voorſchreven ſpeelders ghe-
houden zijn een dubbelt daer van over te leve-
ren/ om te examineeren / op dat men ordon-
neeren mach op de uytdeelingh van de prijſen
naer behooren: ende daer en ſullen geen ſpeelen

goet gevonden werden die binnen seven jaeren inde voorschreven Stadt ofte vryheydt van dien gespeelt zijn.

Noch werdender by de voorsz. Mayor ende Schepenen/brieven geschreven aende Wet ende Officieren van Bapalmes, St. Pol, Hesdin, Terouane, Aire, ende Bethune, om datse haere inwoonderen souden van dit Sermoen vercondighen/ende dat dit Arrest op dien Maendach soude geexecuteert zijn.

Op dien selfden 28. dach Julij / soo lieten haer vinden de Officieren van den Coninck/ Mayor/ende Schepenen / vergeselschapt met de Sergeanten mette Roede/ al-te-mael te paert/ in de Halle 's morgens te seven uyren: Die ghelijckerhant reden naer den Commissaris/om met hem ende zijn ghesélschap naert Sermoen te gaen: die oock vergaedert zijnde al te paert/ reden door de groote straet van St. Gery ende St. Aubert, naer des Bisschops hoff toe/daer sy op het tonneel gingen dat daer gemaeckt was omtrent 18. voeten hoogh. Op welcke tonneel werde door de voorschreven Commissaris/daer toe versocht zijnde van dē Heere van Beaufort, door de mont van M. Ian Iouglet Licentiaet inde Rechten/ ter executie gestelt 't voorschreven Arrest / ende werde de voorschreven de Beaufort, zijn naekomelinghen/ende andere geintere sseerde partijen/hier te vooren genoempt/herstelt in haer goede faeme ende volkomene eer. Dit ghedaen zijnde/ begost M. Geoffroy Bousart Doctoor inde Godtheyt/zijn Sermoen/ in presentie van de voorschreven Commissaris / Officieren des Coninckx/ ende vande Stadt/ int by-wesen oock/ende mede op het tonneel van den Heere

van

van Beaufort, Hugues Cannery, Anne Cannery huysvrouwe van Guillaume l'Estourmy, kinderen van de voorschreven Hugues, Ian du Cayet, Mathieu de Bary, zijn huysvrou de dochter van de overledene Ian de Bary, Ysabel le Vasseur weduwe van Guillaume de Bullecourt, Collart ende Piere du Bullecourt broeders/ kinderen vande overledene Guillaume, Ian de Ronville Goutsmit/ ende Amand zijn broeder/ kinderen van de overledene Henry de Ronville, Pierre du Carieul, neef van de overledene Pierre du Carieul hier te vooren ghenoempt/ met Robinet du Carieul. Ende duerde dit Sermoen omtrent twee uyren ende een halff/ daer present waeren by de gissinghe tusschen de acht ende thien duysent menschen. Desen Doctoor hadde tot een Textes ghenoomen dese woorden: *Erudimini qui judicatis terram*. Ghy Rechters, die daer de werelt oordeelt, laet u onderrechten. 'T welck hy seyde ghenomen te hebben upt den tweeden Psalm Davids.

Naer dat dit Sermoen voleyndicht was/ werde by den voorschreven Deurwaerder van woort tot woort ghelesen het Dictum hier te vooren verhaelt in presentie van alt volck. Dit gedaen zijnde/ keerden de voorsz. Commissaris/ Doctoor/ende de Officieren van Atrecht/ wederom/gheaccompagneert met de Officieren des Coninckx/ Mayor ende Schepenen/ ende ginghen tot het huys de le Queurette, daer haer den Heere van Beaufort het middachmael gaf/ ende de voorschreven Mayor/ Schepenen ende Officieren/ginghen 't samen eeten/ int huys de la Balaine. Voor welck huys gehanghen waren des Stads tapijten/

om de Speelen ende batementen te sien; in welck huys de voorschreven Commissaris ende Doctor nae den eeten mede quamen om de speelen te sien. Ende daer werde by het voorschreven huys/wat naer't roode huys toe/ een blijdtschap vier ghemaeckt/ om 't voorsz. Arrest wille/ende de executie van dien. Ende naer inhout van de voorschreven publicatie so werde de voorschreven dach ghevierr/ ende de Burghers ende Inwoonders hielden op van alle werck te doen : daer werden veel fraeye speelen ende batementen gespeelt/door die van l'Abbaye de Lyesse; ende andere compagnien/ so wel van die van binnen als van buyten/ die staet hielden elck in zijn huys op de kleyne marckt met onwonden Vaendels ende wimpels.

't Is seecker ende wis, dat niet en is verborgen
Of het komt aenden dach, 't sy huyden ofte morghen.

F I N I S.

EX-

EXTRACT

Vyt

't Playdoye

VAN

M. LOYS SERVIIN,

Advocaet van den Coninck van Vranckrijck / aengaende Iehan Breton ende Iehanne Simoni zijn huyſvrou/ beſchuldicht van Tovery/ in 't Iaer 1594. ende ghearreſteert in't Iaer 1601.

Mitſgaders

't Verbodt van 't Parlement/ de Proeve van 't Water niet meer te gebruycken/ etc.

Verduyts uyt het Françoys.

Hier is noch by ghevoegt 't gevoelen vande Heeren Profeſſoren inde Medeçijnen eñ Philoſophie der Univerſiteyt tot Leyden, nopende de ſelfde Proef van 't Water.

Verduytſcht uyt het Latijn.

Playdoye van M. Servyn.

SERVYN, door den Procureur generael des Coninex / seyde: Dat het misdaet van tovery sware straffe waerdich is / overmidts de Tovenaers mis-doen aen de Goddelijcke Majesteyt; doch datter oock in 't ondersoecken van het selfde wel behoort acht genomen te werden int procederen. Ende even also gelijck de Rechtsgheleerden *Modestin in l. fam. §. hoc tamen ff. ad legem Iuliam majestatis*, zeyde / dat de misdaet daer in desen tijtel van gehandelt wort / *a judicibus non in occasione, ob principalis majestatis venerationem, habendum est, sed in veritate*: 't selfde behoort ghepractiseert te werden op de beschuldingen ingestelt tegens den tovenaers / welcke mis-daet niet behoort ghenomen te sijn door subject onder pretentie van de eere die wy Godt schuldich zijn / maer zy behoort geoordeelt te werdē door de manieren aengenomen by de justitie / goet gehouden door de Arresten van 't Hoff / eñ met de waerheyt over een comende. Nu wat eygentlijck dese saeck aengaet / men siet dat het proces gemaect is door meester Helion Beauvaler, bedienende 't ampt van justitie tot Dinteville, als een oudt practicijn / overmidts de Rechter off zijn Luytenant absent waeren: De welcke ten versoecke van Meester Iehan Postel, Procureur fiscael in 't selfde recht / ghenomen heeft een informatie op den 24. Junij 1494. ende op de selfde gehoort vier getuygen te gens Sebastien Breton, ende Iehanne Simoni, beschuldicht door de selfde Postel, sonder

aenbrenginghe off clachte van eenich particulier / maer om datse alleen door een ghemeyn gerucht voor oneerlijck ende bevleckt met Tovery ghehouden waeren/suspeckt zijnde haer vermenght te hebben met andere/soo wel van Dinteville als van de andere nabuerighe Dorpen: de daegen daer aen heeft hy noch 9. andere getuygen gehoort: Naer welcke getuygenissen hy onderwraecht heeft Sebastien Breton ghevanghen zijnde door zijn last/ ende naer hem Iehanne Simoni zijn huysvrou mede ghevangen: welcke Breton ende Simoni ontkent hadden de daet haer opgeleyt/seggende/selfs oock die Simoni, ghekent te hebben ende te kennen Godt alleen voor Meester; ontkennende soo wel de een als d' ander noyt geweest te zijn ende daer voor ghehouden vergaderingen ende synagoghen van Tovenaers / ende dat sy niet wisten wat het was: ghelijckse oock voor antwoort gaeven datse noyt eenich mensch off beest betovert ofte vergeven hadden/ghelijck-men wilde seggen datse gedaen hadden: mainteneerende altijdt dat men haer niet kost overtuyghen van eenich misdaet. Eyndelijck/de Procureur fiscael versocht hebbende/ dat (eermen soude procederen op de recolementen ende vergaederinge der getuygen ghehoort op de informatien) de beschuldichde Man en Vrou/ souden gheschooren zijn ende ontblootet van alle het hayr dat sy hadden: Dit ghedaen zijnde soudemense leyden aen de Rieviere / om int waeter van volkomene diepte ghewoorpen ende ghedupckt te werden/also de selfde Procureur seyde datment in sulcke saecken ghewoon was te doen/om de Tovery te ontdecken. Op dit versoeck gedaen den 15. Juny 1594. soude de

Rechter

Rechter gheordonneert hebben dat de voorsz. Iehanne Simoni gheschooren soude werden/ ende ghelept aende Riediere van d' Aulbe, om daer in geworpen(ghelijck hy seyde dat het in dese saeck noodich ende datmen ghewoonlijck was te doen)ende daer naer wederkeerende vande Riediere/ ghehoort te worden opt stuck van haere beschuldinghe/behoudens 't ordonneeren op de Requeste van den Procureur fiscael teghens Sebastien haer Man/als bevonden sal werden te behooren. Volghens dit/het oordeel daer van uptghesproken zijnde aen Iehanne, soo hout het Proces Verbael / dat sy gheconsenteert soude hebben ghesch]ooren ende geduyckt te werden: ende dat van stonden aen de Rechter haer heeft doen leyden in zijn presentie aen de Riediere/dicht by een sloot by de groote brugghe/verghesel schapt zijnde met de selfde Postel Procureur fiscael / ende veel andere/ jae ooc selfs met Meester Nicolas Roussel Cure,ende oock in presentie van de meesten hoop upt Dinteville, ende Siluetouure; daer wesende op de kant / naer dat de voorschreven Iehanne ghesept hadde datse een Vrouw met eeren was/niet besmet met Tovery / niet wetende oock wat het was ;naer dat sy gelesen was/ende de vraeghen ende antwoorden ghedaen waeren/hebbende op een nieu gheconsenteert de executie vant tusschen sprekende oordeel/soo soudese ontkleet zijn ghe weest door ordonnantie van de Rechter / die haer handen ende voeten liet binden / ende daer naer int waeter dede werpen / van een hoochte van ontrent seven off acht voeten/ende dat tot drie verscheyden reysen/elcke reys boven komende (naer 't Proces luyt)soo drae zy inghewotpen

 was

was/ sonder haer te roeren/ende elcke reys als sy uytgetrocken was/zijnde vermaent in presentie van alle de bystanders om de waerheyt te seggen/so soude sy volherdich gebleven zijn by haere eerste antwoorden ende bekentenissen. Voorder hout het Proces Verbael in/ dat sy seyde een Vrou met eeren te zijn/ ende men werde niet gewaer dat sy opt van alle de reysen dat sy inde Reviere ghewoorpen was eenich water ingeswelghen hadde door den mont: dit Rapport ende Proces Verbael was onderteyckent Beanvalet ende Postel. Daer naer Breton de man ende Iehanne Simoni zijn huysvrou op een nieuw ondervraecht zijnde/so ordonneerde de Rechter de recolementen ende vergaderinghen/ende wederom eer sy procedeerden soo ondervraechden sy de voorschreven Iehanne, die volherdich bleeff by haere antwoorden/doende een gebet op haer knien/biddende ende versoutkende dat Godt / Iesus Christus zijn Soon/ende de glorieuse Maghet Maria geliefde te doen blijcken haer onnoselheyt/ende dat die geene die tegens haer tuyghden anders als sy seyde mochten verdoemdt zijn. Dit gedaen zijnde/naer dat den Rechter hadt doen recoleren ende vergaderen sommige vande ghetuygen/soo heeft hy de beschuldichde belast te verklaeren off sy oock ghetepckent was/gelijck die geene van haer secte/beschuldicht ende verdacht van Toverij / zijn : ende daer worde door ordonnantie van den Rechter gheseyt/ dat zy ghevisiteert soude worden van vier Vrouwen/heel naeckt/ om te besien off sy oock het teycken/dat men seydt van den Meester offte Opperste te zijn / die presideert inde vergaederinghe ende synagogen van de

Tove-

Tovenaers/ ende dat de visitatie gheschieden soude door Valentine weduwe van Felix Gaultier, Iehanne weduwe van Thomas Rouys, Catherine Vrou van Balthasar Pathenay, ende Francoise Vrou van Iehan Gousfelet: 't welck gedaen soude zijn geweest.

Het Proces Verbael houdt / datter Rapport by die vier Vrouwen ghedeen was (naer dat men haer den eedt affghenomen hadde) datse ghesien ende gevisiteert hadden de voorschreven beschuldichde Iehanne, ontcleet ende sonder hemdt / ende datse ghevonden hebben op haer lichaem boven haer slincker schouder een cleyn Lid-teycken van de breedte van een stuyver/viercant/op de maniere van een ruyte van glas: ende een weynich laegher een cleyn wit rondt vlecxken: ende by haer schaemelheyt een andere vleck ende Lid-teycken / als van eene ontfangene wonde: welck Lid-teycken de beschuldichde seyde gecregen te hebben van een Os/ die haer met zijn hoornen hadde ghestooten/langh gheleden / doe sy noch cleyn was: ende wat aengaet de andere teyckenen/ dat sy daer mede ghebooren was. Op dit Proces dus ghemaeckt/ is 't oordeel op ghevolcht vanden sevenden Julij vant selfde jaer 1594. onderteyckent Renord, Iaquinot, Le grand, Champeau, ende Collin, met brenghende condemnatie teghen de voorschreven Iehanne Simoni, de welcke verclaert is/ beschuldicht/ ende verwonnen van Toverij: ende tot boete vant selfde / verwesen ghehanghen ende ghewurcht te zijn: ende gheordonneert dat haer lichaem tot asschen verbrandt ende die inde wint sullen ghewoorpen worden: noch verwesen in een boete van thien croonen voor den

Heere

Heere van Dinteville, ende inde costen vant rechten voor haer hooft: de reste van haer goederen ghenomen ende geconfisqueert aen dien diet toe comt. Ende ten aensien van Sebastien le Breton, die is door de selfde sententie ghebannen gheweest uyt de landen ende heerlijcheden van Dinteville voor de tydt van thien jaeren / sonder daer weder in te comen op de verbeurte vande strop: ende verwesen in ses en twee derdendeel croonen/ende oock inde costen vant Proces voor zijn hooft/de reste van zijn goederen oock gheconfisqueert/ ende daer van voor allen ghenomen de oncosten vande Justitie. Dit oordeel werde ghepronunceert opt uytgaen van de voorschreven Sebastien le Breton uyt het ghevanghen-huys. Ende aengaende de voorschreven Iehanne Simoni zijn huysvrouw / die was ghesturven door de tormenten die men haer daer te vooren aenghedaen hadde / ende niet teghenstaende hadde de Rechter niet opghehouden de pronunciatie teghens haer lichaem te volbrengen. Waer van op staende voet / de voorschreven Sebastien le Breton verclaerdt soude hebben / dat hy versocht dat de voorschreven Iehanne zijn huysvrou soude ghevisiteert worden / ende dat hy sich stelde als Appelleerder van de Sententie. Die corts daer aen (naer dat de acte luyt) gerenonceert soude hebben van zijn Appel / willende het niet staende houden/ maer hielt hem te vreden met de Sententie/verclaerende niet te connen teeckenen. 't Hoff salder op letten indient haer gelieft/dat onder aen de acte van dit oordeel/pronunciatie/Appel / voorghenomene renuntiatie aen die selfde ghedaen/te vreden houwinghe met de Sententie, ghesepdt

wordt/

wordt/ dat dit altemael ghedaen is in presentie van vele vermaerde persoonen / soo van Dinteville als van andere plaetsen : ja oock in presentie van M. Felix Symon Priester ende Cappellaen van de Cappelle van Dinteville. M Guillaume Voulemer Procureur inde Heerlijckheyt van d' Ormay, Edme Gaultier, Edme Hatepin, Nicolas patenay, Edme Roger, Antoine Victry, Pierre Eullard, ende Edme du P e Notaris in 't Bailliouschap ende Provoostschap van la Ferte op d' Aulbe, ende meer andere. Dit ghedaen sijnde/ dat het lichaem van de overledene ghelevert is inde handen van den Beul/ int Bailliouschap van Chaulmont, om gheboert ende ghelept te worden op de plaets gheheeten le Veau d'Ivor, op een gemeynen wech die daer gaet van Celles naer Chastel villain, hebbende een gorde om den hals / om alsoo doodt / ghelijck zy was/ gelept te worden ter recht-plaetse / ende aldaer ghebonden aen een pael tot dien eynde opgherecht. Op welcke plaetse de Rechter zeyde/ wederom te doen prononceeren hebben haere Sententie door Francois du Poisson zijn Griffier ordinaris in de Justitie/ in presentie van de voorgenoemde/ ende groote menichte van volck / jae oock uyt Chastel-vilain, Ormoy, Silverouure, Lanci, ende andere naerburyghe plaetsen;ende 't Lichaem van de voorschreven Iehanne int vuer ghelept te hebben/ verbrant/ tot asschen gemaeckt/ende die in de wint ghe-worpen/ achtervolghende 't vonnis; ende 't bevel andermael gedaen aen Sebastien le Breton, uyt Dinteville te gaen. Daer naer hebben zy gesien dat op den 25. van December 1599. ten versoecke van Loys Gaultier, pachter vande

boeten

boeten van Dinteville, dese sententie ghekondicht werde door Prieur Sergeant inde Mairie ende recht van Dinteville, aen Iehan Breton, ende Iehan Bertrand, Mombers ende Voochden van de onmondighe kinderen van Sebastien Breton, ende Iehanne Simoni, die reparerende door dese wete die oneer ende schande die men aenghedaen hadde de Vader ende Moeder van dese onmondige/ haer weder te vooren ghekomen/ sich nu beklaghen over dese nieuwe ende vreemde manier van doen/ haer stellende als Appelleerders vande proceduеren ende sententie gegeven tegens de oberledene/ende van de executie ghedaen/ alst Hof 't verstaen heeft.

Nu/ten eersten soo segghen sy dat Sebastien Breton ende Jehanne Simoni beschuldicht zijn geweest vanden Procureur fiscael/sonder datter een aenclager gheweest is. Ten tweeden/ dat de maniere van procederen van gheender waerden was/ overmits de Rechter van Dinteville dat heeft willen besoecken met kout water/ dat een maniere van doen is niet toegelaten by 't Hoff. Ten derden/dat Sebastien le Breton, Man/hebbende gheappelleert op de sententie/ sijn Appel behoorde gedient te hebben Iehanne Simoni zijn huysvrou/ om te verhinderen de executie van 't Vonnis/ naer de prononciatie/de appellatien in sulcker saecken kracht hebbende/ niet alleen *devolutif* eñ *suspensif*, maer *extentif*. Ten vierden/dat/eer de Prononciatie gedaen was/de voorschreven Iehanne overleden was/ soo kost het Vonnis niet wettelijck gheexecuteert worden op 't doode Lichaem/ aengesien dattet maer *Crimen lesæ Majestatis* is in't eerste/ door dien oock datter wel

wel een Proces gemaect mach wer den tegen de dooden/ als men haer een voocht by voegt: so konnen ooc de Arresten ende Vonnissen ter executie gestelt worden tegen de verwesene.

Het tweede poinct / datter geexamineert moet worden/ is de hoedanicheyt vande misdaet van Tovery/ 't welck/ ghelijck men de proeve daer van niet en behoort te verwerpen / soo en behoortmen oock niet lichtelijck sulcks te vermoeden op elck een ; alsoo men niet moet ghelooven al dat men zeydt ; ghelijck onder anderen Gregoire de Tours in zijn vierde boeck/ cap. 29. der Historien van de Francoysen/ daer hy seyt : *Quod quando Chuni in Gallias venire conabanturi, cum adversus eos Sigibertus Rex cum exercitu dirigeret, habens secum magnam multitudinem virorum fortium , quo tempore confligere deberent isti magicis artibus instructi diversas & phantasias ostendebant, & eos valde superabant, ita ut fugiente exercitu Sigiberti , ipse inclusus à Chunis teneretur.* Ende daerom behooren de Rechters niet haestelijck de beschuldichde van dese misdaedt te verdoemen/ soo-der gheen groote seeckerheyt is van de misdaet / ende datter vergift mede gemengt is geweest/ met de Duyvelsche beswееringhen. Soo en moet daer-om oock de haet tegens sulcke verschrickelijcke Mannen ende Vrouwen so groot niet sijn/ hoe wel datter rechtveerdelijck ende openbaerlijck 't ghemoet van de Rechters / substituyt van den Procureur Generael/ ofte Procureur fiscael/ toe gedreven worden/ datse door eenen onwetenden yver sich souden laeten vervoeren/ om vreemde procedueren te doen/ also het niet geoorloft is dat men met Duyvelsche kunsten de Duyvels soude verdrijven/ noch om Tovery

verp te verdrucken een tegen Toverp te maecken: (*quia similia similibus curari non possunt*) 't welck nochtans soude zijn/ somen toestonde de maniere van Procederen ghepracticeert by de Officieren van Dinteville, gedaechden.

Ende om die oorsaeck wil moetmen verdoemen alle sulcke manieren van extraordinare proceduren/ als inde Rieviere te werpen/ ende t' ondersoecken door cout waeter/als niet bevolen zijnde noch door de wet Godes/ die ons niet voor en schrijft sulcken Inquisitie teghens de misdadigers/ noch oock door de wetten van onse Coninghen/ noch oock door die van Oosten ende Westen/ noch door de bevestinghe van de Roomsche ende Fransche Catholijcquen; niet meer van waerden ghehoudē zijnde/als die proeve die men somtijts gedaen heeft door neerstich ondersoecken van warm waeter/off door vuer.

Want wat soudemen seggen van een Francoys die wel zwemmen cost/ghelijck dat hier te vooren die natie eyghen gheweest is/ als blijckt by de Poëet in dit ghedicht:

Cursu Herulus, jaculis Hunnus, Francusque natatu,

Souder dan apparentie connen zijn/ dat soude connen inbrengen een suspitie van Toverij door sulcken drifticheydt? Voorwaer gheen ander/dan men van den naerstighen Landtman ende goeden Vader des huysghesin/ soo seer ghepresen door plinius in zijn Naturele Historie/ de welcke/ als men hem oplevde een Tovenaer te zijn/ overmits zijn landen beter dreeghen dan zijne buerluyden/ soo toonde hy zijn armen ende bougheréetschap tot bewijs van zijn onnoselheyt. Ende daerom moetmen
niet

niet comen tot sulcke beproevinghen ende onghebruyckte ondersouckingen ghenomen uyt wreede ende noyt ghepleeghde costuymen/om te erkennen off de beschuldichde van Toverij/ schuldich zijn/met haer int waeter te werpen. Want daer en is ende daer kan oock gheen seker oordeel ghestreecken worden door 't Lichaem inde Rieviere te worpen/uytgenomen dit/t' welc ons seer frap beschreven wert door Solinus in zijn vijfde Capittel / dat de natuere gheleert heeft de ordre van eerbaerheyt / met sulcke discretie / jae oock inde doode Lichaemen/dat / alse int drijvende waeter zijn / dat van de mannen op haer rugghe ende de vrouwen op haer buyck sullen drijven. Aengaende van 't ondersoecken door warm waeter offte cout/ gheleent uyt de oude wreetheyt der heydenschap/ daermen exempelen van by-brengt uyt sommige Poëten/daer mentse affgemaect wert in de bevestinge van sommighe Concilien/ brieven van Pausen / ende constitutien van Coninghen ende Princen / jae oock inde wetten van de Lombards, Frisen, ende andere: soo is het nochtans niet goet ghevonden by de Francoysen. Maer ter contrarie in *Capitularibus* van Carel de Groote ende van Loys de Goedertiere/vindtmen wel expressellick gheordonneert teghen dit ghebruyck off eer misbruyck inde vierde additie opt 183. Capittel: *Vt examen aquæ frigidæ, quod hactenus faciebant, à Missis omnibus interdicatur ne hactenus fiat.*

Dit is dan suffisant ghenoech om te toonen hoe dat de procedure van int water te werpen van Iehanne Simoni beschuldichde/gedaen by ordonnantie vanden Rechter / daer nu Appel van is/te niete gedaen is /ende niet kan staende

gehouden werden : ende alsoo is nu lichtelijck dese saecke ten eynde te brenghen op dit punt; ende een regel te maecken voort toekomende/ op dat de ongeluckken voor gekomen moghen werden/die dubbelt zijn/te weten/door 't perijckel van die persoon die besocht sal worden door die inwerpingh off drijvingh inde Rievière/dat zijn doodt niet verhaest werde/ 't sy door 't verdrencken ondergaende / ende men neemt het ondergaen voor een teycken van onnoselheyt/off door 't drijvẽ schuldich bekent te worden.

Aengaende datmen seyt/dat den Appelleerder terstont zijn Appel weder-riep mits dat hyt voorghestelt hadde/ sulcke wederroeping behoorde niet onfanghen te werden/'t recht vercregen zijnde door de besuldichde/gheoordeelt te worden door de Rechters van Appel/ te weten : in dit Hoff/ daer de beroepingh is/ gelijckse placht te Roomen te zijn/*Velut arx libertans & tribunal Cæsaris* daer de Apostel beriep : alsoo niemant scheyden mach uyt de beneficie van beroepingh/naer dat hy dien oock gebruyckt heeft : overmits den mensche gheen meester van zijn leden/noch niemant het gheweest is onder des menschen kinderen. Dit eygen zijnde de soone Godes/ *qui posuit animam suam pro alijs, quod ei uni competebat* : 't welck soo yemant sich onderwont/ soude schuldich zijn aent *Crimen læsæ Majestatis Divinæ*. Ende op de consideratien voorgestelt door die gheene die daer pleytet in dese Camer/is tusschen ghecomen een Arrest gegeven ter cause van Molard een arme schoenmaecker van Chasteaudum, verwesen ter bancke/daer hy van geappelleert hadde/ende daer naer wederroepen : ende daer

worde

worde gheseyt / dat den Bailliou van Dunois qualijck gheprocedeert hadde/doende de sententie executeeren / eer dat het Hoff door haer Arrest geuytet hadde/offer qualijck geappelleert was. Daer en boven isser fout gheweest inde manieren van procederen/in dat /dat den Rechter meende macht te hebben/ om 't vonnis van de beschuldichde vrou te prononceren/ende die te condemneren/naer dat sy overleden was/ daer hy hadde behooren een curateur voort doode Lichaem te kiesē/ende offer een ontviel/so behoorde hy een ander te ordonneren dan de man/so om de schrick die sulcken daet met brenght aen een persoon soo nae bestaende/ als oock om dat door de reden vant Roomsche recht *Maritus etsi uxori debeat affectionem, tamen rebus ejus curator creari non poterat*, door de Constitutie van den Keyser Alexander *in l. maritus. Cod. qui dare tutores vel curatores possunt: multo minus cadaveri defunctæ uxoris*. So de Rechter van Dinteville qualijck ghedaen heeft/ achtnemende op de wederroepinghe/ die zijn acte met brenght / ghedaen te wesen door den Appelleerder/noch heeft hy qualijcker gedaen met de executie. Ende dit is de vierde nietigheyt/jae wreetheyt die hy gebruyct heeft aent Lichaem van de beschuldichde vrou; tegen de welcke hy geen macht hadde te doen 't ghene de Historien vertellen/ ghedaen te zijn teghen 't Lichaem van Mago van Carthago, die ghecruyst worde naer zijn doot: want dit was om een misdaet over een comende met die van *Læsæ Majestatis*. Ende off men segghen wilde dat de Tovenaers oock schuldich zijn aent *Crimen læsæ Majestatis Divinæ*, ende van teghen-heyligheyt/ 't welck is de Katosiôsis van de Griec-

ken:off dat also waer soo hebben nochtans de wetten niet gheboden die te straffen naer haer doodt. Ende hoewel den Advocaet vande gedaechde by brenght 't exempel van 't vonnis des Paus teghen den Poëet Dantes dat behoorde hier gheen plaets te hebben/ want men weet waerom dat die persoon vervloect worde naer zyn doot/ ende dat het Proces gemaeckt worde over zyn beenderen: 't was om dat hy gheschreven hadde 't geen hy meende/ aengaende 't voordeel van de souverayne waerheydt vande Keysers ende Coningē tegen de Vsurpatie van sommige Geestelijcken. Maer 't is noodich dat die gheene/ die d' authoriteyt van sulcke Vonnissen bybrenghen/ weten/ dat sulcke sententien zyn *fatua judicia*, sotte oordeelen/ gelijck de Coninck Philippus de Schoone seyde tot de gheene die ondersoecken wilde zyne souverayneteyt int wereltlijck (zynde van opinie als die geene die segghen willen dat de Coninck behoorde een overhooft te kennen int wereltlijck) sulcx groote sotticheyt te wesen. Daer en boven ist een saeck van quaede consequentie/ toe te laeten/ dat de menschen wreetheyt souden ghebruycken over de doode Lichaemen: Op 't welck soo wel de Pausen/ als andere Princen/ wel acht behoorē te slaen/ als interest daer by hebbende/ dat dese *maxime* ghenomen uyt de exempelen vande wreetheydt over de doode Lichaemen geen plaets en hebbe. Want somtijdts een vyant 't geheel Christenrijck in roer ghestelt heeft/ comende te besitten den stoel van St. Pieter, naer die gheene die hem eenich leet ghedaen hadde/ alsmen sien mach aent geene geschreven staet inde Concilie van Ravenne onder de Paus Iehan de neghende/

gende/Can.1.2.ende 7.daer de Vaders weder-roepen ende verdoemen 't geene men ghedaen hadde in een voorgaende Synode ghehouden te Roomen ten tijde van Stephanus de seste/ daer dat eerwaerdighe Lichaem van Paus Formosus opgegraven/int vonnis ghestelt ende verdoemt is geweest. 'T welck de Vaders vergadert zijnde te Ravenne seyden nopt ghebeurt te zijn/ende gheboden naer 't oordeel des H. Gheest / te verbranden alle de acten van de proceduren: gelijck die gheene die ghemaeckt waeren te Constantinopolen tegen de Paus Nicolaus de eerste / die int vier gheworpen worde; met bevel nimmermeer dierghelijck te doen; ende inder waerheyt sulcke acten zijn onweerdich ende barbarisch.

'T is vreemt ende ongehoort 't gheene de Officieren van Dinteville ghedaen hebben/die haer niet en konnen excuseren opt geene sy seggen gepleptet te hebben door last/tegen de beschuldichde/hoewel daer eenighe ghetuyghen zijn/die daer spreecken van een ghemeyn gherucht/maer dat is niet genoech: want hoewel men seyt: *Populi vocem oraculi vicem habere*: Dat alle man seyt is gemeenlijck waer: soo komt nochtans dat gherucht niet altijt upt de waerheyt/maer 't kan oock komen upt laster.

Aengaende de teyckens ende lidt-teyckenen / daer de ghedaerhde aff spreecken in haer Proces Verbael gevonden te zijn op verscheyden plaetsen vant Lichaem van de beschuldichde Vrou / naer dat sy ontkleet ende gheschooren was: hoewel den Autheur vant boec gheintituleert *Malleus Maleficarum*, ende andere/ so voor als nae hem/geobserveert hebben datter sulcke proeven in sommige Processen ghe-

weest zijn/ naer dat men al 't hayr van 't Lichaem vande beschuldichde aff gheschooren had : ende dat/gelijck men met haer 't onkleeden/belet 't voorbrengen van sommige superstitieuse allegatien/die souden connen zijn inde kleederen/so dwongh men haer oock de waerheydt te ontdecken met 't hayr aff te scheeren/ bysonder op secreete plaetsen/ diemen niet behoort te noemen: soo ist nochtans datmen daer door niet seecker kan voortbrenghen/tot voordeel van dit Proces.

Ten korsten/alhoewel het ghepleecht is in sommige Processen/ghelijck int vonnis ghegeven 't Auignon, verhaelt door Sebastien Michaëlis, in zijn Pneumalogie, ende in dat 't welc aengheteyckent is by Peucerus ende andere waernemers van de misbruycken van Pyromantie ende Hydromantie, soo ist nochtans seer quaelijck te onderkennen dese daer voor-ghehouwene teyckenen van den duyvel / tusschen de puysten/sweeren ende andere vlacken/overmidts de verscheydenheydt van de plaetsen daer men seyt datse ghebonden worden/by de mannen op sulcken fatsoen/by de vrouwen op een andere. Hier by ghevoecht/datter somtijts mannen off vrouwen zijn die haer selven teyckenen/om de werelt yet wijs te maecken/gelijck men schrijft van een Religieuse uyt Portegael/die haer selven gheteyckent hadde/om te doen ghelooven dat sy gheteyckent was aen handen ende voeten/gelijck men seyt dat sommige geteyckent zijn geweest/naer 't voorbeelt van de wonden van 't waere Crucifix : Ende 't geene St. Paulus geschreven heeft/spreeckende van zijn selven inden brieff tot den Galaten/segghende / ick draeghe de teyckenen Iesu

Christi

Christi in mijn Lichaem: *Ego (inquiens) stigmata Domini Iesu in corpore meo porto*, Hier en boven de maniere van sulcke proceduerē is van sulcke consequentie/dat door sulcke daer voor-gehouwene teyckenen veel quaets ghekomen is omtrent Ribemont, Rocroy, ende andere omleggende plaetsen van Picardien ende Champangiē: alsoo dat sommige commanderende in stercke plaetsen/ende tyranniserende 't gemeyne volck/hebben doen ghelooven door de hulp des Beuls/dat die ghene daer sy gelt off wilden hebben/Tovenaers waeren. Daer op zy/die/als dienaers des Coninx / de hant moeten aenhouden/ dat de arme onderdaenen niet verdruckt worden door sulcke tyrannye/laestmael voortghestelt hebben inde Raet-kaemer 't ghene haer dochte voort ghemeen 't beste te zijn: daert Hoff in versien heeft.

Nu tot besluyt/om te weten wat die hebben te versoucken/die sorghe behooren te draeghen voor de welvaert van de onderdaenen des Coninx/ende voor de waere ende goede regel der Justitie/ achten dat men behoort aen te hanghen/gelijck sy aenhangen de Appelleerders/ op datter ghesept mach worden datter over al ende in al quaelijck geprocedeert/quaelijck geoordeelt/ende quaelijck gheexecuteert is/door de Officieren van Dinteville, ende dat alle de proceduеren daer nu Appel van is/sullen uytgheschrapt worden uyt de Registren van Justitie tot Dinteville, op datter hier naer gheen memorie van en sy: daer en boven op dattet ghemeyn best voldaen zy voor haere interest/ boven 't geene 't Hoff gelieven sal te ordonneren voor de Appelleerders/die gefondeert zijn in waere droefheyt / overmits de tormenten

de overledene aengehedaen / ende haer naederhant. Versoucken dat men verbiede soo wel de ghedaeghde Rechters van Dinteville, als alle de andere Rechters van Champangien / ende andere Provintien hier onder hoorende / dat men de proeve vant Riebier waeter ende ander / 't zy cout off warm / niet meer en doe: voorders/datter verbiedinghe ghedaen worde aen de voorschreven Rechters van Dinteville, ende alle d' andere/te ontfangen eenige Appelleerders van vonnissen gegeven op 't misdaet van Toverp/ende andere / daer aff de wetenschap 't Hof toecompt / te wederroepen op haere Appellatien / op de verbeurte van haer officien/ ende aent Lichaem ghestraft te werden: ende daer de verwesene sullen komen te sterven/eer de pronunciatie ghedaen is/ dattet dan oock de voorschreven Rechters verboden werde / haer vonnis te gheven over de doode Lichaemen/noch te procederen op de executie vande sententie op die maniere als gepracticeert is gheweest door die procedure daer nu Appel van is / op de boete / van in gheender waerden gehouden te zyn/van de kostẽ/schaden ende interest van de Partien/met een eerlycke verbeteringh voor de gheinteresseerde. Ende op dat het Arrest pder een notoir zp/soo besluyten zy dat het gepubliceert sal worden te Dinteville, ende daer omtrent / voorts in alle plaetsen van Champangien ende andere / ressorterende onder 't Hoff. Noch daer en boven besluyten zy / dat M. Helion Beauvalet, die de eerste proceduerren ghemaeckt heeft /ende Falle Dorney Rechter/ met postel Procureur fiscael van Dinteville, ghedaecht sullen zyn om in eygener Persoone te komen verantwoorden op de

de conclusien die men teghens haer nemen sal/ soo wel ter cause van de Proceduren/ als van de Sententie ende executie/quaelijck ende onbehoorlijck gedaen.

't Hoff seyt/datter onbehoorlijck ende quaelijck gheprocedeert/geoordeelt/ende gheexecuteert is/ ende wel geappelleert door de Appelleerders/verwijsen de gedaechde in de costen: Ende recht doende op de conclusien van den Procureur gheneraEl/ soo hebben sy verboden ende verbieden midts desen de Rechters van Dinteville, ende alle andere Rechters hier onder sorterende/ (gelijck formich de andere Arresten hier te vooren gegeven in gelijcke saecke/ oordeelende de crimineele Processen van de beschuldichde van Toverie;) te gebruycken de beproevinge van kout waeter: haer oock verbiedende te ontfangen die ophouden van haer Appel/maer belasten die van stonden aen sonder vertoeven te senden int ghevangen huys van de Conciergerie, op de verbeurten van haere officien: Ende dit teghenwoordighe Arrest sal gheregistreert worden inde Griffie van alle de plaetsen / om daer aen recours te hebben/ende 't sal ghepubliceert worden / int Bailliouschap van Troyen/ ende andere van desen resorte: Ordonneeren/ dat de Rechters ende den Procureur fiscael van Dinteville, sullen compareren binnen een maent/ende tot dat sy sullen ghecompareert zijn/is haer verboden haere ampten te oeffenen / op verbeurte van valsch verklaert te zijn.

FINIS

'T Ghevoelen van de Heeren Professoren der Universiteyt tot Leyden, noopende de Proeve der Toveressen in 't water.

Op den negenden dach Januarij des jaers 1594. de Heeren Professoren inde Medecijnen ende Philosophie der Universiteyt tot Leyden vergadert zijnde / ten versoecke van 't Hof van Hollant/om een uytspraec te doen ende haer oordeel te gheven van een twijffelachtighe saecke / namentlijck:

Off de Toveressen, Waersegsters. &c. door haer swerte kunst ofte schandelijcke oeffeninghe sulck een bysonder kracht hebben, dat wanneer sy creucelincx aen handen ende voeten 't samen ghebonden ende in het waeter geworpen zijnde, de selvighe niet ondergaen ende sincken, maer op 't waeter dryven: Dan off hier onder eenighe natuerlijcke oorsaeck verborgen is?

Hebben de voornoemde Heeren Professoren aldus geantwoort / ende 't selvighe met hare namen onderteyckent.

DAt het geen t'welck in of aen een mensch geschiet / dat het selfde ofte geschiet door middel van welbedachten raet ende met een opstel / ofte uyt krachte van een inwendige natuer-

natuerlijcke genegentheyt: het welck gebeurt als de werckende oorsaecken eenichsins over een komen met de lichamen daer zy in wercken. Andere door de kracht vande dinghen welcke van buyten komen.

't Gheen met een opstel ende met voorraet geschiet/ gelijckerwys alsser met een Duyvel een verbont gemaect is/ hier van en oordeelen de Goddelijcke ende Wereldtlycke schriften (van Natuerlycke saecken spreeckende) niet anders dan uyt de wercken self: als uyt vergiftige ende moordadige toverie. Alsoo heeft Horatius de Poët *Epod. lib. od. 6.* Gratidiam de Toveresse (die hy Canidiam noemt) beschuldicht/ datse eens treffelick Romeynschs Edelmans kint ('t welck sy dieffelick de Ouders ontdraghen hadde) tot de kinne toe inde aerde begraven hebbende/ omgebracht hadde/ om van 't doode lichaem vergiftige minne-dranckken te maken. Want het den Duyvel onmogegelijck is een verbont met een mensche te maken zonder bygaende schelmstuck. En achten ooc niet dat den Duyvel over den mensch van God zulcken macht ghegheven zy / om den mensch tot eenich verbont te brenghen/ ten zy hy eerst metter daet betoonde dat hy alle menschelijckheyt afgeleyt hadde. Nu/ wy vinden nerghens dat sulckers verbonts kenteycken in 't water gelegen is. Ja dat meer is/ indien van Godt zulcken kracht ende werckinghe 't water ghegheven was/ soude ongetwyffelt 't zelfde in 't achtste Capittel Deutronomi gheopenbaert hebben.

Voorder/ indient water de Toveressen onwaerdich kent dattet haer doot en verdrenckt: waerom draecht haer de Aerde? waerom geeft

de

de Locht haer goedertierlijck levens adem? waerom en heeft de spijs ende andere lijftocht van haer geen afgrijsen? welcke al tot 's menschen leven immers so noodich zijn en van bederf alst water. Maer/ indien het water van natuere een afgrijsen heeft van Toveressen ofte haer niet en ghedoocht: dat moet geschieden door natuerlijcke oorsaecke. De natuerlijcke oorsaecken wercken of door vyantlijcke partyschap/ oft door cracht/ daermen merckelijcke reden of kan gheven. Indien zy wercken door vyantlicke partyschap/ van dese is d'oorsaeck den menschen onbekent: ghelijcker wijs oock van die dinghen die ter contrarie met inwendige natuerlijcke 't samen-spanninge een treck tot malkander hebben.

Want wie sal ons reden gheven waerom de Magneet-steen 't yser na hem treckt? waerom een kuycken van een hoen so haest het uyt den dop komt voor een Paert ofte Stier niet en vreest/ daer 't nochtans so seer voor den vogel Mouwer (Kuycken-dieff anders ghenaemt) vervaert is: dat het dien van verre siende sich terstont onder de Moeders wiecken soeckt te verbergen. Sulcke vyantschap isser oock tusschen de wolf ende 't schaep. Wy lesen datter int eylant Creta eenige huysgesinnen ghevonden werden/ die welcke door haer ghesichte de jonge kinderen aende teeringh brengen. d'Adamant-steen wordt alleen door bocken bloedt vermurwet. Twee een luydende snaeren op twee verschepden cythers sullen gelijc luyden/ als d'een maer wert gheroert. De Magneetsteen in een schotel op't water gheset/ streckt altoos syn punt naer de Noordt-poel/ alhoewel de schotel duysentmael herwaerts en darwaerts

waerts waer gekeert ende gedreven: wederom in stilte ende rust zijnde/ draept sich nae 't selfde Noord poel. De Leeuw/ aller dieren vrees/ vreest als hy een haen siet. Tusschen de Kool ende Wijn-rupt is sulcke vyandtschap/ datse neffens malcandere gesaept zijnde uytgaē etc. Dies ghelijcke zijnder ontallijcke andere dingen vol van ongheloofelijcke verwonderinghe: die haer natuerlijcke oorsaeck wel hebben/ doch den menschen onbewust.

Maer ist datter reden by zy/soo dat sulcks somtijts natuerlijck gebuert: seeckerlijck dese drifticheydt opt waeter en is niet vreemt/ d' oorsaeck verstaen hebbende/die de verwonderinge teenemael wech neemt.

Waer zijnder die in haer slaep 's nachts uyt haer bedde opstaen ende doen zonder eenige hindernisse off letzel daer aff te hebben zulcke dingen/de welcke haer onmogelijck zoude zijn te doen ontwaeckt ende wacker zijnde: also dat die het aenzien schricke ende beven/ende nochtans zoo is hier van de natuerlijcke oorsaeck klaerlijck bekent. Jae dat meer is/zommighe siecken (nae de ghetuyghenisse van den grootvermaerden Medicijn Aretæus) voorzien ende voor-zeggen eenige toekomende dingē. Ende zommighe spreecken verscheyden taelen/ende dat uyt kracht van de sieckte alleen/ sonder van den Duyvel beseten te zijn.

Desgelijcx oock kan van dese driftige Vrouwen goede blijckelijcke reden gegeven werden. Te weten: datter eenighe Vrouwen zijn / die groot/wijt ende uytpuylende van buyck ende moeder zijn/die ooc groote/wijde/spongieuse longhen/als mede spongieuse groote borsten/ ende wijde groote darmen hebben: de welcke som-

somtijts met winden overvloedelijck verbult werden/ende dat meestendeel inde geenen diemen Melancholijcken noempt: gelijck als gemeynlijck dese Vrouwen zijn / de welcke om haer melancholijcke inbeeldinghe voor Toveressen werden ghehouden. Dusdanige persoonen/ als die handen en voeten aen malkanderen ghebonden werden/soo wert de hollicheyt den ingewants voorschreven veel wijder ende grooter / soo dat het heele lichaem by nae een blaes ofte ton schijnt te wesen. In vougen/dat eenige niet wint also verbult ende bestopt zijnde/connen op 't water drijven : Gelijckerwijs wy aen d' eyeren sien/ de welcke / alsmen die (versch geleyt zijnde)int soet waeter doet / ten gronde gaen ende sincken: maer indiense vuyl en stinckende ofte met jonghen zijn/ drijvense boven opt waeter/om de winds wille die daer in vergaedert is. Ende behalven de voorghemelde redenen/so ghebeurt het/dat sommighe Vrouwen / ende oock Mans / groote breede heups-beenen ende uytsteekende schouder-bladen hebben: de welcke inde persoonen die cruycelincx handen ende voeten 't samen gebonden werden de form van een schuyte maecken/bequaem om in 't waeter te drijven.

Daerenboven dese Vrouwen ofte Mannen also gebondē ende in 't waeter geworpen zijnde/door vrees van verdrencken/ houden haer adem in/ende haer keel dicht toe/so datter gēwater in en mach komen. Soo dat haer longen/indien die groot/wijt/eñ spongieus zijn/ te meerder luchts ende wints vatten. Welcke longen also opgheblaesen zijnde/bequaemlijck 't lichaem op 't water drijftich houden connē. Ende daerom ist/ dat de verdroncken lichaemen

men na eenige dagen wederom boven/ 't water op komen: want de longe veel wints vergadert: Het welck klaerlijck blijct in de doode lichamen/uyt den welcken de longen gesneden zijn/want dese int water ghewozpen/sincken ende blijven onder/sonder dat sy nimmermeer boven komen. 't Welck de Moozdenaers ende Zee-roovers niet dan al te wel weten. Dit is d'oozsaec ooc mede/ dat sommige de kunst van swemmen niet en konnen leeren/te weten: om de kleynicheyt haerder Longhen/ende d'engte der hollicheđē die in 's menschē lichaem sijn.

So dat/hy aldien een Vrou met groote/wijde/spongieuse/ ende over sulcx veel winds vattende longen/versien sijnde/ werde in't water gewozpen/ gebonden op de manier hier boven verhaelt/bequamelijc op 't water can drijven.

Ja/ons is kenlijc/dat een bedelaer met sulc gewelt zijn adem wist in te houdē/dat hy niet alleen sijn longe eñ bozst/maer ooc sijn geheele buyck alsoo dede swellen/ dat hy vooz waetersuchtich van een yeder aengesiē werde: Aldus zijn adem inhoudende / bedrooch hy de menschen: maer van de Justitie aengetast ende wel dapper gegeesselt zijnde/alst hem niet moghelijck en was sijn adem in te houden / is al de buyck-swellinge terstont neder gaen sitten.

Nu/indien t geschiet dooz de kracht die van buyten komt : te weten / soo dees menschen van den Duyvel boven op't water drijftig gehouden wozden: waerom leytmen op haer de schult/soo Godt dat toelaet? Want wy weten dat de Duyvelen van de menschen niet en connen ghedwongen werden: want die machtich van Godt gheschapen zijn : ende alhoewel sy 't licht van Barmhertichheyt ende Goddelicke

Genade

Ghenaede verlooren hebben/ nochtans is hy haer noch groote macht gebleven: Doch God die hout haer gestadich in dē toom. De Soon Gods ende waerachtich mensch Christus/is hy niet van den Duyvel door de lucht gevoert geweest tot het opperste vande bergen? Indien hem sulcx toegelaeten is geweest aen ons Salichmaecker/can hem ooc van Godt almachtich niet toeghelaeten werden/dat hy de menschen/niet wetende van Tovery/draecht op't waeter?

So ist immers door dē Rechters gantsch beswaerlijc / yemant uyt de drifticheyt opt waeter van Tovery te beschuldigen ende ter doot te verwijsen. Dies te meer/gemerckt noch de Goddelijcke noch Wereltlicke Rechten ons ghebieden eenich proeff off ken-teycken int waeter te soecken.

Aldus geadviseert in Leydē int jaer/maēt/ende dach/als boven. Ende ic Secretaris der Universiteyt tot Leyden verklaer dat de Heeren Professooren inde Medicijnen ende Philosophie dit Antwoort nae rijpe beraetslaginghe overgelevert hebben/mijn present hier onderschreven ende was onderteyckent

D. Iohannes Heurnius, Rector Academiæ & Professor Medicinæ.
D. Gerardus Bontius, Professor Medicinæ.
D. Petrus Pauw, Professor Medicinæ.
M. Antonius Trutius. Professor Philosophiæ.
M. Petrus Molinæus, Professor Philosophiæ.

Upt bevel van de Universiteyt.

Bonaventura Vulcanius.

Historie van de Maegt van Orleans, tot Roüen als een Toveresse onschuldig verbrant den 6. Iulij, 1431. Beschreven door *Ian de Serres*, Fransman; in 't leven van Charles de VII. Coninck van Vranckrijck. Overgeset ende verduytst by *Govert Basson*.

Extract uyt Jacobus Philippus van Bergamo, Vermaert Histori-schrijver omtrent den Jare 1480. uyt zijn Boeck, van de Doorluchtige Vrouwen, Cap. 157.

NA dat dese voornoemde Histori-schrijver vele wonderbare daden van de Maegt van Orleans, ende eyndelick hare onnosele doot verhaelt hadde, so voegt hy daer by, dat naer eenighe jaren, de goede Coninck, Charles de VII. Wederom Meester van Rouen ghewordden sijnde, ter plaetse daer de Maeght soo wreedelijck verbrant was (als t' onrecht by de Engelschen beschuldicht van Toverye, etc) doen stellen heeft een hooch vergult kruys t' harer eeren, ende eeuwighe gheheugenisse.

Koninck Lodewijck (d'elfde van dien name) zijns Vaders naervolger, seer qualijc nemende de onwaerdighe doodt van so groote Heldinne, heeft aen den Paus Pius versocht ende verkregen, datter twee Rechts-geleerden van Romen naer Vranckrijck souden ghesonden worden, om op een nieu dese saecke te ondersoecken. Welcke Rechts-geleerden, terstont alsse in Vranckrijck ghekomen waeren, voor

haer hebben doen daghen twee vande valsche Raets-heeren ende Rechters / die noch in 't leven waren. Dese alsse volkomen informatie ende kennisse van de saecke ghenomen hadden/hebben bevonden dat de Maegt onnooselijc gestorven en valschelijck verwesen was/ ende alles versiert dat tegens haer van Toverije ende anders voort ghebracht was: Ja hebben bevonden dat alle haer leven onbevleckt/en conform hare groote daden was geweest/ende in geenige deelen strijdende tegens de Christelicke Religie: hebben over sulcx geordonneert en gewesen/datmen beyde dese valsche Rechters / met de selve straffe / daer de Maegt mede omgebracht was/soude straffen en tot pulver verbranden: hebben noch by dit Vonnis geordonneert/ dat twee andere nu overledene Rechters op-gegraven/ en hare gebeenten als vooren verbrant soude worden: en datmen ter plaetse daer dese Maeght verbrant was/ uyt de naer-ghelaten goederen van dese rechters/die geconfisqueert waren/een Kerck soude timmeren/ ter eeren Godes/ ende dees Heroique Maeghts: Wiens wonder-daeden my met recht gheport hebben (seyt hy) haer te stellen onder de Doorluchtige Vrouwen.

Gilbertus Genebrardus Theologus van Parijs, in sijn Chronographia, in 't 4. Boeck/ schrijft:

Naer dat de Fransche Troublen ter neder waren gelept/ is het Vonnis 't welck over de Maegt van Orleans, sonder eenige hare Voorspraec/en haer vyandt rechter synde/gestreken was/weder-roepen/ende zy in hare voorighe eer ghestelt/ in 't Jaer 1456. den 7 Julij.

HISTORIE VANDE MAEGHT VAN ORLEANS.

NAer dat ORLEANS ses Maenden vande Enghelschen was beleghert gheweest / ende dat Vranckrijck ghebracht was inde uyterste noodt / jae sulcken nood dat alle menschelijcke hulpe uyt was: Soo verleent hier Godt een heele extraordinarisse middel / welcke het menschelijcke verstant niet kost begrijpen / noch minder voorsien. Een middel nochtans / die de verslagen harten verquickte / de ghelegentheyt der saecken veranderde / de vyanden verschrickte / ende ten lesten heel wonderbaerlijck een geluckige uytkomste gaff / soo aenden Koninck als aen 't Koninckrijck: ende was dese /

EEn Jonge dochter / ghenaemt Iane d' Arc, (geboren in een dorp vant Barrois, geheten Domremy, dicht by Vaucouleurs, out tusschen

de achtien en twintich Jaeren/ ghesproten van geringe ouders/ de Vader geheten Iaques d'Arc, ende de Moeder Ysabeau, Lantluyden/ die haer opgevoet hadden om beesten te weyden) zeyde met een groote vrymoedicheyt/ dat haer geopenbaert was/ den Coninck te helpen d'Engelschen van Orleans te verdryven/ jae den Coninck te doen kroonen binnen Rheims, ende hem te setten in't vreuchdich besit van zijn gantsche Rijck.

Naer dat zy dit aen haer Vader/ Moeder/ en gebueren te kennen hadde gegeven; heeft sy haer verstout haer zelven te addresseren aen de Heer van Baudricourt, Provoost van Vaucouleurs. hem verclarende/ met een extraordinaris middel en resolutie/ alle dese groote dingen/ so seer van allen begeert/ als weynich ghehoopt/ uyt te voeren: Komende van een arme Boerinne/ daer men waerschijnlijcker van gheloven mocht/ dat haer melancolie quelde/ als dat zy Goddelijc soude geinspireert zijn/ om het Instrument te wesen van sulcke excellente dingen/ in een tijt soo gantsch onverwacht/ naer het vruchteloos bestaen van so groote ende Doorluchtighe Mannen. In 't beginsel spotte hy daer mede/ ende verachtese/ maer met meerder patientie haer gematichde reden gehoort hebbende/ ooc haer wesentlijcke ghedaente siende/ begost hy te oordeelen dat sy niet en sprack als een Sotinne/ so nam hy resolutie/ tot zijn ontlastinghe/ haer voor den Coninck te brenghen. Dus quam zy tot Chinon den 6 Maert/ Anno 1429. in Mans kleederen.

De saeck werde wonderlyck bevonden/ soo by den Coninck/ als by zijn Raet: doch men moest eens een proefken nemen: De Coninck ver-

verklede hem als een Lantman: dese Maeght inde Kamer komende/ ginck regel recht naer den Coninck toe / dus ghedeguiseert zynde/ groete hem met so eē wesentlicke gedaente als of sy al haer lebē ten Hobe waer opgevoet: als men haer seyde/dat sy haer misgreep/verseeckerde sy dat het de Coninck selve was/ hoewel zy hem te vooren noyt en hadde ghesien: Begint hem te openbaeren dit nieu bevel/ dat sy seyde te hebbē vandē God des Hemels: waer mede sy tot haer trock de ooghen ende de herten van alle ommestanderen.

De saeck ghestelt zijnde aende Raet/ worde gesept dat men soude vorderen 't advijs vande Godts-geleerden: die welcke verklaerden dat in wanhopighe sieckten / de voorsienichepdt Godts gewoon was voor den dach te brengen extraordinarise remedien/ende haer door vrouwen te dienen als de Mannen die corage verlooren hadden. Gelijck in de swaricheden van Israel/ hy sich krachtelijcken heeft ghedient met ‡ Debora en † Abigail/ d' eene om 't volck te onderwijsen/ d' ander om een rasenden Tyran te dooden: ende Iudith die dien grooten Capitepn ombracht int midden van sijn Leger. Dus de noot / die alle soorten van remedien doet besoecken/ dede den Coninck goet vinden t' ondersoecken of dese Dochter al waerhept sepde: maer dit soo behendelijck/ dat men niets soude waegen: d' upt comst ginck haer beloften veel te boven / ende de wonderbaerlijcke voortganck / bracht haer in groote authoritept ende aensienlijchept by allen.

‡ rechteren 4.
† 1. sa. 25.
Iudit. 13.

Haer wesen was geschickt/ soet/ burgerlijck/ ende resolupt: haere propoosten waeren ghematicht/ redelijck/ achter-houde: haer ommeganck

ganck koel / upt-beeldende een groote reynscheyt. Hebbende van ghesprooken metten Coninck/off met de Heeren / met de welcke sy te handelen hadde/ ginck sy terstont naer huys/ met een oude vrouwe die haer ghelepde/sonder eenighe lichtvaerdicheyt in 't een off 't ander te thoonen: dit syn de zeden die haer 't Originael/'t welck wy volgen/toe schrijft.

Sy versocht vande Coninck datse ghelept soude worden tot Orleans, (also de Stadt doeter tijt vande Engelschen swaerlijck belegert was)om 't werck te beginnen daer sy seyde last vā te hebben om upt te voeren: Haer worde een Rapier / dat te Touraine was / in een plaets genaemt Saincte Catharine de Fierebois, ghebracht/ende om ten Oorloghe ghewapent en uptgerust te worden / gaff men haer waepenen ende paerden/ende volcks ghenoegh om inde Stadt te gheraecken. Louys de Cullant, Admirael van Vrancrijck/en Iaques de Rieux Mareschal/kreghen last om haer te vergeselschappen / ghelepdende aende belegerden verversinghe van spijs / ende om toe te sien dat alles wijsselijck worde aengelept / sonder onvoorsichtelijck yets te waghen: Sy recht haer Vaendel op / ende ghewapent zijnde naer behooren / neemt sy oorloff vanden Coninck/ met soodanighe cortosyen ende manieren / als of sy een groot Capiteyn hadde geweest/versouckende hem te verseeckeren in Godt / in wiens naem sy sprack: ende soo vertrock sy van Chinon den 12 April.

Men reeckende doe de seste maent vande Belegeringhe/ende de belegerden raesden van honger: 't secours van Blois te velde gebracht worde ghelept vande voorsz. hoofden in aller/ haest

haest / soo uyt vrees vande Engelschen / die over al haer schiltwachtẽ hadden/als om datse haer maer halff wel vertrouden op haeren nieuwen Gouvernante: die daer trock int eerste gelit tusschen den Admirael ende den Maerschalck/ inde ghedaente van een gheresolveert ende voorsichtich persoon. By dese toerustinge quam dit geley sonder dangier binnen Orleans: de Engelschen en maeckten door verbaestheyt geen ghewach/hoewel sy trotselijck int gesicht van haer gantsche Legher voor by hare Forten ende Stercken heen ginck/ niet boven de vijff off ses hondert man sterck zijnde/in dese eerste verversinghe.

De uytcomsten vande voorsienicheyt Gods/ sijn wonderbaerlijc inde herten des menschen/ die die ongevoelich neyght daer hy die toe gheschicket heeft. Dit eerste / weckte de Zielen der Francoysen op: Orleans begint te verquicken int gesicht van dese Maeght/ ghekleet als een Man / als staende op het poinct van eenighe verlossinghe.

Dit eerste secours cost al-even wel niet veel helpen voor soo veel volck /waer over besloten worde om nieuwe hulp van spijse / ende derhalven wederom te keeren naer Blois: maer voor 't vertreck/soo schreef de Maeght aen de hoofden van 't Engelsche Leger/desẽ naervolghenden Brieff/die ghesonden worde door een Trompetter: den welcken ick uyt het Originneel/naer haer eygen stijl/soo om de waerdicheyt vande outheyt/ende om de heroique stouticheyt van dese Maeght/als om de waerheyt ende grootheyt van de daet / vlijtelick ende ghetrouwelijck uyt gheschreven hebbe / ende luyde aldus:

COninc van Engelant,geeft reden aen de Coninck des Hemels, over sijn Coninclyck bloet, Gheeft wederom aen de Maeght de Sleutels van alle de goede Steden die ghy overweldicht hebt: Zy is ghecomen van weghen Godt, om op te rechten dat Koninck-lycke bloet, ende is gheneghen om pays te maecken,soo ghy reeckenschap gheven wilt, u onderwerpende,ende betalende dat ghy in genomen hebt: Koninck van Enghelandt, so ghy dat niet en doet, ic ben 't hooft des Oorloghs: ende in wat plaetsen ick u volck bekomen sal in Vrancryck, sal ick 't haer doen gevoelen off sy willen of niet; Soo sy willen gehoorsamen, sal ickse in genaede ontfangen. De Maeght die komt van wegen de Koninck des Hemels, om u uyt Vrancryck te verdryven: So ghy niet gehoorsamen wilt, sal sy sulcken spel aenrechten, datmen in duysent Iaren in Vranckryck dierghelyck niet ghezien heeft: Ende gelooft vastelyck, dat de Koninck des Hemels, haer meer sterckte gheven sal, als ghy sout connen hebben; Gaet in Godes naem in u eygen lant, eñ ontslaet u van die opinie, want ghy en sult de Koninck des Hemels, Soon van de Heylighe Maria, Vranckryck niet onthouden, maer Charles, Koninck ende waere Erfghenaem, aen wien Godt dat ghegeven heeft, salt besitten, ende binnen Parys in ryden met goet

ghe-

geſelſchap. Eñ ghy Guilliaume vau Poullet, Graef van Suffolck: Ian Heer van Talbot: Thomas Heer van Eſcalles, Luytenantẽ van den Hertoch van Bethfort: Ghy oock Hertoch van Bethfort ſelfs, u noemende Regent vant Konincrijc van Vrancrijck, verſchoont het onnoſel bloet, eñ laet Orleans in vryheyt: ſo ghy geen rekenſchap en geeft, aen die gene die ghy ongelijc doet, ſullen de Françoyſen het heerlijckſte werck aen rechten, als noyt int Chriſtenrijck en is gheſchiedt: verſtaet dit nieus van God, en vande Maegt.

Desen Brieff by den Graeff van Suffolck gelesen zijnde/ worde belacht/ Charles ende sijn Raet bespot/ als souckende alle remedien sonder reden/ en vervoert zijnde door sotticheyt/ sich besich houdende met sulcke beuselinghen: haer daer door versekerende eene aenstaende victorie/ naer de-mael Charles langer niet en weet op wat voet hy dansen wil: de Trompetter worde gevanghen/ tegens alle menschelijcke rechte/ gereet om gebrant te wordẽ in 't gesicht vande belegerden/ ten ware haer korts daer op een ander stuck werck bejeghende.

Want door de naersticheyt van Renaud de Chartres, Cancelier van Vrancrijck/ eñ Aertzbisschop van Rheims, een groot man in sijnen tijt/ wasser een nieu secours van eet-waer gereet gemaeckt tot Blois, ende om dat seeckerlijck te ghelepden tot Orleans, begheeft haer de Maeght te Velde/ maer met vry een ander toe-rustinghe als de eerste; want het gerucht van haer doen/ ende van dit nieuwe succes/

 dede

dede daer komen tusschen de seven ende acht duysent mannen/gelijck de Lente de boomen die doot scheenen te wesen/doet uyt spruyten. De Hoofden en waeren soo heel seer niet beweegt door dese menschelijcke gheruchten/ niet te vast vertrouwende op de openbaeringhen ende beloften van de Maeght; soo datse een wegh namen daer 't minste perijckel in gelegē was. De Maeght laet haer begaen/sonder een woort te seggen/voor dat sy t' Orleans waren / En ghy verberght u voor my, sey sy doe/ gelijc off ick u voornemen niet wiste, maer ghy moet niet twijfelen, off Godt sal doen 't ghene hy geordineert heeft. Dit was den 20 April.

Orleans dan dus versterckt zijnde / soo met spijse als met coragie / soo hielden de Grave vā Dunois, Pothon, ende Xaintrailles, raet/wat haer voorts te doen stont: sy roepē de Maeght, ende bidden haer/haer advijs te willen seggen: Mijn advijs, sey sy / is, datmen terstont sonder vertoeven de Engelschen gaet bespringhen die ons belegert houden, dewijl Godt voor ons is, sullen sy ons niet ontspringhen: maer eer wy vorder gaen, soo laet elck een sijn conscientie beproeven, ende datmen uyt dit Leger verdrijve alle fielten en schelmen.

Hoewel daer weynigh apparentie was/dat men een overwinner soude verwinnen/soo resolveerden de Oversten nochtans haer advijs/ als een Orakel/te volgen.

De Grave van Dunois verkoos 1500. mannen tot den strijt/begeerende datmen beginnen soude met die Stercke voor de poort Bourgogne, ghenaemt S. Loup. Hier sieje de Maeght voor aen met de principaelste Capiteynen; de Soldaeten gecorageert door haer

teghen-

teghenwoordichept/vallen met neergebuckte hoofden de Sterckte aen/ die bewaert worde met 400 Engelschen: Noch Pylē/noch Piecken/noch Helbaerden kosten verhinderen/dat de Ladders niet en wordē gerecht. De Maegt verschynt de eerste in de Sterckte/ roepende Montroye, S. Denis, de plaets is ghewonnen: den Engelsman verlaet syn defensie/ende laet sich doodt-slaen van de Francoysen/die haer meester bindende ende moede zynde van hacken/ nemender veel gevangen: de Oorlooghs-ammunitien/ende 't Geschut daer uyt ghenomen zynde/ wort de Sterckte verbrant. Dit was den 4 May/een dach heugens waerdich/ als den eerstelinck van de verlossinghe van Orleans, ende voorts vande ghenerale herstellinghe van 't gantsche Ryck.

Dus keert de Maeght met haer victorieuse Soldaten weder in de stadt/ daer yder een om best/haer triumfe triumfe naer roept/ soo datse niet sonder groote moeyte binnen haer Logys quam. Al de werelt loopt toe om haer te aenschouwen/om haer te prysen: mannen/vrouwen/kleyne kinderen/elck roept met vreught/ vermengt met tranen: gelegent sy de Maeght, die ons komt verlossen. Ter contrarie de Engelschen merckēde dat haer volc wech genomē werde als dē Arent de Kieckens/eñ haer stercte verbrant ghelijck met vier vanden Hemel/ waeren uyter-maten verbaest/ sijnde als in possessie van altijt op de Francoysen te winnen. Talbot eñ Suffolk beginnen te harangeren/ om haer volck wacker te maecken/ seer verslaghen sijnde over soo een schou-spel. Maer men moet vorder gaen/sonder de coragie van de victorieuse Soldaten te laten verkoelen:

de

de Maeght vergadert met de Eerste van de Stadt / doet haer besluyten om des anderen daeghs het geluckelijcken begonnen werck te voltrecken.

Soo ras den dageraet haer vertoonde / sag men het Vaendel vande Maeght door de stadt: sy was van meningh datmen soude over-varen / om de Sterckten op d' ander zijde vande Riviere in te nemen; sy raeckter gheluckigh over / tusschen de gheruineerde Sterckte S. Loup, ende den nieuwen Toorn: de Wal bevrijt hebbende / doet sy furieuselijcke aentasten de Sterckte van S. Ian le Blancq, ende wintse: 't wort altemael neder-gehouwen: daer van daen treckt se voort na Portereau, daer dat grote Bolwerck van Londen was / op het landt vande Augustijnen: Over dese plaets worde heel coragieuselijcken gedisputeert / door de geresolveerde halsterrichept van beyde de partyen / maer ten lesten ghewonnen met verlies vande Engelschen: dese victorie was dubbelt / overwinnende de vyanden / ende verlossende de vrienden / want men vanter veel ghevangen Francoysen.

Daer resteerde noch die Tournelles, ende het Bolwerck van de Brugghe / plaetse van haer principaelste defensie: de Maeght was van advijs datter dien dach ghenoech ghedaen was / ende datmen de rest op-schorten most tot des anderen daeghs / op dat de Soldaten haer adem scheppen mochten: de Sterckte aldus belegeert zijnde / maecktmen alles vaerdich tot den lesten strijdt.

Des anderen daeghs den 6. May / wesende een Saterdach / brachtmen in rust dit periculeus belegh / dat nu seven maenden hadde ghe-duert:

duert: den quaetsten doorn die daer te lichten was/waeren de Tournelles, ghevoerght aen de Brugghe / bewaert by Glacidas, een vande gheresolveerste Enghelsche Capiteynen / die zyn volck dapper hadde moet gegheven/haer wel te beschermen / om haer leven te behouden: Siet daer de schermutsinge/die begon te negen uren/met aenclampinge van Ladders: de menichte van de Engelsche pylen/vallende als Hagel / maeckte dat de onse te rugge deysden: Wel hoe dan, seyde de Maeght, 't is te wel begonnen, om soo qualyck te eyndighen: val aen, val aen, sy sijn ons, naedemael Godt voor ons is. Ende also hervat yder een zyn crachten / swermende ontrent de Maegt; de Engelschen verdubbelden oock den Haegel van haer pylen / op het dickste van de troupen. De Maegt vechtende int eerste gelidt/ ende smeeckende haer volck om wel te doen/ kost lichtelyc onder den hoop gekent wordẽ/ waer over zy een schoot kreech door haer arm: maer zy/ sonder haer eenichsins t'ontsettē/neemt de pyl in d'eene hant/ende 't Rapier inde ander/zegghende: 't Is een wonde van eeren, laet ons niet laeten voort te vaeren, sy konnen de Handt Gods niet ontgaen. Op dese vrouwelycke stem/ klinckende onder 't ghecraes van der Soldaten woelingen/begost den strydt haer geweldich te verdubbelen: Ons volck dubbel gecourageert zynde/ door de couragie van dese Dochter, begeven haer met neer-ghebuckten hoofden naer het Bolwerck / ende winnen met louter ghewelt een punct / waer uyt sy soo gheweldich met vier ende steenē wierpen/dat de Engelschen/ verbaest zynde / haer defensie verlieten / soo datter een deel worde doot gesmeten

smeten op de plaets/andere sprongen van boven neder/andere vluchtē naer den Toorn van de Brugge; Ten laetsten verlaet oock dien braven Glacidas sijn quartier / ende begeeft sich int binnenste vant Bolwerck aende Brugge/ ende naer hem oock een groote menichte van de Soldaten: waer over de Brugghe / die nu alreets gekrenckt was door het Geschut ende Vyer/ende nu overladen zijnde door die groote menichte van Soldaten/in-viel met een extraordinaris groot gelupt/met hem slepende dien grooten hoop: dus was die Revier de Loire het Graf van Glacidas eñ de zijne/die gewoon waeren altijt te winnen/behalven nu sy overwonnen worden: Een beeldt vande ydelheyt der menschen/ die dronckē sijnde over haere victorien / niet dencken connen dat de Roede/ van die ghene die de werelt Oordeelt/tot haer niet en kan uytgherepckt worden.

In dese drie daghen verlooren de Enghelschen over de acht duysent mannen / ende wy qualijck hondert. 'T is de veranderingh van de Handt Godes.

Soo groot als de vreught t' Orleans was/ ende d' eer vande Maeght in haer gheluckighe voort-ganck/proeven van haere waere voorsegghinghen; soo veel haer triumphe verdubbelde / als sy door de stadt ginck / zijnde haer arm ter eeren gequetst/vergeselschapt wesende van den Graeff van Dunois, Pothon ende Xaintrailles, met de voornaemste andere Capiteynen; Niet minder en was oock de verbaestheyt vā Suffolk, Talbot ende l' Escales, die daer saghen t' onvermijdelijck ghevolgh van haer ongheluck/ om haere andere Sterckten/ aen de sijde van Beausse te houden/hoe-wel sy

noch

noch een groot deel van haer Legher by een hadden ; dus besloten sy/naer gheleden perijckel/om alle haer stercktten te verlaeten/ende te vertrecken in een verseeckerder plaetse / ende aende Hertoch van Bethfort haer ongheluck te laeten weeten. Dien selfden nacht vergaderden sy in alle stillichept een gros van omtrent negen duysent mannen/ende nemen den wech naer Baugency. Die van Orleans leggende op haer luymen/vernemen dit vertreck/maecken haer ghereet om den Vyant te volghen/maer de Maeght vont het niet gheraden/alsoo de rest gheschickt was tot andere victorien : d' Inwoonders dus verlost sijnde/ raecken 's morghens heel vrough upter Stadt/ comen in de Stercktten / alwaer sy by den anderen versamelt hebbende een groote menichte van wapenen/van spijse/van meublen/verbranden/vernietigen ende effenen gelijck d' aerde/ die groote ghedachtenissen van der Engelschen arbeyt: Dancken solemnelijck den grooten Godt/ wercker van so een wonderbaerlicke verlossinghe/ordonneren dat men jaerlijckx gedachtenisse houden sal van die sonderlijcke weldaet/ ende rechten een Trophe ende eer-teycken op/ van soo een ghedenck-waerdich ghevolgh. De Coninck Charles ghewapent / met Iane de Maeght oock gewaepent/laghen beyde op haer knien voor het Crucifix van Koper/ (noch tot desen daghen bewaert op de Brugghe/niet te ghenstaende de raserpen van alle de Burgerlijcke oorloghen;) voorwaer d' eer van soo een groot succes/comt alleen toe de Sone Godts/ ende dese gedaechtenisse behoort heylichlijcken toe-ghewijt te worden de naercomelinghen/ als de eerstelinghen vande weder-oprechtinge van

van desē Staet/doe ter tijt wel halff doodt/in den aff-grondt van 't ghewelt der vreemdelinghen.

Om dese schoone victorie te bestendigen/soo treckt de Maeght wel vergheselschapt van Orleans, ende gingh den Coninck vinden tot Chinon, om hem reeckenschap te geven van haer commissie: 'T is niet uyt te spreecken/wat een vreught die Coninck schepte in haer te sien/ ende wat geloof sy by hem verkreegh over dit miraculeus ghevolgh/Maer Sire, seyde zy/tis maer begost: 't werck vanden Godt des Hemels moet uyt gevoert worden, en maecken dat ghy ghekroont wort binnen Rheims, verdrijvende uwe Vyanden uyt uwen Staet: Dit is de last die ick hebbe. Dus door haer advijs/ soo ontbiet Charles alle sijn macht: de Connestabel van Richemont, die niet dorst te voorschijn comen/ naer de haperingh van la Trimouille, is wederom vereenicht door tusschen-spreken van de Maeght, ende doet hier naer groote diensten aende Croon, Charles de Bourbon, Grave van Clermont, is teghenwoordich heel verstoort/in gebreecke gebleven te sijn sedert den slach des Harangs om sijn selven niet eeren niet gevonden te hebben by dese schone exploicten/ daer hy de eerste plaetse soude ghehadt hebben: Maer Iean de Bourbon, Hertogh van Alençon, quam even te passe van sijn ghevanckenisse uyt Engelant/ (hy was gevangen in den slach vā Verneuil) om Hooft te wesen van sulcke schoone troupen/ die heel geresolveert heenen ghinghen/ om possessie te nemen van de Steden in Champagne, niet tegenstaende sy noch alle in handen vande Engelschen waren. Daer komt volck van allen oorten tot dese

Feest.

Feest. 'T herte verbreucht/ de aensichten veranderen/ de saecken nemen een ander voortganck: Maer dewyl de Koninck sich vaerdich maeckte tot Gyen tot syn Croning/om naerder te comen tot syn principale affairen: So laet ons gaen onderbrengen dat resjen Engelschen dat overgebleven is/ naer de nederlagh voor Orleans, ende ontnemen haer die Steden van die contreye.

De Grave van Suffolck was te Iargeau/ siet daer de Stadt belegert/bespronghen ende gewonnen. Al d' Engelsche diemen daer vont worden doot geslagen off gevangen. Een van des Graven broeders blyft inde slagh/de ander verdrenckt/ en hy wort op de brugghe al vluchtende gevangen.

Meung wort gewonnen door Guy de la Val, daer tusschen de seven ende acht hondert Engelschen doodt bleven. Baugency gheeft sich over/by verdragh.

Den Hertog van Bethfort versamelt wat hy kan om de rest van syne Steden te bewaren: sent vier duysent mannen/ om die te verstercken. Talbot ende Thomas Rameston kryghen den last. Dese versamelingh hoorde noch aen onse victorie/want doe sy gewaer worden dat noch de mannen noch de Steden met haer niet meer en hielden/sochten sy wederom te keeren/ maer worden achterhaelt te Paray, een kleyn dorpken in Beausse, waerse meest alle nedergehouden off gevangen worden: maer door dien de hevichept van d' onse meest over was/worden der verscheyden gespaert/so inden strijt als inde gevanckenisse/op dat de Engelschen souden getuygen zyn van onse goedertierenthept. Dien grooten Talbot worde ghevangen/ende

ghebracht by Charles: die hem met groot respect tracteerde. Ian Fastol vlucht schandelijck / ende wort daer over gedegradeert van den Hertoch van Bethfort.

Dit gheschiede den 20 May: alle de teyckenen van een volcomẽ victorie waren doe daer/ de Hoofden/of doot / of gevangen; het velt behouden: Hondert eñ twintich Vaenen worden der in onse Kercken ghebracht/oock mede 't geschut/Canons/ Artillerie/ en alle ander Oorloogs-gereetschap/ ende dat meer is / de herten van den Coninck ende van de Francoysen herstelt / om alles voort uyt te voeren. Ende siet hier de Eerstelingen/den Oegst sal vergadert worden op syn tijdt/ gelijck de Historie dat van tydt tot tijt sal thoonen. Maer laet ons naer Rheims gaen/ om daer Charles te kroonen / naer de ordonnantie van onse Maegt.

De Croning van Charles de VII.

Door dit geluckich vervolg/waren de weghen ghebaent naer Rheims, hoewel den Raet des Coninck veel swaricheden smede om de reys te beletten/oock als ten overvloet ende onmogelijck: Want waerom ist dat Charles hem soude laeten Croonen? door de wet van den staet is hy Coninck geboren/daer-en-boven is hy gecroont te Poitiers. Maer genomẽ/ datmen/ om de gemeyne man te behaeghen/ dat so doen moeyt/ waer is de middel om dat te connen volbrenghen/ Rheims en alle de andere steden van Champagne zijn in Vyandts handen? So sprakender veel: Maer de Maegt antwoorde: Men moet te Rheims gaen de Koninck croonen. 't Is waer, dat de Koninck wet-

telycke

telijcke erfgenaem is, maer sijn recht wort gedisputeert door den Engelsman: dat mom-aensicht bedrieght vele menschen, ende baert ongehoorsaemheyt in velen. Wat de middel belanght, laet de Godt des Hemels geworden, hy salder in versien. Dit advijs won het als een Orakel/ende soo worden alle dingen vaerdich gemaeckt tot de Croning.

Charles vertreckt tot dien eynde naer Bourges, ghelijck of de bewaerder van dit Rijck met sijne Vyandē spottede/die hem spots-gewijs noemden Coninck van Bourges, want van Bourges vertrect hy om verclaert te worden Coninck van Vrancrijck; Maer dewijl hy daer wacht/op dat alles gereet gemaeckt worde tot de reys naer Rheims, soo komt daer ten verbloet goede tijdinghe/ om sijn Victorien/ door hem soo gheluckigh en in verscher memorie vercreghen/teghen de Engelschen/ te kroonen: daer den Bourgoignon ende den Savoyardt, die haer van 't Dauphine wilden verseeckeren/waren gheslaghen.

De toerustingh tot sijn Croningh was uyttermaeten schoon/ ende seer wonderbaerlijck/ na soo een merckelijcke teghen spoet: bysonder verrijckt met soo veel doorluchtighe mannen/ want daer worden ghevonden/ Ian de Bourbon, Hertoch van Alencon: Charles de Bourbon, Grave van Clermont, Princen vanden Bloede: die altijt ghetrouwe ende nodige metghesellen van den Coninck waren gheweest/ geduerende sijne groote swaricheden: Artus de Bretaigne, Graef van Richemont, Connestabel van Vranckrijck: Charles d' Anjou, Soon van den Coninck van Sicilien, en Broeder van de Coninginne: De Grave van Dunois

nois, Bastard van Orleans : Charles d' Albret, Grave van Perdriac, Jonger Soon van dat doorluchtighe huys van Armaignac : de Heer van Cullant, Admirael, ende de vier Mareschallen van Vranckryck : De Heeren van Boussac, van Loheac, van Rieux, ende van la Fayete: de Heeren van la Trimouille, van la Val, van Chavigny, van Chaumont, van Lamesan, van Aulijn, van Serrant, van Crusol, van S. Chaumont, ende veel meer andere : Pothon, la Hiere, ende de Maeght, alle schoone vercierselen van dese triumph. Veele ende verschepden conden haer niet vroeg genoech vinden laeten tot dese solemnitept/van alle oorten quamender groote troupen geloopen/niet tegenstaende 't groot perijckel vande Vyanden/die sterck waeren in verschepden plaetsen. So groot was den yver van de Franchoysen om haer te laeten vinden / by een soo seer begeerde acte/int hart behoudẽ hebbende de getrouwicheyt/gelijck het saet indẽ boesem vanden aerde de Winter over. Maer Charles eer hy van Bourges vertreckt / om te gaen naer Rheims, so voorsiet hy op de seeckerheyt vant gemeyn/ten eynde den Engelsman niets voorneemt by de gelegentheyt van dese solemnitept. In Normandie sent hy syn Connestable : In Guienne de Grave van Perdriac, met eenighe troupen: Tot syn Croningh behout hy thien duysent strijtbare mannẽ/so tot openingh vande Steden/als ter eeren van syn Croningh : een reyse int ooge geheel onseker / maer seer geluckich uytgevallen.

Dus begeeft hy hem op den wech : de eerste Stadt/die door syn bevel op-geeyscht werde/was Auxerre, welcke haer verontschuldicht op

de

de op schortingh van wapen/die sy niet langh gheleden/ vercreghen hadden / door middel van la Trimouille: Een stoutichept van quaeden ghevolghe / bysonder nu int beginsel vant versoucken van de ghehoorsaemheyt/ over 't gherucht van de Victorien/ daer men niet over mocht disputeeren / sonder merckelijck perijckel: Elck een sach dese soute wel/ maer niemant dorst de mont open doen/want de Coninck droegh la Trimouille, selfs tot schade van sijn eygen affairen: Dus en raeckt Charles niet binnen Auxerre, maer krijght alleenlijck het woordt van haer / dat zy op haer beurt doen sullen als d' andere/ende datse het Leger vanden Coninck sullen spijsē door haer geldt. Van Auxerre comt de Coninck tot S. Florentijn, die gehoorsaemt sonder teghenspreken. Troyen wort daer naer op geeyscht / die int eerst mede wat stribbelen / naer 't exempel van Auxerre, door 't beleyt van die ghene die van de Engelsche humeuren waren : Maer als Charles sich gereet maeckt om haer te belegeren/so vergaeren haer een merckelijcke gedeelte van de principaelste Burgheren / ende verseeckeren haer van de Stadt/ ghevende de Coninck te kennen dat sy geresolveert waren t' ontfangen zijne bevelen: Ja selfs/sonder op sijn antwoort te wachten/gaeter een groot geselschap hem te gemoet/wel toegherust/ hem aenbiedende gehoorsaemheyt.

Charles dan/raeckt dus binnen Troyen, tot een ongelooffelijcke verheuginge vande gantsche gemeente/sijnde uytter maeten verblijdt 't aensicht van haren Prins te aenschouwen/ naer eene soo langhe ghevanckenisse. Chalons volght het exempel van Troyen : gelijck mede

de rest vande Steden/elck om 't seerst

Maer den principaelsten strijt soude tot Rheims wesen: de Heeren van Chastillon ende van Sauense, met haer aenhanghers van de Engelsche humeuren/deden al wat zy costen/ om den Coninc den inganck te beletten. Maer de goede Burgery dreeff boven/ die stercker ghewozden zijnde dan den Enghelschen aenhangh/qualijck costen beletten/datse niet verscheurt en worden/ maer wilden gheen bloedt vergoten hebben: Sy besloten dan/ende swoeren met ghemeyne bewillinghe/gehoorsaemheyt aen den Coninck/ hem tot dien eynde de Sleutels sendende tot Chalons.

Den wech hem dus gebaent zijnde/ende de poorten van Rheims geopent/treckt hy daer na toe met een glants van zijn Hoff: ende worter ontfangen met een onuytspreeckelijcke vreucht vande gantsche gemeente/die met groote hoopen hem te gemoet liepē. Al de Velden/Poorten/straten door/ hoorde men roepen: Vivele Roy.Charles, vergeselschapt met sijn Princen ende Officieren/ vertoont hem ghelijck een schoone Son/naer een harde strenge Winter. Maer onder alle de voornaemste verciersclen van dese Triumphe/ worde de Maeght Iane met groote verwonderinghe ende segeninghen van alle het volck/begenadight.

Naer datter tot Rheims twee dagen overgebracht waeren mette Ceremonien/ soo worde Charles Coninck geheylicht ende ghekroont op den 8. Julij / int Jaer 1429.door Renaud de Chartres, Aertz-bisschop van Rheims, ende Cancellier vā Vranckrijck:Een dach aenmerckens waerdich/als zijnde een beginsel vā groot goet aen dit Rijck: 't was het sevende

Jaer/

Jaer/dat de wet des Staets Charles geroepen hadde tot de Croon/vãde welcke hy was wettelijcke Erfgenaem/maer der Vreemdelinger macht wederhieldt veele Francoysen hem daer voor te erkennẽ. Dus worde dese huldinghe daer by gevoeght/als een seghel tot de gemeyne wensch van dese wettelijcke auctoriteyt/niet alleen int gemeen ghelooff/ maer op de tongh van alle de Francoysen. Want het vervolgh van dese solemnele aff kondinghe/ groot voordeel aengebracht heeft aen des Coninex saeckẽ/tegens sijne Hooft-vyanden. Ende ghelijck de Son na de maet datse climpt op sijn Horisont/ vermeerdert soo haer claerheyt als haer warmte: soo verspreyden haer oock de stralẽ vãde Fransche vryheyt/over het Fransche volck / ende de natuerlijcke eerbiedinghe tegens haeren wettighen Prins ontstack van dach tot dach/naer een so langen ende strengen Winter vande Engelsche ghevanckenisse.

't Was een vernieuwingh van de harten van den Staet/ ende van de zeeden: Een affbeelt vanden gulden Eeuwe/ naer een affgrijselijcke storm van een langhe ende doodelijcke ellendigheyt: de Francoysen deden haer best om den Coninck te believen/ende de Coninck ontfingse met vaederlijcke minnelijckheyt: de bevelen van den Coninck/van in alle sedicheyt te leven met het volck / sonder overlast/ over al vernieut sijnde/worden vrywillich naer gecomen / ende men dede de alderbeste chiere/ diemen cost aen sulcke aengename gasten.

Dese handelingh gaf een grooten slach aen de Engelschen: alle de Provincien naemen op nieus ghenegentheyt om haer te onderwerpen haeren wettelijcken Prins.

Charles op dese maniere hem in possessie gestelt hebbende/begeeft hem voorts om alle de Steden van de Engelschen te winnen / ende haer uyt syn Ryck te verdryven.

Den Hertoch van Bethfort uytter maten verstoort zynde over dese goede beginselen/onderwint hem den voortganck te verhinderen/ soo door ghewelt als met practyck. Tot dien eynde ontbiedt hy uyt Engelandt volck ende gelt/ende versamelt in Vranckryck al wat hy kan/ soeckt heul aen den Hertogh van Bourgondien, die de reputatie hadt van beyden syden/dat yder een eynt van maecken kost:dus siende dat hy van elck een versocht worde/ hielt elck een gaende / selfs Charles onder de hant wys maeckende/ dat hy voor hem was/ ende niettemin/ nam hy terstont de wapenen aen voor den Engelsman : Een Man gantschelycken gheneghen tot syn saecken/ anders geen oogmerck hebbende als syn grootheyt/ nochtans rechte hy niet veel bysonders uyt/ dus seer aengesocht zynde.

Charles om te weten wat wech syn Vyant nemen soude/vertreckt van Rheims. ende om te naerderen/soo reyst hy door Soyssons, Chasteau-Thieri, Provins, Coussy en Brie, en komt te Crespy en Valois. Alle dese Steden ontslaen haer 't Engelsche joc/om hem gehoorsaem te zyn. Bethfort was tot Senlis, met een leger van thien duysent mannen: van daer sent hy ontsegh-brieven aen Charles , als aen een Usurpateur vant Ryck : hy stelt hem te vooren het medelyden dat hy heeft over het arme Fransche volck / soo langen tyt onderdruckt door de oorloge/ ende nodicht hem dach ende plaets te nemen om een eynde te maken van dit groot onghe-

ongeluck/'t zy door Pays/ off door een Velt-slach: voorwaer een Personagie seer qualyck ghespeelt van een van over Zee: want wie sou konnen geloven die protestatien uyt de mont van een vreemdelingh tegens de wettige Erfgenaem vande Croon?

Charles antwoort hem metter daet/ ende presenteerde hem den Veldt-slach: de Engelschen waren voor Senlis, haer leger-plaetse ghenomen hebbende by de vermaerde kerck de Victoire, een oude ghedachtenisse van de deuchden van Philippe Auguste. De Franschen lagen daer recht teghen over/sonder heggen off haghen/ onder het faveur van een breet ende langh playn. De Coninck stelde voor/of men hoorde slach te leveren: de Maeght was van advys/datmen sulcke geluckige beginselē niet behoorde te hanghen aende onseeckerheyt van een Velt-slach/alsoo het genoech was/de Vyandt de stock te toonen waer mede men hem slaen cost. Dus waeren dese twee Leghers twee daegen aen den anderen/in goede ordonnantie/ malkanderen aenstende/ sonder het gros te roeren/hoewel somtyts eenighe schermutselen scheenen oorsaeck te gheven om tot de generale Bataille te komen. Daer was int scheyden een verwarde vermengingh van eenighe Picarts ende Francoysen/maer het gros hielt sich by een.

Naer dese ghestaltenisse/ neemt Bethfort zyn wech naer Parys/om voor te comen die nieuwicheden die de na-byheyt/ende des Conincks voorspoet scheenen mede te brenghen: Ende Charles onder zyn ghehoorsaemheydt ghebracht hebbende Compiegne, Senlis, Creil, Beauvais, de Brugghe S. Maxence,

 Choi-

Choisy, Gournay, Remy, La Neufville, Mogenay, Chentely, Sainctines, ende andere plaetsē daer omtrent/ oock de eerbiedingh ontfangen hebbende van de Heeren van Montmorency, eñ van Mony, so treet hy naer Parijs onder beloften die den Hertoch van Bourgondien hem hadde gedaē/ dat hy daer vande Burgery soude ontfanghen worden. Maer comende te S. Denis, bevont hy niet alleen Bethfort in order buyten de poort/ maer de Stadt wel bewaert vande ingesetenen: daer de Maeght, meenende de graften van S. Honore te overvalle/ bycans gevangen/ ende swaerlijck gequest worde/ ende verloor aldaer een grooten hoop van de beste ende stoutste Soldaten.

De al-te-onbedachte lust die Charles hadde om de vrientschap vanden Hertoch van Bourgondien te winnen/ verachterde uyttermaten seer sijne saecken / want heel Picardien hadde het oogh op hem/ ende bysonderlijck de groote steden Amiens, Abbeville, ende S. Quentin, maer het respect dat hy den Hertoch droegh/ dede hem die gelegentheden verachten tot zijn groot na-deel. Vindende dan dien aenslach misluckt ende vol perijckels / soo keert hy in Berry: Ende den Hertoch van Bethfort, verlost zijnde vande vreese van zijne waepenen/ treckt in Normandien, daer den Connestabel van Richemont doen in-nemen hadde Eureux, Aumale, Chasteaut gaillard, Andely, plaetsen van importantie in die Provintie.

Maer gedurende dit over ende weer overgaen/ soo trout den Hertoch van Bourgondien met Isabeau, Dochter van den Coninck van Portugael/ sijnde de derde/ naer de twee overledene. De Hertoginne van Bethfort vont haer

in

in die Bruyloft/niet soo seer om de Feest/als om de saecken van haer man.

Den Bourgoignon met vier duysent soldaten vergeselschapt/gelept haer tot Parijs, waer hy de vrientschap veel stercker vernieut/ die wat vermindert was door de handelinghen van Iacoba Gravinne van Hollandt/met syn Schoon-broeder: Daer recht hy op de Orde vant Gulden Vlies, gelijck of hy alrede gewonnen hadde de Hoven van Hesperides, als een anderen Iason. Uytstellende tot opt ander jaer/ om dan met ernst de Oorlogē tegens Charles, ghelijck hy/in 't wederkeren/in Picardien innam Gouruay ende Choisy, die/ niet langh gheleden/ haer hadden begeven onder de ghehoorsaemheyt van de Croon.

Melun, Sens, Villeneufue le Roy, gaven een vreuchdigh beginsel aen dit Iaer/ haer stellende onder de ghehoorsaemheyt van den Coninck: Maer het verlies van de Maeght Iane, ende de ghevanckenisse van Pothon, de grootste ende de waerdichste hoofden van dit Leger/ verminderde alle de vrucht de van dese conquesten.

Dese Tragedie worde dus ghespeelt: den Bourgoignon sich meester gemaeckt hebbende van Choisy, koopt Soiflons vanden Capiteyn die daer bevel hadde/eñ soo doet hy syn Leger trecken nae Compiegne: daer haer terstont bysvoegen de Graven van Suffolck ende Arondel, met twee duysent mannen. De Maeght comt uyt de Stadt met een goet deel vande beste Soldaten/ om de belegeraers te verhinderen: maer siet/alsoo sy haer selven/ alleen sijnde/te seer verwarde inden strijdt/wort sy gevangen van den Bastart van Vendosme, ende terstont

gelept

gelept by den Hertoch van Bourgondien, die uytermaten verblyt was/over een so notabele proye/als gewonnen hebbende al 't geluck van Charles. bewaert haer tot een triumph voor den Hertoch van Bethfort, die daer mede doet/ als wy terstont sullen verhalen.

Pothon wordt onbedachtelijck gevangen/de Eertz-bisschop van Rheims, Canceillier/ende de Heeren van Sainte Severe, ende van Bouslac, Mareschallen van Vranckrijck: tot Beauvais wesende/comt haer een Jonghman/een Herder wesende/vinden; haer verseeckerende/dat Godt hem een middel hadde gheopenbaert om Roüen te winnen: sy voor gereet gelt aennemende die ydelheden van dat sots-hooft/en ghelijck off Godt haer dede verschijnen een nieu Orakel dewijl het ander sliep/ door het vanghen vande Maeght, wapenen haer onbedachtelijck/singhende triumph voor de victorie. De Engelschen beradverteert sijnde van haer vertreck/ende vant ghetal/ comen haer te gemoet/ende overvallen haer te Nully, dicht by Beauvais, doe sy noch meendē datse wijt vā haer waren: haer vindende als luyden uyt haer huys gaende/sonder order/ sonder vreese/ die lichtelijck ombrengende. Pothon willende het hooft bieden/niet een party van 25 Lancien/ menght hem so onder de Vyanden/dat hy gevangen wordt/ende dat door Talbot selfs/ die hy te vooren gevangen hadde inden slach van Patay. ende doe soo wel getracteert/dat Talbot nu diergelijcke doet/want hem hebbende ontfanghen als Broeder/gheeft hem eerlijck sijn vryheyt/ ende liet hem seeckerlijck ghelepden tot Beauvais toe. Dus zaeyt de eerbaerheyt/ 't gene sy wederom maeyt: men verliest nimmermeer

mermeer met weldoen / by eerlijcke luyden. Een exempel voor die/ die ter eeren de wapenen handelen/by de welcke niet onwaerdigher gheacht wort/als de wreetheyt / besonder teghens de swackheydt van een ghevanghen. De wreetheyt is voor de Rovers/ off voor de Canibalen, diemen Anthropophages noemt/ om datse haer gevangen Vyanden eeten:maer de goedertierenheyt is voor vrome Soldaeten/dubbelt victorieus / winnende daer mede de harten van die ghene/wiens lichamen sy te voren gewonnen hadden door gewelt.

De Maeght Iane, worde dus niet ghetracteert van den Hertoch van Bethfort, die haer om ghereet ghelt gecocht hadde van Ian van Luxemburgh, als wesende de beste ghevanghen vant Leger: doet haer te Roüen brenghen/in meeninge om haer te doen sterve. d' Eerbaerheyt vant recht der wapenen/ende 't gevolgh/ datse altemael crimineel soude verclaert worden / die naer desen van de Franchoysen ghevanghen souden worden / wederstont dit syn voornemen: Maer de ongheregelde passie van een doodelijcken haet/ingesopen teghens dese Dochter/als syne saecken verdurven hebbende in Vranckrijck/overwon de reden. Maer dan niet connende doen sterven als Oorloghs-gevanghen/beraet hem om haer te maecken gevanghen vant Recht. Hoewel het swaerlijck was 't Recht in Onrecht/ ende de Waerheyt in Logen te veranderen. Oock wilde de Magistraet daer niet toe verstaen. Door haer weygeringh soeckt hy hulp aē de Theologanten. Inder daet/gelijck het Orakel van Apollo, naer 't gelt dat men haer gaf/sprack/dan voor Philips van Macedonien, dan voor die van

Athenen, so maeckten ooc dese Theologanten/ Pensionarissen vande Engelschē/ in dese handelingh haer Theologie oock Engels. Naer dat sy dan haer rypelijck beraeden ende bedacht hadden/ verclaren sy Iane, onnatuerlijck, hebbende haer gheslacht gheprofaneert in't draeghen van een Mans habijt/ tegen het expresse Woort Godts: Toveresse, de Duyvels aenroepende/ sonder de welcke sy soo veel memorable ende extraordinarische saecken niet en soude hebben konnen doen: Ende dien volgende/ Affgoden-dienaresse, Schismatique, ende Ketterse. Dit was 't advijs van de Universiteyt van Parijs met vele onderteyckeninghen/ om door de veelheyt te winnen / dat men met waerheyt niet winnen en conde.

Dit advys / sorghvuldelijcken vergaedert door den Hertogh van Bethfort, worde door hem gheprsenteert aen de Bisschop van Beauvais, Pierre Cauchon, dien hy badt met alle naerstichheyt in dese saecke te procederen. Den Bisschop doet vergaren het Ertz-Bisschoppelijcke Capittel van Roüen, roept daer by den Abt van Fescamp, een nieuwe voltopingh der Theologanten / ten eynde de ongerechtichheyt bekleet worde met schone proceduren. Daer is niet swaerlicker als quaet doen. Hoewel dan alle de gene die daer vergadert waren/ vande d' Engelsche passien verhoert wierden/ so costen sy nochtans niet lichtelijck resolveeren / over soo een openbare ongherechtichheyt. Dus warē sy langh besich/ eer sy haer verwesen/ want de Maeght antwoorde soo pertinentelijc tegens haer beschuldigers/ dat de waerheyt in haer mont triumpheerde/ tot schande van alle die genen die haer wilden beroven vā

haer

haer eer ende leven. Ten lesten/nam 't Gewelt de overhandt: twelck becleet zijnde met de Mantel van Religie ende Gherechtichept/ comdamneerde Iane, als schuldich aen de voor-verhaelde misdaden / in eeuwighe ghevanckenisse. Maer sy daer naer door den Bisschop gestelt sijnde in Wereltlijcke handen/so dede den Hertoch van Bethfort haer verbranden op den 6 Julij des jaers 1431.

Dus heeft sy een Jaer langh gheluckelijck gheleeft voor Vranckrijck/ende was wat meer als een jaer gevangen/naelaetende een onuytspreeckelicke droefhept aen allen luyden van die tyt/door dien sy so onrechtveerdich ende wredelijck getracteert worde: ende oock een ghedachtenisse van onsterffelijck los/ voor de Posteritept/ om dat sy is gheweest een bequaem ende nodich Instrument/tot verlossinge van ons Vaderlant/doe het in d' uyterste ghevaer stont van haere gantsche verderbingh. Maer de wijse voorsichtichept Godts/ hadde haer werck ende haer leven bepaelt/haer dienst gebruyckende in de beginselen/om te toonen dat Charles niet en is gheweest den Aucteur van de herstellingh van desen Staet / maer Godt selve: soo heeft hy de Mannen willen beschamen door dese Dochter: die voorwaer alle eeren by ons ende de vordere nae-komelinghen waerdigh is.

FINIS.

Ter gedachtenisse van JANE d'ARC, MAEGHT van ORLEANS, die vromelijck voor 't Vaderlandt strijdende, gevangen, by d'Engelschen als Toveresse t'onrecht verbrandt is.

ALs d' Engelsman in Vrancrijck heert,
En Charles nu sijn Reims ontbeert:
Hoe zeer hy mocht verlanghen
't Rijcx Hulding te ontfanghen:
Een Maegd, gewonnē onder 't vee,
Den grooten Bethfort schrickē dee.
De Mannen waren vrouwen;
't velt kost eē Maegd behouwen.
Heldin, (oft eer Gradivi Soon)
Ghy helpt u Koning aen de Kroon,
En d'overwonnen Steden:
Ghy stelt het Rijck in vreden.
Dit spijt den Engelsman en loert,
Tot dat wiert in triumph ghevoert
De oorsaeck van de plaghen,
En al sijn nederlaghen.
V treft het ongeluck: wat raedt?
De wrake 't hart vā Betfort braet:
En om u te ontlijven,
Doet hy een vonnis schrijven.
't Geen 't recht van 't Oorlog niet vermocht,
Is aen de heyl'gē Muts versocht:
Sorbone, wat een Regen
Heeft Danaë ghekregen!
De Maegt wiert toveres verclaert,
En noch 'kē weet niet, hoe beswaert
O Vranckrijck, watte bengels!
V Landsluy spreecken Engels.
Ia, Engels! heyloos duyvels werck,
En niet gesproten uyt Gods Kerck,
Des duyvels eyghen trony
Staet op het Engels mony.
Maer 't gelt en wasset niet alleen:
't Gewelt quam met de haet by eē.
Men moet den Canibalen
't Rantsoen met vleys betalen;
Adieu dan Goedertierenheyt,
Nu 't wapen-recht ter neder leyt
De wreetheyt set de staken,
Om Iane d' Arc te blaken.
Sy sterft: en wort ter eer gedacht
By 't volck dat d' huychelaers veracht,
Als d' huychelaers verdwijnen,
Sal Iane d' Arc noch schijnen.
Haer onschult en onnoosel bloet
Den Engelsman uyt d'as begroet,
En zeyt, Mijn uytverkooren,
Nu hebjet al verlooren.
Ick dreef u uyt ons Vaderlandt:
En ghy verloort den strijdt met schandt:
Verloort (om my verschoten)
Veel duysent Angeloten.
u landsman Reinalt Scot verwint,
En nieuwers Tovery en vint.
Waerom dan so gestorven?
Ick hadd' u Staet bedorven.

P. SCRIVERIUS.

Een

Een Nieu Liedeken van de onbegrypelycke wercken Gods.

Nae de wyse:

Lieve Dochters vol van deuchden.

1.

Laet ons eens met aendacht mercken
Datter is een Godt die leeft: He.11.3.
Die het al Gheschapen heeft 1 Tim.
Groote wonderlycke wercken! 4.10.
Deur 't Gheloove segghen wy Joa.1.3.
Dat en is geen Tovery. Ps.40.6.

2.

Godt die schiep den Hemel eben esa,42.5
Deur zyn woordt/ ô groote kracht! sp.43.25
Son en Maen/ voor dach en nacht/ ps 33.6.
En de Sterren daer beneven/ ge 1.16
Deur 't Gheloove segghen wy je.31.35
Dat en is gheen Tovery.

3.

God die schiep de Elementen: sap.7.17
Aerde/ Water/ vuyr/ en Locht/ sp 40.16
Hette/ Koude/ drooght/ en Vocht/ ge 8 22.
Somer/ Winter/ Herfst/ en Lenten/ ps.74.16
Deur 't Gheloove seggen wy
Dat en is gheen Tovery,

4.

Godt schiep levendighe Dieren/ ge.1.24
Groote Visschen in de Zee/ ende 9.2
Voghels/ Beesten/ en het Vee/ Psalm.
Beken/ Stroomen/ en Revieren/ 148.10.
Deur 't Gheloove seggen wy ex.7.19.
Dat en is gheen Tovery.

5. Deuter

Godt laet uyt den Acker wassen 28.11
Boomen/ Kruyden seer verschep/ ge.1.12.

Psalm.
104.13. Graen en vruchten allerley:
eñ 107. Waer men jaerlicx op moet passen/
37. Deur 't Gheloove zeggen wy
jer.5.23 Dat en is gheen Tovery.

6.

am.4.13 Godt verweckt en schept de winden:
1 Para. Oost/en West/ ja Zuyd/ en Noordt/
10.24. Uyt verburghen plaetsen voort:
Psalm. Daer ment niet kan onderbinden/
135.7. Deur 't Gheloove segghen wy
joa.3.8. Dat en is geen Tovery.

7.

2 Sam. Godt die laet uyt zijnen Donder/
22.14. En zijn Blixem-stralen snel/
ps.18.15 Storm/ Tempeest/ Onweder fel/
pr.1.27 Tot verschricken/ met groot wonder/
ex.9.23. Deur 't Gheloove segghen wy
Dat en is gheen Tovery.

8.

ps.112.2 God die gheeft weer sijnen zeghen:
Matth. Dat het altemael verdwijnt/
8.26. Na 't onweer de Sonne schijnt/
to.3.17. Seynd' oock vroegh een spaden reghen/
jer.5.23. Deur 't Gheloove segghen wy
eñ 14.22 Dat en is gheen Tovery.

9.

mar.4. Al dees dinghen ghehoorsamen
37. Heuren Schepper ende God/
esa.51.15 En zy houden sijn ghebodt:
lu.8.24. Doen na sijn bevel te samen/
ba.3.33 Deur 't Gheloove zeggen wy
eñ 6.59. Dat en is gheen Tovery.
60.61.
62. *Eerste Pause.*

act.2.43 God die doet veel wonder dinghen/
jos.4.23 't Roode Meer/ en vloet Jordaen:

't Water

't Water bleef als Muren staen sp.40.7.
Datser droog-voets henen ginghen/ ne 9 11
Deur 't Gheloove zegghen wy he.11.29
Dat en was gheen Tovery.

11.

Israhel wat nieuws ghebeurde nu.16.30
Corach/ Dathan/ Abraham/ Spr.45
Die de straffe Gods mee nam; 22.
Doen de Aerd' heur open scheurde/ de.11.6
Deur 't Gheloove zegghen wy Psalm
Dat en was gheen Tovery. 106.17.

12.

Bileam die socht na wensche Numer
'T Loon der ongherechtichept/ 31 16.
(Och wat grooter slechtichept) 2 Petri.
d'Ezelin sprack als een Mensche/ 2 15.
Deur 't Gheloove zegghen wy ne 13.2.
Dat en was gheen Tovery. nu22.27

13.

Een Man Gods gesonden worde
Dat hy Propheteren//zou: 3 Regu.
't Welck den Coninck weeren//wou 13.1.2.
Daerom dat zyn handt verdorde/ 3.4.5.6
Deur 't Gheloove zegghen wy
Dat en was gheen Tovery.

14. 3regum

En de Ravens brachten spijse 17.6.
Aen den vromen Elias jac.5.17
Die (soo 't scheen) verlaten was/ 18.
Dus kan God zijn Macht bewijsen/ ro.11 3.
Deur 't Gheloove zegghen wy 3 regum
Dat en was gheen Tovery. 19.5 *.

15. 4 reg.1.

Twee Hooft-mannen zijn gesonden 12.13 14
Om Elias den Propheet: 15.16.17
Elck met vijftich knechten wreet/ 18.16.20

lu.9.54. Maer sijn al van 't vuyr verslonden/
Deur 't Gheloove zegghen wy
Dat en was gheen Tovery.

16.

3 re. 19. En my komt noch in ghedachten
16 * Den Prophete Heliza:
Syrach Riepen kleyne knechtjens na
48.13. Die twee Beeren daer ombrachten/
4 Reg.2 Deur 't Gheloove segghen wy
23. Dat en was gheen Tovery.

17.

4 reg.5. Naman placht Melaetsch te wesen
1.2.3.4. Een gheweldich Capiteyn:
5.6. Hy wiesch hem en worde reyn/
lu.4.27. Sijn melaetschept is ghenesen/
4 Reg.5 Deur 't Gheloove segghen wy
14. Dat en was gheen Tovery.

18.

4 re.6.1. Eenen Bijl of Yser zwemde
2 3.4.5. Doense Boomen hacten blijd/
6.25.27. Daer na quam een duyren tijdt/
28. En een Ridder men doodt klemde/
4 Reg.7 Deur 't Gheloove segghen wy
17 * Dat en was gheen Tovery.

19.

Daniel Noch drie vrome Jeudsche Mannen
3.12.20 Wierpmen in den Oven wreed/
21.22. Vuyr noch vlam dee haer gheen leed/
23.89. Maer verbrande de Tyrannen/
90.91. Deur 't Gheloove segghen wy
92. Dat en was gheen Tovery.

20.

dan.5.1 Beltsazer een sondich Coningh/
2.3.4.5. Hem verscheen daer als een handt:
6.7.8.9. Vingherś schreven aen de wandt
10.23. In de Coninglijcke Wooningh/
24.25. *

Deur

Deur 't Gheloove zegghen wy
Dat en was gheen Toverp.

21.

Daniel moest in den Kuyle da.6.16.
By de zeven Leeuwen zijn: 17.18.
Hem en schade leedt noch pijn 19.20.
Want de Heer bandt heur den Muyle/ 21.22.
Deur 't Gheloove zeggen wy 23. *
Dat en was gheen Toverp. he.11.33

22.

Soudt ick 't hier al laten weten he.11.32
Gideon en Sampson sterck/ rech.7.1
Jephta ende Davids werck/ *en 11.
Samuel en meer Propheten/ 1 *.
Deur 't Gheloove zegghen wy 1 sa.12.
Dat en was gheen Toverp. 18 *

23.

Sulcken tijdt wil my begheven he.11.32
Dat ick 't hier al melden//wou sy.43.40
Wat die vrome Helden//trou 1 pa.12
Deur 't Gheloove wel bedreven/ 1 Joha.
Dus besluytend zegghen wy 5.4.
Dat en was gheen Toverp.

(ij.) Pause.

Maer wy moeten noch wat Singhen 1. Par.
Van het Nieuwe Testament: 17.9.
Christus en d'Apostels jent Heb.8.9
Deeden wonderlycke dinghen/ luc.9.1.2
Deur 't Gheloove zegghen wy ac.2.43.
Dat en was gheen Toverp.

luc.8.25

25.

Matth.
Jesus die gheboodt den Winden 8.24.
Doen hy in het Schipken was: Marc.
Dat de Zee heur stilde ras/ 4.37.en
Noch ghenas hy een ontsinden: 5.20.

Deur 't Gheloove zegghen wy
Dat en was gheen Tovery.

mat.14. 26.

29. Met vijf Brooden en twee Vissen
Marc. Syn vyf duysendt Mans ghespijst/
6.44. Merckt wat kracht de Heer bewijst/
Matth. Noch vyer duysent sonder missen/
16.9. Deur 't Gheloove segghen wy
Matth. Dat en was gheen Tovery.

15.38. 27.

Marc. Barthime den blinden Mensche
10.46. Hoorden alsoo blyden stem :
Matth. Wierp het vuyle kleedt van hem
20.30. En werdt ziende nae syn wensche/
mar.10. Deur 't Gheloove segghen wy
50. Dat en was gheen Tovery.

lu.18.42 28.

joa.5.5. Een die acht-en-dertich Jaren
6.7.8.9 Langhe voor den Viver lach
10. Doen de Heere desen sach
Marc. Staet op/ging hy hem verklaren/
2.5. Deur 't Gheloove segghen wy
luc.5.24 Dat en was gheen Tovery.

29.

joa.9.1. Jesus sond' den blind' gheboren
esa.7.32 Totten Water Siloha :
joan.9. Hy wies hem/en sach wel dra
11. 12. Die was blindt gheweest te voren/
14. 15. Deur 't Gheloove segghen wy
16. Dat en was gheen Tovery.

30.

Marc. Noch verweckten hy nae desen
5.41 Met een stemme over-luyt
lu 8 54. En riep: Lazare komt uyt
Joann. Die is van der Doodt verresen/
11. 43 Deur 't Gheloove zeggen wy
luc.7.15 Dat en was gheen Tovery.

Eenen

31.

Eenen Vyg-boom hy aenschouden | mat.21
Vand alleen maer Bladers ziet | 19.
Want den tijdt en was noch niet | lu.13.6
Dat daer Vyghen wesen zouden/ | Mar 11
Deur zijn Woort verdorde hy | 13.14.
Dat en was gheen Toverp. | 20.21.

32.

Jesus met sijn Jongers raeckte | joa.2.1.
In Cana tot Galileen | 2.3.4.5.
Werden zy ter Feest ghebeen | 6.7.8.9.
Daer hy Wijn van Water maeckte/ | 10.
Deur 't Gheloove segghen wy
Dat en was gheen Toverp.

33.

Daer na dreef hy wt den Tempel | mar.21
Koopers en verkoopers bey/ | 12.
Met de Wisselaers/ en zey | lu.19.45
Draegt dit wegh ('t is quaet Exempel) | mar.11
Deur 't Gheloove zegghen wy | 15.
Dat en was gheen Toverp. | joa.2.16

34.

Malchus Oor wert afghehouwen | jo.18.10
Dat de Heer weer setten aen/ | lu.22.52
En sprack: laetse nu begaen/ | Matth.
Al quam hy in groot benouwen/ | 26.51.
Deur 't Gheloove segghen wy | Marcu.
Dat en was gheen Toverp. | 14 53.

iij. Pause.

Petrus en Johannes ginghen | act.3.1.2
Samen in den Tempel: Dat | 3.4.5.6.
Een gheboren kreupel sat | ett 4.10.
Die zy deden gaen en springen/ | act.14.7
Deur 't Gheloove seggen wy
Dat en was gheen Toverp.

ac.5.18 Daer nae worden zy ghevanghen
19.20. Maer den Enghel in der Nacht
21.22. Heur verlosten en upt bracht:
act.12.7 Nae den Tempel neemt u ganghen/
eñ 16.26 Deur 't Gheloove segghen wy
Dat en was gheen Toverp.

37.

acto.9.3 Saulus Damascum ghenaeckte
eñ 22.7. Daer hy viel ter aerden heen:
eñ 26.13 Want een Hemels Licht om-scheen
acto.9.9 Dat hem blind (drie daghen) maeckte/
Deur 't Gheloove zegghen wy
Dat en was gheen Toverp.

38.

act.9.36 Een Discipelin tot Joppe
37.38. Hiet Tabita of Dorkas
39.40. Die aldaer ghestorben was:
41.42. Petrus weckten heur weer oppe/
Deur 't Gheloove segghen wy
Dat en was gheen Toverp.

39.

ac.10.11 Daer nae sach hy van den Hemel
12.13. Eenen grooten Lynen doeck:
14.15. Toe-ghebonden hoeck aen hoeck
eñ 11.5 Daer in allerley ghewemel/
Deur 't Gheloove seggen wy
Dat en was gheen Toverp.

40.

act.10. En een stemme liet hem weten
13 ende Petrus op/ slaet doodt en eet/
11.7. Hy antwoorde: Heere weet
act.10: Noyt heb ick onreyns gheceten/
14 ende Deur 't Gheloove segghen wy
11.8. Dat en was gheen Toverp.

Doen

41.

Doen Herodes Jacob doode Act. 12.
Liet hy Petrus vanghen snel 2.3.4.5.
Die de Heer verloste wel/ 6.7.8.9.
En hy strafte den Herode/ 10.11.*
Deur 't Gheloode zegghen wy Acto. 12
Dat en was gheen Tovery. 23.

42.

Paulus en Silas ghedwonghen Act. 16.
In den Kercker seer onsacht/ 19.20.
Maer ontrent ter midder-nacht 21.22.
Zyn de banden al ontsprongen/ 23.24.
Deur 't Gheloode zegghen wy 25.26.
Dat en was gheen Tovery. 27.

43.

Paulus was de Zee ontkomen
Te Mileten aen het Land: Act. 28.
Voer een Ader aen syn hand 1 2.3.4.
Maer en heeft niet quaets vernomen/ 5.6.
Deur 't Gheloode zeggen wy
Dat en was gheen Tovery.

Besluyt.

Soud ick 't hier al t' saem verbreyden Hebr.
't Lied dat worden veel te lang/ 11.32.
't Mocht den Sangher maken bang:
Dus ist beter uyt te scheyden
En Ghelooviche seggen vry.
Dat' en is gheen Tovery.

A. V. Gerwen.

Leeft/ en leert sterven.

Een Schriftuerlijck Liedeken van de Tovery, wat dat is,

Nae de wijse:
Lieve Dochters vol van Ieuchden.

Psalm. 1.
108.1. MYnen lust is om te dichten
Prover. Van een groote doolingh wis:
10.17. Die nu by de Menschen is/
Jon.4.11 Of het yemandt mocht verlichten/
matth. In heur grove Fantasy
5.15. Van't bedroch der Tovery.

2.
Exo.7.10 Moyses en Aaron ginghen
11.12.13. Voor den Koning Pharao/
14. 2.tim.3.8 Jannes ende Jambres sno
sap.17.7. Brochten daer haer guychel-dinghen.
est 18.13. Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery.

3.
Nu.24.1 ende 31.8 Balaam ging voormaels henen
Apo.2.14 Na de Tovenaers seer quaedt:
2pet.2.16 En hy gaf den Balack raedt
Maer de straf is hem verschenen/
Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery.

4.
Godt hadt Saul last ghegheven
1.sa.10.8 Dat hy henen zoude gaen
est 13.14. Den Amalekiten slaen:
1 sa.15.2 Maer hy liet den Coning leven/
8.9.20. Deur de Schrift ghelooven wy
32. Dat is ek sonde der toveryen. Dats 't bedroch der Tovery.

5.
1 sa.15.9 En wat goede vette schapen/
2.Re.1.9. Runders: Wat ghemeeste t was/
Esa.1.11 Lammeren alsoo ick las/
2 Samuel 15.21. Maer hy gaf de schult syn Knapen/

Deur

Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery. 1 samu.

6. 16.14.

Saul weeck voort van den Heere/ ende 23.
En hy deed al langer quaedt/ 9. *
Vraegden een Waersegster raedt: 1 sa.28.7
Waer af hy verschrickten seere/ 20.21.
Deur de Schrift ghelooven wy 22.23.
Dats 't bedroch der Tovery.

7. 3 re.12.

En Jerobeam liet setten 28.
Kalvers om te bidden an: 2par.11
Een te Bethel/een tot Dan/ 15.
Om den Gods-dienst te beletten/ 3 reg.12
Deur de Schrift ghelooven wy 29.
Dats 't bedroch der Tovery. tob.1.6

8.

Israhel dit zijn de Goden ex.37.4.
Die u hebben uyt-geleydt/ ne.19.8.
En nu wort oock wat ghesept: Matth.
Om verkeeren Gods geboden/ 24.26.
Deur de Schrift ghelooven wy Ga.1.7
Dats 't bedroch der Tovery.

9. 3 re.13.

En daer woonden in die stede 11.
Een Verleyder/die bedrooch prover.
Deur ghevepnstheyt : want hy looch 28.10.
Also ging den Man Gods mede/ 1 timo.
Deur de Schrift ghelooven wy 4.2.
Dats 't bedroch der Tovery. 3 Regu.

10. 13.19.

Achab Israhel verwerde 3 regum
Deur behulp van Isabel : 18.18.
Een Godloose Vrouwe fel eñ 19.21
Toverde na by en verde. 3 re..22.
Deur de Schrift ghelooven wy 4 re.16.
Dats 't bedroch der Tovery.

En

11.

4 Re. 5. En Jehazi die hem porden
20.21. Om een schadt tot zijnder schae:
22.23. Liep den Naman achter nae
24.25. Waer deur hy Melaetsch is g'worden/
26.27. Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery.

12.

4 re. 17. Israhel en Juda beyden
13.14.15 So veel Tovery bedreef
16.17. Datter niet een over bleef:
4 re 17. Maer zijn al van Godt ghescheyden/
18.19.20 Deur de Schrift ghelooven wy
21.22. Dats 't bedroch der Tovery.

13.

Doen Manasses Coningh worde
2.pa. 33 't Heyr des Hemels badt hy aen/
1.2.3.4. Liet zijn Soonen deur 't vuyr gaen/
5.6. En hy Toverden dat 't snorde/
4re.21.6 Deur de Schrift ghelooven wy
2 Para. Dats 't bedroch der Tovery.
33.6.

14.

Deuter Ende noch verkoos hy daghen/
18.10. Achten oock op Voghel-zangh/
4re.21 6 Maer hy raeckten in bedwangh:
2 pa.33. Doen begost hy seer te klaghen/
11.12.13 Deur de Schrift ghelooven wy
14.15. Dats 't bedroch der Tovery.

15.

Babels Priesters aten/ Droncken/
Bel 1.2 Twaellef Mudden Terwe graech/
3.4.5.6. Veertich Schapen alle daech/
7.8. En drie Amen Wijns zy schoncken/
Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery.

Ana-

16.

Ananias die ontrouwe | Act. 5. 1
De Ghemeynte Gods bedroogh | 2. 3. 4. 5
En den Gheest des Heeren loogh | 6. 7. 8. 9.
Met Saphyra zijn Huys-vrouwe / | 10.
Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery.

17.

Symon Magus daer beneven | ac. 8. 8. 9
Was oock eenen Tovenaer: | 10. 11.
Die het Volck verleyde daer | 12.
Met zijn Tovery bedreven / | je. 23. 32
Deur de Schrift ghelooven wy
Dats 't bedroch der Tovery.

18.

Tot Paphum zy vonden mede | Act. 13.
Den Verleyder Elimas: | 6. 7. 8. 9.
Dat een valsch Prophete was / | 10. 11.
Een die Paulus weerstandt dede / | ap. 19. 20
Deur de Schrift ghelooven wy | 2. Tim.
Dats 't bedroch der Tovery. | 4. 15.

19.

Onverstandige Galaten | gal. 3. 1.
Wie heeft u aldus berooft: | col. 2. 8.
Die de waerheydt niet ghelooft | gal. 5. 7.
Dat ghy u soo laet beyraeten? | deut. 11
Deur de Schrift ghelooven wy | 16 / ende
Dats 't bedroch der Tovery. | 13. 6.

20.

Deur de Toverye krachtich | sap. 18.
Hebben alle Heydensch slecht: | 13.
Seer ghedoolt deur valsch berecht | Apocal.
Met geveynstheydt leugenachtich / | 18. 23.
Deur de Schrift ghelooven wy | heb. 3. 10
Dats 't bedroch der Tovery. | 1. timo.
4. 2.

Besluyt

ap.21.8 't Leste deel der Tovenaren
ende 22. Sal zijn in den Poel vol schand:
15. Die met vuyr en Solpher brandt
ga. 5.21 Op de grouwelycke scharen/
Matth. Sulcken straf ghelooven wy
25.42. Is het loon der Tovery.

A. V. Gerwen.
Leeft/ en leert sterven.

Toe-gift op't voorgaende:

Dat noch onlancx in onsen tydt ghesciedt is,

Nae de zelve wijse:

Liebe Dochters vol van Jeughden.

MAer wat zijnder veel bedroghen
Van een Meyt te Meurs in stad
Die zey datse niet en at/
Noch en dronck: maer 't was gelogen/
Veur de Schrift ghelooven wy
Dat is oock een Tovery.
Binnen Keulen was de Water
Vant Clarisse Clooster hoort:
Die brocht een mirakel voort
Dat was noch al delicater/
Merckt eens of dees guychely
Anders is dan Tovery.
Want zy toonden een Juweeltjen
Dat seer oudt vermolsemt was/
Van de Wurmen g'geten pas/
't Was een kleyn Lief-vrouwen Beeltjen/
Merckt doch of dees guychely
Anders is dan Tovery.

Onder uyt dit Beeltjen leckten
Visschen Bloed: daer toe ghewendt/
(Alsse selver heeft bekendt)
Waer men wonder veel af preeckten/
Merckt doch op dees guychely
Oft niet is een Tovery.
Want zy hadder in ghesneden
Op het hooft een hol diep gat:
Waer in goot zy dan het nat/
Soose namaels heeft beleden/
Voor de Heeren die oock vry
Straften sulcken Tovery.
Maer zy ging-gent eerst beschouwen
En bevonden dat bedroch/
Doen gingt op een kermen: och/
Want sy was in groot benouwen/
Merckt eens of dees guychely
Anders is dan Tovery.
Dit Lief-vroutjen was so euvel
Dattet oock Mirakel dee/
Op het Landt gelyck in Stee:
Als ons Vrou van Scherpen-heuvel/
Merckt doch of dees guychely
Anders is dan Tovery.
Want daer quamen Mans en wyven
Som met bulten op den ruch/
Ander met Kackhielen vluch
Die zy lieten achter blyven/
Wie sou durven seggen vry
Dat dit oock was Tovery.

Anno 1634.

KLINCK-DICHT.

KOmt hier die sijt geneygt, en geringh om te weten
Wat Toverye is, en wat het woort bediet:
Deur-leest wel desen boeck, ghy sult daer vinden siet
Ontdeckingen van al, de Toversche secreten.

Noch

Nochtans so sijnder Lien, die spreecken seer vermeten
Sy hebbent selff ghesien, dat sulcx al is gheschiet
Van die betovert was, met sulcken groot verdriet
Haer, Naelden, Spelden, Vlas, zy spogen ende scheten.
Och licht gheloovich Mensch! van al dees sotterny
Ghy die hier in gheloost, sijt zelf van Tovery
Al dapperlyck besmet, u Sotheydt staet my tegen,
Om dat ghy 't houdt voorwaer, dat yemandt hier op Aerd
Hem soo verand'ren kan, in Wolf, en Kat, of Paerd,
Profyt of schade doen, met vloecken ende seghen.

A. v. Draeck, 't Is waert om weten.

Klinck-dicht.

Al dat dē Heer toe komt, geē menschē wilt toe schryvē
Hem is alleen de macht, die 't al gheschapen heeft
Regeert en onderhoudt, oock alles watter leeft
En deur sijn Godlyck woordt, sal't oock bestandig blyven.

Maer dese spokery, die meest van oude wyven
Eerst is ghekomen voort, want veel daer re'en van geeft
En 't maect ooc menich mensch, dat hy verschrict en beeft
Al die gheloost dat sy, so konnen quaedt bedryven.

En beelden hun selfs in, al deur een ydel waen
Als heur wat over-komt, dat het dan wort ghedaen
Van menschen die doch sulcx, en kunnen noch vermeugen.

Ia draghen sulcken haet, daer sy dat op vermoen
Die heur nochtans geen quaet, gedaen en heeft noch doen
Want 't is maer Malligheydt, en al den hoop is leugen.

A. v. Draeck, 't Is waert om weten.

Jn Beverwyck.

Ghedruckt by Frans Pels,
Anno 1638.

Fhn